

**ERGENLERDE PROBLEMLİ İNTERNET
KULLANIM DAVRANIŞLARI İLE YAKIN
SOSYAL ÇEVRE SORUNLARI VE
İÇE / DIŞA YÖNELİM SORUNLARI
ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN
İNCELENMESİ**

**Doktora Tezi
Erdal BAŞDAŞ
Eskişehir 2018**

**ERGENLERDE PROBLEMLİ İNTERNET KULLANIM DAVRANIŞLARI
İLE YAKIN SOSYAL ÇEVRE SORUNLARI VE İÇE / DIŞA YÖNELİM
SORUNLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ**

Erdal BAŞDAŞ

DOKTORA TEZİ

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı

Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ayşe Sibel TÜRKÜM

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Mayıs 2018

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Erdal BAŞDAŞ'a "Ergenlerde Problemlı İnternet Kullanım Davranışları ile Yakın Sosyal Çevre Sorunları ve İçe/Dışa Yönelim Sorunları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi" başlıklı tezi 04.05.2018 tarihinde aşğıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddeleri uyarınca Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programında, Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı-Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. A. Sibel TÜRKÜM

Üye : Prof. Dr. Esra CEYHAN

Üye : Prof. Dr. Nilüfer ÖZABACI

Üye : Doç. Dr. Baki DUY

Üye : Doç. Dr. Tuğba SARI

Prof.Dr. Hândan DEVECİ
Anadolu Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ÖZET

ERGENLERDE PROBLEMLİ İNTERNET KULLANIM DAVRANIŞLARI İLE YAKIN SOSYAL ÇEVRE SORUNLARI VE İÇE / DIŞA YÖNELİM SORUNLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ

Erdal BAŞDAŞ

Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı

Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mayıs 2018

Danışman: Prof. Dr. A. Sibel TÜRKÜM

Bu çalışmada, ergenlerin problemleri internet kullanım davranışları ile yakın sosyal çevre sorunları ve içe yönelim / dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkileri kapsayan farklı yapısal modeller önerilmiş ve bu modellerden değişkenler arasındaki ilişkileri açıklayan en iyi modeli belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma, Eskişehir’de bulunan, farklı türden 16 ortaöğretim kurumunda öğrenim gören 882 (Kız:457, Erkek:425) öğrencinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Ölçme aracı olarak, Problemleri İnternet Kullanımı Ölçeği, Çok Boyutlu Ergen Değerlendirme Ölçeği, Kısa Semptom Envanteri ve Riskli Davranışları Ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada yapısal eşitlik modeli analizleri, bootstrapping işlemi ve cinsiyet değişkenine göre ölçme değişmezliği analizi yapılmıştır. İstatistiksel olarak en iyi değer veren modelin, ergenlerde problemleri internet kullanımı ile içe yönelim / dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracı rolünün bulunduğunu belirten model olduğu saptanmıştır. Bu modele göre, problemleri internet kullanımının ergenlerin okul, aile ve arkadaş ilişkilerini kapsayan yakın sosyal çevresiyle sorunların oluşmasına yol açtığı, bunun sonucunda ise ergenlerde içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının oluştuğu belirlenmiştir. Bulgular, ilgili alanyazın çerçevesinde tartışılarak, aracı değişken olan yakın sosyal çevre ilişkilerinin geliştirilmesi bağlamında, psikolojik danışmanlara, ebeveynlere, eğitimcilere öneriler sunulmuş, gelecekte yapılacak olan araştırmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Ergenlik, Problemleri internet kullanımı, İçe yönelim sorunları, Dışa yönelim sorunları, Sosyal çevre, Yapısal eşitlik modeli.

ABSTRACT

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIPS AMONG ADOLESCENTS' PROBLEMATIC INTERNET USE, SOCIAL PROBLEMS and INTERNALIZING / EXTERNALIZING PROBLEMS

Erdal BAŞDAŞ

Department of Educational Sciences

Division of Psychological Counseling and Guidance

Anadolu University, Graduate School of Educational Sciences, May 2018

Supervisor: Prof. Dr. A. Sibel TÜRKÜM

In this study, the relationship between problematic internet use, close social environment problems and internalizing / externalizing problems of adolescents is examined in the context of the different structural models proposed by considering the existing studies. The study was carried out with the participation of 882_(Female: 457, Male: 425) students from 16 different high schools in Eskişehir, Turkey. In data collection, Problematic Internet Use Scale, Multidimensional Adolescent Assessment Scale, Brief Symptom Inventory and Risky Behavior Scale were used. The data was analyzed by using structural equation modeling, bootstrap resampling procedure and measurement invariance analysis for gender. In terms of the result, the model indicating partial mediating role of close social environment problems in relations between problematic internet use and internalizing / externalizing problems has the best fit. According to this model, it is determined that the use of problematic internet leads to problems with the close social environment of adolescents including school, family and friends relations, resulting internalizing and externalizing problems in adolescents. Findings were discussed in the context of related literature and suggestions were made future researches by presenting recommendations to counselors, parents, educators regarding development of close social environment relations which are mediator in the generated model.

Keywords: Adolescence, Problematic internet use, Internalizing problems, Externalizing problems, Social environment, Structural equation modelling.

ÖNSÖZ

Bilgisayar, cep telefonu, internetin olmadığı bir dünyayı tanımayan ve böyle bir dünyanın olabileceğini dahi hayal edemeyen günümüzün ergenleri üzerinde yapılan bu çalışmada, problemlili internet kullanımının sosyal çevre sorunları ve bireysel sorunlar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çağımızın en önemli sorunları arasında görülen problemlili internet kullanım davranışları özellikle ergenlerde giderek daha da yaygın hale gelmektedir. Bu durum ergenlerin sosyal yaşam kalitesinin bozulmasının yanı sıra çeşitli psikolojik sorunlara da yol açabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada ergenlerin problemlili internet kullanım davranışlarının doğasını daha iyi anlamak amacıyla problemlili internet kullanımı ile ilişkisi bulunan, ergenlerin sosyal ve psikolojik sorunlarını da kapsayan farklı hipotetik modeller önerilerek test edilmiştir.

1990'lı yılların sonlarında sohbet odaları ile başlayan ve özellikle ergenler arasında oldukça hızlı yaygınlaşan, gelişen teknoloji ile çeşitlenen daha da ilgi çekici hale gelen internetin ilerleyen zamanlarda sadece hayatımızı kolaylaştıran bir teknoloji olarak kalacağı düşüncesindeyim. İnsanlığın binlerce yıllık süregelen sosyal evriminin ilerleyişini kısa bir süre için aksatsa da, zamanı geldiğinde normalleşecektir. “Hangi tuş daha etkilidir ki sıcacık bir gülüştü ya da hangi program verebilir bir ağaç gölgesinde uymanın keyfini? Sevgiyi tuşlarla mı yazarsınız? Öpüşmek için hangi tuşlara basmak gerekir?” Müşfik Kenter'in dizelerinde seslendiği gibi insanlığın getirdiği sosyal evrensel değerler gelişen teknoloji ile kolayca değişmeyecektir.

Doktora eğitimim süresince yaşadığım kaygılarda baş etmede bana her zaman destek olan, doktora programına başladığım ilk hafta “Ben bırakacağım” dediğimde “Biz seni bırakmıyoruz.” diyerek cesaretlendiren, elimden tutan danışmanın Prof. Dr. A. Sibel Türküm hocama sürecin tamamlanmasında verdiği emeklerden dolayı sonsuz teşekkür ederim.

Psikolojik danışma becerileri kazanmamda büyük emeği geçen değerli hocam Prof. Dr. Esra Ceyhan'a, derslerinde bana katlanan, hoşgörü gösteren, farklı bakış açılarına ve düşüncelere değer vererek gelişimime büyük katkısı olan Doç. Dr. Bahtiyar Erarşlan Çapan'a, disiplinli çalışma tarzı ile süreç boyunca planlı hareket etmemde katkısı ve desteği olan Prof. Dr. A. Aykut Ceyhan'a, derslerde bunaldığım anlarda bir cümlesi ile her şeyi kolaylaştırarak motive eden Prof. Dr. Gürhan Can'a, bilgisine ve desteğine ne zaman ihtiyaç duysam çekinmeden odasının kapısını çalabileceğim değerli hocam Doç. Dr. Baki DUY'a teşekkürlerimi sunarım. İyi ki varsınız, iyi ki sizleri tanıdım...

Tez savunma jürimde bulunarak tezimin iyileşmesi için görüşlerini sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Nilüfer Özabacı ve Doç. Dr. Tuğba Sarı hocalarıma teşekkür ediyorum.

Doktora eğitimim süresince çok güzel dostluklar kurdum, güzel insanlar tanıdım. Kimi zamanlar çok eğlendik, kimi zamanlar sabahlara kadar çalıştığımız sancılı ve zor süreçleri birlikte yaşadık. Bu sürecin tamamlanmasında destek ve katkıları olan Mehmet Sarıçalı'ya, S. Ahmet Satıcı'ya, İsmail Yelpaze'ye, Deniz Güler'e, Rıfat Kayış'a, M. Fatih Yılmaz'a, Dilek Tel'e, Gamze Ülker Tümlü'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak yaşamım boyunca beni her konuda destekleyen annem ve babama, akademik çalışmalarım sırasında zamanlarından aldığım, eşim Seda'ya, çocuklarım Ada ve Ege'ye bu zor süreçteki anlayışlı tutumları ve desteklerinden dolayı minnettarım.

Erdal BAŞDAŞ

Eskişehir 2018

04/05/2018

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Erdal BAŞDAŞ

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Amaç	12
1.2. Araştırmanın Önemi	15
1.3. Sınırlılıklar	18
1.4. Tanımlar	19
2. İLGİLİ ALANYAZIN	20
2.1. İnternet Nesli: Ergenler	20
2.2. Problemlİ İnternet Kullanımı ile İlgili Alanyazın	26
2.2.1. Problemlİ internet kullanımı ve içe yönelim sorunları.....	32
2.2.2. Problemlİ internet kullanımı ve dışa yönelim sorunları.....	37
2.2.3. Problemlİ internet kullanımı ve yakın sosyal çevre sorunları	41
2.3. Ergenlerde Yakın Sosyal Çevre Sorunları.....	52
2.3.1. Ergen aile ilişkileri ve içe/dışa yönelim sorunları	53
2.3.2. Ergen arkadaş ilişkileri ve içe/dışa yönelim sorunları	61
2.3.3. Ergen okul ilişkileri ve içe/dışa yönelim sorunları.....	65
2.4 İçe Yönelim Sorunları.....	70
2.4.1 Depresyon	71
2.4.2 Kaygı	73
2.4.3 Olumsuz benlik	76
2.5 Dışa Yönelim Sorunları	78
2.5.1 Antisosyal davranış.....	79
2.5.2 Düşmanlık (Hostilite).....	81

	<u>Sayfa</u>
3. YÖNTEM	85
3.1. Araştırma Modeli	85
3.2. Çalışma Grubu	85
3.3. Veri Toplama Araçları	87
3.3.1. Problemlerli internet kullanım ölçeği-ergen (PİKÖ-E)	87
3.3.2. Çok boyutlu ergen değerlendirme ölçeği (ÇBEDÖ)	88
3.3.3. Kısa semptom envanteri (KSE)	89
3.3.4. Riskli davranışlar ölçeği (RDÖ)	90
3.3.5. Kişisel bilgi formu	91
3.4. Verilerin Toplanması	91
3.5. Verilerin Analizi	92
4. BULGULAR	97
4.1. Ergenlerin İnternet Kullanımına İlişkin Bulgular	97
4.2. Betimsel İstatistikler ve Değişkenler Arası İlişkiler	98
4.3. Ölçme Modelinin Test Edilmesi	100
4.4. Yapısal Modellerin Test Edilmesi	103
4.4.1. Yakın sosyal çevre sorunları ile ergenlerin problemlerli internet kullanımları arasındaki ilişkide içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının aracılık rolünün incelenmesi	103
4.4.2. Ergenlerde problemlerli internet kullanımı ile içe yönelim / dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide, yakın sosyal çevre sorunlarının aracılık rolünün incelenmesi	108
4.4.3. Ergenlerde içe yönelim ve dışa yönelim sorunları ile problemlerli internet kullanımı arasındaki ilişkide, yakın sosyal çevre sorunlarının aracılık rolünün incelenmesi	112
4.5. Modellerin Karşılaştırılması ve En Uygun Modele İlişkin Bootstrapping Analizi Sonuçları	117
4.6. En Uygun Modelin Cinsiyete Göre Ölçme Değişmezliğinin İncelenmesi	119
5. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER	121
5.1. Ergenlerin İnternet Kullanımlarına İlişkin Bulguların Tartışılması	121

5.2. Araştırma Kapsamında Belirlenen Hipotetik Modellerin Tartışılması	124
5.3. Doğrudan İlişkilere Yönelik Bulguların Tartışılması	125
5.3.1. Problemlerle internet kullanımı ile yakın sosyal çevre arasındaki ilişkilere ait bulguların tartışılması.....	126
5.3.2. Problemlerle internet kullanımı ile içe yönelim sorunları arasındaki ilişkilere ait bulguların tartışılması.....	131
5.3.3. Problemlerle internet kullanımı ile dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkilere ait bulguların tartışılması.....	134
5.4. Problemlerle İnternet Kullanımı ile İçe/Dışa Yönelim Sorunları Arasındaki İlişkide Sosyal Çevre Sorunlarının Aracılığına İlişkin Bulguların Tartışılması.....	137
5.4.1. Problemlerle internet kullanımı ile içe yönelim sorunları arasındaki ilişkide sosyal çevre sorunlarının aracılığına ilişkin bulguların tartışılması	138
5.4.2. Problemlerle internet kullanımı ile dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide sosyal çevre sorunlarının aracılığına ilişkin bulguların tartışılması.....	142
5.5. Sonuç.....	145
5.6. Öneriler	147
5.6.1. Okul psikolojik danışmanlarına yönelik öneriler	147
5.6.2. Ailelere yönelik öneriler.....	147
5.6.3. Öğretmenlere yönelik öneriler	148
5.6.4. Araştırmacılara yönelik öneriler	149
KAYNAKÇA	151
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLULAR DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 2.1. Çevrimiçi İletişim Biçimleri ve İşlevleri	21
Tablo 3.1. Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri	85
Tablo 2.2. Modelin Değerlendirilmesinde Kullanılan Uyum İndeksleri	95
Tablo 4.1. Araştırmaya katılan öğrencilerin internet kullanımlarına ilişkin bilgiler	97
Tablo 4.2. Betimsel istatistikler ve ilişkiler (N = 882).....	98
Tablo 4.3. Ölçme modelinin standardize edilmiş regresyon katsayıları, açıklanan varyansları, çarpıklık ve basıklık değerleri	102
Tablo 4.4. Yapısal modellere ait uyum iyiliği indeksleri.....	118
Tablo 4.5. Tercih edilen modele (Model 6) ait bootstrapping sonuçları.....	119
Tablo 4.6. Cinsiyet gruplarında ölçme eşdeğerliğine ait uyum ve karşılaştırma indeksleri.....	119

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1.1. Yakın sosyal çevre sorunları ile ergenlerin problemleri ile internet kullanımları arasındaki ilişkide içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının aracılık rolüne ilişkin model	12
Şekil 1.2. Ergenlerde problemleri ile internet kullanımı ile içe yönelim / dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide, yakın sosyal çevre sorunlarının aracılık rolüne ilişkin model	13
Şekil 1.3. Ergenlerde içe yönelim ve dışa yönelim sorunları ile problemleri ile internet kullanımı arasındaki ilişkide, yakın sosyal çevre sorunlarının aracılık rolüne ilişkin model.....	14
Şekil 2.1. Bronfenbrenner Ekoloji Sistem Modeli	53
Şekil 3.1. Ölçme ve yapısal model örneği	93
Şekil 4.1. Ölçme Modeli, N = 882; ** p < .001	101
Şekil 4.2. Ergenlerin yakın sosyal çevre sorunlarının, içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının tam aracılığıyla problemleri ile internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.....	103
Şekil 4.3. Ergenlerin yakın sosyal çevre sorunlarının, içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının kısmi aracılığıyla problemleri ile internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.	105
Şekil 4.4. Ergenlerin yakın sosyal çevre sorunlarının, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları aracılığıyla; içe yönelim sorunlarının da dışa yönelim sorunları aracılığıyla problemleri ile internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.....	106
Şekil 4.5. Ergenlerin yakın sosyal çevre sorunlarının, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları aracılığıyla; dışa yönelim sorunlarının da içe yönelim sorunları aracılığıyla problemleri ile internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.....	107

Şekil 4.6. Problemlı internet kullanımı, yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla, ergenlerin ie yönelim/dışa yönelim sorunlarını etkilemesine ilişkin yapısal model.	108
Şekil 4.7. Problemlı internet kullanımı, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla ergenlerin ie/dışa yönelim sorunlarını etkilemesine ilişkin yapısal model.....	109
Şekil 4.8. Problemlı internet kullanımı, yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla ergenlerin ie yönelim sorunlarını; kısmi aracılığıyla dışa yönelim sorunlarını etkilemesine ilişkin yapısal model.	111
Şekil 4.9. Problemlı internet kullanımı, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla ergenlerin ie yönelim sorunlarını; tam aracılığıyla dışa yönelim sorunlarını etkilemesine ilişkin yapısal model.	112
Şekil 4.10. Ergenlerin ie yönelim/dışa yönelim sorunları, yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla problemlı internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.....	113
Şekil 4.11. Ergenlerin ie yönelim/dışa yönelim sorunları, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla problemlı internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.	114
Şekil 4.12. Ergenlerin ie yönelim sorunları, yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla; dışa yönelim sorunları yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla problemlı internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.....	115
Şekil 4.13. Ergenlerin ie yönelim sorunları, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla; dışa yönelim sorunları yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla problemlı internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.....	117

1. GİRİŞ

İnternet, sonsuzluğa açılan pencere... Milyonlarca yıllık insan evriminin getirdiği sosyalleşme sürecini sadece 15-20 yıl gibi kısa sürede derinden etkileyen, farklılaştıran bir ağ... 2000 yılı ve sonrasında doğan çocukların sınırsız dünyası ve bu dünya ile yetişen dijital nesil... Teknolojinin içinde gözlerini açan ve internet iletişim araçlarını becerikli biçimde kullanan bu yeni internet kuşağı, teknolojiyi doğal yaşamın standardı olarak algılamaktadır. “Dijital nesil” olarak tanımlanan bu bireyler, 2010’lu yılların 15-17 yaş aralığında bulunan ergenleridir.

Ergenler, istatistik verileri ışığında, internet ve teknolojilerini en aktif kullanan grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasına göre, “16-24” yaş arasındaki gençlerin internet kullanımı oranı 2015 yılında %77 iken, 2016 yılında %84,3 ve 2017 yılında %87,2’ye yükseldiği görülmektedir. 2017 yılında, erkeklerin internet kullanım oranı, %91,5’e yükselirken, kadınların %82,9’a yükseldiği dikkat çekicidir. Bu oranın öğrenci olan gençlerde, %94,9’a kadar yükseldiği belirtilmektedir. Dolayısıyla veriler, internet kullanım oranının gittikçe arttığını ortaya koymakta, bu durum internetin genç ve ergenlerin yaşamlarının doğal bir parçası haline geldiğini göstermektedir. Ergen ve gençler arasında internetin bu derece yaygın olmasını; internetin, kolay ulaşılabilme, evrensel olma, yoğun uyaran içermesi, kişisel özelliklerin saklanmasında kolaylık sağlama gibi özelliklerinin yanı sıra sorumluluk yüklenmeden ve kolayca sosyal iletişim kurma olanağı sunması gibi pek çok özelliğinden kaynaklanmış olduğu öne sürülmektedir (Valkenburg ve Peter, 2011, s.122). Diğer taraftan, internet ve kullanılan teknolojilerin bu özellikleri ve hızlı bir şekilde yaygınlaşması, ergenlerde problemlili kullanım ve bağımlılık için olası riskleri de beraberinde getirmektedir (Griffiths, 2003, s.559).

İnternet, önce bilgisayar aracılığıyla bağlantı kurulması gereken bir teknoloji iken, artık gelişen ağ teknolojisi ve akıllı telefonlar sayesinde sürekli bağlı kalınabilen bir yapıya ulaşmış, bu durum kullanım yaygınlığının ve sıklığının artmasına olanak sağlamıştır. İnternetin ergenler için, eğitim öğretime yardımcı olması, aranan bilgiye kolayca ulaşma, alışveriş, bankacılık işlemleri gibi pek çok avantajlı tarafları olmasına karşın, aşırı veya kötü kullanımı, akademik performansta düşme, aile ve kişiler arası problemler (Ng ve Wiemer-Hastings, 2005, s.110), depresyon (Ceyhan ve Ceyhan, 2008, s.699; Özcan ve Buzlu, 2007, s.767) psikolojik belirtiler (Ceyhan, 2008, s.363), düşük sosyal destek (Özcan ve Buzlu, 2007, s.767) gibi pek çok problemle de ilişkili

bulunmuştur. Bu araştırma sonuçları, internetin ergenlerin yaşamlarında önemli bir yer tuttuğu, kullanım farklılıkları olduğu ve ergenlerin çeşitli psiko-sosyal nitelikleri ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Alanyazında internetin bu kullanım farklılığı sınırlandırılarak, bazı tanımlamalar getirilmiştir. “Sağlıklı internet kullanımı”; herhangi bir rahatsızlık duymaksızın, uygun sürede, belirlenen amaca ulaşmak için internet kullanımı olarak tanımlanmaktadır. “Problemlili internet kullanımı” ise bireyin yoğun bir biçimde stres yaşamasına neden olacak, aile, arkadaş, iş gibi sosyal işlevlerinde bozulmalara yol açacak biçimde internet kullanımını kontrol etmede yetersizlik olarak ifade edilmektedir (Shapira, Goldsmith, Keck, Khosla ve McElroy, 2000, s.267).

İnterneti en yaygın ve en sıklıkla kullanan grup ergenlerdir, dolayısıyla problemlili kullanım için en fazla risk altında olan grup olduğu belirtilmektedir (Durkee vd., 2012, s.2210; Gu, 2012, s.1; Üneri, Tanıdır ve Grup, 2011, s.271; Arısoy, 2009, s.55). Ergenlerin diğer gelişim dönemindeki bireylerden daha fazla interneti kullanmaları ve risk altında olmaları, internetin sadece onların döneminde ortaya çıkmış bir teknoloji olması ile açıklamak yeterli olmayacaktır. Ergenlik insan yaşamında, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik olarak önemli değişikliklerin yaşandığı süreç olarak tanımlanan zorlu bir dönemdir. Çocukluktan yetişkinliğe bir geçiş dönemi olan ergenlikte birey, içinde bulunduğu toplumun beklentilerine, kültürüne ve hedeflerine uyum sağlamak için fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal değişim ve gelişim gerçekleştirir. Dolayısıyla ergenlerin bu süreçte duygusal çalkantılar ve problem davranışlar göstermesinin yanı sıra yakın çevresi ile ilişkilerinde de yaşadığı sosyal problemler ve zorlanma durumlarının oluşması olağan kabul edilebilir.

Pek çok araştırmacı ve kuramcı, çocuk ve ergenlerin karşı karşıya kaldıkları çevresel kaynaklı problemleri belirlemeye yönelik yaptıkları sınıflandırmada, okul (akademik performans ve başarı beklentisi vb. gibi), sosyal ilişkiler (öğretmenlerle ve akranlarla ilişkiler gibi) ve aile olmak üzere temel üç grubu ele almaktadırlar (Kulaksızoğlu, 2004, s.83-103; Smetana, Campione-Barr ve Metzger, 2006, s.256). Diğer taraftan, bireyin problem davranışları ile ilgilenen araştırmacılar, bu davranışları içe kapanma, depresyon, kaygı gibi bireyin kendi içine yaşadığı problemleri kapsayan *içe yönelim sorunları* ve daha çok diğer kişiler üzerinde olumsuz etkiye sahip olan antisosyal davranış, saldırganlık, düşmanca davranış olarak nitelendirilen *dışa yönelim sorunları* olarak (Eisenberg vd., 2001, s.1112) ele aldıkları görülmektedir. Ergenlerde problemlili internet kullanımının, bireylerin problem davranışlarını niteleyen içe yönelim/dışa

yönelim sorunları ve yakın çevre ile yaşantısında karşılaştığı sosyal sorunlar ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Kişilerarası ilişkilerde yaşanan sorunların, pek çok psikolojik ve davranışsal problemin kaynağında oldukça önemli bir payı olduğu bilinmektedir. Problemlili internet kullanımının da bireylerin diğerleri ile yaşadığı sorunlardan kaynaklandığı öne sürülmektedir (Park, Kang ve Kim, 2014, s.350). Literatürde problemlili internet kullanımı ile yapılmış bazı çalışmalar; *okul, arkadaş ve aile gibi çevresel faktörler* ile yaşanan sorunların, problemlili internet kullanımının önemli bir yordayıcısı olduğunu veya aralarında önemli pozitif yönde ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur (Weinstein ve Lejoyeux, 2010, s.282). Ergenlik döneminde ön plana çıkan, arkadaş, okul, aile gibi çevresel kaynaklı problemlilerle başa çıkmak için yeterli beceriye sahip olmayan ergen, internette oynadığı oyunlarla ve internette yazılı olarak kurduğu iletişimle bu problemlilerden kurtulmaya çalışmaktadır. Sanal ortamda kişilerarası ilişkiler kurmanın problemlili internet kullanımı için önemli bir motivasyon olduğu belirtilmektedir (Douglas vd., 2008, s.3037). Bu durum, sosyal ilişkiler ile problemlili internet kullanımının arasında oldukça yakın bir ilişki olduğu göstermektedir. Özellikle, aile-çocuk ilişkileri ve akran ilişkileri ergenlerin problemlili internet kullanımını açıklayan önemli birer yordayıcı olduğu belirtilmektedir (Weinstein ve Lejoyeux, 2010, s.280).

Ergenlerin ve çocukların sosyalleşmesinde başat konumda olan aile, ergenlerin ruh sağlığında oldukça önemli ve etkili rol oynamaktadır (Henggeler ve Sheidow, 2012, s.30). Aile içi ilişkiler ve iletişimin boyutu ergeni sağlıklı ya da sağlıksız olarak nitelendirilen sonuçlara götürebilmektedir. Problemlili internet kullanımı ve internet bağımlılığı üzerine yapılan bazı çalışmalarda, aile ilişkilerinin niteliğinin internet bağımlılığının gelişmesinde oldukça etkili faktör olduğu (Ahmadi ve Saghafi, 2013, s.1), ergenlerde aile memnuniyetsizliğinin ve aile içi sorunların internet bağımlılığı ile ilişkili olduğu (Yen vd., 2009, s.357) belirlenmiştir. Benzer şekilde, aile ilişkilerinde yaşanan sorunların problemlili internet kullanımının oluşmasına yol açabileceği ve gelişiminde de etkili bir faktör olduğu ileri sürülmüştür (Lam, Peng, Mai ve Jing, 2009, s.551; J.-Y. Yen, Yen, vd., 2007, s.323). Diğer taraftan bazı çalışmalarda, bilgisayar aracılığıyla iletişimin ve aşırı internet kullanımının, ergenlerin ailesi ile geçirilebilecekleri zamanın yerini aldığından dolayı, ergen - aile ilişkilerinde sorunlar yaşamalarına neden olduğu ifade edilmektedir (Kraut vd., 1998, s.1029; Nie, Hillygus ve Erbring, 2002, s.217).

Ergenlerin yakın sosyal ilişki ağı içinde olduğu diğer bir çevre, arkadaş ilişkileridir. Ergenlik döneminde arkadaş ilişkileri ergenin gelişim görevlerini yerine getirmesi açısından oldukça önemli yer tutmaktadır. Ergenlerdeki sosyal ilişkilerin büyük bölümünü akran ilişkileri oluşturmaktadır. Akran ilişkileri, ergenin yakın çevresinde güvendiği, sorunlarını paylaştığı, kendisine saygı ve sevgi duyduğu, ilgi gösterdiği ve düşüncelerini önemseydiği arkadaşlarının olmasını içermektedir. Arkadaş ilişkilerinde yaşanan sorunlar, yeterli sosyal ilişkinin olmaması ergenlik döneminde yaygın olarak karşılaşılan durumlardandır (Demir ve Tarhan, 2001, s.113).

Arkadaşlık ilişkileri başlatacak ve sürdürecektir yeterli sosyal becerilere sahip olmayan bireylerin problemli internet davranışı gösterdikleri (Kim, LaRose ve Peng, 2009, s.451), arkadaşlık kurmakta güçlük çeken bireylerin internet bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Tanrıverdi, 2012, s.7). Benzer ergenlik döneminin farklı gelişimsel gruplarını kapsayan çalışmalarda da öğrencilerin yalnızlık düzeylerinin internet bağımlılığını anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür (Casale ve Fioravanti, 2011, s.288; Kim vd., 2009, s.451; Morahan-Martin ve Schumacher, 2003, s.659). Diğer taraftan, bazı araştırmalarda, bireylerin interneti yüze yüze ilişkilerini güçlendirmek amacıyla kullandıkları öne sürülmektedir (McKenna ve Bargh, 2000, s.77). Ergenlerin internette tek başına geçirdikleri zamanın, aslında mevcut arkadaş ilişkilerini sürdürmek için kullandığı, bir anlamda çoğu çevrimiçi etkileşimin, yüz yüze görüşen insanlar arasında yapılmakta olduğu ileri sürülmektedir (Gross, 2004b, s.633; Valkenburg ve Peter, 2007, s.1169).

Arkadaşlığın önemli olduğu ergenlik döneminde, ergenlerin internet üzerinden etkili iletişim kurmasının, arkadaşları ile olan ilişkilerini olumlu olarak geliştirdiği söylenebilir. Buna karşın internetin aşırı kullanılması, ergenin sosyalleşme sürecine zarar vereceği, bazı gelişimsel görevleri yerine getiremeyeceği gibi, yalnız kalmasına ve toplumdan uzaklaşmasına neden olabileceği belirtilmektedir (Morahan-Martin ve Schumacher, 2003, s.659). Ergen örneğinde yapılan çalışmalar, internet kullanım düzeyi yüksek olan ergenlerin, çok az samimi arkadaşının olduğunu, sahip olduğu arkadaşlarının var olan problemlerini dinleme ihtimallerinin çok düşük olduğunu, olumlu sosyal davranışlar olarak değerlendirilebilecek insanlara yardım etme, onları anlama gibi davranışlara diğer internet kullanıcılarına göre daha az önem verdikleri vurgulanmıştır (Mesch, 2001, s.329). İnternet kullanımındaki artışın gerçek sosyal ilişkilere ayrılan zamanı ve yüz yüze ilişkileri azalttığından dolayı, sosyal izolasyona sebep olduğu,

dolayısıyla bireylerin sosyal sorunlar yaşamaya başladığı ileri sürülmektedir (Chou ve Hsiao, 2000, s.65). Ayrıca, problemlerli internet kullanımı düzeyi bakımından yüksek risk grubunda yer alan ergenlerin zayıf arkadaşlık bağları olduğuna (Gu, 2012, s.165) dikkat çekilmiştir.

Okul ve okulda geçirilen yaşantılar, çocuk ve gençlerin sosyalleşmesi, sosyal beceriler geliştirmesi, fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimlerinin desteklenmesi, sağlıklı, bağımsız birer yetişkin olmaları açısından önemli katkılar sağlamaktadır (Totan ve Yöndem, 2007, s.55). Ergenlerin problemlerli internet kullanımlarını etkileyen pek çok faktörün yanında, son yıllarda okul bağlılığı ve ergenlerin okul sorunları ile ilişkisine yönelik araştırmalar gittikçe artmakta ve önem kazanmaktadır. Okul bağlılığı, öğrencinin okul ile olan ilişkisi, diğer bir deyişle okul ile ilgili duygularını içeren bir kavramdır (Libbey, 2004, s.274). Öğrencilerin okuldan zevk alması, pozitif okul bağlılığını oluşmasında, öğretmenleri ve okul arkadaşları tarafından desteklenmesinin, onlarla iyi ilişkiler geliştirmesinin oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla yapılan bazı araştırmaların sonuçları, okul bağlılığının ergenlerin fiziksel, akademik ve psikososyal iyi oluşları açısından güçlü bir etken olduğuna ilişkin güçlü kanıtlar sunmaktadır (Anderman, 2002, s.795; Catalano, Haggerty, Oesterle, Fleming ve Hawkins, 2004, s.252; Resnick vd., 1997, s.823). Diğer taraftan okul ile yaşanan sorunlar nedeniyle okula karşı olumsuz tutumun oluşması ergenlerde pek çok problemin yanında internet bağımlılığı ve problemlerli internet kullanımının da ortaya çıkmasında etkili olabileceği öne sürülebilir.

Okul ile ilgili psikososyal faktörleri ele aldığımızda akran ilişkileri, öğretmen-öğrenci ilişkileri ve akademik yaşantı öne çıkan faktörlerdir. Araştırma bulguları, okul bağlılığı yüksek olan ergenlerin, problemlerli internet kullanım riskinin daha az olduğunu ortaya koymaktadır (Sun vd., 2005, s.441; Wang vd., 2011, s.1; Yen, Ko, Yen, Chang ve Cheng, 2009, s.357). Ayrıca, ergenlerin öğretmenleri ve sınıf arkadaşları ile olumlu ilişkilere sahip olmasının problemlerli internet kullanımını engelleyici bir faktör olduğu ileri sürülmektedir (Wang vd., 2011, s.1).

Ergenlerin akademik zorlanma gibi okul ile ilişkili bazı sorun ve olumsuz yaşantılarının internet ve oyun bağımlılığına yol açtığı (Ju, 2011, s.61), akademik problemler ve okul uyumsuzluğu arasında problemlerli internet kullanımının aracılık rolünün olduğu (Ah ve Jeong, 2011, s.27) çalışmalara da rastlamak mümkündür. Ülkemizde de yapılan bir çalışmada, okul yaşantısının bir parçası olan ergenlerin yaşadığı

akademik zorlanma ile başa çıkmada, bir kaçınma davranışı olarak problemlili internet kullanımı ortaya çıkabileceği belirtilmiştir (Taçyıldız, 2010, s.17). Diğer taraftan, problemlili internet kullanımının, ergenlerde akademik başarıda düşüşe, akran ilişkilerinde bozulmaya neden olduğu ve sorunlarla yüzleşmemek için bir kaçış noktasına dönüşerek ergenlerin yaşam doyumunu olumsuz yönde etkilediği çeşitli araştırmalarda belirlenmiştir (Jang, Hwang ve Choi, 2008, s.165; Kaya, İkiz, Asıcı ve Asıcı, 2016, s.451). Dolayısıyla ergenlerin okul yaşantısı ve burada karşılaştığı sorunların problemlili internet kullanımı ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Ergenlerin problemlili internet kullanımı ile aile, arkadaş ve okulu kapsayan yakın sosyal çevre ilişkilerin konu edildiği çalışmalar bir arada değerlendirildiğinde, sonuçları birbirleri ile farklılık gösteren çalışmalara rastlamak mümkündür. Problemlili internet kullanımının aile, arkadaş, okul ile ilişkilerinde sorunlara yol açabildiğini ileri süren çalışmalar olduğu kadar, bireylerin sosyal çevresi ile yaşadığı sorunların problemlili internet kullanımına neden olacağını belirten çalışmalar da yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında, alanyazında her iki görüşü destekleyen çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, gerçekleştirilen çalışmalarda farklı neden sonuç ilişkisi bağlamında konu ele alınsa da sonuç olarak ergenin yakın sosyal çevre sorunları ile problemlili internet kullanım düzeyi arasında önemli bir ilişkinin var olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle, bu araştırmada aile, arkadaş ve okulu kapsayan ergenlerin yakın sosyal çevre ile ilişkilerinden kaynaklanan sorunlar problemlili internet kullanımı ile bağlantılı değişkenlerden biri olarak ele alınmıştır.

Ergenlik dönemi uyum sorunlarının sıklıkla yaşandığı bir dönemdir. Achenbach ve arkadaşlarının 1960'lı yıllarda, ergenlik psikopatolojisi üzerine yapmış olduğu ampirik çalışmalar sonucunda ergenlik dönemi sorunlarının bir taksonomisini önermişlerdir. İçe yönelim sorunları ve dışa yönelim sorunları olmak üzere kapsamlı iki kategoriye ayrılan model alanda oldukça kabul görmüştür (Forns, Abad ve Kirchner, 2011, s.1465). İçe yönelim sorunları, bireyde gerginlik, sıkıntı, huzursuzluk yaratan sorunlarla ilişkilidir. Depresyon, kaygı, sosyal izolasyon, olumsuz benlik gibi bireyin kendi içinde sorun olan davranışlarla karakterizedir. Dışa yönelim sorunları ise, diğer insanlarda rahatsızlık ve diğerleri ile ilişkilerde çatışma yaratan, toplumsal normların önemsenmediği davranışlarla karakterizedir. Ergenlerin sergilediği, antisosyal, kural tanımaz, düşmanca ve saldırgan davranışlar bu kategori içinde yer almaktadır (Forns vd., 2011, s.1465).

Ergenlerde problemlı internet kullanımının, depresyon, kaygı, yetersizlik duygusunu içeren, içe yönelim sorunları ile ilişkili olduğuna dair çalışmalar bulunmakla birlikte (Chang, Chiu, Lee, Chen ve Miao, 2014, s.1434; Jenaro, Flores, Gómez-Vela, González-Gil ve Caballo, 2007, s.309; Yang ve Tung, 2007, s.79), içe yönelim sorunlarının etkisini hafifletmek amacıyla interneti bir araç olarak kullanabileceğine ilişkin çalışmalar da yer almaktadır (Lai vd., 2015, s.1225; LaRose, Lin ve Eastin, 2003, s.225; Tsai ve Lin, 2003, s.649). Öte yandan, internet kullanımının, stres, depresyon, kaygı gibi olumsuz psikolojik problemlerden uzaklaşmak için geçici bir rahatlık sağlasa da internet bağımlılığına yol açabileceği belirtilmektedir (LaRose vd., 2003, s.244). Ergen örneğinde, nedensel karşılaştırma çalışmaların bazılarında internet bağımlılığının içe yönelim sorunları riskini arttırdığı (Lam ve Peng, 2010, s.901; van den Eijnden, Meerkerk, Vermulst, Spijkerman ve Engels, 2008, s.655; Wästlund, Norlander, Archer ve Wastlund, 2001, s.385), bazı çalışmalarda ise içe yönelim sorunlarının internet bağımlılığına neden olduğu rapor edilmiştir (Ko, Yen, Chen, Yeh ve Yen, 2009, s.937). Dolayısıyla, gerçekleştirilen bu araştırmalar internet bağımlılığı ile içe yönelim sorunları arasındaki ilişkinin sadece tek yönlü doğrusal olmayabileceğini, karşılıklı olarak hem bir neden hem sonuç olabildiğini göstermektedir. Sonuç olarak, ergenler ile yapılan çalışmalar, problemlı internet kullanımı ile içe yönelim sorunları arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır (Koukia, Mangoulia ve Alexiou, 2014, s.2; C. K. Yang, Choe, Baity, Lee ve Cho, 2005, s.407; J.-Y. Yen vd., 2008, s.9).

Dışa yönelim sorunları ile karakterize olan antisosyal, saldırgan ve düşmanca davranışlar, bireyin kendisinden çok, diğerlerinin temel haklarının ve sosyal kuralların ihlaline neden olduğu için daha kolay gözlemlenebilmektedir. Bu tür davranışlar, okul, aile, arkadaş gibi sosyal birimleri olumsuz etkileme potansiyeline sahip davranışlardır. İnternet ortamının süre ve erişim sınırlaması olmaksızın, istenildiği zaman, istenilen yerden kolayca ulaşılabilir olması, ergenlerin normal ilişkilerde gösterdiği, saldırgan, düşmanca ve antisosyal davranışlardan daha şiddetli ve yaygın olmasına neden olduğu belirtilmektedir (DeHue, Bolman ve Völlink, 2008, s.218). Bu açıdan bakıldığında internet ortamı, dışa yönelim sorunlarını artırabilen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren siber zorbalık gibi kavramların gündeme gelmesi, yüz yüze ilişkilerde karşılaşılan sorunlardan daha fazlasının internet ortamına taşındığına bir işaret olabilir. Ergenlerde düşmanca davranışların internet bağımlılığı ile ilişkili olduğunu (Jung vd., 2014, s.826), nedensel araştırmaların bazılarında düşmanca

davranışların internet bağımlılığına neden olduğu belirlenmiştir (Ko vd., 2009, s.937; Stavropoulos, Kuss, Griffiths ve Motti-Stefanidi, 2016, s.442). Ayrıca, internet üzerinden oynanan çok kullanıcıli oyunların ve düşmanca davranışın birbiriyle ilişkili olduğu, internet bağımlılığına neden olduğu belirtilmektedir (Stavropoulos, Kuss, Griffiths, Wilson ve Motti-Stefanidi, 2017, s.294). İnternet ortamında oluşan sosyal etkileşimin, günlük yaşamla benzerlik gösterdiği, antisosyal davranışların internet ortamında daha kolay ve sıklıkla gerçekleştirilebileceği ifade edilmektedir. Saldırgan pornografik materyaller yaymak, hakaret içeren ifadeler ve iletiler göndermek, başkalarını dolandırmak, kumar oynamak gibi davranışların internet yoluyla gerçekleştirildiği, bu davranışların internet bağımlılığına yol açtığı belirtilmektedir (Ma, 2011, s.234). Benzer şekilde, antisosyal ve saldırgan davranışların problemlili internet kullanımını tetiklediği, hatta bu davranışları sergilemede interneti bir araç haline getirdiğine dikkat çekilmektedir (Fisoun vd., 2012, s.37). Araştırmaların bulgularına dayanarak, antisosyal ve düşmanca davranış gibi dışa yönelim sorunlarının problemlili internet kullanımına yol açtığı, internet ortamının kendine özgü anonim olabilme, her zaman ve her yerden erişilebilme, görsel ve fiziksel ipuçlarının azlığı gibi özelliklerinin de internet ortamında ve gerçek yaşamda saldırgan, antisosyal davranış problemlili göstermesine neden olabileceği ileri sürülebilir.

Ergenlerin sosyal ilişkilerinde yaşandığı sorunların, içe yönelim ve dışa yönelim olarak gruplandırılan bireysel sorun davranışlarının nedeni veya sonucu olarak birbirleriyle bağlantılı olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, aile, okul ve arkadaş ilişkilerinin bireylerin psikolojik ve davranışsal sorunları ile etkileşimini kapsayan, hipotetik model oluşturmaya temel olabilecek çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Fiziksel değişmeye bağlı olarak psikolojik ve sosyal değişimin yoğun yaşandığı ve yeniden uyum sağlanması gereken bir dönem olan (Kapıkıran, 2001, s.34) ergenlik döneminde, aile ilişkilerini sıcak ve destekleyici algılayan bireylerin, bu dönem değişikliklerine daha kolay uyum sağladığı, problemlili olarak algılayan bireylerin ise daha çok psikolojik ve davranış sorunu yaşadığı, uyumunun zorlaştığı bilinmektedir (Hines, 1997, s.379). Aile, üyelerinin herhangi birinin diğeri ile çatışması sonucu diğeri üyelerin tümünün etkilendiği, sorun yaşadığı, birbirine bağlı olan bir sistemdir. Özellikle ergenlerin, aile içi çatışmalardan ve ergen-aile çatışmasından oldukça etkilenebilen kırılmalı bir yapıda olduğu, içe yönelim (kaygı, depresyon, olumsuz benlik vb.) ve dışa yönelim (antisosyal, düşmanca vb.) sorun davranışları gösterdikleri belirtilmiştir

(Margolin, Oliver ve Medina, 2001, s.10; Repetti, Taylor ve Seeman, 2002, s.365). Nitekim, olumsuz ana-baba tutumları, ailenin işlevlerini sağlıklı olarak yerine getirmemesi ve aile destek düzeyinin azalmasının psikolojik belirtilerle ilişkili olduğuna dikkat çekilmektedir. (Canetti, Bachar, Galili-Weisstub, De-Nour ve Shalev, 1997, s.380; Kapçı ve Hamamcı, 2010, s.127). Hughes ve Gullone'nun (2008, s.92) aile fonksiyonları, ergen-aile ilişkisi, aile bireylerinin birbirleri ile ilişkisinin, ergenlerde depresyon, kaygı, olumsuz benlik gibi negatif duygulanım faktörleri ile bağlantısını incelediği meta-analiz çalışmasında, aile ilişkilerinin niteliğinin çocuk ve gençlerdeki içe yönelim sorunlarının oluşmasında etkili olduğunu vurgulamıştır. Benzer bir gözden geçirme çalışmasında, aile ortamının ergenlerin dışa yönelim sorunlarını yordadığı belirtilmektedir (Rioux, Castellanos-Ryan, Parent ve Seguin, 2016, s.117). Bu bağlamda ergenlerin aile ilişkilerinin niteliği, ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorunları ile bağlantılı olduğu söylenebilir.

Ergenlerin sosyal çevresini oluşturan diğer önemli birim arkadaşları ve akranlarıdır. Ergenlerin arkadaş ile ilişkileri de ruhsal sağlık açısından oldukça önemlidir. Arkadaş desteğinden daha fazla doyum sağlayan ergenlerin daha az stres, psikosomatik şikâyet ve daha az içe yönelim sorunları gösterdikleri (Burke ve Weir, 1978, s.284), arkadaş desteğinin içe yönelim problemleri ile negatif ilişkili olduğu, öznel iyilik hali üzerinde bağımsız etkiye sahip olduğu ve yakın arkadaş sayısı ile olumlu duygular arasında pozitif bir ilişki olduğunu saptanmıştır (Wentzel, 1998, s.202). Ayrıca aile ve arkadaş desteğinin benlik saygısı üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu da belirtilmektedir (Franco ve Levitt, 1998, s.315; Lackovic-Grgin, Dekovic ve Opacic, 1994, s.691; Richman, Rosenfeld ve Bowen, 1998, s.309). Akranlarla ilişkiler, ergenlerin gelişimi açısından önemli katkılarının olmasının yanı sıra, sorunlu ilişkileri bazı problemleri de beraberinde getirmektedir (Abecassis, Hartup, Haselager, Scholte ve Lieshout, 2002, s.1543). Arkadaşlık ilişkilerinin sorunlu olmasının, saldırganlık (Capaldi, Dishion, Stoolmiller ve Yoerger, 2001, s.61), suç davranışları (Vitaro, Brendgen ve Tremblay, 2000, s.313) ve antisosyal davranışların diğer formları (Capaldi vd., 2001, s.61) ile ilişkili olduğuna dikkat çekilmektedir. Diğer taraftan arkadaş ve akran grubunun antisosyal davranışlar göstermesi, ergenlerin dışa yönelim sorunlarının oluşmasında etkili bir faktördür (Lansford, Criss, Pettit, Dodge ve Bates, 2003, s.161). Akran ilişkileri ile dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkileri konu alan ve 14 boylamsal çalışmayı kapsayan meta analiz çalışmasının sonuçları, akran ilişkilerde yaşanan sorunların saldırganlık,

antisosyal davranış gibi dışa yönelim sorunlarına neden olabileceği gibi, dışa yönelim sorunlarının öncül olduğu, akran ilişkilerinde problemlere yol açabildiği, karşılıklı neden sonuç ilişkisinin bulunduğuna işaret etmektedir (Reijntjes vd., 2011, s.215).

Ergenler zamanlarının oldukça önemli bir bölümünü okulda geçirmektedir ve ergenler için okul ortamı sosyal ve akademik bağlamda çeşitli sorunlara neden olabilmektedir. Okul ortamında olan psikososyal sorunlara; okuldaki akranları ile problemler, okul başarısı kaygısı, okul ödevlerinin baskısı, öğretmen ve aile çatışmaları konu edilmektedir (Murberg ve Bru, 2004, s.317). Bu sorun faktörleri ergenlerin depresyon, kaygı, olumsuz benlik gibi psikolojik problemler yaşamalarına, kendilerini olumsuz duygulanım içerisinde bulmalarına neden olabilmektedir. Alanyazında yapılan bazı çalışmalarda okul ile ilgili problemlerin psikolojik belirtiler ile oldukça güçlü bir ilişkisinin olduğunu bulunmuştur (Hjern, Alfven ve Östberg, 2008, s.112). Akademik beklentilerin kişisel sağlık şikayetlerini artırdığı (Eriksson ve Sellström, 2010, s.344), aşırı okul baskısının psikolojik belirtiler ile ilişkili olduğu ve psikolojik belirtilerin görülmesine neden olduğu belirlenmiştir (Plenty, Östberg, Almquist, Augustine ve Modin, 2014, s.412). Ayrıca, sınıf arkadaşı problemleri, yüksek beklenti gibi okul içinde olumsuz psikososyal faktörlerin gelişmesinin, ergenlerin psikolojik sağlığını ve benlik değerini olumsuz etkilediği ileri sürülmektedir (Gådin ve Hammarström, 2003, s.175). Okul ortamının sağlıklı olmamasının, şiddet davranışlarına tanıklık edilmesinin, ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorun davranışlarının görülmesinde önemli bir faktör olduğu belirlenmiştir (Mrug ve Windle, 2010, s.953). Diğer taraftan, eğitimin ilk kademelerinde akademik yetersizliğin, içe yönelim sorunlarına yol açtığı, okul yaşantısının ilerleyen dönemlerinde dışa yönelim sorunlarının ortaya çıkmasına neden olduğu bulunmuştur (Moilanen, Shaw ve Maxwell, 2010, s.635). Çalışmalar ışığında, ergenlik döneminde zamanın büyük bölümünün geçirildiği okul yaşantısında karşılaşılan sorunlar, içe yönelim/dışa yönelim sorunlarına neden olabildiği gibi, bireyde bu sorun davranışların bulunması, okul yaşantısında da problemlere yol açabileceği söylenebilir.

İnternet kullanımının bireyler üzerindeki etkilerine yönelik araştırmalar 90'lı yıllarda hız kazanmaya başlamıştır (Javed, 2012, s.85). Tokunaga ve Rains (2016, s.167), problemlili internet kullanım kavramını açıklamaya yönelik yaptığı meta analiz çalışması sonucunda, alanyazında bulunan çalışmaların üç farklı grupta toplandığını, dolayısıyla problemlili internet kullanımının bu üç farklı perspektiften ele alındığını vurgulamıştır. Bu farklı bakış açıları; problemlili internet kullanımının madde kullanımına benzer bir

bağımlılık (Kandell, 1998, s.11), kumar oynamaya benzer bir dürtü bozukluğu (Young, 1998, s.237) ve yeterli sosyal ilişki ve sosyal ağa sahip olmamanın bir sonucu (Davis, 2001, s.190) olduğu şeklinde ifade edilmektedir. İlk görüş, internet kullanımının madde bağımlılığına benzer bir bağımlılık olduğunu, kişinin aile, arkadaş gibi sosyal çevresinden kaynaklanan problemlerden dolayı sorunlar yaşayabileceği, bu sorunların bireyde psikolojik sorunlara yol açabileceği, bu sorunlardan kaçmak ya da sorunların yükünü hafifletmek için interneti kullandığını, toleransın artması neticesinde problemlerli internet kullanımının oluştuğunu öne sürmektedir (Kandell, 1998, s.11). İkinci görüş, problemlerli internet kullanımını kumar oynamaya benzer bir dürtü bozukluğu olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu görüşe göre internetin çekiciliği ve uzun süre kullanımı birey için internetin önemli hale gelmesine, sürekli internette kalmasının aile, arkadaş ve sosyal çevresi ile ilişkilerin bozulmasına yol açacağı, kontrol etme girişimlerinde ise psikolojik problemler ile sonuçlanacak bir döngü olduğunu ifade etmektedir (Young, 1998, s.240-244). Son görüş ise, içe yönelim ve dışa yönelim gibi psikolojik sorunları olan bireylerin, sosyal beceri yeterliliklerinin düşük olacağı, dolayısıyla sosyal çevresi ile yeterince iletişim kuramayacağı, sorunlar yaşayacağı, bu sosyal alanda oluşan boşluğu doldurmak için internet üzerinden iletişim kuracağını, bu döngünün süreklilik kazanmasının problemlerli internet kullanımına neden olacağını ileri sürmektedir (Davis, 2001, s.190).

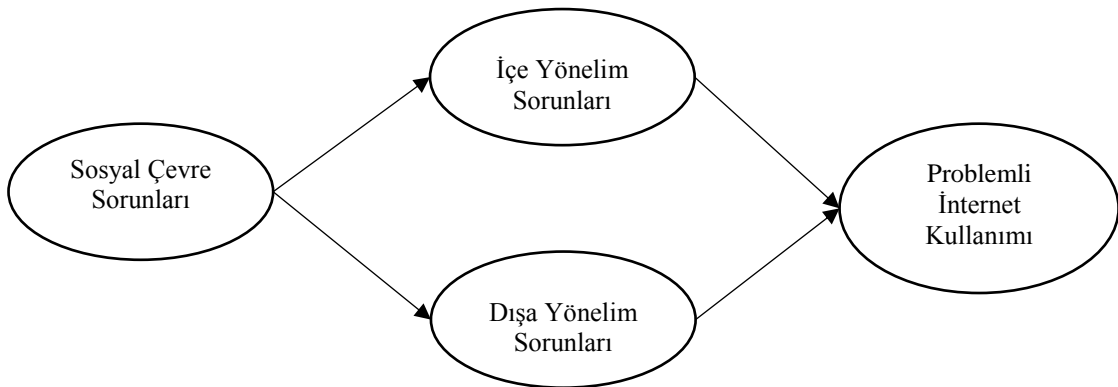
Problemlerli internet kullanımına ilişkin üç farklı kuramsal bakış açısı ve yukarıda dile getirilen ergenlerin içe/dışa yönelim sorunları, yakın sosyal çevre sorunları ve problemlerli internet kullanımını kapsayan araştırmaların ışığında, değişkenler arası ilişkileri bir arada değerlendirebilmek amacıyla bu çalışmada farklı hipotetik modeller oluşturulmuştur. Bu bağlamda, farklı araştırmacılar tarafından birbirinden bağımsız olarak incelenen değişkenler arası ilişkilerin yapısal bir model içerisinde belirlenmesi, değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilerin nedensellik kapsamında değerlendirilebilecek olan aracılık analizlerinin yapılması ve ergenlerin problemlerli internet kullanımı, sosyal ve psikolojik sorun değişkenlerini kapsayan farklı modellerin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu değişkenlerin, ergenlerin ruh sağlığında önemli anahtar kavramlar olduğu ve birbirleriyle olan doğrudan ve dolaylı ilişkilerinin irdelenmesinin ergenlerin problemlerli internet kullanımının doğasına ilişkin önemli çıkarımlar sağlayacağı düşünülmektedir.

1.1. Amaç

Bu çalışmada, ergenlerin internet kullanım davranışları, yakın sosyal çevre sorunları ve içe/dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkiler yapısal bir model çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada, ergenlerin yakın sosyal çevre ile sorunları (arkadaş, okul, aile ile sorunlar), içe yönelim sorunları (depresyon, kaygı, olumsuz benlik), dışa yönelim sorunları (antisosyal ve düşmanca davranışlar) ve problemlili internet kullanımları arasındaki ilişkiler gizil değişkenler olarak ele alınmıştır. İlgili alanyazın çerçevesinde öne sürülen ve bu gizil değişkenleri kapsayan üç farklı hipotetik model incelenerek, ergenlerde problemlili internet kullanımı ve bu değişkenlerle ilişkilerini açıklayan en iyi modeli belirlemek amaçlanmıştır. Bu genel amaç çerçevesinde aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Ergenlerin internet kullanım davranışları nasıldır?
2. Ergenlerin problemlili internet kullanım davranışları ile yakın sosyal çevre sorunları ve içe/dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkileri açıklayan en iyi model nedir?
  - 2.1. Yakın sosyal çevre sorunları ile ergenlerin problemlili internet kullanımları arasındaki ilişkide içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının aracılık rolü var mıdır?

Ergenlerde yakın sosyal çevre ile sorun düzeylerinin, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları aracılığı ile problemlili internet kullanımları üzerindeki dolaylı etkisini incelemek üzere ilgili alanyazın çerçevesinde önerilen hipotetik model Şekil 1.1'de sunulmuştur.

Şekil 1.1. Yakın sosyal çevre sorunları ile ergenlerin problemlili internet kullanımları arasındaki ilişkide içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının aracılık rolüne ilişkin model

Şekil 1.1.'de sunulan araştırma modelini test etmek amacıyla aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

2.1.1. Sosyal çevre sorunları, içe yönelim sorunlarını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

2.1.2. Sosyal çevre sorunları, dışa yönelim sorunlarını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

2.1.3. İçe yönelim sorunları, problemlili internet kullanımını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

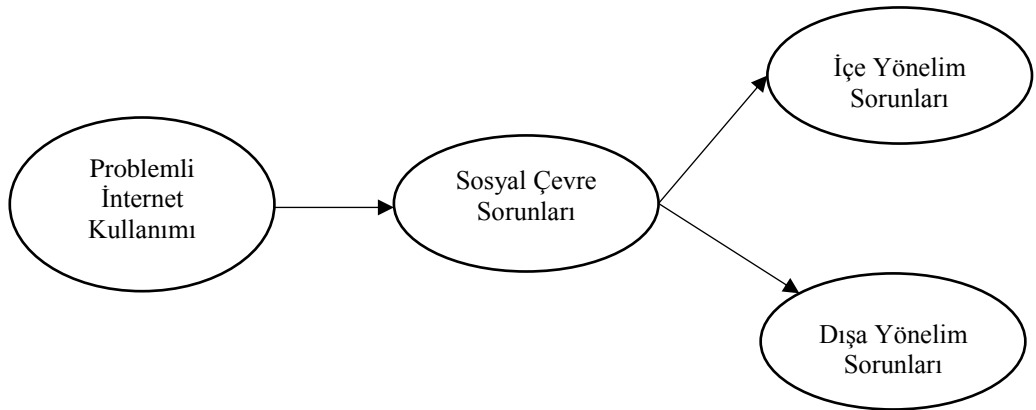
2.1.4. Dışa yönelim sorunları, problemlili internet kullanımını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

2.1.5. Sosyal çevre sorunları ve problemlili internet kullanımı arasındaki ilişkide içe yönelim sorunlarının aracılık rolü var mıdır?

2.1.6. Sosyal çevre sorunları ve problemlili internet kullanımı arasındaki ilişkide dışa yönelim sorunlarının aracılık rolü var mıdır?

2.2. Ergenlerde problemlili internet kullanımı ile içe yönelim / dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide, yakın sosyal çevre sorunlarının aracılık rolü var mıdır?

Ergenlerin problemlili internet kullanımlarının, yakın sosyal çevre sorunları aracılığıyla, içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarına etkisini belirlemek amacıyla ilgili kuramsal çerçevede öne sürülen hipotetik model Şekil 1.2.'de sunulmuştur.

Şekil 1.2. Ergenlerde problemlili internet kullanımı ile içe yönelim / dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide, yakın sosyal çevre sorunlarının aracılık rolüne ilişkin model

Şekil 1.2.'de belirtilen araştırma modelini test etmek amacıyla aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

2.2.1 Problemlı internet kullanımı, sosyal çevre sorunlarını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

2.2.2 Sosyal çevre sorunları, içe yönelim sorunlarını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

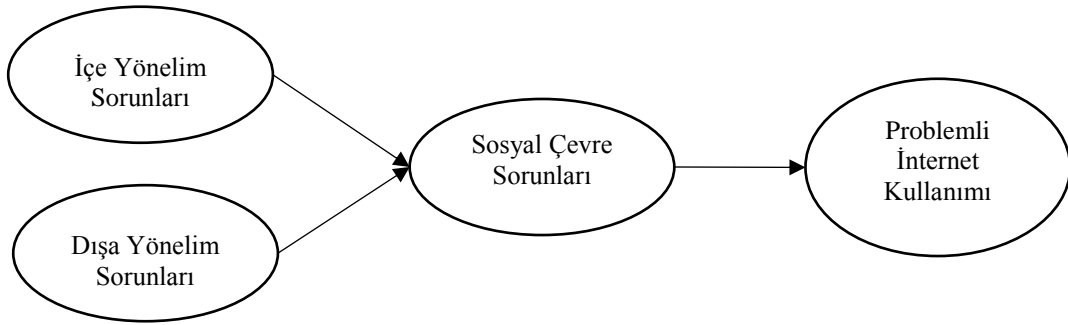
2.2.3 Sosyal çevre sorunları, dışa yönelim sorunlarını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

2.2.4 Problemlı internet kullanımı ile içe yönelim sorunları arasındaki ilişkide sosyal çevre ile sorunların aracılık rolü var mıdır?

2.2.5 Problemlı internet kullanımı ile dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide sosyal çevre ile sorunların aracılık rolü var mıdır?

2.3. Ergenlerde içe yönelim ve dışa yönelim sorunları ile problemlı internet kullanımı arasındaki ilişkide, yakın sosyal çevre sorunlarının aracılık rolü var mıdır?

Ergenlerde içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının, yakın sosyal çevre sorunlarının aracılığıyla, problemlı internet kullanımları üzerindeki etkisi belirlemek amacıyla ilgili kuramsal çerçevede öne sürülen hipotetik model Şekil 1.3.'de sunulmuştur.

Şekil 1.3. Ergenlerde içe yönelim ve dışa yönelim sorunları ile problemlı internet kullanımı arasındaki ilişkide, yakın sosyal çevre sorunlarının aracılık rolüne ilişkin model

Şekil 1.3.'de belirtilen araştırma modelini test etmek amacıyla aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

2.3.1. İçe yönelim sorunları, sosyal çevre sorunlarını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

2.3.2. Dışa yönelim sorunları, sosyal çevre sorunlarını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

2.3.3. Sosyal çevre sorunları, problemleri internet kullanımını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

2.3.4. İçe yönelim sorunları ile problemleri internet kullanımını arasındaki ilişkide sosyal çevre ile sorunların aracılık rolü var mıdır?

2.3.5. Dışa yönelim sorunları ile problemleri internet kullanımını arasındaki ilişkide sosyal çevre ile sorunların aracılık rolü var mıdır?

2.4. Yukarıda sunulan modeller karşılaştırıldığında hangi model daha iyi uyum vermektedir?

1.2. Araştırmanın Önemi

Ergenlik insan yaşamında fiziksel, duygusal, bilişsel ve sosyal değişimlerin diğer dönemlere göre hızlı yaşandığı bir süreçtir. Ergen bu süreçte, bir taraftan yaşadığı çevreye, kültüre ve toplumsal yaşama uyum sağlamaya çalışırken, diğer taraftan da kendi fiziksel ve duygusal değişiminin yarattığı problemlerle başa çıkmak için mücadele eder. Dolayısıyla, ergenlerin bu uyum sürecinde, duygusal çalkantılar ve problem davranışlar göstermesinin yanı sıra çevresi ile ilişkilerinde de çeşitli sorunlar yaşaması beklendiği kabul edilmektedir. İnsan gelişim dönemleri incelendiğinde, fiziksel, bilişsel, psikososyal gelişimlerin birbiri ile etkileşiminin belirgin olması ve hızlı değişimin yarattığı psikolojik ve sosyal sorunlar (Arnett, 1999, s.317) ergenlik dönemini önemli kılmaktadır. Ergenlik döneminde yaşanan sorunların yaşamın diğer dönemlerinde de oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Eğitim, sağlık, toplum bilim gibi farklı disiplinlerden pek çok araştırmacı, ergen gelişimi ve gelişim dönemi sorunlarını anlama ve çözüm yolu üretmek amacıyla çeşitli araştırmalar, projeler, müdahale programları yürütmektedirler. Dolayısıyla problemleri internet kullanım davranışı açısından en fazla risk altında bulunduğu düşünülen ergenler bu araştırmada çalışma grubu olarak seçilmiştir.

Ergenlik döneminde görülen sorun davranışlar iki ana kategoride, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları olarak ele alınmaktadır (Forns vd., 2011, s.1465). İçe yönelim sorunları, daha çok ergenlerde duygusal gelişim ile ilgili sorunları kapsamaktadır. Duygusal gelişim, gerçekçi ve tutarlı bir kimlik oluşturma, duygularını yönetme, yaşamında karşılaştığı çeşitli zorlanmalarla baş edebilmeyi öğrenme becerilerini kapsar. Dolayısıyla bu becerileri kazanma yaşam boyu olabilen bir süreç olmakla birlikte, belirgin görüldüğü dönem ergenlik dönemidir. Olumsuz benlik gelişimi, depresyon, kaygı gibi pek çok içe yönelim sorununun ergenlik döneminde daha yaygın olduğu

belirlenmektedir (Collishaw, Maughan, Goodman ve Pickles, 2004, s.1350; Y. H. Kim, 2003, s.115). Bu açıdan bakıldığında, ergenlik dönemi içe yönelim sorunlarının diğer sorunlar ile etkileşimi olabileceği düşünülerek, yine bir sorun davranış olan problemlerli internet kullanımı ile ilişkisinin ele alınması ve açıklanması önemli bulunmuştur.

Önemli değişimlerin yaşandığı ergenlik döneminde, diğer dönemlere göre heyecan arayışı ve farklı girişimlerde bulunma davranışlarının daha fazla olduğu belirtilmektedir (Luciana, Wahlstrom, Porter ve Collins, 2012, s.1350). Bu durum, ergenlerin bağımsızlıklarını kazanma, toplum içinde rollerinin belirlemesi ve kimlik gelişimlerini tamamlamaları noktasında normal kabul edilmektedir (Arnett, 1999; Moffitt, 1993). Diğer taraftan ergenlerin bağımsızlık kazanma deneyimleri, antisosyal, kural tanımaz, saldırgan ve düşmanca davranışları içeren bazı risk oluşturabilecek davranışları sergilemesine de neden olabilmektedir. Ergen problem davranışlarında dışa yönelim sorunları kapsamında değerlendirilen bu sorunların problemlerli internet kullanımı ile ilişkisi olduğu belirtilmektedir (De Leo ve Wulfert, 2013, s.133). Dolayısıyla ergen gelişimi açısından ele alındığında, antisosyal, saldırgan, düşmanca davranış gibi gözlenebilen davranışları içeren dışa yönelim sorunlarının problemlerli internet kullanımını açıklamada önemli bir faktör olduğu düşünülebilir.

Bronfenbrenner'in (1994, s.39), geliştirdiği, insan gelişiminde bireysel faktörlerin yanı sıra sosyal çevrenin etkisinin de ön plana çıkarıldığı ekolojik görüşte de vurgulandığı gibi, sosyal çevre etkileşim niteliklerine göre mikrosistem, bireyin gelişimde birebir etkili olan aile, okul, yakın arkadaşlar gibi sosyal birimlerinden oluşan, bireyi çevreleyen en içteki katmandır. Dolayısıyla çalışmada ergenlerin bireysel sorunlarının yanı sıra sosyal etkileşimde bulunduğu aile, arkadaş ve okul ilişkilerden kaynaklanan sorunlara da yer verilmesi problemlerli internet kullanımını bütüncül açıdan ele almak bakımından önemli olduğu söylenebilir.

Ergen gelişiminde arkadaşlar ve akran grupları ile etkileşimin, kimlik duygusu oluşturma, ahlaki yargı ve değerleri geliştirme, bağımsızlık kazanma, aile ve kendisi dışındaki dünya hakkında farkındalığının artması noktasında birçok önemli işlevi olduğu bilinmektedir. Ergenlikte olumlu akran ilişkilerinin, psikososyal uyumu kolaylaştırdığı, kimlik oluşturma sürecini desteklediği, okul başarısı ve toplumsal ilişki gelişimini artırdığı belirtilmesinin (Bagwell, Newcomb ve Bukowski, 1998, s.140) yanı sıra, akran ilişkilerinde sorunların oluşmasının sosyal soyutlanma, antisosyal davranışlar, suç davranışları gibi olumsuz davranışlarla bağlantılı olduğu da saptanmıştır (Kuperminc,

Leadbeater ve Blatt, 2001, s.1350). Mikrosistem içinde kalan aile, ergen gelişiminde diğer önemli bir faktördür. Araştırmalarda, sınırların ve kuralların belirgin olduğu, sıcak ve katılımcı ergen-aile ilişkilerinin ön plana çıktığı olumlu aile ilişkilerine sahip olan ergenlerin, kendine güven ve benlik saygısı gelişimlerinin daha yüksek olduğu, daha az depresyon ve kaygı yaşadıkları, antisosyal ve suç davranışlarını daha az gösterdikleri belirlenmiştir (Steinberg, 2001, s.1). Sosyal etkileşim bakımından ergenlerin sağlıklı gelişiminde diğer bir unsur olan okul, ergenlerin bilişsel gelişimini desteklemenin ötesinde, arkadaş ve öğretmenleriyle sosyal ilişki geliştirmesine fırsat sağlaması bakımından yaşamlarının önemli bir parçasıdır. Zamanın büyük bölümünün geçirildiği okul ve kapsadığı öğretmen, akademik başarı, akran grupları gibi faktörlerle ilişkili sorunların gelişimsel açıdan ergenlerde duygusal ve davranışsal problemlere yol açabileceği belirtilmektedir (Resnick vd., 1997, s.823). Dolayısıyla, ergenin sosyal çevresi ile etkileşiminin niteliğinin, problem davranışlar ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ergenin sosyal sorunlarının, problemleri internet kullanımını açıklamada bir faktör olarak ele alınması ilişkisel karşılaştırma bağlamında alana önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Alanyazında yukarıda sözü edilen problemleri internet kullanımı ile bireysel ya da sosyal faktörle ilgili çok sayıda çalışmaya ulaşılmakla birlikte, Tokunaga ve Rains (2016, s.167) tarafından yapılan kapsamlı gözden geçirme çalışması, problemleri internet kullanımını konu alan araştırmaların üç farklı perspektiften ele alındığını göstermektedir. Bunlar; (1) problemleri internet kullanımının madde kullanımına benzer bir bağımlılık (Kandell, 1998, s.11) , (2) kumar oynamaya benzer bir dürtü bozukluğu (Young, 1998, s.237) ve (3) yeterli sosyal ilişki ve sosyal ağa sahip olmamanın bir sonucu (Davis, 2001, s.190) olduğu şeklinde ifade edilmektedir. İnternet kullanımı-insan etkileşimini konu alan araştırmaların hız kazandığı 90'lı yıllardan günümüze yukarıda belirtilen üç kuram bağlamında çalışmalar gerçekleştirilmiş ve çoğu araştırmada problemleri internet kullanımı ile bireysel ya da sosyal faktörlerden bir ya da birkaçı değişken olarak alınıp, aralarındaki doğrusal ilişkilerin incelendiği gözlenmiştir. Dolayısıyla, ergenlerin bireysel ve sosyal sorun değişkenlerinin etkileşiminin ve problemleri internet kullanımı ile ilişkisinin bir arada ele alındığı çalışmaya rastlanmamıştır. Değişkenlerin birlikte ele alınması, birbirleri ile olan ilişkilerinin ortaya çıkarılması, problemleri internet kullanımını açıklamaya çalışan kuramların nicel veriler ile karşılaştırılması bağlamında ergenlerde problemleri internet kullanımının doğasının geniş bir açıdan ortaya konulması, çalışmanın gerçekleştirilme

ihtiyacını ortaya çıkaran nedenlerin başlıcalarıdır. Belirtilen bu ihtiyaçtan yola çıkarak, bu çalışmada ergenin yakın sosyal çevresini oluşturan aile, arkadaş ve okul ile ilişkili algılanan sorunların yanı sıra, ergenin yaşadığı psikolojik sorunlar da konu edilerek problemlili internet kullanımını kapsayan farklı hipotetik modeller oluşturulmuştur. Teorik olarak belirli olan ilişki örüntülerinin, çalışma kapsamında toplanan verilerle doğrulanıp doğrulanmadığını ortaya koymak amacıyla, bu çalışmada güçlü bir istatistiksel yöntem olan yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır.

Problemlili internet kullanımının yaygınlığına ilişkin çalışmalar, özellikle ergenlerde diğer yaş gruplarına göre daha fazla görüldüğünü ortaya koymakla birlikte teknolojinin hızla geliştiği ve toplumsal kullanım yaygınlığının hızla arttığı uzak doğu ülkelerinde daha belirgin bir problem olduğunu göstermektedir (Durkee vd., 2012, s.2210; Kuss, Griffiths, Karila ve Billieux, 2014, s.1). Benzer şekilde, ülkemizde de, özellikle de ergenlerde yeni teknolojilere merakın ve ilginin oldukça fazla olduğu, akıllı telefon, bilgisayar ve internet kullanımının hızla arttığı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması istatistik verilerinden gözlenmektedir (TUİK, 2017). Dolayısıyla, yakın zamanda uzakdoğu ülkelerinde görüldüğü gibi ülkemizde de ergenler ve aileri için problemlili internet kullanımının belirgin bir sorun haline geleceği düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, problemlili internet kullanımına ilişkin ergenlerin hem bireysel hem de sosyal faktörler ile ilişkili sorunların nedensellik bağlamında ele alınması önemlidir. Problemlili internet kullanımını kapsayan bu çalışmanın bulgularının, özellikle psikolojik danışmanların ergenlere, ailelerine ve eğitimcilere yönelik gerçekleştireceği koruyucu, önleyici ve iyileştirici çalışmaların planlanmasında gerekli olan kuramsal bilginin zenginleştirilmesi bakımından katkı sağlayacağı beklenmektedir.

1.3. Sınırlılıklar

- Araştırma Eskişehir ili merkez ilçeleri sınırlarındaki, orta öğretime devam eden ergenler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Kesitsel nitelikte bir çalışma olan bu araştırmanın çalışma grubu 2015-2016 eğitim öğretim yılının bahar döneminde ortaöğretime devam eden öğrenciler ile sınırlıdır.
- Çalışmada ele alınan değişkenler, öz-bildirime dayalı ölçme araçlarının ölçümleriyle sınırlıdır.

1.4. Tanımlar

Yakın Sosyal Çevre Sorunları: Ekolojik gelişim modeline göre, bireyi çevreleyen en yakın sistem mikrosistem katmanında yer alan aile, arkadaş ve okul ile ilişkili sorunlardır (Bronfenbrenner, 1994, s.39).

İçe Yönelim Sorunları: Depresyon, kaygı, olumsuz benlik gibi bireyin kendi içinde yaşadığı, gözlemlenmesi zor olan duygularla karakterize ve bireyde gerginlik, sıkıntı, huzursuzluk yaratan sorunlardır (Eisenberg vd., 2001, s.1113).

Dışa Yönelim Sorunları: Antisosyal, kural tanımaz, düşmanca ve saldırgan davranışlar ile karakterize, genellikle gözlenebilen, diğer insanlarda rahatsızlık ve diğerleri ile ilişkilerde çatışma yaratan sorunlardır (Eisenberg vd., 2001, s.1112).

Problemlili İnternet Kullanımı: Bireylerin internet kullanımından dolayı yaşamlarının aile ve iş gibi önemli boyutlarında yaşanan bozulmalar, sürekli olarak kullanımı kontrol etmede yaşanan başarısızlık ve kompülsif kullanım ile tanımlanmaktadır (Kim ve Davis, 2009).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

Bu bölümde sırasıyla, internet ve ergen gelişimi, ergenlerin problemlili internet kullanımı, ergenlerin yakın sosyal çevre ile ilişkilerindeki sorunlar ile ergenlerde içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarını kapsayan kuramsal açıklamalara ve araştırmalara yer verilmiştir. Her bir kavramdan sonra o kavramın diğerleri ile ilişkilerini içeren görgül araştırmalar sistematik olarak sunulmaya çalışılmıştır.

2.1. İnternet Nesli: Ergenler

İnsan gelişimi ve dönemleri ile ilgilenen araştırmacılar, ergenlerin temel amaçlarının psikososyal özerkliklerini kazanmak olduğunu kabul etmektedirler. Bu kapsamlı amaç dahilinde üç gelişimsel görev psikososyal gelişim için özellikle önemlidir: İlki, ergenlerin kendilerine, kim oldukları, ne yapmak istedikleri, hayata bakış açıları, seçimleri vb. ilişkin benlik ve kimliklerini oluşturmaları ve bu konuda güvenli duygu ve düşüncelere sahip olmaları gerekir. İkincisi, diğer insanlar ile anlamlı ilişkiler kurmak, sürdürmek ve sona erdirmeyi içeren gerekli becerileri edinmek, bir anlamda samimiyet duygusu geliştirmeleri gerekmektedir. Son olarak, cinsel gelişimlerini içeren, cinsel deneyimler, kendi bedenini tanıma, değişikliklerin farkına varma, cinsel yönelimlerini tanıyıp kabul etme gibi kazanımları elde etmeleri gerekmektedir (Lerner ve Steinberg, 2009, s.74). Önceleri bu kazanımların elde edilebilmesi için birincil çevre, aile ve okul olarak görülürken, bugünün ergenleri bilgi ve iletişim teknolojilerinin birçok formunu içeren internet ile etkileşimi sonucunda çok daha geniş bir sosyal çevreye sahip olmuşlardır. İnternet, ergenlerin için bilgi arama ve eğlence amaçlı kullanılan teknolojik bir araç olmanın yanında, onların gelişimleri üzerinde önemli etkisi olan sosyal bir ortam olduğu belirtilmektedir (Lee, 2009, s.510; Mikami, Szewedo, Allen, Evans ve Amanda, 2010, s.2; Subrahmanyam ve Lin, 2007, s.659).

Ergenlik dönemi ile karakterize olan, duygusal, davranışsal ve bilişsel alanlarda bağımsızlığın kazanabilmesi için arkadaşları ile iletişim kurması oldukça önemlidir (Özdemir ve Çok, 2011, s.153). Bu ihtiyacın karşılanması, 2000’li yıllara kadar büyük ölçüde yüz yüze etkileşimle sağlanıyorken, internet sayesinde bireylere sınırsız bir alan, adeta yeni bir “dünya” yaratılmış, birbirleri ile etkileşimleri bu yeni dünya üzerinden de sürdürülmeye başlanmıştır (Williams ve Merten, 2008, s.272). Yüz yüze ilişkilerden farklı olarak, internet, ergenlerin etkileşiminde birbirinden farklı, yeni fırsatlar ve yeni iletişim biçimleri de sunmuştur. Ergenlerin internet ortamında kullandıkları iletişim

biçimlerini ve işlevleri Subrahmanyam ve Smahel (2010, s.4) tarafından açıklanmış, söz edilen iletişim biçimleri Tablo 2.1.'de özetlenmiştir.

Tablo 2.1. Çevrimiçi İletişim Biçimleri ve İşlevleri

İletişim biçimi	Destekleyen Araç	İşlevi
e-posta	Bilgisayar, Akıllı Telefonlar, PDA	Eşzamanlı olmaksızın, mesajları elektronik olarak, göndermek, almak ve saklamak. Mesajlar, doküman, resim, video, ses vb. multimedya dosyalarını içerebilir.
Anlık mesajlaşma	Bilgisayar, Akıllı Telefonlar, PDA	Kullanıcıların, eş zamanlı olarak birbirleri ile özel olarak mesajlaşmasına olanak tanır. Mesajlar, öncelikle metin tabanlı olmakla birlikte, mesajlara eklenen resim, ses ve diğer multimedya dosyalarını içerebilir.
Metin mesajlaşma	Bilgisayar, Akıllı Telefonlar, PDA, Cep telefonu	Cep telefonları veya PDA gibi araçlar kullanılarak gönderilen, metin tabanlı kısa mesajlardır. (SMS)
Sohbet odaları	Bilgisayar, Akıllı Telefonlar, PDA	Temel olarak metin tabanlı mesajlarla birden fazla kullanıcının, eş zamanlı olarak sohbet etmesine olanak tanıyan, internet iletişim araçlarıdır. Sohbet odaları, özel olabileceği gibi genelde olabilir.
Bülten panoları /forumlar	Bilgisayar, Akıllı Telefonlar, PDA	Bireylerin, ileti gönderip okuyabileceği, genellikle bir konu üzerine odaklanmış (ör. sağlık, hastalıklar, din, eğitim vb.) internet ortamında genel alanlardır. Birçok forum sitesi kayıt gerektirir fakat ekranda kişinin belirlediği ekran adları görülür.
Ağ güncesi (blogs)	Bilgisayar, Akıllı Telefonlar	Genellikle güncelden eskiye doğru sıralanmış yazı ve yorumların yayınlandığı, web tabanlı bir yayını belirtir. Çoğunlukla her gönderinin sonunda yazarın adı ve gönderi zamanı belirtilir. Yayıncının seçimine göre okuyucular, paylaşılanları okuyabilir ve yorum yapılabilir. Yorumlar, blog kültürünün çok önemli bir dinamiğidir; bu sayede yazar ve okuyucular arasında iletişim sağlanır.
Sosyal ağ araçları	Bilgisayar, Akıllı Telefonlar, PDA	Kullanıcıların (bireysel ya da kurumsal) internet üzerinde kendilerini tanımlayarak, diğerleri ile iletişime geçmek için, insanların yarattığı sanal ortamda sosyal iletişim kurmaya yarayan araçlardır. Sosyal ağlar, yapısında var olan araçlar sayesinde, mesajlaşma, video, fotoğraf, metin paylaşımı vb. neredeyse tüm internet iletişim biçimlerini kapsar. (ör. facebook.com)
Video Paylaşımı	Bilgisayar, Akıllı Telefonlar, PDA, Ağ bağlantılı kameralar	Kullanıcıların, video klipleri, internet ortamına yüklemesine, görüntülemesine ve paylaşmasına olanak tanır (ör. www.youtube.com)
Fotoğraf paylaşımı	Bilgisayar, Akıllı Telefonlar, PDA, Ağ bağlantılı kameralar	Kullanıcıları, fotoğraf yükleme, görüntüleme ve paylaşmasına izin verir. Ayrıca, kullanıcılar, gizlilik açısından, paylaşımlarda kamu ve özel erişime izin verebilirler (ör. www.flickr.com , instagram.com).
Çok kullanıcıli çevrimiçi bilgisayar oyunları	Bilgisayar	Aynı anda, pek çok kullanıcı tarafından oynanabilen, online oyun platformlarıdır. Özellikle, mesaj tabanlı iletişim araçları ile oyun içinde gruplar oluşturabilmekte ve birbirleri

Sanal dünyalar	Bilgisayar	ile etkileşime geçmelerine olanak sağlamaktadır. (ör. World of Warcraft) Avatarlar (internet ortamında büründükleri şekil) aracılığıyla, bireylerin, gerçek dünyanın üç boyutlu olarak taklit edildiği ortamlarda birbirleri ile etkileşime geçmesine olanak sağlayan araçlardır. (ör. Teen second life)
----------------	------------	---

Tablo 2.1.'de internet ortamında farklı iletişim formlarının farklı araçlarla desteklenen ayrımı yapılsa da teknolojinin gelişmesine paralel olarak bu ayrım ortadan kalkmaktadır. Örneğin e-posta, sosyal ağlar vb. iletişim yollarının kullanımı temel olarak bilgisayarlar aracılığıyla olsa da son yıllarda gelişen akıllı telefonlar ile bu iletişim yolları mobil (her an her yerde) hale gelmiştir. Özellikle ergenler, bu teknolojik gelişmeleri yakından takip etmekte, arkadaşları ile akıllı cep telefonları yoluyla iletişim kurma biçimi giderek hız kazanmaktadır (Elhai, Dvorak, Levine ve Hall, 2017, s.251).

Ergenler, internet ortamında, farklı amaçlar için, farklı iletişim formlarını kullanarak, samimi olduğu arkadaşları, tanıdıkları kişiler ve yabancılarla iletişime geçmektedirler. Örneğin, pek çok ergen, çoğunlukla internet üzerinde anlık mesajlaşma iletişim biçimini günlük yaşamdaki arkadaşları ile iletişim kurmak için kullanmaktadırlar. Benzer şekilde, sosyal ağları, gerçek yaşamlarındaki pek fazla görüşemedikleri akranları ve tanıdıkları ile iletişimi koparmamak ve sıklıkla görüştükleri yakın arkadaşları ile günlük planlamalar ve değerlendirmeler yapmak için kullanmaktadırlar. Ayrıca, günlük hayatlarında neler yaşadıklarına ilişkin detayları bloglar aracılığıyla paylaşmaktadırlar. (Gross, 2004, s.633; Subrahmanyam ve Lin, 2007, s.660) Dolayısıyla, 2000'li yıllardan sonra internet ortamından iletişim, ergenlerin sosyal hayatının merkezi haline gelmiştir (Valkenburg ve Peter, 2011, s.121).

Avrupa ve Amerika'da yapılan çalışmalarda ergenlerin büyük çoğunluğunun var olan arkadaşları ile internet iletişim araçlarını kullandıklarını göstermektedir (Valkenburg ve Peter, 2007, s.1170). Ülkemizde, 26 farklı ilde, 13 ile 29 yaş arasındaki 3000 gencin sosyal medya ve diğer bazı konulardaki görüşlerinin araştırıldığı Genç Türkiye Araştırması (2012) sonuçlarına göre, araştırmaya katılan gençlerin 3'te 2'si internet üzerinden iletişimin kendilerini sosyalleştirdiğini, sosyal ağlarda sevdikleri ve çevreleri ile girdikleri iletişimi ve gerçekleştirdikleri paylaşımı, geleneksel biçimde sevdikleriyle aynı mekanlarda geçirdikleri vakitlerdeki sosyalleşmelerinden farksız gördüklerini belirtmişlerdir. Özellikle, 13-17 yaş aralığındaki gençler (ergenler) internette en fazla zaman geçiren grup (günde ortalama 222 dakika) olurken, büyük çoğunluğunun (%84) interneti sosyal ağlara bağlanmak ve sosyalleşmek amaçlı kullandıkları ortaya çıkmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu (2016) “Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması” verilerine göre interneti en çok kullanan grubun %84,3 gibi bir oranla 16-24 yaş aralığında olan bireyler olduğu belirtilmiştir. Yine aynı istatistiğin internet kullanım amaçlarına bakıldığında, sosyal medya üzerinde profil oluşturma, mesaj gönderme veya fotoğraf vb. içerik paylaşma amaçlı kullanımın %82,4 olduğu görülmektedir.

Yukarıda verilen istatistiklerden de görüleceği üzere internet ve online iletişim formları, ergenlerin yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Gelişen teknoloji sayesinde, artık internet ortamında iletişim sadece bilgisayarlar aracılığıyla gerçekleştirilmemekte, akıllı telefonlar sayesinde her an ulaşılabilir bir konumdadır. Dolayısıyla bu durum ergenler için internetin olmadığı bir dünyanın olamayacağı anlamına geldiği söylenebilir. İnternet ortamının, anonim olabilme, kontrol edilebilirlik, görsel fiziksel ipuçlarını azaltması ve kolaylıkla ulaşılabilir olması özellikleri ergenler için yüz yüze ilişkilerden daha fazla bir araya gelinen sosyal bir ortam olarak algılandığı öne sürülebilir.

İnternet ortamının, ergenlerin psikososyal, bilişsel ve davranışsal açıdan gelişiminde önemli katkıları olabileceği çeşitli araştırmalarda öne sürülmektedir. Örneğin, sosyal ağ sitelerinde, ya da bloglarda kendi duygu, düşünce, deneyimleri ve marjinal fikirlerini açması, diğerleri tarafından bu paylaşımların yorumlanması, değerlendirilmesi, bireyin, kendini geçerli kılmasına ve dolayısıyla benlik gelişimine olumlu katkıları olduğu söylenebilir. Birey kendi, tutum, inanç ve değerlerinin uygunluğunu internet ortamında daha fazla kişiye ulaşılarak, onların değerlendirmelerini de dikkate alabilmektedir. İnternet ortamında alınan geri bildirimlerin ve sosyal onayların günlük yaşamdaki ilişkilerde elde edilenden daha fazla olması, ergenlerin olumlu benlik saygısını oluşturmalarına, kendilerini kabul etmeleri yoluyla iyi oluşlarına katkı sağladığı belirtilmektedir (Valkenburg ve Peter, 2008, s.209). Diğer taraftan, internet ortamı bireylerin yazarak özgürce kendini ifade etmesine olanak sağlar.

Ergenler, bulunduğu gelişim dönemi açısından, yoğun duygu durumları altında kalmaktadırlar. Çoğu zaman bu duygularını paylaşmakta çekimser davranabilmektedirler. İnternet ortamında, özellikle bloglar aracılığıyla duygu düşüncelerin yazarak ifade edilmesi, terapötik etkinin yanı sıra, ergenlerin farklı ve değişen duygu, düşüncelerini keşfetmesine ve bunları yönetebilmesine olanak tanır. Dolayısıyla duyguların dışa vurumu ergenlere psikolojik destek sağladığı gibi iyi

oluşlarına da önemli katkılar getirmektedir (Davis, 2010, s.165; Hollenbaugh, 2010, s.1165)

İnternet ortamında kendini açma davranışının diğer bir işlevi de ergenlerin öz aydınlanmalarına, diğer bir deyişle kendi düşüncelerini, inançlarını, tutumlarını netleştirmesine olanak sağlamaktadır. İnternet ortamında, özellikle tartışma bültenlerinde, sosyal ağlarda, olaylara, değerlere, duygulara ilişkin kendi bakış açısını getirmesi, bu yolla entelektüel etkinliklere girmesi ergenlerin bilişsel gelişime yardımcı olmaktadır (McKenna ve Bargh, 1999, s.62). Ayrıca, internet ortamının anonim olabilme özelliğini kullanarak, ergenlik dönemi ile karakterize olan cinsellik, sağlık ve romantik ilişkiler ile ilgili problemlerini forumlarda paylaşması, geniş bir dinleyici kitlesi tarafından oluşturulan geri bildirimler ergenin öz aydınlanmasına, kendini daha iyi anlamasına, kendinin farkına varmasına yardımcı olmaktadır (Suzuki ve Calzo, 2004, s.685). İnternet ve farklı etkileşim formları, bireylerin kendini çeşitli şekillerde sunması, çeşitli kimlik denemelerinde bulunmasında yüz yüze ilişkilere göre daha güvenli ve kontrol edilebilir bir ortam sağlamaktadır. Gerçek yaşamlarında, deneyemedikleri veya denemeye çekindikleri kimliklerinin farklı yönlerini internet ortamında deneyerek sonuçlarını değerlendirebilmektedirler. Böylece, daha tutarlı ve bütünleşmiş bir kimlik kazanmasında da etkili olduğu söylenebilir (Manago, Graham, Greenfield ve Salimkhan, 2008, s.455).

İnternetin ergenlerin psikososyal gelişimine diğer bir katkısının da arkadaş ilişkilerinin geliştirilmesine etkisi olduğu belirtilmektedir. Dönemin özelliklerine uygun olarak arkadaş ilişkileri ergenlerin yaşamının merkezinde yer almaktadır ve yakın arkadaşları ve diğerleri ile ilişkilerini büyük çoğunlukla internet ortamında da devam ettirmektedir. Günlük paylaşımları çoğu zaman yüzeysel olsa da, internet üzerinden sürekli etkileşim halinde olmaları, arkadaşları ile bir arada olma hissini vermektedir (Davis, 2012, s.1527; Spies Shapiro ve Margolin, 2014, s.8). Sonuç olarak internetin ve sağladığı sosyal ortamın, ergenlerin pek çok gelişimsel görevini başarıyla tamamlaması için önemli katkılar sunduğu söylenebilir.

İnternet ortamı, ergenlerin gelişimi açısından pek çok olumlu katkı sağlamakla birlikte, bazı riskleri de beraberinde getirmektedir (Greydanus ve Greydanus, 2012, s.283). Siber zorbalık, bu risklerin başında gelmektedir. Ergenler üzerinde yapılan bazı çalışmalarda, siber zorbalığa uğrayan ergenlerin oranının %50'ler dolaylarına geldiği, hatta bu oranının da üzerlerine çıktığı belirtilmektedir. Yani her iki ergenden biri siber

zorbalığa uğramaktadır (Aksaray, 2011, s. 413; Arıca, Siyahhan ve Uzunhasanoğlu, 2008, s.253; Kiriakidis ve Kavoura, 2010, s.82). Siber zorbalık, internet iletişim formlarını veya uygulamalarını, sistemli ve sürekli bir biçimde bir kişiyi aşağılamak, utandırmak veya incitmek için kullanıldığında ortaya çıkan bir durumdur. Siber zorbalıkta, yüz yüze ilişkilerde gerçekleşen zorbalık gibi, yıldırım, hakaret etmek, aşağılamak gibi kasıtlı ve bilinçli tekrarlanan eylemler ve psikolojik şiddeti içerir. Yüz yüze ilişkilerden farklı olarak, internet ortamındaki iletişimin anonimlik, eş zamanlı olmaması, her an erişilebilir olması özelliklerinden dolayı daha yaygın bir hale gelmesi olasıdır. Bu özellikler dikkate alındığında; anonimlik özelliği, zorbalık gibi olumsuz davranışın herhangi bir kısıtlanma olmaksızın gösterilmesine olanak sağlamakta, eş zamanlı olmaması, zorbalığa anlık tepki verilmesini ve yüzleşmeyi engellemesi, internet ortamında süre ve ulaşım sınırlaması olmaksızın istenildiği zaman kolayca erişilebilir olması normal ilişkilerde gösterilen zorbalık davranışlarından daha şiddetli ve yaygın hale gelmesine neden olduğu vurgulanmıştır (DeHue, Bolman ve Völlink, 2008, s.218). Nitekim, ergenler ile yapılan ilişkisel çalışmalarda, siber zorbalığın kurbanı olmanın, artan sosyal kaygı (Navarro, Yubero, Larrañaga ve Martínez, 2012, s.281), depresyon belirtileri, psikolojik ve davranışsal sorunlar (Gámez-Guadix, Orue, Smith ve Calvete, 2013, s.446) gibi pek çok ruh sağlığı sorunları ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan, siber zorbalığa uğramanın, öfke yönetiminde başarısızlığa, okul ile ilişkili problemlere, saldırgan eğilimler gösterme ile ilişkili olduğu belirlenmiştir (Schneider, O'donnell, Stueve ve Coulter, 2012, s.171).

İnternet ortamının ergenler için getirdiği diğer bir risk ise online cinsel taciz ve istismar olarak kaşımıza çıkmaktadır. Araştırmalar, internetin, ergenlerin cinsel gelişimleri için önemli fırsatlar yarattığını, cinsel keşiflerini kolaylaştırdığını belirtmektedir. Özellikle internet üzerinden iletişimde anonim olma özelliği sayesinde, özellikle kendileri için hassas ve utandırıcı olduğu düşünülen cinsellik sorunlarını ve meraklarını yüz yüze iletişime göre daha kolay dile getirebilmektedirler (Suzuki ve Calzo, 2004, s.686). Diğer taraftan, özellikle cinsel konularla ilgili olarak, ergenlere istenmeyen cinsel talepte bulunma, taciz ve istismar risklerini de beraberinde getirmektedir (Pereira, Spitzberg ve Matos, 2016, s.137). Dahası internet üzerinden iletişimin sağladığı, anonim olma, eş zamanlı olmama, sürekli erişilebilir olma gibi özellikler bu istenmeyen davranışların oluşumunu da kolaylaştırmaktadır. Ergenler üzerinde yapılan çalışmalar

incelendiğinde, istenmeyen cinsel talepte bulunma ve taciz yaygınlığının %13 ile %23 aralığında olduğu rapor edilmiştir (Baumgartner, Valkenburg ve Peter, 2010, s.439).

İnternet ve ergen gelişimi üzerine yukarıda değinilen çalışmalar göz önüne alındığında; siber zorbalık, online cinsel taciz, online kumar, bazı olumsuz online topluluklara üye olmak gibi ergenlerin gelişiminde sağlıksız ve riskli sosyal etkilerinin var olduğunu ve önemini korumaya devam ettiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, ergenler internet ortamındaki aynı iletişim biçimlerini gelişimlerine katkıda bulunabilecek şekilde kullanabilirken, kendilerine zarar verecek bir şekilde de kullanabilmektedirler. Örneğin, anlık mesajlaşma iletişim formu, yakın arkadaşları ile paylaşımını sürdürmesine ve ilişkilerinin kalitesinin artmasına olanak sağlarken, siber zorbalık ve online taciz içinde bir araç olarak kullanılabilir. Benzer şekilde, online destek platformları (bülten panoları, forumlar), ergenlerin sağlık ve sosyal alanlarla ilgili problemlerini paylaştığı, tartıştığı, destek aldığı bir araç olurken, aynı zamanda yanlış yönlendirilmesine, doğru ve geçerli bilgiler elde edememesine ve yabancılarla tehlikeli etkileşime girmesine de yol açabilmektedir. Dolayısıyla internet ne iyi ne de kötü bir araçtır. İnternetin kullanım şekli diğer bir değişle problemleri ile sağlıklı amaca uygun kullanımı, bu aracın ergenlerin gelişimleri üzerindeki etkisini belirlemektedir.

2.2. Problemler İnternet Kullanımı ile İlgili Alanyazın

Bu başlık altında, öncelikle internet ve internetin ergenlik döneminde bulunan bireylerin gelişimleri üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılmış, problemler internet kullanımı ile ilgili kuramsal bilgilere yer verilmiştir. Sonrasında ergenlerde sosyal kaynaklı sorunlar (arkadaş, okul, aile ile sorunlar), içe yönelim sorunları (depresyon, kaygı, olumsuz benlik) ve dışa yönelim sorunları (antisosyal davranışlar, düşmanca davranışlar) ile problemler internet kullanımları arasındaki ilişkileri konu alan araştırmalar sunulmuştur.

İnternet kullanımının yaygınlaşmaya başladığı 90'lı yıllardan itibaren internet kullanımının etkilerine yönelik araştırmalarda hız kazanmaya başlamıştır (Javed, 2012, s.85). İnternet kullanımının bireyler üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiler, farklı araştırmacılar tarafından, problemler internet kullanımı, internet bağımlılığı, internet düşkünlüğü, internetin kötüye kullanımı, takıntılı internet kullanımı, internetin aşırı kullanımı, internetin kontrolsüz kullanımı gibi çeşitli kavramlarla açıklanmaya çalışılmıştır (Tokunaga ve Rains, 2010, s.512). Farklı kavramlarla ifade edilse de,

temelde, internet tabanlı teknolojilerin sağlıksız kullanımına ilişkin atıfta bulunan, duygusal, bilişsel ve davranışsal çeşitli semptomlara neden olan, günlük yaşam fonksiyonlarını yönetmede zorluklarla sonuçlanan çok boyutlu bir kavram olarak ifade edildiği görölmektedir (Javed, 2012, s.84).

Problemlili internet kullanımına ilişkin araştırmalarda oluşan kavram farklılıklarının konuyu farklı aıllardan ele almalarının bir sonucu olduğu söylenebilir. Problemlili internet kullanımının, madde kullanımına benzer bir bağımlılık, kumar oynamaya benzer bir dürtü bozukluğu ve yeterli sosyal ilişki ve sosyal ağa sahip olmamanın sonucu olduğu şeklinde ifade edilen üç farklı bakış açısının araştırmalarda ön plana çıktığı ileri sürölmektedir (Tokunaga ve Rains, 2016, s.167-171).

Problemlili internet kullanımının, uyuşturucu, alkol vb. madde bağımlılığına benzetilerek kavramsallaştırmaya yönelik görüşte; internet ile ilgili aktivitelere daha fazla zaman ve kaynak ayırma, internete bağlı olmadığı zamanlarda kaygı, depresyon, boşluk hissi gibi olumsuz duyguların oluşumu, daha fazla çevrimiçi kalma isteği ve toleransın artması, problemlili davranışların inkar edilmesi süreci ile tanımlanmıştır (Kandell, 1998, s.11). Bu görüşe göre, internet bağımlılığın temelinde, kişinin, aile, eş, arkadaş, patron vb. sorunlu çevre ilişkileri, akademik ve iş anlamında çalışma zorlukları, varoluşsal krizler veya kimlik krizleri, ayrılma kaygısı gibi psikolojik sorunların yer aldığı belirtilmiştir. İnternet kullanımının, kişinin bu sorunlardan ve olumsuz duygulardan kaçınmasına yardım eden, bir erteleme ve kaçma mekanizması olarak görölmektedir. Elbette, internetin bu sorunlarla yüzleşmemek için daha fazla kullanımı geçici bir rahatlama sağlamakla birlikte, temel sorunları daha da kötüleştirmektedir. Bu durum olumsuz duygu ve düşüncelerle baş etmek için alkol, uyuşturucu vb. madde kullanan bir kişi gibi, internet kullanımına yönelerek kendisine geçici bir rahatlama sağlamış olmaktadır. Zamanla diğer madde bağımlılıklarında olduğu gibi, daha fazla çevrimiçi kalma isteği ile tolerans artışı olmaktadır. Dolayısıyla kaçındığı çevre ile ilişkilerinde bozulmalar kötüleşmeler artacak, bu da internet kullanım toleransını artırarak bir kısır döngüye neden olacaktır (Kandell, 1998, s.12). Toplumsal kontrol açısından düşünöldüğünde, alkol, uyuşturucu gibi maddelere göre daha kabul edilebilir, hatta çeşitli söylemlerle ergenlerin teşvik bile edilebildiği internet kullanımının, madde bağımlılığına benzer bir şekilde bağımlılık oluşturmasının ve dolayısıyla problemlili internet kullanımının oluşmasının beklenir bir durum olabileceği düşünölebilir.

Problemlerli internet kullanımını kavrasallaştırmaya yönelik ileri sürülen ikinci görüş, madde kullanımını içermeyen daha çok bir dürtü bozukluğu olarak tanımlanmakta, patolojik kumar oynamaya benzetilmektedir (Young, 1998, s.237). Bu açıdan bakıldığında, internet bağımlılığı bir davranışsal bağımlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada bağımlılık kişinin yaşamında internetin önemli bir hale gelmesi ve görece daha uzun süre boyunca kullanması ile başlar. Zamanla, daha fazla çevrimiçi kalmak, bir sonraki çevrimiçi faaliyetlerini düşünmek yönünde kaygının oluşmasının sonucu, sürekli tatmin olmak için internette geçirdiği süreyi artırmaya başlar. Artan süre boyunca, işinde veya akademik alanda başarısızlık, sosyal çevre, arkadaş veya aile ilişkilerinde bozulmalar gibi normal yaşam işlevlerini yerine getirmemeye başlar. Kişi internet kullanımını kesmek, durdurmak gibi kontrol etmeye yönelik girişimlerde bulunduğunda, stres, depresyon gibi psikolojik sorunlar yaşamakta ve bu sorunlarla baş etmek için interneti tekrar daha uzun süreler kullanmak istemektedir (Young, 1998, s.240-244). Griffiths (1999, s.246), davranışsal bağımlılığın oluşum sürecini ve işe vuruk tanımını altı basamakta açıklamıştır. Dikkat çekme: Bir aktivitenin kişinin yaşamında en önemli hale gelmesi ve zamanının büyük bölümünü alması ile süreç başlamaktadır. Duygu durum değişikliği: Bu aktiviteyi yaparken pek çok sorumluluktan kaçma ve kayıtsız kalmanın getirdiği rahatlama hissi veya duygusal olarak canlanma yaşanmaktadır. Tolerans: Duygu durum değişikliğini daha sık ve daha uzun süreler elde etmeyi istemesi sonucunda, daha uzun süre interneti kullanması söz konusudur. Geri çekilme belirtileri: İnternet kullanımını kontrol etmeye çalışmayla veya bir başkası tarafından kesilmesi veya kullanma süresinin azaltılmasıyla bireyde hoş olmayan duyguların ve fiziksel etkilerin belirmesine neden olmaktadır. Çatışma: Birey internet kullanımını kontrol edemediği zaman, bu problem hayatının büyük bir bölümünü işgal edeceğinden, sosyal aktiviteler ve ilişkilerinde, çalışma veya okul yaşamında çatışmalara neden olur. Nüksetme: Yıllar süren kaçınma ve kontrolden sonra tekrar bağımlılığın ortaya çıkması ile oluşan yeni durumdur (Griffiths, 1999, s.246). İnternetin aktif bir davranışsal bağımlılık olduğu, diğer bir deyişle, etkileşime olanak tanıdığı düşünüldüğünde ergenlerin internet üzerinden çeşitli aktivitelerde bulunması (online oyun oynama, sosyal ağlar, vb.), kısa sürede bu aktivitelerden keyif almasına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla bu bakış açısına göre, bağımlı olmanın ilk basamağı olan “dikkat çekme” sürecinin ergenlerin yaşamında oldukça hızlı bir biçimde gerçekleşebileceği ileri sürülebilir.

Problemlerli internet kullanımı ile ilgili yapılan, 10 yılı kapsayan bir meta-sentez çalışmasının sonucunda önerilen modelde, problemlerli internet kullanımı “çekme (pull)” ve “itme (push)” faktörlerinin etkileşimi üzerinden açıklanmaktadır. “Çekme faktörleri” olarak, dört alt temada toplanan internetin çekici özelliklerinin ön plana çıktığı görülmektedir. (1) İnternetin iletişim ve sosyalizasyonu değiştirdiği, fikirlerini paylaşabileceği, yeni görüşler ve düşünceler edinebileceği sınırsız bir alan oluşturduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan televizyon, radyo, gazete gibi geleneksel medya araçlarının yerine geçtiğine dikkat çekilmiştir. (2) İnternetin kendisinin değil, içinde barındırdığı uygulamaların ve içeriklerin problemlerli internet kullanımına yol açabileceği, bu uygulamaların, internet üzerinden etkileşimli oyunlar, kumar içeren oyun ve uygulamalar, sanal mesajlaşma uygulamaları, sosyal paylaşım uygulamaları gibi uygulamalar olduğu vurgulanmaktadır. (3) İnternetin düşük maliyetli olması, nispeten kullanım kolaylığı, anonim olabilme, gizlilik ve güvenlik özellikleri, sürekli iletişim etkinliğini geçerli kılma gibi internete özgü özelliklerinde çekim cazibesi yarattığı sonucu çıkarılmıştır. (4) İnternet üzerinden yapılan, sanal sex, pornografi, sanal kumar, alışveriş, gibi haz verici kompulsif aktivitelerin problemlerli internet kullanımında önemli etkinlikler olduğu saptanmıştır. Ayrıca çevrimiçi oyunlar yoluyla kişilerarası ilişki kurma ihtiyacının büyük ölçüde ve daha kolay bir yolla karşılanıyor olması da insanlığın temel ihtiyacı olan sosyal ilişkide bulunma ihtiyacını gidermede yeni bir kanal açtığı belirtilmektedir (Douglas vd., 2008).

Problemlerli internet kullanımını açıklamaya ve kavramsallaştırmaya yönelik olarak ileri sürülen son görüş, problemlerli internet kullanımının bireylerin diğerleri ile ilişkilerinin bir ürünü olmasından kaynaklandığı yönündedir. Bu görüş, problemlerli internet kullanımını, madde bağımlılığına benzer bir bağımlılık olarak açıklayan ilk görüşe benzemektedir. Her ikisinde de aile, arkadaş, sosyal çevre ile olan ilişkilerin bir sonucu olduğu belirtilmektedir. Ayrıldığı nokta ise, bireylerde problemlerli internet kullanımının oluşmasında, yüz yüze iletişime göre internet üzerinden iletişimin sağladığı çevrimiçi iletişim olanakları ve farklılıklarıdır. Bu görüş ilk olarak Davis (2001, s.190) tarafından kavramsallaştırılmış ve modellenmiştir. Teori, depresyon, yalnızlık gibi psikosozal sorunlar yaşayan bireylerin, diğerlerine göre, daha az toplumsal yeterliliğe sahip olacağını, diğer bir değişle sosyal iletişim becerilerinin zayıf olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla yüz yüze iletişim becerisi zayıf olan bu kişilerin, yüz yüze ilişkilerden farklı olarak alternatif bir tercih geliştirmeleri olasıdır. Bu alternatifin yerini internet üzerinden

iletişim doldurmaktadır. Özellikle anonim olabilme, kontrol edilebilirlik, görsel fiziksel ipuçlarını azaltması ve kolaylıkla ulaşılabilir olması gibi özellikleri, internet üzerinden iletişimin yüz yüze ilişkilere göre daha az tehdit edici algılanmasını sağlamaktadır. Bu bireylerin, sürekli ve takıntılı bir şekilde internet üzerinden sosyal etkileşime girmeleri sonucunda, yüz yüze ilişkilerini sürdürdüğü sosyal hayatı, ev, okul veya iş ilişkileri giderek kötüleşmektedir. Bu durumun yarattığı psikososyal problemler, tekrar online iletişime daha fazla bağlı kalmasına neden olacak bir kısır döngüye yol açmakta ve problemlili internet kullanımına zemin hazırladığı belirtilmektedir (Caplan, 2003, s.627).

Problemlili internet kullanımı her yaşta bireylerde karşılaşılabilecek türden bir sorun olmakla birlikte, bu problemi daha çok internet kullanıcılarının önemli bir bölümünü oluşturan ve teknolojiye daha hakim olan ergenlerin yaşadığı ve özellikle risk grubunda buldukları söylenebilir (Arısoy, 2009, s.55). Akıllı telefonların yaygınlaşması, servis sağlayıcıların internete erişim ücretlerinde yaptığı indirimler, teknolojiyi yakından takip eden ergenlerin internete ulaşmalarını kolaylaştırmış, bağlanma sıklığını artırmış, diğer taraftan da problemlili internet kullanımına zemin hazırlamıştır. Problemlili internet kullanımına zemin hazırlayan bu dış faktörlerle birlikte ergenlerin gelişimsel olarak karşılaştıkları zorluklarda önemli bir neden olmaktadır. Ergenlik dönemine ilişkin; suskunluk, içe kapanıklılık, çevreden kopma, can sıkıntısı, aile içinde çatışma, arkadaşlarıyla sorunlar, çevresi içinde beğenilmeme korkusu kendi ve dünyanın geleceği hakkında endişe duyma ve kötümserlik gibi duygusal problemler ergenlerin duygusal anlamda zorlanmalarına neden olur. Böyle durumlarda ergenler, bir çok ihtiyacına cevap verebilen, genel anlamda kabul gördüğü, duygu ve düşüncelerine önem verildiği bir ortama yönelebilir. Çevresinden bulamadığı duygusal desteği internet ortamından karşıladıkça, bu teknolojiye daha çok bağlanmakta zamanının çoğunu burada geçirebilmektedir (Ögel, 2012, s.147).

Problemlili internet kullanımının yaygınlığına ilişkin bazı meta analiz çalışmaları ve boylamsal çalışmalar incelendiğinde, problemlili internet kullanımının özellikle ergenlerde diğer yaş gruplarına göre daha fazla görülmektedir. Örneğin 11 Avrupa ülkesi ve yaklaşık 12000 ergeni kapsayan bir çalışmada, problemlili internet kullanımı yaygınlığı ortalama %4,4 olarak bulunmuştur (Durkee vd., 2012, s.2210). Global ölçekte bakıldığında, genellikle Asya ülkelerinde yaygınlığın diğer ülkelere göre oldukça fazla olduğu görülmektedir (Kuss vd., 2014, s.1). Örneğin, Honkong'da ergenlerle gerçekleştirilen ve 3 yılı kapsayan bir boylamsal çalışmada, katılımcıların %22,5 oranında internet

bağımlılığı kriterlerini gösterdiklerini belirlenmişlerdir (Yu ve Shek, 2013, s.10). Benzer şekilde, ergenlerde problemlı internet kullanımına ilişkin yine Çin’de yapılan bir çalışmada %26,7 olarak bulunmuştur (Kuss vd., 2014, s.1). Diğer taraftan, 31 ülke ve 89281 katılımcıyı içeren, 80 çalışmadan elde edilen bir metaanaliz sonucunda, problemlı internet kullanımı yaygınlığının ortalama %6 olarak bulunmuştur. Ortadoğu ülkelerinde bu oran en yüksek düzeyde (%10.9), Kuzey ve Batı Avrupa ülkelerinde (%2.6) en az düzeyde bulunmuştur (Cheng ve Li, 2014, s.758). Problemlı internet kullanımının yaygınlığına ilişkin benzer bir gözden geçirme çalışmasında, PubMed ve Medline veritabanlarında 2000-2009 tarihleri arasındaki internet bağımlılığı ilgili çalışmalar taranmış, problemlı internet kullanımının Amerika ve Avrupa’da yaygınlığın %1.5 ile %8.2 arasında olduğuna dikkat çekilmiştir (Weinstein ve Lejoyeux, 2010b, s.277). Global ölçekte bakıldığında teknolojik tüketimin yaygın olduğu uzak doğu ülkelerinde, özellikle ergenlerde internetin problemlı kullanımın arttığı gözlenmektedir. Türkiye’de ise özellikle 2000’li yıllardan sonra internetin yaygınlaşması günümüz ergenleri içinde benzer riskleri beraberinde getirebileceği öngörülebilir.

Ülkemizde problemlı internet kullanımının yaygınlığına ilişkin bazı çalışmalarda, lise düzeyinde öğrenim gören ergenlerde problemlı internet kullanım oranının %0.4 ile %24,2 arasında farklılaştığı görülmektedir. İlköğretim ikinci kademe ve lise düzeyinde öğrenim gören 524 öğrenci ile yapılan çalışmada, Young tarafından geliştirilen internet bağımlılık ölçeği kullanılmış ve öğrencilerin %0.4’ü internet bağımlısı olarak belirlenmiştir (İnan, 2010, s.59). Benzer şekilde 12-18 yaş grubunu oluşturan ergen öğrencilerde internet bağımlılığı yaygınlığının araştırıldığı bir çalışmada, internet bağımlılığı ölçeği kullanılmış, yaklaşık 560 ergenden toplanan verilere göre, %12,6’sının internet bağımlısı olduğu saptanmıştır (Doğan, 2013, s.40). Yine internet bağımlılığı ölçeğinin kullanıldığı, 2853 lise öğrencisini kapsayan geniş örneklemlı bir çalışmada, araştırmaya katılan ergenlerin %16’lık bir bölümünün yüksek düzeyde internet bağımlısı olduğunu ortaya koymuştur (Yılmaz, Şahin, Haseski ve Erol, 2014, s.133). Türkiye’de yapılan çalışmalarda içinde, ölçek puanına göre, internet bağımlılığının %24,2 gibi oldukça yüksek bir oran aldığı 211 lise öğrencisi ergen örneklemlinden oluşan çalışma, problemlı internet kullanımının yaygınlığının oldukça fazla olması yönünden dikkat çekicidir (Üneri ve Tanıdır, 2011, s.270).

Genel anlamda, ergenlerde problemlı internet kullanımının yaygınlığı ile ilgili yapılan araştırmalarda, bağımlılık oranı ve ya problemlı kullanım oranları ile ilgili

birbirinden farklı sonuçlar alınması, örneklem özellikleri, kullanılan ölçüm araçlarının farklılığından kaynaklanabilmektedir. Her ne kadar farklı ölçüm araçları kullanılsa da, alınan sonuçlar problemlili internet kullanım yaygınlığının ergenlerde giderek arttığını ve ergenlerin bu açıdan bir risk grubu oldukları söylenebilir.

Problemlili internet kullanımı, bireylerin yaşamlarında dikkate değer düzeyde olumsuz etki ve sonuçlar doğurabileceği gibi bireylerin psikososyal alanda yaşadığı sorunların da problemlili internet kullanımına neden olabileceği öne sürülebilir. Problemlili internet kullanımı ve ilişkili olduğu, psiko-sosyal ve psikolojik sorunlarla ilişkili çalışmalar aşağıda kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

2.2.1. Problemlili internet kullanımı ve içe yönelim sorunları

Alanyazında ergen sorun davranışları içe yönelim sorunları ve dışa yönelim sorunları olmak üzere görgül olarak iki kategoriye ayrılmıştır (Leadbeater, Kuperminc, Blatt ve Hertzog, 1999, s.1268). İçe yönelim sorunlarının daha çok dışa vurulmayan davranım eğilimleri, olumsuz duygulanım ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Keogh ve Reidy, 2000, s.108). İçe kapanma, sosyal izolasyon, kaygı, korku, depresyon, olumsuz benlik gibi bireyin kendi içinde yaşadığı, gözlemlenmesi zor olan duygularla karakterize ve bireyde gerginlik, sıkıntı, huzursuzluk yaratan sorunlar olarak tanımlanabilir (Eisenberg vd., 2001, s.1113; Forns vd., 2011, s.1465).

Problemlili internet kullanımının önemli nedenlerinden birinin içe yönelim sorunları olduğu belirtilmektedir (Ko, Yen, Chen, Yeh ve Yen, 2009, s.937). Özellikle, içe yönelim sorunları yaşayan ergenlerin, problemlili internet kullanımı davranışının gelişiminde daha kırılgan ve savunmasız olabileceğini ifade edilmektedir (Kim, LaRose ve Peng, 2009, s.451; van den Eijnden, Meerkerk, Vermulst, Spijkerman ve Engels, 2008, s.655). Burada, ergenlerin gerçek dünyadaki sorunlarından uzaklaşması veya başa çıkması için internetin bir kaçış aracı olarak kullanmasının etkili olduğu belirtilmektedir (Kandell, 1998, s.11). Madde kullanımı ve internet bağımlılığı belirtilerini karşılaştırmak için ergenlerle gerçekleştirilen çalışmada, her iki bağımlılık türünün de pek çok psikolojik semptomlarla ilişkili olmasının yanı sıra, özellikle depresyon ve düşmanlık ile ilişkili bulunmuştur.(Yen vd., 2008, s.9). Young ve Rogers (1998, s.27), hem erkeklerde hem de kadınlarda depresyon düzeyinin internet bağımlılığında düzenleyici değişken (moderatör) olduğunu ve patolojik internet bağımlılığının gelişiminde en önemli faktör olduğunu belirtmişlerdir.

Ergenlerde, internet bağımlılığı ile psikolojik problemleri konu alan çalışmalarda sıklıkla depresyon ile internet bağımlılığının ilişkili olduğu bildirilmektedir (J.-Y. Yen vd., 2008, s.9; J.-Y. Yen, Ko, Yen, Wu ve Yang, 2007, s.93). Liselerde 1708 öğrenci ile yürütülen bir çalışmada, internet bağımlısı olan ve olmayan ergenlerin bireysel ve psiko-sosyal açıdan farklılıkları araştırılmıştır. Araştırma bulguları, internet bağımlısı olanların olmayanlara göre; iki kat daha fazla interneti kullandıkları, daha çok sosyal ve eğlence amaçlı kullandıkları, kişiler arası ilişki sorunları bulunmasının yanı sıra, özellikle depresyon, utangaçlık, düşük benlik saygısı gibi içe yönelim sorunları bulunan ergenlerin internet bağımlısı olma eğilimlerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir (S. C. Yang ve Tung, 2007, s.79). Problemlerle ilgili internet kullanımını konu alan çalışmaların daha çok internetin yaygın olduğu gelişmiş ülkelerde yapılmasına karşın, gelişmekte olan ülkelerde de benzer sonuçlar alınmıştır. İran'da 1052 ergeni kapsayan, yol analizi kullanılarak yapılan bir çalışmada, problemlerle ilgili internet kullanımının depresyon, kaygı, stress ve yalnızlık değişkenlerinin tümünü yordadığı belirtilmiştir (Ostovar vd., 2016, s.257). Avrupa örneğinde 336 lise öğrencisiyle sadece internet bağımlılığı ile depresyon arasındaki potansiyel ilişkinin araştırıldığı kesitsel bir çalışmada, internet kullanım ve internet bağımlılığı düzeyinin depresif belirtilerle pozitif yönde ilişkili olduğunu bulunmuştur (Banjanin, Banjanin, Dimitrijevic ve Pantic, 2015, s.308).

Alanyazında yapılan çalışmalar genelde kesitsel ve doğrusal çalışmalar olup, internet bağımlılığı ile depresyon arasındaki ilişkinin yönü konusuna yeterince açıklık getirememektedir. Diğer taraftan, ergen örneğinde, neden sonuç ilişkisini ortaya koyan bir kaç prospektif çalışmada internet bağımlılığının depresyon riskini artırdığı, bazı çalışmalarda ise depresyonun internet bağımlılığına neden olduğuna ilişkin güçlü kanıtlar sunulmuştur (Ko, Yen, Chen, Yeh ve Yen, 2009, s.937; Lam ve Peng, 2010, s.901; van den Eijnden, Meerkerk, Vermulst, Spijkerman ve Engels, 2008, s.655; Wästlund, Norlander, Archer ve Wästlund, 2001, s.385). Dolayısıyla, internet bağımlılığı ile depresyon arasındaki ilişki mutlaka doğrusal olmayabilir, karşılıklı hem bir neden hem bir sonuç olarak düşünülebilir. Başka sosyolojik ya da psikolojik etkenler nedeniyle depresyon hali gözlenen birey, bu nedenlerle internete yönelip bağımlı olabileceği gibi, internet bağımlısı olduktan sonra da bağımlılığından dolayı depresyon hali gözlemlenebileceği belirtilmektedir (L. Yang vd., 2014, s.346). Eş zamanlı olarak altı ülkede ergenlerle yürütülen yapısal eşitlik analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada, depresyon ve sosyal kaygı değişkeninin internet bağımlılığı aracılığıyla psikososyal iyi

oluşu etkilemesine ilişkin bir model öne sürülmüştür. Sonuç olarak, depresyon ve sosyal kaygı birbirini karşılıklı olarak etkilemekle birlikte, altı Uzakdoğu ülkesinde de depresyon değişkeninin hem doğrudan hem de internet bağımlılığı aracılığıyla psikososyal iyi oluş ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla, internet bağımlılığının, depresyon sosyal kaygı gibi bireysel semptomların psikososyal iyi oluşu etkilemesi, bir anlamda sosyal problemlere neden olmasında aracılık rolü olduğunu belirtilmiştir (Lai vd., 2015, s.1229). Diğer taraftan, yine yapısal modelin kullanıldığı, 3507 ergenle yürütülen çalışmada, internet bağımlılığı ve depresyon arasındaki ilişkide yaşam olaylarının aracılık rolü incelenmiştir. Araştırma verileri modeli desteklerken, internet bağımlılığının ergen depresyonuna etkisinde, sosyal yaşam sorunlarının tam aracı olduğu ilişkin sonuç ortaya koymuştur (L. Yang vd., 2014,s.342).

Ergenlerde problemlili internet kullanımının yaygınlığının değişimine ilişkin faktörlerin incelendiği, yaklaşık 500 ergenin izlendiği bir yılı kapsayan çalışmada, internet bağımlılığındaki artışın daha çok düşük benlik saygısı, düşük aile fonksiyonları ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca, düşmanlık ve kişilerarası duyarlılık düzeylerinin düşük olmasının ise bağımlılık düzeyini hafifletici faktörleri olarak bulunmuştur (Ko, Yen, Yen, Lin ve Yang, 2007, s.545). İnternet bağımlılığına ilişkin koruyucu ve risk faktörlerinin belirlenmesinin amaçlandığı, 95 araştırmayı kapsayan meta-analiz çalışmasının sonuçları, bireysel faktörlerin sosyal faktörlere göre, internet bağımlılığında görece daha fazla riskli olduğunu bildirmekle birlikte, özellikle, interneti stresle başa çıkma için kaçış mekanizması olarak kullanma, olumsuz benlik, duygu düzenleme de zayıflık gibi benlik faktörleri ile yüksek ilişkili bulunmuştur (Koo ve Kwon, 2014, s.1691). Benzer bir çalışmada da, internetin gerçek yaşam problemlerinden kaçmak amacıyla kullanıldığı ve düşük benlik saygısının problemlili internet kullanımının önemli bir yordayıcısı olduğu belirtilmiştir (Armstrong, Phillips ve Saling, 2000, s.537). İngiltere’de yapılan bir araştırmada, problemlili internet kullanıcılarının daha çok benlik saygısı düzeyi düşük ve sosyal açıdan gelişmemiş bireyler olduğunu ortaya koymuştur (Niemz, Griffiths ve Banyard, 2005, s.563). Üniversite öğrencileri ile yürütülmüş çalışmada, benlik saygısının problemlili internet kullanımının bir yordayıcısı olduğu ve aralarında negatif bir ilişki olduğu yapısal eşitlik analizi sonrasında bulunmuştur (Kim ve Davis, 2009, s.490). Yine, yapısal eşitlik analizinin kullanıldığı bir çalışmada, ergenlerin sosyal ağlar üzerindeki arkadaşlarından aldığı dönütlerin benlik saygısını ve iyi oluşunu etkilediğini ortaya koymuştur. İnternet üzerinden paylaşımlarına aldığı dönütlerin pozitif

olması, benlik saygısını ve iyi oluşunu desteklerken, negatif dönütlerin ise benlik saygısı ve iyi oluş düzeyini düşürdüğü belirtilmektedir (Kim ve Davis, 2009, s.584). Ülkemizde 556 öğrenci ile yürütülen kesitsel bir çalışmada benlik saygısı ve benlik algısının problemlili internet kullanımının birer yordayıcısı olduğu bulunmuş, kendini olumsuz algılayan, diğer bir ifade ile kişisel ve fiziksel özelliklerinden memnun olmayan kişilerin problemlili internet kullanım düzeylerinin daha yüksek olduğuna dikkat çekilmiştir (Çelik ve Odacı, 2012, s.1).

Problemlili internet kullanımı ile kaygı arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalarda genellikle depresyon ve kaygı birlikte ele alınmakla birlikte, özellikle sosyal kaygı ile ilişkili çalışmalara daha sıklıkla rastlanmaktadır. Alanyazında, problemlili internet kullanımı ile kaygı arasında pozitif ilişki olduğunu açıklayan çalışmaların (Elhai, Levine, Dvorak ve Hall, 2016, s.509; Ni, Yan, Chen ve Liu, 2009, s.197) yanı sıra, kaygı düzeyinin yüksek olmasının problemlili internet kullanım davranışında bir risk faktörü olduğunu belirten çalışmalara da rastlanmaktadır. (Jung vd., 2014, s.826; C. H. Ko vd., 2014, s.1691; Lee ve Stapinski, 2012, s.197.; Yen vd., 2007, s.1377). Ülkemizde yürütülen çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Hiyerarşik regresyon analizinin kullanıldığı bir çalışmada, lise öğrencilerinin (N=682) problemlili internet kullanımında sosyal kaygı değişkeninin alt boyutlarından "Olumsuz Değerlendirilme Korkusu" ve "Genel Durumlarda Sosyal Kaçınma" ve "Genel Durumlarda Huzursuzluk Duyma" boyutlarının önemli oranda etkili olduğu (% 22) bulunmuştur (Zorbaz ve Dost, 2014, s.298). Psikiyatrik bozukluğu olan ve olmayan ergenlerde problemlili internet kullanımının araştırıldığı, 884 ergenin katıldığı bir çalışmada, problemlili internet kullananlarda psikiyatrik bozukluk belirtilerinin daha yüksek olduğu, bu bozukluklar arasında, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunu takip eden en yaygın sorunun kaygı bozuklukları olduğu bildirilmiştir (Tahiroglu vd., 2010, s.241). Üniversite öğrencisi olan 1235 kişinin katıldığı bir çalışmada, sosyal etkileşim kaygısının problemlili internet kullanımının önemli bir yordayıcısı olduğu, aralarında pozitif bir ilişki belirtilmiştir (Çuhadar, 2012, s.173). Üniversite öğrencileri (n=1198) ile yapılan benzer bir çalışmada, yüksek kaygı düzeyinin internet bağımlılığını yordayan önemli bir değişken olduğu bulunmuştur (Batıgün ve Kılıç, 2011, s.1). Diğer çalışmalardan farklı olarak, sosyal paylaşım ağlarını arkadaşlarıyla görüşmek için kullanan öğrencilerin, bu amaçla kullanmayan öğrencilere göre etkileşim kaygılarının daha yüksek olduğu bildirilmiştir. Ayrıca, bu ağlara 1 - 2 yıldır üye olan öğrencilerin etkileşim kaygılarının, üç yıl ve üzeri

bir süredir üye olan öğrencilerden anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur (Baltacı, İşleyen ve Özdemir, 2012, s.25). Lise örneğinde 512 öğrencinin katıldığı bir çalışmada ise, problemlili mobil telefon kullanımı ile sosyal kaygı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (Deniz, 2014, s.5).

Ergenlerde, problemlili internet kullanımının içe yönelim sorunları ile ilişkili olduğu çalışmalara sıklıkla rastlanmakla birlikte, içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının (saldırganlık, düşmanca davranışlar vb.) birlikte ilişkili olduğu çalışmalara da rastlamak mümkündür. Örneğin, 1324 ergen ile internet bağımlılık testi ve Psikolojik Belirti Envanteri (SCL-90-R) ölçme araçlarını kullanılarak yapılan çalışmada, depresyon ve kaygı alt faktörlerinin internet bağımlılığı ile olan ilişkisinin yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca, obsesif kompulsif semptomların, ve düşmanlık/kızgınlık belirtilerinin orta düzeyde ilişkili olduğunu bulmuştur (Koukia, Mangoulia ve Alexiou, 2014, s.2). Ergenler ile benzer ölçekler kullanılarak yapılan diğer bir çalışmada, demografik ve internet ile ilişkili faktörler kontrol edildiğinde, obsesif kompulsif ve depresyon semptomlarının internet bağımlılığı ile ilişkili bulunduğu belirlenmiştir (Jang vd., 2008, s.165). Madde bağımlılığı ve internet bağımlılığının, psikolojik belirtilere göre karşılaştırılan ve ergenler üzerinde yapılan çalışma, internet bağımlılığının pek çok psikolojik belirti ile ilişkili olduğunu, özellikle düşmanlık ve depresyonun diğer belirtiler kontrol edildikten sonra internet bağımlılığı ile ilişkili olduğunu göstermiştir (J.-Y. Yen vd., 2008, s.9). Yaşları 15-19 arasında değişen, öğrenciler ile yapılan bir çalışmada da, interneti aşırı kullanan grubun psikolojik belirti (SCL-90-R) düzeylerinin tüm alt boyutlarda anlamlı olarak daha yüksek olduğunu belirtilmiştir (C. K. Yang, Choe, Baity, Lee ve Cho, 2005, s.407). Ülkemizde 407 ergenle ilgili yürütülen bir çalışmada da problemlili internet kullanımının bir boyutu olan sanal zorbalık düzeylerinin; öfke, düşmanlık, depresyon, kişilerarası duyarlılık psikolojik belirtileri ile pozitif ilişkili bulunmuştur (Batmaz ve Ayas, 2013, s.43). Yine benzer şekilde, 538 fen lisesinde öğrenim gören öğrencileri kapsayan çalışma, öğrencilerin problemlili internet kullanım düzeyleri ile depresyon, kaygı, olumsuz benlik, düşmanlık psikolojik semptomları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Kaya, İkiz, Asıcı ve Asıcı, 2016, s.451). Yukarıda sözü edilen çalışmalar göz önüne alındığında, içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının birlikte etkileşiminin de problemlili internet kullanımı ile ilişkili olabileceği ileri sürülebilir.

Sonuç olarak, alanyazında yapılmış çalışmaların bulguları çerçevesinde, içe yönelim sorunlarının, problemlı internet kullanımının bir sonucu ya da öncülü olabildiği görölmektedir. Bu bağlamda, depresyon, kaygı, olumsuz benlik alt boyutlarını kapsayan içe yönelim sorunlarının, ergenlerde problemlı internet kullanımı ile sosyal çevre ve bireysel sorun faktörleri arasındaki ilişkilerin açıklanmaya çalışıldığı bu araştırmada önemli bir değişken olarak ele alınabileceği söylenebilir.

2.2.2. Problemlı internet kullanımı ve dışa yönelim sorunları

Dışa yönelim sorunları, antisosyal, kural tanımaz, düşmanca ve saldırgan davranışlar ile karakterize, genellikle gözlenebilen, diğer insanlarda rahatsızlık ve diğerleri ile ilişkilerde çatışma yaratan sorunlardır (Eisenberg vd., 2001, s.1112; Forns vd., 2011, s.1465). İnsan gelişim dönemleri dikkate alındığında, dışa yönelim sorunlarının görölme sıklığının ergenlik döneminde arttığı belirtilmektedir (Moffitt, 1993, s.674). Ergenlerde görölen başlıca dışa yönelim sorunlarının; (1) hırsızlık, alkol kullanımı, sınavlarda kopya çekme, okuldan kaçma veya geç gelme gibi genel sapmalar, (2) uyuşturucu madde kullanımı, (3) ebeveynlerinin sözünü dinlememe, bağırıp çağırma, şiddet vb. aile ile çatıőmalar, (4) öğretmenlere veya okul yetkililerine karşı çıkma, okul kurallarına uymama, (5) sosyal olarak istenmeyen cinsel etkinlikler, (6) akranlarına veya diğerlerine zorbalık etme, grup halinde veya bireysel kavga etme gibi saldırgan ve düşmanca davranışlar olarak gruplandırılmıőtır (Ma, Li ve Pow, 2011, s.123-130).

Dışa yönelim sorunlarının spektrumunun geniş olması sınıflandırmada bazı karıőıklıklara yol açmaktadır. Alanyazında genel eğilimin, bu başlık altında ele alınan görece daha yaygın görölen antisosyal davranışları ve suç davranışlarından ayrıma yönünde olduğu belirtilmektedir (Maddox ve Prinz, 2003, s.39-41). Dolayısıyla bu çalışmada da dışa yönelim sorunları, antisosyal, kural tanımaz, düşmanca ve saldırgan davranışlar ile karakterize, genellikle gözlenebilen, diğer insanlarda rahatsızlık ve diğerleri ile ilişkilerde çatışma yaratan sorunlar (Eisenberg vd., 2001, s.1112; Forns vd., 2011, s.1465) olarak ele alınmıştır. Problemlı internet kullanımı ve dışa yönelim sorun davranışları ile ilgili yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak, düşmanca, saldırgan ve antisosyal davranış ile ilişkili çalışmalar olduğu, dışa yönelim sorunlarının çevrim içi formu olan siber zorbalık kavramına ilişkin çalışmalara da sıklıkla rastlandığı gözlenmiştir.

Düşmanca davranış (hostilite); hiddet, kin, dargınlık, hınç, içleme, sinirlilik, saldırganlık gibi niteliklerini kapsayan, öfkenin olumsuz duygulanım durumu ile karakterize, düşünce, duygu ve davranışları içeren bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Holi, 2003, s.27). Ergenlik döneminde, düşmanca davranış gösterme eğiliminin oldukça yaygın olduğu belirtilmektedir (Moffitt, 1993, s.674). Ergenlerde, problemlili internet kullanımı ile düşmanca davranış gösterme düzeyi arasında farklı bulgulara rastlanmıştır. Kimi çalışmalar problemlili internet kullanımının düşmanca davranışları artıran bir faktör olarak değerlendirirken (Ko, Yen, Liu, Huang ve Yen, 2009, s.598) kimi çalışmalarda ise düşmanca davranışın problemlili internet kullanımının bir nedeni olduğu belirtilmiştir. (Stavropoulos, Kuss, Griffiths, Wilson ve Motti-Stefanidi, 2017, 442). Ergenlik döneminde internet ve video oyunları ile harcanan zamanın oldukça yüksek olduğu, internetin iletişim amaçlı kullanımının ve çevrimiçi oyunların düşmanca davranış, saldırganlık gibi dışı yönelim sorunlarını kalıcı hale getirdiği belirtilmiştir (Holtz ve Appel, 2011, s.49). Ergenlerle yürütülen benzer bir çalışmada, şiddet içeren çevrimiçi oyunları oynama ve bu oyunlara çok fazla maruz kalmanın, ergenlerde düşmanlık duygularını artırdığını, bu durumun okulda öğretmenleri ile tartışmaya, arkadaşlarına fiziksel saldırganlık boyutlarına ulaşan problem davranışlar sergilemesine yol açtığı belirlenmiştir. Dolayısıyla çalışmada, problemlili çevrimiçi oyunlar ile problem davranışlar arasında düşmanca davranış ve duyguların aracılık etkisinden söz edilmektedir (Gentile, Lynch, Linder ve Walsh, 2004, s.17). Problemlili internet kullanan ergenlerin hem normal yaşantısında, hem de çevrimiçi etkileşiminde düşmanca davranış sergileme düzeylerinin daha yüksek olduğuna dikkat çekilmiştir (Yen, Yen, Wu, Huang ve Ko, 2011, s.649). Ülkemizde ergenler üzerinde yürütülen problemlili internet kullanım düzeyleri ile psikolojik semptomların arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada, problemlili internet kullanımının diğer psikolojik semptomların yanı sıra düşmanlık ($r=.35$) alt boyutu ile ilişkili çıktığı görülmüştür (Kaya, İkiz, Asıcı ve Asıcı, 2016, s.451).

Genellikle problemlili internet kullanımı ile ilgili yapılan çalışmalar, kesitsel özellikle gösterse de bazı boylamsal çalışmalara da rastlamak mümkündür. Ergenlerle yürütülen, sınıf içi düşmanca davranışlar ile problemlili internet kullanımı arasındaki ilişkinin araştırıldığı, iki yılı kapsayan bir boylamsal çalışma da, düşmanca davranış sergileyen bir sınıfta bulunmanın, çalışmanın başlangıcında önemli bir etkiye sahip olmamasına rağmen, süreç içinde internet bağımlılığı riskini artırdığını göstermiştir (Stavropoulos, Kuss, Griffiths, Wilson ve Motti-Stefanidi, 2017, 442). Yine, geniş

örneklemleri 2293 kişiyle yürütülen ve bir yılı kapsayan boylamsal bir araştırmada, sosyal kaygı, düşmanca davranış ve depresyonun internet bağımlılığına etkisi değerlendirilmiştir. Çalışmada, ilk ölçümde problemleri internet kullanımı düşük ikinci ölçümde yüksek olan grup ile ilk ölçümde problemleri internet kullanımı yüksek ikinci ölçümde düşük olan remisyon ve insidans grupları oluşturulmuş, değerlendirmeler bu iki grubun karşılaştırılması ile yapılmıştır. Sonuçta, problemleri internet kullanım düzeyinin artmasının, düşmanca davranış, depresyon düzeyini artırdığını, problemleri internet kullanımı ile düşmanca davranışlar sergileme arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu ileri sürülmüştür (Ko vd., 2014, s.1377). Avrupa örneğinde 851 ergen ile yürütülen altı ayı kapsayan boylamsal çalışmada, şiddet içeren çevrimiçi oyunlarla uzun zaman geçirilmesinin fiziksel saldırganlık davranışlarını artırdığı ortaya konulmuştur. Şiddet içeren çevrimiçi oyunların ağırlıklı kullanıcısı olarak erkek ergenlerin fiziksel saldırganlık davranışının arttığı belirlenmiştir (Lemmens, Valkenburg ve Peter, 2011, s.38). Benzer şekilde, ergenlerde şiddet içeren çevrim içi oyunların fiziksel ve düşmanca saldırgan davranışlara yol açtığı çeşitli boylamsal çalışmalarda da ortaya konulmuştur (Anderson vd., 2008, s.1067; Gentile vd., 2004, s.5). Psikopatolojik belirtiler ile problemleri internet kullanımı ilişkisini inceleyen, seçilmiş 20 çalışmayı kapsayan bir meta-analiz çalışmasında, problemleri internet kullanımı ile düşmanca davranış arasındaki ilişkinin $R=.66$ olduğu belirlenmiştir. (Durkee vd., 2012, s.1).

Saldırganlık, düşmanlık ve öfke duygusunun zarar vermek amacıyla eylem haline dönüştürülmesi olarak ifade edilse de, birbirini kapsayan duygu ve davranışlar olduğu belirtilmektedir (Smith, Glazer, Ruiz ve Gallo, 2004, s.1218). Psikolojik, fiziksel gibi farklı boyutları olsa da genel olarak antisosyal davranışlar kapsamında görülen saldırganlık davranışında temel amaç zarar vermektir. Ergenlerde yapılan çalışmalarda, saldırganlığın problemleri internet kullanımının öncül bir davranışı olduğu belirtilmekle birlikte (Odacı ve Çelik, 2013, s.2382), kimi çalışmalarda ise aşırı internet kullanımı ile saldırgan davranışlar arasında oldukça güçlü bir bağlantı olduğunu ortaya konulmaktadır (Kim, 2013, s.703). Diğer taraftan deneysel bir çalışmada, internet ortamında antisosyal bir aktivitede yazılı mesajlaşmanın normal yaşamdaki saldırganlık davranışını provoke ettiği vurgulanmıştır (Ehrenreich, Underwood ve Ackerman, 2014, s.251). Özellikle çok oyunculu çevrimiçi oyunların, ergenlerde sosyal yalıtım ve internet kullanımında kontrol güçlüğü gibi sorunları beraberinde getirmekle birlikte saldırganlığa yol açtığı belirtilmektedir (Demirtaş, Madran ve Ferligül Çakılcı, 2014, s.99).

Alanyazında, internet ve saldırgan davranışlar arasındaki ilişkileri konu alan ağırlıklı olarak üç teorinin öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki, internet aracılığı ile iletişimin karakteristik özelliklerinden bir olan anonim olabilme diğer bir değişle kimliğini gizli tutabilme ile ilişkilidir. (Douglas ve McGarty, 2001). İnternet üzerinde anonim olarak etkileşime girilmesi, kendini gözleme ve fark etme gibi kendini değerlendirme davranışlarının azalmasına, dolayısıyla endişe ve suçluluk temelinde kontrollerin zayıflanmasına yol açtığından, internetin problemleri kullanımının saldırgan ve düşmanca davranışlara katkıda bulunacağı ileri sürülmektedir (Silke, 2003). Diğer bir teori de ise, şiddet içerikli görüntülerin ve videoların izlenmesi ile saldırgan davranışlar arasındaki ilişkiyi sosyal öğrenme kuramı ve sosyal biliş teorileri ile açıklanmaktadır. Bireyler tarafından, şiddet içeren görüntülerin izlenmesi, düşmanlık duygusunu artırma, acı veren uyarıların başkasına iletilmesi, yüksek düzeyde antisosyal davranışlarla ilişkili olduğu ileri sürülmektedir (Cantor, 2000). Son olarak, genel saldırganlık teorisi, şiddet içeren online oyunların saldırgan davranışlara etkisini açıklamaktadır (Michele L. Ybarra ve Mitchell, 2007). Bu teoriye göre hem kişisel özellikler hem de durumsal değişkenler bireyin içsel duygu durumuna katkıda bulunur. Duygular, bilişler ve dışardan alınan uyarıların birbirleri ile etkileşimi yoluyla saldırgan bir davranış yorumlanır ve karar vermek için içsel mekanizmalar devreye girer. Şiddet oyunlarının tekrar edilmesi, öğrenme, prova etme ve saldırganlıkla ilgili bilişsel yapıların desteklenmesi, kişilerde saldırgan davranışların artmasına yol açtığı ileri sürülmektedir.

İnternetin üzerindeki davranışlarında, yüz yüze ilişkilerde görülen sosyal davranışlarla benzerlik taşıdığı tartışılmaktadır. Diğer bir ifade ile ergenlerin sosyal yaşamdaki davranış biçimlerini internet üzerinde de sürdürdükleri ileri sürülmektedir. Örneğini 509 ergenin oluşturduğu çalışma, internet üzerindeki faaliyetlerinde erkeklerin kızlardan daha fazla suç ve antisosyal davranışlarda bulunduğunu, bireylerin internet ortamında gerçekleştirdiği davranışlar ile günlük sosyal davranışlarının arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu ortaya çıkarmıştır (Ma vd., 2011, s.123). Dolayısıyla günlük yaşamda olumlu davranış sergileyen ergenlerin internet üzerinde de benzer olumlu davranışlar gösterdiği, antisosyal ve saldırgan davranış gösteren ergenlerin ise internet ortamını bu davranışlarını sürdürmek için yeni bir alan olarak gördüğü ileri sürülebilir. Ergenlerin internette gerçekleştirdiği, problemleri internet kullanımına yol açan, antisosyal aktivitelerin; müzik, film, oyun gibi materyallerin izinsiz yasal olmayan şekilde indirilmesi, pornografi ve saldırgan bilgileri edinmek ve yaymak, internet üzerinden

başkalarını utandırmak, hakaret etmek, taciz etmek amacıyla paylaşımlarda bulunmak, diğer bir ifade ile siber zorbalık, internet üzerinden diğerlerini dolandırma, kandırma, online kumar oynama, spor bahisleri, poker, piyango gibi aktivitelerde bulunma şeklinde olduğuna dikkat çekilmektedir (Ko vd., 2009, s.598; Ma, 2011, s.2193).

Problemlili internet kullanımı ve dışı yönelim sorun davranışları ile ilgili yukardaki söz edilen çalışmaların bulguları değerlendirildiğinde; düşmanca, saldırgan, antisosyal davranışlar ile karakterize olan dışı yönelim sorunlarının problemlili internet kullanımına yol açabileceği gibi siber zorbalık, şiddet içeren çevrimiçi oyunlar gibi internetin kötü kullanımının da dışı yönelim sorunlarına yol açabileceği görülmektedir. Diğer taraftan, ergenlerde var olan antisosyal davranış özelliklerini kışkırtarak, internet ortamının sunduğu etkileşim olanaklarının da antisosyal davranmaya neden olabileceği ileri sürülebilir.

2.2.3. Problemlili internet kullanımı ve yakın sosyal çevre sorunları

Profenbrenne (1977, s.514) tarafından ele alınan sosyo-kültürel katmanlar yaklaşımı, bireyin sosyal çevresini mikro-sistem ile makro-sistem arasında birbirini kapsayan kümeler şeklinde sınıflamaktadır. Bireyin doğrudan doğruya ilişkili olduğu aile, okul, yakın arkadaşlardan başlamakta (mikro-sistem), bireye en uzak ve bireyin doğrudan bir ilişkisi olmadığı yasal düzenlemeler gibi sistemlerin içerisinde yer aldığı makro-sistem tabakasına kadar genişlemektedir. Çalışmada ergenlerin mikro sistemini oluşturan, günlük yaşamında sıklıkla karşılaştığı ve ilişki halinde olduğu aile, arkadaş ve okul ilişkileri yakın sosyal çevre olarak ele alınmıştır. Ergenlerin yakın sosyal çevresi ve problemlili internet kullanımı ile ilişkileri konu alan çalışmalar bu bölümde sunulmuştur.

Ergenlerin aile ilişkilerinin niteliği, problemlili internet kullanımını oldukça etkileyen faktörlerden biri olduğu (Ahmadi ve Saghafi, 2013, s. 543), ergenlerin aileleri ile problemlilerinin olması ve aile memnuniyetsizliğinin problemlili internet kullanımı ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. (Lam, Peng, Mai ve Jing, 2009, s.551; J.-Y. Yen, Yen, vd., 2007, s.323). Bir yıl süren boylamsal çalışmada düşük aile işlevinin, ergenlerde internet bağımlılığına yol açabileceği belirlenmiştir (Ko, Yen, Yen, Lin ve Yang, 2007, s. 545). Dolayısıyla, aile işlevlerinin yetersiz olması ve ergenin aile ilişkilerinde yaşadığı sorunların, problemlili internet kullanımına yol açabileceği olasıdır. Ergen-aile ilişkilerinin ve aile işlevinin, ergenlerde problemlili internet kullanımının oluşmasında ve gelişiminde oldukça etkili olduğu söylenebilir.

İnternet bağımlılığı olan ergenler, ebeveynlerin kendilerini yetiştirme tarzlarını, aşırı korumacı, otoriter, cezalandırıcı ve aşırı serbest olarak değerlendirmişlerdir (Xiuqin vd., 2010, s.401). Anne baba tutumları, aile içi iletişim, aile bağıllığı ve aile içi şiddete maruz kalma gibi durumların tamamının internet bağımlılığı ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Park, Kim ve Cho, 2008, s.895). Ayrıca, aşırı düzeyde ergen- ebeveyn çatışması da problemlili internet kullanımı ile ilişkili bulunmuştur (Yen, Yen, vd., 2007, s.311).

Diğer taraftan ergenlerde problemlili internet kullanımı noktasında ailenin işlevlerinin etkisini inceleyen çalışmalarda, ailenin ergeni izlemesi ve takip etmesi vurgulanmaktadır (Lin, Lin ve Wu, 2009, s.993). Ebeveyn denetimi, ebeveynlerin çocukları ile ilgili, arkadaşları, nerede oldukları, etkinlikleri vb. konularda bilgi sahibi olmaları şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Ebeveyn denetimi, ergenlerin mantıksız, sapkın ve olumsuz davranışlarını sınırlandırmak için sosyal kontrolün anahtar mekanizması olarak görülmektedir (Longmore, Manning ve Giordano, 2013). Ebeveynler, ergenlerin davranışları hakkında bilgi sahibi olduklarında, olumsuz davranışlarına zamanında ve uygun şekilde müdahale edebilecekleri vurgulanmaktadır (Fosco, Stormshak, Dishion ve Winter, 2012). Aksine yeterli denetimin olmaması, ergenlerde erken özerklik olarak ifade edilen ve sonuçlarının bazı geri dönülmez olumsuz gelişim sorunlarına yol açtığı bir sürecin yaşanmasına neden olabileceği belirtilmektedir (Dishion, Nelson ve Bullock, 2004). Etkili ebeveyn denetiminin ergenlik dönemi problemlili internet bağımlılığı ile negatif ilişkili olduğuna dair önemli çalışmalarda gerçekleştirilmiştir (Lin, Lin ve Wun, 2009; Xu vd., 2012; Yen vd., 2009). Ergenleri kapsayan geniş örneklemlili bir çalışmada, ergenlerin internet faaliyetleri hakkında ebeveyn bilgisinin ve farkındalığının yeterli olmasının, problemlili internet kullanım riskini azalttığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır (Xu vd., 2012). Benzer şekilde, algılanan düşük ebeveyn denetiminin internet bağımlılığı için önemli bir ayırt edici faktör olduğu vurgulanmıştır (Yen vd., 2009). İnternetin ergen tarafından aşırı kullanımının internet bağımlılığına yol açtığı, internet bağımlılığını önlemek için ergenin internet kullanımının ailesi tarafından düzenlenmesinin yararlı olabileceği öne sürülmüştür (Ko vd., 2009, s.937, 2007, s.545).

Alanyazında, mikro sistem içinde kalan aile faktörü ile problemlili internet kullanımı ya da internet bağımlılığı arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalarda, genellikle yetersiz aile ilişkilerinin ön plana çıktığı gözlenmiştir. Bu çalışmaların sonuçları genel olarak, ebeveynleri ile yüksek düzeyde çatışma yaşayan gençlerin internet kullanımlarında bazı

olumsuz sonuçlar doğurabileceği yönündedir. Örneğin, Ybarra ve Mitchell (2004, s.319) internet ortamında saldırgan davranışlar sergileyen gençlerin, diğer internet kullanıcılarına göre daha zayıf duygusal bağları olduğunu bildirmişlerdir. İnternet kullanımı konusunda ailesi ile açık iletişim geliştiremeyen ergenlerin, internet üzerinden tanıştığı bir yabancı ile yüz yüze görüşme yapma gibi riskli internet davranışlarında bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğu vurgulanmaktadır (Liau, Khoo ve Ang, 2005, s.513). Özellikle ergenler arasında problemlili internet kullanımının yaygın olduğu Uzakdoğu Asya ülkelerinde, ergenlerin babaları ile ilişkilerinin zayıf olması, güven duymamaları, problemlili internet kullanımı ve olumsuz sonuçları ile ilişkili bulunmuştur. Ayrıca, babaları ile olumsuz ilişki içinde olan ergenlerin, duygusal destek aramak için interneti aşırı derecede kullandıkları ileri sürülmektedir (Lei ve Wu, 2007, s.633). Güney Kore’de ergenler üzerinde yapılan benzer bir çalışmada, problemlili internet kullanan lise öğrencilerinin, diğerlerine göre, aile ilişkilerinde daha fazla sorun olduğunu ortaya konulmuştur (Cho, Kim, Kim, Lee ve Kim, 2008, s.736).

Aile ilişkilerinin problemlili internet kullanımına yol açtığına yönelik yapılan çalışmaların aksine, problemlili internet kullanımının da aile ilişkilerini zedelediği, sorunlara neden olduğunu ileri süren çalışmalarda bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda bu durum, problemlili internet kullanımının aile iletişimi ve aile yakınlığı üzerindeki olumsuz etkisini, internete ayrılan zaman arttıkça aile ilişkilerine ayrılacak zamanın azalması şeklinde “yer değiştirme hipotezi” ve “sanal ilişkilerin doğası” ile açıklanmaktadır. Yer değiştirme hipotezi, bilgisayar aracılığıyla iletişimin ergenlerin iyi oluş halini engellediği ve mevcut arkadaşları ve ailesi ile yüz yüze geçirilebilecek değerli zamanın yerini alacağını ileri sürmektedir (Kraut vd., 1998, s.1029; Nie, Hillygus ve Erbring, 2002, s.217). Bu teoriye göre bireylerin sınırlı zamanları vardır. Bireyler belirli bir etkinlikte harcadıkları zamanı artırırlarsa, yaşamın diğer alanlardaki etkinliklerinden fedakârlıklar yapmak zorunda oldukları ifade edilmektedir. Bu nedenle internet üzerinde harcanan zamanın artması, normal gelişim için gerekli olan yüz yüze ilişkiler, okul ve sosyal beceri gibi diğer faaliyetleri azaltarak, olumsuz etkilemesi olasıdır (Kraut vd., 1998, s.1029; Nie, Hillygus ve Erbring, 2002, s.217).

Bazı araştırmacılar tarafından internet ortamında kurulan ilişkilerin yüz yüze ilişkilere göre daha zayıf ve yüzeysel olduğu kabul edilmektedir (Kraut vd., 1998, s.1029). Dolayısıyla internet üzerinden yürütülen ilişkilerin, yüz yüze gerçekleştirilen

ilişkilerin yerine dolduramayacağı ve bireyin sosyal gelişimi açısından olumsuz etkilerinin olabileceği söylenebilir.

Alanyazında, gerçek yaşamdan farklı olarak sanal bir yaşamın varlığından söz edilmektedir (Haythornthwaite ve Wellman, 2008, s.3). Kraut ve diğerleri (1998), internette gerçekleşen sosyal ilişkileri yüz yüze ilişkilere göre yeteriz ve yüzeysel olarak tanımlamışlardır. Bu nedenle, internette kurulacak sanal etkileşimin sonucu kurulacak zayıf ve yüzeysel bağların, yalnızlık ve depresyon gibi sorunları ortaya çıkarabileceği ileri sürülmektedir (Ybarra, Alexander ve Mitchell, 2005, s.9). Ayrıca, yabancılarla veya tanıdıklarla yapılan çevrimiçi iletişimin, genellikle aile ve arkadaşlarla olan yüz yüze ilişkilerden daha az sosyal destek sağladığı belirtilmektedir (Wellman vd., 1996, s.213). İnternetin günlük sosyal yaşama etkisini araştıran bir çalışmada (Nie vd., 2002,s.215), internet kullanımının süresinin artması, sosyal etkinlikler (arkadaş ve ailelerle vakit geçirmek, dışarda buluşma, telefonla arkadaş ve ailesiyle görüşme gibi) için ayrılan zamanın düştüğünü belirlenmiştir. Benzer şekilde, Nie (2001, s.420), internet kullanım süresinin artış görülen bireylerde, aile ve arkadaş ile sosyal etkileşimlerinde, sürekli bir düşüş olduğunu saptamıştır. Bununla birlikte bazı çalışmalarda, fiziksel ve sosyal etkinlikler ile ergenlerin internet kullanımı için harcadıkları süre arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Gross, 2004b, s.633; Mesch, 2001, s.329). Bazı çalışmalar internette geçilen zamanın sosyal ilişkiler üzerinde çok da önemli bir etkisi olmadığını öne sürmektedir. Daha çok internet üzerinden iletişiminin ergenlerin sosyal ilişkileri üzerindeki etkisinin, internetin nasıl kullanılacağına ve bireyin internet üzerinde hangi tür etkinlikleri gerçekleştirdiğine bağlı olduğunu göstermiştir. (Lee ve Chae, 2007, s.640). Örneğin, bazı araştırmalarda, bireylerin interneti yüze yüze ilişkilerini güçlendirmek için interneti kullandıkları öne sürülmektedir (McKenna ve Bargh, 2000, s.77). Ergenlerin internette tek başına geçirdikleri zamanın, aslında mevcut arkadaş ilişkilerini sürdürmek için kullandığı, bir anlamda çoğu çevrimiçi etkileşimin, yüz yüze görüşen insanlar arasında yapılmakta olduğu vurgulanmaktadır (Gross, 2004b, s.633; Valkenburg ve Peter, 2007,s.1169).

İnternetin yaygınlaşmasından itibaren, pek çok ebeveyn internet kullanımının potansiyel etkilerinden endişe duyduğunu belirtmektedirler (Subrahmanyam, Kraut, Greenfield ve Gross, 2000, s.131). Ebeveynlerin çoğunluğu, çocuklarının kişisel bilgilerinin internet ortamına düşmesi, pornografik görüntülere maruz kalma konusunda endişe duymaktadır (Clemente, Espinosa ve Vidal, 2008, s.2402). Benzer şekilde,

Singapur'da yapılan bir araştırma, ebeveynlerin büyük çoğunluğunun temel endişelerinin, çocuklarının interneti kullanırken pornografik ve şiddet içeren materyalle karşı karşıya kalması olduğunu ortaya koymuştur (Liau vd., 2005, s.519). Tüm bu endişelere rağmen ebeveynler, çocukların eğitim fırsatlarına erişebilmesi ve bilgi çağına hazır olabilmeleri için, çocuklarına bilgisayar ve internet bağlantısı olanağını sağlamaya istekli olduğu vurgulanmaktadır (Livingstone, 2003, s.10). Ergenlerin birincil çevrimiçi etkinliklerinin internet üzerinden oyun oynama, müzik dinleme, aşırı sosyal medya kullanımı oldukları belirtilmektedir. Ebeveynlerin çoğunluğu çocuklarını eğitim amacıyla interneti kullanmasını beklerken, ergenler daha çok sosyalleşmek ve eğlenmek için interneti kullanmayı tercih etmektedirler (Gross, 2004b, s.633; Subrahmanyam vd., 2000, s.123). Bu nedenle, ebeveyn beklentileri ve ergenlerin interneti kullanım amacının çelişmesi, ergenin ailesi ile çatışmasına yol açabileceği öne sürülebilir (Mesch, 2006, s.119).

Problemlerli internet kullanımı sergileyen ergenlerin hem Asya'daki (Chng, Li, Liau ve Khoo, 2015, s.357) hem de Avrupa (Siomos vd., 2012, s.211) örneklemindeki bulguları, ergenlerin ebeveynlerle daha az olumlu ilişkiler geliştirdiğini göstermiştir. Ayrıca ebeveynleri tarafından internet kullanımı takip edilmeyen ergenlerin, daha çok çevrimiçi tacize uğradığı, sosyal medyada söylenti yayma, rahatsız edici mesajlar ve epostalar gönderme gibi internet üzerinden problem davranışlar gösterdikleri belirlenmiştir (Khurana, Bleakley, Jordan ve Romer, 2015, s.1039). Türkiye'de yapılan çalışmalar incelendiğinde de benzer bulgulara rastlamak mümkündür. Örneğin, üniversite öğrencileri ile yapılan ve internet bağımlılığı ve aile fonksiyonları arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, internet bağımlılığı ile roller, duygusal tepki verebilme, davranış kontrolü arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişki bulunurken, problem çözme, iletişim ve genel fonksiyonlar arasında pozitif yönde orta düzeyde ilişki saptanmıştır (Balkan, 2011, s.231). Ergenlerin internet bağımlılığı ile algıladıkları sosyal destek ve anne, baba, genel olarak aileyle gerçekleştirilen etkinlikler arasındaki ilişkinin araştırıldığı diğer bir çalışmada, internet bağımlılığı ile algılanan sosyal destek arasında negatif yönde orta düzeyde bir ilişki bulunmakla birlikte, anneleri ile etkinlikler gerçekleştiren ergenlerin internet bağımlılığı düzeylerinin daha az olduğu görülmüştür (Günüç ve Doğan, 2013, s.2197). Problemlerli internet kullanımı ve ergen-ebeveyn ilişkisini inceleyen bir çalışmada, ebeveyn-ergen ilişki niteliği ile problemlerli internet kullanımı arasında öfke, problem çözme ve yalnızlık değişkenlerinin aracı etkisine bakılmış, ve bu değişkenlerin olumsuz anne-ergen/baba-ergen ilişkisi ile problemlerli internet kullanımı

arasındaki ilişkide “kısmi aracılık” etkileri olduğu bulunmuştur. (Say ve Durak Batıgun, 2016, s.324). Ülkemizde yapılan diğer bir çalışmada ise ebeveyn tutumlarını “ilgisiz” olarak nitelendiren ergenlerin problemlili internet kullanım puanları daha yüksek bulunmuştur (Çevik ve Çelikkaleli, 2010, s.225).

Yukarıda verilen çalışmalar incelendiğinde, ergenlerin problemlili internet kullanımında ebeveynlerin önemli rolü oynadığı düşünülmektedir. Bu rolü iki farklı açıdan ele almak mümkündür. Problemlili internet kullanımına yol açabilecek bir neden olarak ergen-aile ilişkilerin niteliği bakımından ve ergenin internet kullanımının niteliğine ve niceliğine potansiyel müdahale noktalarında etki etme bakımından ebeveynlerin önemli rolü olduğu söylenebilir. Diğer taraftan problemlili internet kullanımının ebeveyn-ergen ilişkisini olumsuz yönde etkilediği de öne sürülebilir.

Okul, ergenlik çağındaki bireylerin gelişiminde ve sosyalleşmelerinde önemli bir kurumdur. Okul ile ilgili psiko-sosyal faktörleri ele aldığımızda akran ilişkileri, öğretmen-öğrenci ilişkileri ve akademik yaşantı öne çıktığı görülmekte ve problemlili internet kullanımının bu faktörle ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Ergenlerin okul arkadaşları ile yaşadığı sorunlar ve problemlili internet kullanımı arasında tutarlı ilişkiler bulunmuştur. Örneğin, Kıbrıs'ta 805 ergen ile yapılan bir çalışmada, problemlili internet kullanımına sorunlu akran ilişkilerinin eşlik ettiğini dolayısıyla akran sorunları ile problemlili internet kullanımını arasında pozitif bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir (Critselis vd., 2014, s.369). Benzer şekilde ergenlerin sınıf arkadaşları ile olan ilişkilerinin zayıf olması ile problemlili internet kullanımı arasındaki ilişkileri gösteren çalışmalara da rastlamak mümkündür (Kamal ve Mosallem, 2013, s.1429; Wang vd., 2011, s.2).

Ergenlerin akran ilişkileri ve akademik başarılarının problemlili internet kullanımı ile ilişkilerinin incelendiği araştırmada, interneti yüksek düzeyde kullanan ergenlerin akran ilişkileri ile akademik başarılarında düşüş olduğunu belirtilmiştir (Chen ve Peng, 2008, s.468). Başka bir çalışmada, ergenlerin arkadaş ortamları ile yaşadıkları iletişim sorunlarını ve akademik başarısızlıklarını gidermek konusunda çözüm bulamamaları durumunda, kendilerini internet ortamında ifade etmeye çalıştığına dikkat çekilmiştir (Taçyıldız, 2010, s.9). Bu durum, ergenlerin interneti bir kaçma alanı olarak algıladıkları fikrinin ortaya çıkmasına zemin oluşturabileceği ileri sürülebilir. Ergenlik döneminde ön plana çıkan akranlarla ilişki, okul sorunları gibi çevresel kaynaklı problemlilerle başa çıkmak için yeterli beceriye sahip olmayan ergen, internette oynadığı oyunlarla ve

internette yazılı olarak kurduğu iletişimle bu problemlerden kurtulmaya çalışmaktadır. Giderek internet başında geçirdiği zaman artmakta ve bu da onu internet bağımlısı olmaya doğru götürdüğüne dikkat çekilmiştir (Taçyıldız, 2010, s.15).

Öğretmen-ğrenci ilişkileri ile problemlili internet kullanımı arasındaki ilişkiyi konu alan oldukça az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Problemlili internet kullanımına yol açan faktörlerin incelendiği 14296 ergeni kapsayan geniş veri gruplu bir çalışmada, ergenlerin öğretmenleri ile ilişkilerinin olumsuz/sorunlu olması ile problemlili internet kullanımı arasında yüksek bir ilişkili olduğu bildirilmiştir (Wang vd., 2011, s.2).

Okul ile ilişkili diğer bir faktör öğrencilerin akademik yaşantısı ve eğitimin yarattığı zorlanmanın ergenler üzerinde yarattığı etkidir. Problemlili internet kullanımı ve akademik yaşantı arasındaki ilişkileri kapsayan çalışmalar üzerinde diğer faktörlere göre daha çok durulmuştur. Lise ğrencilerinde yapılan bir çalışmada, okul bağlılığının problemlili internet kullanımı ile negatif ilişkili olduğunu bulunmuştur (Jiang ve Huang, 2008, s.71). Çalışma grubunu, 16-17 yaş aralığında 300 ergenin oluşturduğu bir araştırmada, Facebook sosyal medya bağımlılığının okul tükenmişliği, okula ilişkin yetersizlik duygusu ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Walburg, Mialhes ve Moncla, 2016, s.327). Benzer bir çalışma da, 10 ortaöğretim okulunda 2758 ğrenci ile gerçekleştirilmiş, okul bağlılığının problemlili internet kullanımının önemli bir yordayıcısı olduğu ve aralarında negatif ilişki bulunduğu, öz denetimin bu iki değişken arasında düzenleyici değişken (moderatör) olduğu belirlenmiştir (Li vd., 2013, s.1231).

Ergenlerin yaşadığı akademik zorlanma ile başa çıkmada, bir kaçınma davranışı olarak problemlili internet kullanımı ortaya çıkabilmektedir. Akademik problemliler ile internet bağımlılığı arasında anlamlı ilişkiler olduğuna yönelik farklı çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Güney Kore’de yapılan bir çalışmada, yüksek akademik güçlükler yaşayan öğrencilerin internette oyun bağımlılığı düzeyinin yüksek olduğu rapor edilmiştir (Ju, 2011, s.61). Benzer bir çalışmada, ergenlerde zayıf akademik başarının, problemlili internet kullanımının bir yordayıcısı olarak bulunmuştur (Chen, Chen ve Gau, 2015). Ayrıca, okul bağlılığının problemlili internet kullanımı ve etkilerinden koruyucu bir faktör olduğu da ileri sürülmektedir (Yu, Li ve Zhang, 2015). Ayrıca, bireylerin sosyal destek almasına rağmen, okul ile ilişkili problemlilerinin yüksek olmasının, internet bağımlılığının yüksek olması ile ilişkili olduğu (Suh ve Lee, 2007, s.391), akademik zorlanmanın problemlili internet kullanımına yol açtığı, depresyon, kaygı ve olumsuz

benlik gibi olumsuz duygularında aracılık ettiği de belirlenmiştir (Jun ve Choi, 2015, s.286).

Diğer taraftan, problemlı internet kullanımının (Stavropoulos, Alexandraki ve Motti-Stefanidi, 2013; Yaffe ve Burg, 2015) ve problemlı internet kullanımı bağlamında çevrimiçi oyunların (D. A. Gentile vd., 2011) akademik başarı düzeyini düşürdüğü, öğrencinin okul ile ilişkilerine zarar verdiğini ortaya koymuştur. Benzer bir bulguda, problemlı sosyal medya kullanımının akademik başarıyı düşürdüğü, ders çalışmak için ayrılan süreyi azalttığı vurgulanmakla (Kirschner ve Karpinski, 2010) birlikte, problemlı ve yoğun internet kullanımının, akademik yetersizlik hissi, eğitim ve öğretime yönelik olumsuz tutumunu kapsayan okul tükenmişliğinin de yordayıcısı olduğu ifade edilmiştir (Salmela-Aro, Upadyaya, Hakkarainen, Lonka ve Alho, 2017). Başka bir çalışmada ergenlerde internet bağımlılığının, akademik problemler ile okul uyumsuzluğu arasında aracılık rolü (mediatör) olduğu bulunmuştur (Ah ve Jeong, 2011, s.27). Benzer şekilde, uzun süreli internet kullanımının, ergenlerde akademik başarıda düşüşe, kişilerarası ilişkilerde bozulmaya neden olduğu ve sorunlarla yüzleşmemek için bir bahaneye dönüşerek ergenlerin yaşam doyumunu olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır (Jang, Hwang ve Choi, 2008, s.165; Kaya, İkiz, Asıcı ve Asıcı, 2016, s.451).

Problemlı internet kullanımı ile akademik başarı arasındaki ilişkinin farklı kültürlerde benzer sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Kanada ve Kore gibi farklı kültürlerde eşzamanlı yapılan çalışmalarda, yüksek okul performansı gösteren olan, başarılı öğrencilerin, problemlı internet kullanım düzeylerinin, akranlarına göre daha düşük olduğu bulunmuştur (Hong, You, Kim ve No, 2014; Willoughby, 2008). Singapur'da 1437 ergen üzerinde yürütölen çalışmada, akademik stres ile problemlı internet kullanımı arasında pozitif yönde bir korelasyon olduğu saptanmıştır (Chong, Chye, Huan ve Ang, 2014, s.151). Benzer şekilde Honkong'da 744 ortaokul öğrencisi ile yapılan çalışmada akademik stresin problemlı internet kullanımına öncül bir etkisi olabileceği belirtilmektedir (Lai ve Kwan, 2017, s.121). Kültürümüze yakın olan Kuzey Kıbrıs'ta 851 öğrenci ile yürütölen bir çalışmada da akademik stresin problemlı internet kullanımı ile ilişkili olduğuna dair benzer bulgulara rastlanmaktadır (Özcinar, 2011, s.1032).

Bulgular, ergenlerin akademik anlamda yaşadığı zorlanma ve başarısızlıkların, kendini değersiz görmesine ve okula ilişkin olumsuz duygular beslemesine neden olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla internet başında geçirilen fazla zaman hem

başarısızlık düşüncesinden uzaklaşmak için hem de sanal da olsa oyunlar gibi internet üzerinde gerçekleştirdiği faaliyetlerden başarıyı tatma noktasında ergene cazip gelmektedir (Taçyıldız, 2010, s.17) Bu bulgular, okulda yaşantısının bir parçası olan akademik zorlanma ile problemlili internet kullanımı arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Gerek akademik zorlanmalar ve başarı problemi, gerek okul bağımlılığı, öğretmen ve akranlarla ilişki boyutunda yapılmış olan çalışmalar, ergenlerin zamanının büyük bölümünü geçirdiği okul yaşantısı ile problemlili internet kullanımı arasında önemli ilişkilerin olduğunu ortaya koymaktadır.

Arkadaşlık ilişkileri, özellikle ergenlik döneminde, ergenlerin gelişimi için önemli rol oynamaktadır. Kimi araştırmacılar tarafından, arkadaşlık ilişkileri, psikolojik açıdan sağlıklı olmak ve psikolojik uyumun önemli bir göstergesi olarak ifade edilmektedir (Wilkinson ve Kraljevic, 2004, s.150). Özellikle ergenlerin, değer görme ve destek alma/verme gibi yaşamının önemli bir parçası olan aileden sağlayamayacağı, karşılanmamış sosyal ihtiyaçlarını akranlarından karşılayacağı bildirilmiştir (Nickerson ve Nagle, 2005, s.223). Kimi çalışmalarda ise ergenlerin sosyal etkinlik tercihlerini önemli derecede etkilediğini ortaya koymaktadır (Eastin, 2005, s.62).

Sosyal bir canlı olan insan, her zaman başkaları ile iletişim kurmaya gereksinim duymuştur. Bu iletişim gereksinimi karşılamak üzere, yüz yüze ilişkilerden farklı olarak, 90'lı yıllardan itibaren hayatımıza giren internet ve getirdiği iletişim teknolojileri sayesinde alternatif kanallar oluşmuştur. Ergenin internet kullanma nedenleri farklı olmakla birlikte, sohbet etmek, oyun oynamak, müzik dinlemek gibi amaçlarla yaygın olarak kullanılan ve ergenlerin yaşamlarının önemli bir parçasını oluşturan teknolojik bir araçtır (Cömert ve Kayıran, 2013, s.166). Yapılan çalışmalar, ergenlerin interneti büyük oranda sosyal iletişim ve eğlence amaçlı kullandıklarını göstermektedir (Xin vd., 2018). Sosyal paylaşım siteleri (örn. Facebook, Instagram, Twitter, vb.) ve içerdiği uygulamalar, ergenlerin tüm iletişim ve eğlence arzularına büyük oranda cevap verebilmektedir. Dolayısıyla ergenlerin problemlili internet kullanımı ile ilgili yapılan çalışmalar, özelde ağırlıklı olarak sosyal medya kullanımı ve çok kullanıcıli online oyunlar üzerine odaklandığı görülmüş, yaygın görülen internet kullanımının ve kullanım tarzlarının, arkadaş ilişkilerine etkisinin önemini vurgu yapılmıştır.

Ergenler internet ile ne derece ilgili olurlar ne derece zaman harcarsalrsa, diğerleri ile iletişim kurmak için de interneti kullanma olasılığının o derece fazla olduğuna değinilmektedir (Williams ve Merten, 2008, s.253). Diğerleri ile iletişim ihtiyacının, yüz

yüze ilişkilere alternatif bir kanal olan internet üzerinden sağlanmasının, bireylerin sosyal ilişkilerini ve etkileşimini azalttığı ayrıca çeşitli sosyal sorunlara da neden olabildiğine dikkat çekilmektedir (Rehm, Allison ve Johnson, 2003, s.39). İnternet bağımlılığının, anlık mesajlaşma iletişim programları kullanımı ile oldukça bağlantılı olduğunu, yüz yüze ilişkiler ile internet bağımlılığı arasında negatif bir ilişki olduğunu belirlenmiştir (S. Caplan, Williams ve Yee, 2009, s.1312). Benzer bir çalışmada ergenlerin internet kullanım sürelerinin oldukça yüksek olduğu, problemlili internet kullanım düzeyleri yüksek olanların diğerlerine göre arkadaş ilişkilerinin daha zayıf olduğu belirlenmiştir (Milani, Osualdella ve Blasio, 2009, s.681). Özellikle çevrimiçi oyunlara düşkün olan ergenlerin, bu oyunlar yoluyla pek çok kişi ile iletişim kurduğu belirtilmekle birlikte, çevrimiçi oyunların ergenlerin sosyal yeteneklerini geliştirmelerine, yeni arkadaşlık ilişkileri başlatmalarına ve sürdürmelerine yardımcı olmadığı belirtilmiştir (Yang ve Tung, 2007, s.79). Ergenler arkadaşları ile iletişim kurma noktasında, zaman ve mekân sınırlaması olmadığı ve sürekli iletişime olanak sağladığı için interneti kullanmaktan hoşlanmaktadırlar. Ergenlerin interneti yüz yüze iletişimden kaçmak için bir yol olarak gördüğü, bu durumun gerçek yaşamda sosyal ilişkileri zayıflatacağı, sosyal iletişim becerilerini sekteye uğratacağı ifade edilmiştir (Beard ve Wolf, 2001, s.377).

İnternet üzerinden iletişimin, yüz yüze sürdürülen sosyal hayatın bir tamamlayıcı olarak görüldüğü, günlük yaşamdaki arkadaşları ile daha fazla iletişim kurma olanağı açtığı, dolayısıyla sosyal yaşamını desteklediğini ileri süren görüşlere de rastlamak mümkündür (Gross, 2004). Kimi çalışmalarda, sosyal medya kullanımının aile, okul, arkadaş ve akranları kapsayan sosyal çevre ile olan bağları ve etkileşimi arttırdığını (Ellison, Steinfield ve Lampe, 2007; Steinfield, Ellison ve Lampe, 2008), topluma katılma, sosyalleşme hissi verdiğini (Gruzd, Wellman ve Takhteyev, 2011), yalnızlığı azalttığı (Deters ve Mehl, 2013; Lou, Yan, Nickerson ve McMorris, 2012) bulunmuştur. Diğer taraftan, sosyal medyanın aşırı kullanımının, gerçek sosyal ilişkileri bozduğu (Bohn, Buchta, Hornik ve Mair, 2014), yalnızlığı arttırdığı (Stepanikova, Nie ve He, 2010; Teppers, Luyckx, Klimstra ve Goossens, 2014) ve çevrimiçi dışlanma kavramı ile belirtilen siber-dışlanma duygularına yol açabildiğine (Tobin, Vanman, Verreynne ve Saeri, 2015; K. D. Williams, Cheung ve Choi, 2000) ilişkin çalışmalar bulunmaktadır.

Çalışmalar gözden geçirildiğinde, sosyal medya kullanımı ile ilişkili bu sonuçların, düzenli ve yoğun kullanım gibi kullanım tarzından, diğer bir ifade ile amaca uygun olmayan ve problemlili kullanıma bağlı olabileceğinin ön plana çıktığını göstermektedir.

Örneğin düzenli ve amaca uygun sosyal medya kullanımı, kişilerarası ilişkileri artırılması (Ellison vd., 2007; Steinfield vd., 2008), yalnızlığın ve sosyal yalıtımın azaltılmasına (Deters ve Mehl, 2013; Lou vd., 2012) yardımcı olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında internet, özelde sosyal medya kullanımı, “internet sosyal ilişkileri geliştirir / destekler” (Ahn ve Shin, 2013) hipotezine uygun görülmektedir. Dolayısıyla bu görüşte, çevrimiçi iletişimin, sosyalleşmeyi geliştiren, yüz yüze iletişimi destekleyen bir yapıda olduğu söylenebilir (Ai, 2013). Diğer taraftan, çok sayıda kişinin arkadaş olarak eklenmesi, sosyal medya üzerinden oynanan oyunlar, aşırı derecede paylaşım ve paylaşımlara bildirim gönderme gibi aşırı, problemlili sosyal medya kullanımının, sosyal ilişkileri geliştirmek bir yana, yüz yüze ilişkilerden elde edilen faydaları azaltabileceği, yalnızlığı artırabileceğine dikkat çekilmektedir (Bohn vd., 2014; Stepanikova vd., 2010; Teppers vd., 2014).

Arkadaş ilişkileri yetersiz olan ergenlerin sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla interneti aşırı kullanabilecekleri ileri sürülmektedir. Yalnız veya arkadaş çevresi dar olan ergenler için internet üzerinden ilişki kurmanın önemli bir motivasyon olduğu bildirilmektedir. Ayrıca, sosyal kaygılı ergenlerin, var olan arkadaşları ile yüz yüze ilişkiler kurmak yerine internet üzerinden iletişim kurmayı tercih ettikleri, yabancılarla arkadaşlık kurma olasılıklarının da daha yüksek olduğu (Peter, Valkenburg ve Schouten, 2005, s.243) belirtilmiştir. Bazı çalışmalarda ise yalnızlığın, internet üzerinden arkadaş bulmaya yönelteceğini belirtmekle birlikte, internet bağımlılığının bir nedeni olmadığı vurgulanmış, problemlili internet kullanımının daha çok yalnızlıkla baş etmek için bir kaçış noktası olduğu (Charlton ve Danforth, 2007, s.1531) yönünde görüş bildirilmiştir. Benzer bir çalışmada da, internet bağımlılığının yalnızlık düzeyini arttırmadığı, yalnızlık sonucunda internet bağımlılığının ortaya çıktığı belirtilmiştir (Amichai-Hamburger ve Ben-Artzi, 2003, s.659). Ayrıca, yalnız ve sosyal anlamda izole kişilerin internet bağımlılığı riskinin yüksek olduğu belirtilmektedir (Beard, 2008, s.60). Bu bulgularla paralel bir biçimde, problemlili internet kullanımı zamanla bireylerdeki yalnızlık duygularını artırdığını ve bu iki değişken arasında endişe verici bir kısır döngü olduğu belirtilmiştir (Gu, 2012, s.165).

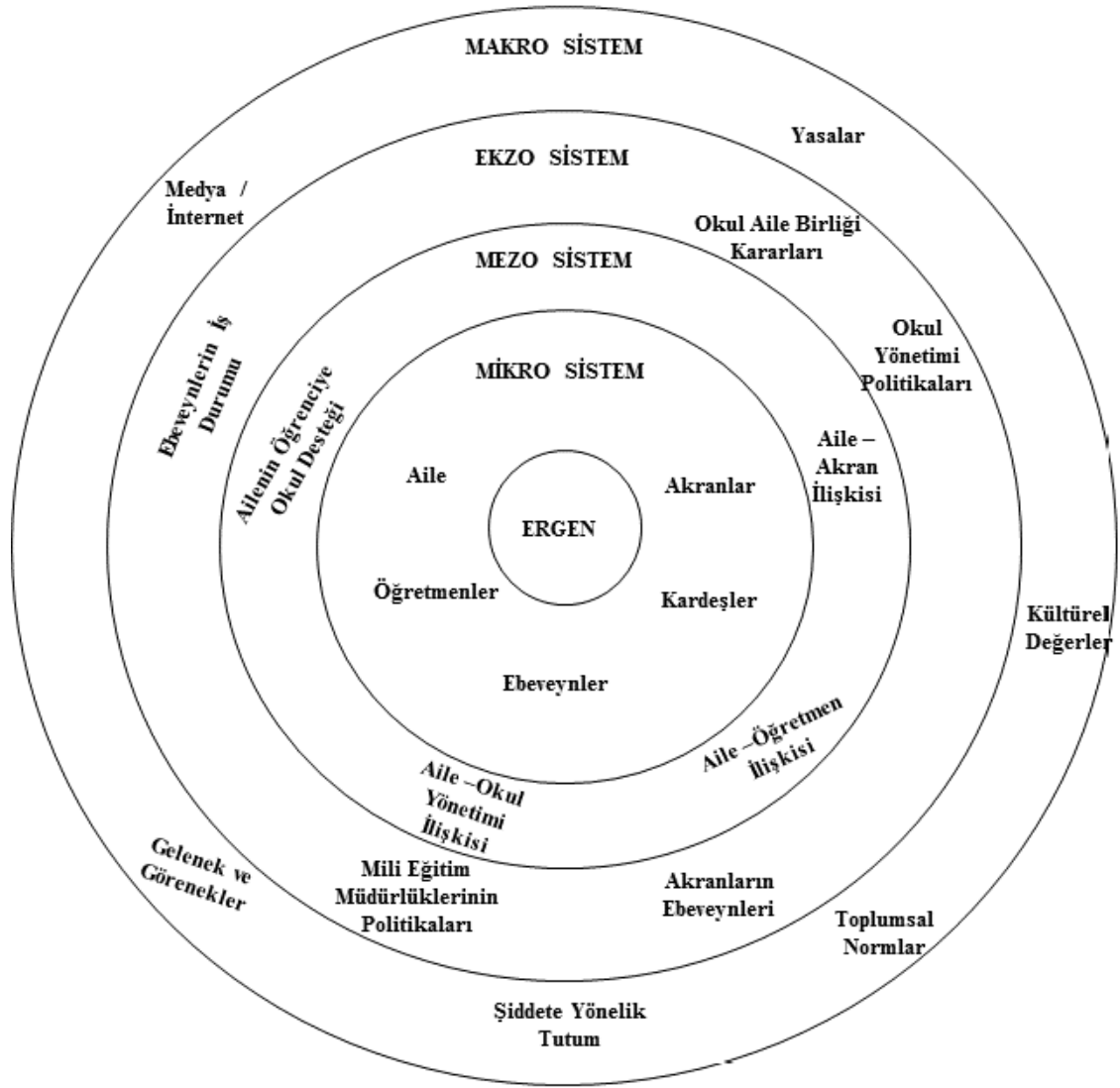
Alanyazında internetin, bireylerin sosyalleşmesine yardımcı olduğu ve sosyal ilişkilerini bozduğu (Selfhout, Branje, Delsing, ter Bogt ve Meeus, 2009) yönünde iki farklı görüş olsa da, internetin gereğinden fazla kullanılması, ergenin sosyalleşme sürecine zarar vererek onu yalnızlığa itebilmekte ve toplumdaki uzaklaşmasına neden

olabilmektedir (Yücel ve Gürsoy, 2013, s.211). İnternet kullanım düzeyi yüksek olan ergenlerin, çok az samimi arkadaşının olduğunu, sahip olduğu arkadaşlarının var olan problemlerini dinleme ihtimallerinin çok düşük olduğunu, olumlu sosyal davranışlar olarak değerlendirilebilecek insanlara yardım etme, onları anlama gibi davranışlara diğer internet kullanıcılarına göre daha az önem verdiklerini belirtilmektedir (Mesch, 2001, s.329).

Ergenlerin problemleri internet kullanımı ve yakın sosyal çevre sorunlarına ilişkin yukardaki çalışmalar göz önüne alındığında, problemleri internet kullanımının ergen sosyal yaşantısına etkisine ilişkin görüşler birbirleri ile çelişmektedir. Okul, aile ve arkadaş ilişkileri yetersiz olan ergenlerin sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla interneti aşırı kullanabilecekleri gibi, aşırı internet kullanımının var olan sosyal ilişkilerini kötüleştireceği, yalnızlık, sosyal soyutlanma gibi problemlere yol açabileceği gibi çeşitli psikolojik sorunlara yol açma olasılığının da yüksek olacağı öne sürülmektedir. Bu çerçevede aile, okul, arkadaş gibi yakın sosyal çevre ile ilişkilerin niteliğinin problemleri internet kullanımında incelenmesi gereken önemli bir faktör olabileceği düşünülmektedir.

2.3. Ergenlerde Yakın Sosyal Çevre Sorunları

Bu başlık altında, ergenlik döneminde bulunan bireylerin yakın sosyal çevresi ile yaşantıları ve bu yaşantıların içe yönelim / dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkileri üzerinde durulmuştur. Şekil.2.1’de görüldüğü üzere, “Ekolojik Sistem Modeli” bireyin etkileşim halinde bulunduğu çevrenin beş katmandan oluştuğu ve ilk katmanını mikrosistem olarak tanımlamıştır. Mikrosistem, bireyin günlük yaşamda sürekli etkileşim halinde olduğu kişileri ve bu kişiler ile ilişkilerini içerir. Bireyin psiko-sosyal gelişiminde en büyük etkiye sahip olan bu sistem, en temelde aile, arkadaş /akran grupları ve okulu kapsamaktadır (Bronfenbrenner, 1986; akt. Doğan, 2010, s.154). Aile mikro sistemi içinde yer alan ebeveynler, kardeşler ve yakın akrabalar, okul mikro sistemi içinde yer alan öğretmenler ve akranlar ile yakın ilişkileri geliştirdiği arkadaşları içeren, ergenin günlük hayatta sıklıkla karşılaştığı kişisel ve sosyal iletişimde bulunduğu gruplar, mikro sistemin öğelerini oluşturmaktadır. Bu çalışmada da yakın sosyal çevre ile sorunlar değişkeninde, alt faktörler olarak, aile, arkadaş ve okul ile sorunlar ele alınmıştır.

Şekil 2.1. Bronfenbrenner Ekoloji Sistem Modeli

2.3.1. Ergen aile ilişkileri ve içe/dışa yönelim sorunları

Aile, bireyin gelişimini sürdürdüğü, toplumun en küçük ve en önemli sosyal birimi olarak kabul edilmektedir. Gelişim teorileri, ergenliği kimlik oluşumunun ön plana çıktığı, ailenin ergen gelişiminde daha sınırlı bir role sahip olduğunu belirtmekle birlikte, aile ilişkileri ergen gelişiminde önemini sürdürmektedir. Araştırmalar, devam eden olumlu aile bağlarının pek çok davranışsal ve psikolojik sorunlara karşı koruyucu etkisi olduğu konusunda hemfikirdirler. Her ne kadar ergenlikle birlikte birey-aile ilişkilerinin doğasının farklılaşmasına, aile dışında farklı sosyal çevreler ile etkileşimin artmasına rağmen olumlu aile ilişkilerinin sürekliliği ve güvenli bir duygusal destek olarak rol oynaması, ergenlerin sağlıklı gelişiminde oldukça önemli görülmektedir (Kulaksızoğlu,

2004, s.81-87; Smetana, Campione-Barr ve Metzger, 2006, s.259). Örneğin, ailenin, izleme ve disiplin uygulamaları, etkili iletişim, çatışmaların etkili çözümü gibi aile içi uygulamaların, ergenlerde olumlu sosyal becerilerin geliştirilmesinde, antisosyal davranışların azaltılmasında önemli rolü olduğu belirtilmektedir (Loeber vd., 2000, s. 353; Smith, Atkins ve Connell, 2003, s.159; Tolan, Gorman-Smith, Huesmann ve Zelli, 1997, s.212).

Ergen aile ilişkilerinin niteliğinin ergen içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının önemli bir yordayıcı olduğuna ilişkin geniş bir literatür bulunmaktadır. Örneğin, depresyon ve kaygı belirtilerinin ergenlik döneminde oldukça sık rastlandığı ve aile tutumlarının önemli rolü olabileceği düşüncesinden yola çıkılarak 363 öğrenci ile bu durumu araştıran bir çalışma yürütülmüştür. Çalışma sonuçları, anne baba tutumlarını ilgisiz olarak algılayan öğrenciler ile demokratik olarak algılayan öğrenciler arasında depresyon düzeylerinde anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Anne baba tutumunu ilgisiz olarak algılayan grubun depresyon düzeyleri demokratik olarak algılayanlardan daha yüksek bulunmuştur. Diğer taraftan sürekli kaygı puanları arasında anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmamıştır (Bozkurt, 2004, s.56). Türkiye’de yapılmış benzer bir çalışmada, depresyonu olan ergenler ve anne-babaları ile ilişkilerinin konu edildiği, 123 ergen, 109 anne ve 87 baba olmak üzere, 319 kişi ile yürütülen çalışmada Beck Depresyon Envanteri ve Anne-Baba ve Ergen İlişki Envanteri kullanılmıştır. Çalışma sonuçları, depresyonu olan ergenlerin olmayanlara göre, anne baba ilişkilerinden hoşnut olmadıkları görülmüştür. Ayrıca, çocuğunda depresyon olan anne babalar, olmayanlara göre, daha fazla depresyon belirtileri gösterdikleri, çocuklarıyla aralarında daha fazla çatışma ve anlaşmazlık olduğunu ifade etmişlerdir (Eryüksel ve Akün, 2003, s.59).

Algılanan aile-ergen ilişkileri ve depresyon duygu durumunun Asya ve Avrupa kültürlerinde karşılaştırılmalı olarak incelendiği bir çalışma, 173 ortaokul ve 297 lise öğrencisi ile yürütülmüştür. Ergenin anne ve babası ile çatışma düzeylerinin depresyon ile pozitif yönde anlamlı ilişkili olduğu, anne baba yakınlığının negatif ilişkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca, ergen – aile ilişkisinin kalite düzeyleri ile depresyon duygu durumu arasındaki ilişkilerin, ergenlik döneminin aynı evresinde bulunan her iki kültürden grup içinde benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Greenberger ve Chen, 1996, s.712).

Aile desteği, aile çatışması ve ergen depresif belirtileri arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modelleri ile incelendiği, çalışma grubunu 231 kız, 189 erkek ergen ve annelerinin oluşturduğu boylamsal bir araştırmanın sonuçları; daha az destekleyici ve çatışmaların

fazla olduğu aile içi ortamlarının, ergenlerin depresif belirti düzeylerini artırdığını göstermiştir. Diğer taraftan ergen depresif belirti düzeyinin aile ilişkilerinde bir bozulmayı yordamadığı bulunmuştur. Ayrıca, kız ve erkek ergenlerde sonuçlar benzer bulunmuştur. (Sheeber, Hops, Alpert, Davis ve Andrews, 1997, s.333). Hem kesitsel hem de boylamsal olan çalışmanın sonuçları, ergenlerin aile ilişkilerindeki problemlerin, ergenlerin depresyon düzeylerinde önemli etkilerinin olduğunu gösterdiği, aile etkileşiminin kalitesinin önemli bir faktör olduğunu düşündürmektedir. Benzer bir boylamsal araştırmada 339 ergenden oluşan bir çalışma grubunda, ebeveyn desteğinin depresyon düzeyini yordayıp yordamadığı incelenmiştir. İki yılı kapsayan araştırma bulguları, ebeveyn desteği arttıkça, depresyon düzeyinin azaldığını, aile desteğinin azalmasının depresyon düzeyini artırdığına işaret etmektedir. Ayrıca çalışmada, ebeveyn desteği ve akran desteğinin etkileşimi vurgulanmış, ilk ölçümlerde ebeveyn desteği ön plana çıkarken, iki yıl sonunda yapılan ölçümlerde akran desteğinin depresyon düzeyinin daha güçlü bir yordayıcısı olduğu belirtilmiştir (Young, Berenson, Cohen ve Garcia, 2005, s.407).

Çin ve Amerika’da bulunan farklı kültürden, sırasıyla 502 ve 201 ergenden oluşan çalışma grubu ile yürütülen araştırmada, depresyon duygu durumu ile ilişkili faktörler incelenmiştir. Her iki kültürde de ergenlerin depresyon düzeyleri algılanan ebeveyn sıcaklığı ile negatif yönde ilişkili iken, ebeveyn–ergen çatışma düzeyleri ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Diğer taraftan regresyon analizi sonuçları, ergen aile ilişkileri niteliğinin depresyon düzeylerini Çin’li ergenlerde, diğer gruba göre daha güçlü yordadığı bulunmuştur (Greenberger, Chen, Tally ve Dong, 2000, s.209). Bu bulgu aile ilişkilerinin niteliğinin, ergen duygu durumuna etkisinin ülkemizle benzer kültürel değerler gösteren doğu kültüründe daha önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Agnew’in “Genel Gerilim Teorisi” temel alınarak yapılan bir yapısal eşitlik modeli çalışmasında, aile içi tartışmaların, ergen suçluluğunda, depresyon ve öfkenin aracılık rolü incelenmiştir. İzlanda’da, yaşları 14-16 arasında değişen 7758 ergenin katıldığı çalışmada, aile içi ilişkileri sorunlu olan ergenlerin hem depresyon duygu durumu hem de öfke durumu ile pozitif ilişkili olduğunu ve her iki değişkeni de yordadığı bulunmuştur. Ayrıca, öfkenin suç davranışlarını yordadığı belirtilirken, depresyon duygu durumunun bir etkisi olmadığı ifade edilmiştir (Sigfusdottir, Farkas ve Silver, 2004, s.509).

Ebeveynlerin demokratik ve destekleyici tutumlarının yetersizliğinin, hatalı aile tutumu olduğu belirtilmektedir. Yaşanan aile içi çatışma, babanın katı disiplinli ve anneye

yardımcı olmayan tutum ve davranışlarının ergenlerde, depresyon, düşük özgüven ve olumsuz davranışa yol açabileceği belirtilmekle birlikte, ebeveynlerinin kendilerine haksızlık yaptığını algılayan ve hoşgörüsüz olduklarını düşünen ergenlerin depresyon yaşayabileceklerine dikkat çekilmektedir. Ailesi tarafından eleştirilme ve reddedilme korkusu, sevgisizlik ergenlerde alınganlığa, umutsuzluk duygularına ve depresyona yol açtığı, yaşamının ilerleyen dönemlerinde de kişilerarası ilişkilerde yaşadıkları problemlerde kolay incinen ve depresyon yaşayan bireyler olabileceği ifade edilmektedir (Erözkan, 2009, s.336). Dolayısıyla, yukarıda sunulan çalışmaların sonuçları, aile ile ilişkili problemlerin ergenlerde içe yönelim sorunlarının önemli bir yordayıcı olduğuna ilişkin güçlü kanıtlar sunmaktadır.

Ergenlerde içe yönelim sorunlarında olduğu gibi dışa yönelim sorunlarının da aile ile ilişkilerin niteliğinin önemli bir faktör olduğuna ilişkin farklı kültürlerden çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, ergenlerin ebeveyn davranış algıları ile öfke ve düşmanlık düzeylerini değerlendiren ölçme araçlarının kullanıldığı 441 ergenin katıldığı çalışmada, duygusal sıcaklığın düşük seviyelerde olduğu aile ortamında bulunan ergenlerin öfke ve düşmanlık düzeylerin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca, regresyon analizleri ebeveynlerin yetiştirme davranışlarının öfke ve düşmanlığa ilişkin varyansın oldukça önemli bir bölümünü oluşturduğu görülmüştür. Sonuç olarak aile ortamı faktörünün ergenlerde öfke ve düşmanlığın gelişmesinde önemli bir değişken olduğu belirtilmiştir (Muris, Meesters, Morren ve Moorman, 2004, s.257). Antisosyal, zorba davranış gösteren ve olumlu sosyal davranış gösteren 1713 ergenin aile özelliklerinin incelendiği bir çalışmada, zorba davranış gösteren öğrencilerin, olumlu sosyal davranış gösteren öğrencilere göre ailelerini “problem çözme”, “iletişim”, “roller”, “duygusal tepki verebilme”, “ilgi gösterme”, “davranış kontrolü” ve “genel fonksiyonlar” alt boyutlarında daha olumsuz algıladıkları belirlenmiştir (Önder ve Yurtal, 2008, s.805). Aile ilişkilerinin kalitesi ile ergenlerin sapkın davranışlar gösteren arkadaşlarla iletişimini ve antisosyal problem davranışların değişimine katkısının incelendiği boylamsal bir çalışma, yaş ortalaması 24,6 olan 248 ergenin ve anne (N=248), babaları (N=176) yürütülmüştür. 18 ayı kapsayan ve ilişkilerin yapısal eşitlik modeli ile incelendiği çalışmada, ergen-aile ilişkilerinde sorun düzeyindeki artışın antisosyal davranış gösteren arkadaşlarla etkileşimi beraberinde getirdiği bulunmuştur. Ayrıca, aile ilişkilerinde sorunların, ergende antisosyal davranışlar gösterme eğilim düzeyindeki artışı dolaylı olarak etkilerken, olumsuz sosyal davranış gösteren arkadaşlarla ilişkilerin antisosyal davranış

düzeğine doğrudan etkisi olduğu belirtilmiştir. Sonuçlar, olumsuz aile ilişkilerinin ergenlerin sorunlu akranlarla etkileşim kurmasına yol açtığı, bunda antisosyal davranış düzeylerinde artışa yol açtığına işaret etmektedir (Werner ve Silbereisen, 2003, s.454).

Aile ve ergen, birbirini tamamlayan iki unsur olarak görülmekte, ailenin sağlıklı olması ve ergenin ailesini sağlıklı olarak algılamasının, ergenlerde uyum bozukluğunun en önemli hazırlayıcı faktörlerinden biri kabul edilmektedir. Çalışma grubunu 275 lise öğrencisinin oluşturduğu, ergenlerin aile işlevi algılarına göre uyum düzeylerini belirlemek amacıyla yapılan bir araştırmada, ailenin ergenler tarafından sağlıklı olarak algılanmasının uyum düzeyini azalttığı bulunmuştur (Kalyencioğlu ve Kutlu, 2010, s.56). Şiddet davranışı gösteren ve göstermeyen ergenlerin ailelerini aile işlevleri açısından incelendiği bir çalışmada, 14-18 yaşları arasında şiddet davranışı gösteren ve göstermeyen 108 ergen çalışma grubu olarak seçilmiştir. Araştırma sonucunda, şiddet davranışı gösteren ergen ailelerinin problem çözme, iletişim, duygusal tepki verme, ailedeki roller, davranış kontrolü, gereken ilgiyi gösterebilme ve genel aile işlevlerinde karşılaştırma grubunda yer alan ailelere göre yetersiz oldukları gözlenmiştir (Avcı ve Güçray, 2010, s.45). Çalışma bulguları, ergen aile sorunlarının, ergenlerde dışa yönelim sorunlarının önemli bir değişkeni olduğunu göstermektedir.

Alan yazında ergen aile ilişkilerinin niteliği ile ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarını aynı anda ele alan yapısal eşitlik ve regresyon analiz yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalara rastlamak mümkündür. Örneğin, lise öğrencilerinin psikolojik belirtileri ile anne – baba tutumları arasındaki ilişkilerin incelendiği bir çalışmaya 225 kız ve 223 erkek öğrenci katılmıştır. Çalışmada, öğrencilerin demokratik, otoriter ve ilgisiz anne baba tutumu boyutlarının puanları bulunmuş; daha sonra her boyutun öğrencilerin düşmanlık, depresyon, anksiyete ve olumsuz benlik belirtilerini nasıl ve ne ölçüde etkilediği araştırılmıştır. Araştırmada öğrencilerin düşmanlık, depresyon, kaygı ve olumsuz benlik belirtisi üzerine ana baba tutumunun önemli etkisi bulunduğu görülmekle birlikte, otoriter ana-baba tutumu öğrencilerin belirti düzeyini pozitif yönden etkilerken, demokratik ana-baba tutumunun negatif yönden etkilediği sonucuna varılmıştır. İlgisiz ana-baba tutumunun ise belirtiler üzerindeki etkisi istatistiksel yönden anlamlı bulunmamıştır (Düzgün, 2003, s.149). Benzer bir çalışmada, ebeveyn Kabul-Red Kuramının temel alındığı bir araştırmada, 332 kız ve 170 erkek lise öğrencisinden oluşan çalışma grubunda, psikolojik belirti düzeyleri ile ebeveyn kabul-red/kontrol algı düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Anne ve babadan algılanan red ve kontrol

düzelelerinin, depresyon, kaygı, olumsuz benlik ve düşmanlık ile pozitif yönde anlamlı olduğu ortaya konulmuş, ayrıca regresyon analizleri sonucunda da, algılanan anne baba red/kontrol düzelelerinin sözü edilen psikolojik belirtilerin önemli birer yordayıcısı olduğu bulunmuştur (Direktör ve Çakıcı, 2012, s.138).

Aile ortamı, psikolojik mutluluğu, okul uyumu ve dışa yönelim sorun davranışlarını ölçen ölçme araçlarının kullanıldığı ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırıldığı, 365 Çinli ergen grubunu kapsayan bir çalışma yürütülmüştür. Araştırma sonuçları, anne baba tutumlarının olumsuz algılanması, aile işlevlerinin yetersiz olması, ergen-ebeveyn çatışmalarının yüksek olmasını kapsayan olumsuz aile ortamında bulunan ergenlerde, okul uyum problemleri ve dışa yönelim sorunlarının daha fazla gözlemlendiği bulunmuştur. Araştırma bulguları ergen ruh sağlığında ve psikososyal uyumunda aile değişkenin önemli rolü olduğunu göstermektedir (Shek, 1997, s.120).

Boşanma, aile içi çatışma, anne depresyonu gibi aile stresörlerinin ergenin içe yönelim ve dışa yönelim sorunları ile ilişkisinin araştırıldığı bir çalışmada, 231 ergen ve annelerinden toplanan veriler hiyerarşik regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, aile stresörlerin artmasının ergenlerde içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarını artırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca, ergenler tarafından algılanan olumlu ergen ebeveyn ilişkisinin hem içe yönelim hem de dışa yönelim sorun alanlarında koruyucu bir faktör olduğu vurgulanmıştır (Forehand vd., 1991, s.320).

Ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorun davranışları ile aile sorunları arasındaki ilişkinin araştırıldığı diğer bir çalışma, 416 ergen ve anne-babası ile yürütülmüş, ilişkiler yapısal model ile açıklanmaya çalışılmıştır. Aile stresörleri, anne baba çatışmaları, ebeveynlerin depresif duygu durum düzelelerinin ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorunları ile pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, anne baba çatışmalarının, ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarını yordadığı, ebeveyn sıcaklığının önemli bir moderator etkisinin olmadığı bulunmuştur (Franck ve Buehler, 2007, s.614). Klinik olarak tanı almış dışa yönelim sorunları gösteren 224 öğrenci ile yürütölen bir çalışmada, aile işlevlerinin, benlik ve dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkilere bakılmış, analizler yapısal eşitlik modeli yöntemi ile yapılmıştır. Araştırma bulguları, dışa yönelim sorun davranışların, ergenlerin kendilik algı düzeleleri ile aile işlevleri ile negatif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca çalışmada, aile işlevlerinin ergen benlik algısı ile dışa yönelim sorunları arasında aracılık rolünün olduğunu vurgulanmıştır (Henderson, Dakof, Schwartz ve Liddle, 2006, s.719).

Ergenlik dönemi problem davranışları ile aile ilişkilerinin incelendiği bir gözden geçirme çalışmasında, ergenlerde içe yönelim ve dışa yönelim sorunları açısından risk altına girmesinin, ailenin aşırı psikolojik denetim ve aşırı davranış kontrolü tutum ve davranışları sergilemesi ile ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Aile stresinin, bu iki olumsuz aile tutum ve davranışların oluşmasında güçlü etkisinin yanı sıra, sorun davranışları üzerinde dolaylı etkisi olduğunu belirtilmiştir. Ayrıca ergenlerin bireysel farklılıklarının aile ortamı ile sorun davranışlar arasındaki ilişkiyi zayıflattığı ifade edilmiştir (Barber, 1992, s.69).

Araştırma sonuçları, ergen aile ilişkileri ve içe/dışa yönelim sorunları ile ilgili benzer ilişkilerin boylamsal çalışmalarda da var olduğunu ortaya koymaktadır. Üç yılı kapsayan boylamsal bir çalışmada, ergenler ve ebeveynlerin çatışmalarının ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. 180 erkek ve 198 kız ergen ile yürütülen çalışmada, 3 yıl süresince her yıl yapılan nitel görüşmeler ile veriler toplanmıştır. Sonuç olarak, ailelerin yaşadıkları ekonomik baskının aile içi çatışmalara neden olduğu, ailenin çocuklarına karşı düşmanca tavır sergilemelerinin sonucu olarak ergenlerde duygusal ve davranışlar sorunlarının arttığı gözlenmiştir. Sonuç olarak, ekonomik sorunların aile sorunlarına yol açtığı, aile içi problemlerinde ergenlerde duygusal ve davranışsal sorunları artırdığı şeklinde kurulan model, hem kız hem de erkek ergenlerde doğrulanmıştır (Conger, Ge, Elder, Lorenz ve Simons, 1994, s.541). Kırsal bölgede yaşayan 173 erkek ve 197 kız ergenin katıldığı üç yılı kapsayan boylamsal bir çalışmada, ebeveyn çatışmalarının ergenlerin uyum sorunlarını açıklamasına yönelik modeller oluşturulmuştur. Aile içi çatışmaların ve düşmanlığın, çocuk ve ergenler üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilerinin araştırıldığı farklı iki model kurulmuş ve test edilmiştir. Bu modellerde, ebeveynlerinden düşmanlık ve kötü davranış görmeyen veya ebeveyn çatışmalarına dolaylı da olsa maruz kalmanın, ergenlerde içe yönelim ve dışa yönelim sorun davranışlarının oluşmasında önemli risk faktörü olduğuna dikkat çekilmiştir (Harold ve Conger, 1997, s.333).

Altı yılı kapsayan boylamsal bir çalışmada, ergenlerin aile ilişkileri uyum ve çatışma düzeylerini konu alan, doğrudan gözlem metodunun yanı sıra ergen ve ebeveynlere yönelik ölçme araçlarının kullanıldığı çalışmada, ergenler 16-17 yaşından, 22-23 yaşlarına kadar aile ilişkileri niteliği ve sonuçları açısından takip edilmiştir. 792 ergen ve ailesini kapsayan çalışmanın sonuçları, aile içi çatışmaların ergenlerin saldırgan, düşmanca ve antisosyal davranışlar sergilemesine neden olduğu, ayrıca bu davranışlarını

genç yetişkinlikte sürdürmesinde etkili olduğu yapısal eşitlik modeli ile açıklanmıştır. Ayrıca çalışmada, pozitif aile ilişkilerinin, ergenlerin iyi oluşunu pozitif, dışa yönelim ve içe yönelim sorunlarını negatif olarak yordadığı bulunmuştur. Çalışma ergenlik döneminde aile ilişkileri niteliğinin hem ergenlik döneminde hem de genç yetişkinlik döneminde davranışsal, duygusal sorunlar açısından önemini ortaya koymaktadır (Fosco, Caruthers ve Dishion, 2012, s.570).

Aile, okul ve arkadaş sorunlarının birlikte ele alındığı ve ergenlerin içe yönelim, dışa yönelim sorunları üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmada, birden çok sosyal çevreden algılanan olumsuz destek ile ergenlerin duygusal ve davranışsal problemleri konu edilmiştir. Çalışma grubu, 16-18 yaş arasında, duygusal ve davranışsal sorun göstermeyen 119, yalnızca davranışsal sorun gösteren 119, yalnızca duygusal sorun gösteren 119, hem duygusal hem de davranışsal sorun gösteren 119 kişi olmak üzere, toplam 476 lise öğrencisi olarak belirlenmiştir. Alt gruplar arasındaki olası farklılıklar ile ergenlerin aile, okul ve arkadaş sorunları arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmada, okul ile ilişkili sorunların daha çok davranış sorunları ile pozitif ilişkili olduğu, arkadaş ile sorunların daha çok duygusal sorunlarla pozitif ilişkili olduğu, aile ile ilgili sorunların ise hem davranış hem de duygusal sorunlar ile oldukça güçlü pozitif yönde bir ilişki olduğunu belirtilmiştir. Dolayısıyla sonuçlar aile faktörünün, ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorun davranışlarının oluşmasında diğer sosyal çevre değişkenlerinden daha etkili olduğunu ortaya koymuştur (Nadia ve Diekstra, 1996, s.1657).

Ergenlerin aile ilişkileri, ergen yaşam doyumu ile içe yönelim ve dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkileri inceleyen, ergenliğin farklı dönemlerinden (erken-orta-geç) 1201 ortaokul ve lise öğrencisi ile yürütülen çalışmada yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, ergenliğin her döneminde, destekleyici ebeveyn denetimini, aile sosyal desteği ve ergen psikolojik özerkliğini kazanımı destekleyici tutumların içe yönelim ve dışa yönelim sorunları ile negatif yönde ilişkili bulunmuştur. Ayrıca yapısal eşitlik modelinde, destekleyici ebeveyn denetimi, ergen içe yönelim sorunlarını negatif olarak yordarken, ergen psikolojik özerkliğini kazanmasına yönelik destekleyici tutumların ergen dışa yönelim sorunlarını negatif yordadığı bulunmuştur. Farklı ergenlik dönemlerinden alınan örneklem üzerinde yapılan araştırmanın sonuçları ergenlik döneminde görülen içe yönelim ve dışa yönelim davranışlarında ergen aile ilişkilerinin etkili bir değişken olduğunu göstermektedir (Suldo, Huebner ve Anonymous, 2004, s.186).

Yukarda verilen araştırma bulguları, ergen-ebeveyn ilişkilerinin niteliğinin ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının oluşmasında etkili bir faktör olduğunu göstermektedir. Ergenlik dönemi, bir değişim sürecidir, ergenler bu süreçten geçerken duygusal ve davranışsal olarak çeşitli problemlerle karşılaşabilmektedir. Anne babanın otoriter, katı bir tutum sergilemesi, ergenin ailesi ile yeterince iletişim kuramaması, paylaşımların yeterli olmaması, anne babadan uzaklaşmasına yol açabilmekte, bunun sonucunda bireyde depresyon, anksiyete, olumsuz benlik gelişimi gibi içe yönelim sorunları görülmekle birlikte, antisosyal, düşmanca ve saldırgan davranışları kapsayan dışa yönelim sorun davranışlarının da ortaya çıkmasında etkili bir faktör olabilmektedir. Yukarda verilen çalışmaların bulgularından yola çıkarak ergenin yakın sosyal çevresini oluşturan aile ile sorunlar değişkeninin, içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının önemli bir yordayıcısı olabileceği çıkarımı yapılabilir.

2.3.2. Ergen arkadaş ilişkileri ve içe/dışa yönelim sorunları

Ergenlik, insan gelişiminde önemli bir geçiş süreci olarak görülmekte ve bu süreçte akran ve arkadaşlık ilişkileri ayrı bir önem kazanmaktadır. Araştırmalar, ergenlerin ebeveynleri ile birlikte olma ve zaman geçirme sürelerinin çocukluk dönemine göre azaldığını belirtmektedirler (Larson, Richards, Moneta, Holmbeck ve Duckett, 1996, s.744). Özellikle arkadaş ve akran etkisinin karşılaştırıldığı çalışmalarda, ebeveynlerin bu dönemde destek sağlamaya devam ederken, akranların önemli bir sosyalleşme kaynağı olduğu görülmektedir (Collins ve Laursen, 2004, s.55).

Akran ilişkileri, sadece dostluk ve arkadaşlık ağlarının kazanılması ve sürdürülmesi değil aynı zamanda temel sosyal becerileri, sosyal problem çözme becerilerinin kazanılması ve empatinin geliştirmesi bağlamında da önem kazanmaktadır. Olumlu akran ilişkilerinin bu sosyal becerilerin kazanılmasında oldukça önemli bir rol oynarken, akran ve arkadaş ilişkilerinde problemlerin olması ya da sorunlu akran ilişkileri, akademik uyumsuzluk (Buhs, Ladd ve Herald, 2006, s.1), antisosyal ve suç davranışları (Ellis ve Zaratany, 2016, s.1240; Moffitt, 1993, s.674), saldırganlık ve düşmanca davranışlar (Espelage, Holt ve Henkel, 2003, s.205; Tolan, Guerra ve Kendall, 1995, s.579), depresyon (Landman-Peters vd., 2005, s.2549; Shahar ve Priel, 2002, s.645), sosyal kaygı (Elizabeth, King ve Ollendick, 2004, s.162) gibi çeşitli içe yönelim ve dışa yönelim sorunları oluşması ve olumsuz sonuçların gelişiminde de önemli rol oynamaktadır. Aşağıda bireylerin akran ilişkileri ve içe yönelim /dışa yönelim sorunları arasındaki

ilişkiyi açıklayan bazı çalışmalara yer verilmiştir.

Akran ilişkileri ve depresyon, kaygı gibi içe yönelim sorunları arasındaki ilişkileri inceleyen bir çalışmaya 3756'sı kız olmak üzere 13-18 yaş aralığında 7290 ergen katılmıştır. Araştırma sonuçları, arkadaş ile sorunların, sosyal kaygı, depresyon, sosyal izolasyon ile pozitif yönde anlamlı ilişkili olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, arkadaş desteğinin, yine bu değişkenlerle negatif yönde anlamlı ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca regresyon analizi sonucu, arkadaş ilişkilerinde yaşanan soruların depresyonun önemli bir yordayıcısı olduğunu da ortaya konulmaktadır (Bosacki, Dane, Marini ve Ylc-Cura, 2007, s.269).

Ergenlerde kaygı duygu durumu ile akran ilişkileri, arkadaşlık ve sosyal işlevsellik arasındaki ilişkilerin karşılaştırıldığı çalışmaya, 10.- 12. sınıflardan 101 erkek ve 149 kız öğrenci katılmıştır. Çalışmada, olumsuz değerlendirme kaygısı, genel sosyal kaçınma ve yeni durumlarda sosyal kaçınma olmak üzere üç sosyal kaygı boyutunun, arkadaştan alınan sosyal destek, yakın arkadaş sayısı değişkenleri arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Araştırma sonuçları kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla kaygı düzeyine sahip olduğunu ve kaygı durumları ile sosyal kabul ve arkadaştan alınan sosyal destek değişkenleri arasındaki ilişkinin erkek ergenlere göre daha güçlü olduğu belirtilmiştir. Kaygı düzeyi yüksek olan kız ve erkek ergenlerin, sınıf arkadaşlarından daha az destek aldığı, daha az kabul gördüğü, özellikle kaygı düzeyi yüksek kız öğrencilerin daha az sayıda arkadaşlarının olduğu, bu arkadaşları ile yakın ve samimi ilişkilerinin olmadığı belirlenmiştir. Çalışmanın bulguları genel anlamda, yakın arkadaşına sahip olmama, arkadaş sayısının az olması gibi ergenlerde arkadaş ile ilişkilerinde var olan sorunların, onların kaygı durumları arasında pozitif yönde bir ilişki olduğuna işaret etmektedir (Greca ve Lopez, 1998, s.83).

Bireylerin çocukluk dönemi ve ergenlik dönemini kapsayan, 1147 öğrencinin 3. sınıftan 10. sınıfa kadar takip edilmesi yoluyla gerçekleştirilen boylamsal çalışmada akran reddi ve saldırganlığın içe yönelim ve dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ebeveyn ve ergenlerin kendinden alınan veriler doğrultusunda hem saldırgan hem de akranları tarafından reddedilen bireylerin, zaman içerisinde içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının arttığı gözlenmiştir. Diğer taraftan, saldırganlık ve akran reddi problemlerinin azaldığı bireylerde, içe yönelim ve dışa yönelim sorun davranışlarının da paralele olarak azaldığı görülmüştür. Çalışma akran ve arkadaş ilişkilerinin problem davranışların oluşumunda ve gelişimindeki önemine işaret

etmektedir (Coie, Terry, Lenox, Lochman ve Hyman, 1998, s.587). Benzer bir boylamsal çalışmada da akran ilişkileri sorunları ile geç ergenlik dönemindeki psikososyal uyum arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Sonuçlar, akran ilişkileri sorunlarının, bireylerin madde kullanımı, suç davranışları gibi antisosyal davranışlar gösterme riskini artırdığı fakat depresyon, kaygı gibi içe yönelim sorunlarında bir artışa neden olmadığını göstermiştir (Woodward ve Fergusson, 1999, s.87). Her iki çalışmanın sonuçları, akran ve arkadaş ilişkileri sorunlarının sadece ergenlik döneminde içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarına yol açmakla kalmayıp, arkadaş ilişkilerinin çocukluktan yetişkinliğe kadar olan süreçte sorun davranışları bağlamında da önemli olduğuna işaret etmektedir.

Genel akran ilişkileri, en iyi arkadaş ilişkilerinin niteliği ve romantik ilişkileri içeren kişiler arası ilişkilerin depresyon ve kaygının yordayıcısı olup olmadığının incelendiği bir çalışma, yaşları 14-19 arasında olan 421 ergenle yürütülmüştür. Yakın arkadaşların olumlu özellikleri, arkadaş ağının geniş olması ergenleri sosyal kaygı duygularının oluşmasında koruyucu bir faktör olduğu, yakın arkadaş ile sorunların olması, akranlarla olumsuz etkileşimler, akran ilişkisel saldırganlığı kurbanı olma gibi ilişkisel durumların sosyal kaygı düzeyini artırdığı belirtilmiştir. Ayrıca yüksek statüye sahip bir gruba üye olmanın depresif etkilere karşı düşük düzeyde bir koruma sağladığı bulunmuştur. Diğer taraftan, olumsuz arkadaş ilişkileri, yakın arkadaşlarla ilişkisel sorunların ergenlerde depresif belirtilerin bir yordayıcısı olduğuna dikkat çekilmiştir. Araştırma bulguları, ergenlerin arkadaş ilişkilerini çok yönlü bir şekilde içe yönelim sorunlarına önemli derecede katkıda bulunduğunu göstermektedir (La Greca ve Harrison, 2005, s.49).

Antisosyal davranışlar kapsamında değerlendirilen ilişkisel ve açık saldırganlık davranışının ergenlerde depresyon, yalnızlık ve dışa yönelim sorun davranışları ile ilişkilerinin incelendiği kesitsel bir çalışmaya 566 ergen katılmıştır. Araştırma sonuçları, içe yönelim sorunlarının daha çok saldırıya maruz kalan kurban ergenlerde olduğuna dikkat çekerken, akran saldırganlığı ise daha çok dışa yönelim sorunları ve yıkıcı davranış bozuklukları gösteren ergenlerle ilişkili bulunmuştur (Prinstein vd., 2017, s.485).

Ergenlik dönemindeki akran ilişkilerini, arkadaş seçimi, sosyalleşme, kaçınma ve geri çekilme bağlamında grupların benzerliğine ilişkin sosyal mekanizmaların oluşmasında içe yönelim ve dışa yönelim sorun davranışlarının etkili olup olmadığını araştıran diğer bir çalışmaya 542 ergen katılmıştır. Sonuçlar, benzer dışa yönelim sorunları gösteren ergenlerin kendilerine benzer dışa yönelim sorunları gösteren ergenler

ile arkadaşlık etme eğilimde olduğunu göstermiştir. Aynı arkadaş grubunu paylaşan ergenlerin, birbirleri ile sosyalleştikleri, dışa yönelim sorunlarının benzeştiği, içe yönelim sorunlarına ilişkin bir benzerlik görülmediği vurgulanmıştır. Ayrıca, grup içi sosyalleşmede, modelleme, taklit etme, akran baskısı yoluyla dışa yönelim davranışlarını tetiklediği, arkadaş ilişkilerinin özellikle sorun davranışlarda önemi vurgulanmıştır (Fortuin, van Geel ve Vedder, 2015, s.887). Ergenlerin arkadaş seçimi ve grup oluşturma sürecinde, içe yönelim sorunlarının ne gibi etkisinin olduğunu inceleyen benzer bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya yaşları 14-18 arasında değişen, 6000 kişi katılmış, araştırma grubu bir yıl içinde iki kez değerlendirmiştir. Sonuçlar, ergenlerin benzer düzeyde içe yönelim sorunlarına sahip akranlarla ilişkili olma eğiliminde olduğu ve içe yönelim sorunları taşıyan ergenlerin arkadaşlık kurma konusunda diğerlerinden daha az başarılı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, ergenlerde içe yönelim sorunlarının üç farklı kaynaktan geliştiği belirtilmiştir. Bunlar; (1) seçim etkisi, ergenler, benzer seviyelerde içe yönelim sorunları yaşayan arkadaşları seçme eğilimindedirler, (2) erkek ergenlerde, içe yönelim sorunları grup içi etkileşimden dolayı artmaktadır (sosyal etki), (3) akran gruplarının içe yönelim sorun düzeyleri, grubu oluşturan bireylerin sorun düzeylerine göre değişmektedir (bulaşıcı etki) (Hogue ve Steinberg, 1995, s.987). Yukarıda verilen her iki çalışmada davranış bozukluğu gösteren ergenlerin, benzer davranışlar sergileyen ergenlerle arkadaş edinme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu sonuçlar, bireylerin içe/dışa yönelim sorun düzeylerinin, arkadaş seçimi noktasında ve arkadaşlık ilişkilerindeki önemini ortaya koymakta, benzer sorun davranış gösteren arkadaşlar edinmelerine yol açtığı ve diğerleri olan ilişkilerini sekteye uğrattığına dikkat çekilmektedir.

Ergenlik döneminde akran ilişkilerinin, akran grubu üyeliği, akran grubunun önemi ve bir akran grubuna ait olma duygusu şeklinde üç yönünün ergenlerin davranış sorunları ile ilişkisinin araştırıldığı çalışma, 11-18 yaş aralığında olan 733 ergen ile yürütülmüştür. Çalışma sonuçları kızlarda daha çok içe yönelim sorunları gözlenirken, erkeklerde daha çok dışa yönelim sorunlarının gözlendiği belirtilmiştir. Ayrıca akran grubu bağlanma duygusunun, kızlarda erkeklerden daha yüksek olduğu vurgulanmıştır. Ergenlerde yaş, cinsiyet, etnisite, ebeveynlerin eğitim düzeyi ve aile yapısı kontrol edildikten sonra, bir akran grubuna ait olma duygusu, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları ile negatif ilişkili bulunmuştur. Akran grubu üyeliğini kendileri için çok önemli gören ve akran grubu üyeliğine ilişkin olumlu görüşe sahip olan ergenlerin diğerlerine

göre daha az dışa yönelim davranış sorunu gösterdiği belirtilmiştir (Newman, Lohman ve Newman, 2007, s.241).

Türkiye’de yapılan, örneklemini 726 lise öğrencisinin oluşturduğu arkadaş ve akran gurubu ile ilişkilerinin ergen depresyonu ve intihar dahil sapmış davranışlar ile ilgili rolünü araştıran bir çalışmanın sonuçları, gencin arkadaşlarına güvenmesi, sorunlarını ve sırlarını paylaşması, boş zamanlarını birlikte geçirmesi gibi davranışların, depresyon belirtileri göstermesi arasında anlamlı ve güçlü ilişkiler bulunmuştur. Gencin boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirmesi ile depresyon belirtilerinden hayatı anlamlı ve yaşamaya değer bulması arasındaki ilişkiye bakıldığında, zamanlarını arkadaşlarıyla birlikte geçirmeyenlerin hayatı anlamlı ve yaşamaya değer bulmama oranı yükselmektedir. Benzer şekilde, gencin güvenilecek arkadaşının olmamasının hayatı anlamlı ve yaşamaya değer bulmama oranını yükselttiği belirlenmiştir. Çalışma sonuçları, arkadaş desteği ve arkadaş ile ilişkilerin, ergen içe yönelim sorunları ve intiharı da kapsayan sapmış davranışlar ile anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır (Demir, Baran ve Ulusoy, 2005, s.98).

Arkadaşlık ilişkilerinin, özellikle ergenlik döneminde ayrı bir önemi bulunmaktadır. Aile ilişkilerinin ikinci plan atıldığı, arkadaşlık ilişkilerinin ön plana çıktığı bu dönemde, arkadaşlık ilişkileri ergen için çok değerlidir. Arkadaşlık ilişkileri, duygusal bağları kapsayan, paylaşım, iletişim, eğlence gibi unsurlarla zenginleşen, toplumsal becerilerin ve ergen bağımsızlığının kazanılmasında önemli rolü olması bakımından önemli işlevlere sahiptir. Dolayısıyla ruh sağlığının önemli ölçütlerinden birinin arkadaşlık kurmak ve arkadaşlık ilişkileri geliştirmek olduğu söylenebilir. Yukardaki yapılan çalışmalardan da anlaşılacağı üzere, sağlıklı arkadaşlık ilişkisi kuramayan ergenlerde sosyal uyumun ve bazı sosyal becerilerin kazanılmaması, kimlik gelişiminde problemlerin yaşanması kaçınılmazdır. Bu sosyal sorunların bireydeki ruhsal yansımalarının ise olumsuz benlik gelişimi, depresyon, kaygı gibi içe yönelim sorunlarının yanı sıra antisosyal davranışlar, düşmanca ve saldırgan davranışları kapsayan dışa yönelim sorunlarının da olabileceği söylenebilir.

2.3.3. Ergen okul ilişkileri ve içe/dışa yönelim sorunları

Ergenlerin gelişiminde bireysel ve aile değişkenlerinin yanı sıra çevre ile ilgili değişkenlerin de önemli rol oynadığı, araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır (Bronfenbrenner,1994). Geçirilen zaman ve nitelikli etkileşim açısından

düşünüldüğünde, okul ergenlerin yaşamlarındaki önemli sosyal alanların başında gelmektedir. Okul, ergenlerin yaşam boyu gelişimini ve öznel iyi oluş halini kolaylaştıran ve destekleyen en önemli alanlardan birisidir (Long ve Huebner, 2014, s.671). Çeşitli araştırmalarda, okulla ilgili olumlu yaşantıların, ergenlerin kişilik algılarını, özsaygılarını geliştirdiği, pek çok sorun davranışların oluşmasını engellediğini ayrıca yetişkinlik dönemine sağlıklı geçiş yapmasında önemli rolü olduğu vurgulanmaktadır (Hurrelmann, Leppin ve Nordlohne, 1995, s.121).

Okul ortamı veya okul iklimi, iletişim kalıpları, okul normları, rol ilişkileri ve algıları, ödüller, cezalar vb. pek çok faktörü içeren geniş bir kavramdır (McEvoy ve Welker, 2000, s.134). Okul ortamının ergenlerin sorun davranışlarını engelleyebileceği gibi, dışa yönelim sorun davranışlarının ortaya çıkmasına da neden olabileceği öne sürülmektedir (Reinke ve Herman, 2002, s.552). Okul ortamı ile içe yönelim / dışa yönelik sorunları arasındaki ilişkileri ele alan pek çok çalışma bulunmaktadır (ör. Bowen ve Bowen, 1999; Laukkanen, Shemeikka, Notkola, Koivumaa-Honkanen ve Nissinen, 2002).

Finlandiya’da 171 ergen ile yapılan çalışmada okul ortamının ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorun davranışları ile ilişkileri incelenmiştir. Ergenlerin davranışsal, duygusal sorunları ve akademik başarıları iki farklı öğretmen tarafından ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Daha sonra öğrencilerden alkol sigara kullanımı, fiziksel aktiviteler ve sağlıklı yaşam, kendine güven, okul ve sosyal ilişkiler, gelecekteki eğitim planlarını içeren araştırma anketini doldurmaları istenmiştir. Araştırma sonuçları, okul başarısının düşük olması, gelecek eğitim planlarının bulunmaması ya da sınırlı olmasının hem dışa yönelim hem de içe yönelim sorunları ile ilişkili bulunmuştur. Dışa yönelim davranış sorunlarında zararlı alışkanlıklar ile diğerlerine karşı zorba davranışlar öne çıkmakla birlikte, içe yönelim sorunlarında, sosyal ilişkilerde yaşanan sorunların doğurduğu, yalnızlık, arkadaşlarının az olması ya da hiç olmaması, ruhsal sorunlar, zorbaca davranışlar görme ön plana çıkmaktadır (Laukkanen vd., 2002). Diğer taraftan, 1800 ortaokul ve lise öğrencisinden elde edilen veriler sonucunda, algılanan tehlikeli okul ortamının öğrencilerde duygusal ve davranışsal sorunların oluşmasında, okula devam sorunları ile akademik başarı problemlerine yol açtığı belirlenmiştir (Bowen ve Bowen, 1999). Bu çalışmaların sonuçları özetlendiğinde, güvenli ve geliştirici okul ortamının, ergenlerde duygusal ve davranışsal sorunları azalttığına işaret etmektedir. Diğer taraftan, riskli algılanan olumsuz okul ortamının antisosyal davranış, okulda zorbalık gibi dışa

yönelim sorun davranışları ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Brockenbrough, Cornell ve Loper, 2002).

Okul gibi etkileşimde bulunulan çevre ile ilgili olumsuz değişkenlerin ve sorunların, ergenlerin problem davranışlarını, arkadaş ilişkilerinden sonra en fazla yordayan ikinci değişken grubu olduğu belirtilmektedir (Hadley-Ives, Stiffman, Elze, Johnson ve Dore, 2000, s.1). Okul ortamının ergenlerin antisosyal davranışlar üzerinde etkili olduğu, okul ile olumlu sosyal bağlar geliştiren öğrencilerin akademik açıdan daha iyi performans sergilediği, antisosyal ve suç içeren davranışlardan kaçınma ihtimalinin yüksek olduğu hipotezlerini test etmek amacıyla yapılan bir çalışmada, Amerika’da yedi farklı bölge okullarında 4263 öğrenciye ulaşılmıştır. Araştırma sonuçları, öğrenci okul bağlarının olumlu olmasının, okul uyumu ve okul iklim algısı ile pozitif ilişkili bulunurken, antisosyal davranışlar ile negatif ilişkili bulunmuştur. Ayrıca, antisosyal problem davranışların erkek öğrencilerde kızlara göre daha yüksek olduğu vurgulanmış, sınıf kademesi arttıkça problem davranışlarda da artışın olduğuna dikkat çekilmiştir. Çalışma bulguları, ergenlerin okul ile sorunlarının, dışa yönelim sorunları ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Simons-morton, Crump, Haynie ve Saylor, 1999, s.99).

Erken ergenlerde içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının ortaya çıkışını açıklamak ve okul iklim algısının bu sorunlarla ilişkisini ortaya koymak amacıyla 460 öğrenci ile bir yıllık süreyi kapsayan boylamsal çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Okul iklimini olumlu algılayan, okul ile problemleri olmayan ergenlerin, daha az içe yönelim ve dışa yönelim sorun davranışı gösterdikleri, ayrıca yüksek öz eleştiri düzeyine sahip ergenlerin okul iklimini olumlu olarak algıladıklarında, beklenen içe yönelim ve dışa yönelim sorun davranışlarını sergilemedikleri görülmektedir (Kuperminc, Leadbeater ve Blatt, 2001, s.141). Gençlerin antisosyal ve şiddet içeren davranışlarının yordayıcılarını belirlemek ve buna yönelik önleme programı hazırlamak amacıyla yapılan 22 araştırmacı ve 2 yılı kapsayan bir çalışmada, okul ortamının dışa yönelim sorunlarının oluşmasında önemli bir kaynak olduğuna dikkat çekilmektedir. Özellikle, 10, 14 ve 16 yaşlarında gösterilen düşük akademik performansın, 18 yaşındayken şiddet içeren eylemelere karışma riskini artırdığını, 10 yaş civarında problem davranış gösteren bireylerin 18 yaşında antisosyal davranışlar ve şiddet içeren davranışlara karışma durumunun yordadığı, okul ve eğitimden düşük beklentilerin, çok sık okul değişiminin yaşanmasının,

18 yaşında şiddet olaylarına dahil olma riskini önemli ölçüde artırdığına işaret etmektedir. (Wilson vd., 2000, s.7).

Çocukluktan itibaren önemli sosyalleşme kaynaklarından biri kabul edilen okullarda öğretmen öğrenci ilişkileri önemli bir yere sahiptir (H. A. Davis, 2001). Sınıfta, öğrenci ile etkileşim sürecinde, öğrenciler ile empati kurabilen, öğrencilerin bireysel farklılıklarına önem veren, açık fikirli ve esnek davranabilen öğretmenlerin öğrencilerinin, sınıf içinde olumlu davranışlarının arttığı ve öğrenmeye daha istekli oldukları belirlenmiştir. Benzer şekilde, destekleyici öğretmen tutumlarının okuldan kaçma, davranış problemleri ve akademik başarısızlık gibi istenmeyen öğrenci davranışlarının önlenmesinde de önemli bir faktör olduğu ileri sürülmektedir (Pianta, Steinberg ve Rollins, 1995). Diğer taraftan, öğretmenleri ile iyi ilişki kuramayan ergenlerin olumsuz etkilediği, uyumsuz sorun davranışlarda bulunmasının yanında, sosyal ve duygusal problemlere de yol açtığı belirlenmiştir (Skuse, 1989).

Ülkemizde ergenlerin öğretmenlerle ilişkilerinin yarattığı duygusal ve davranışsal sorunlar ile ilgili çalışmalar sınırlıdır. Ergenlerde 434 ergenle yapılan çalışmada, davranış problemlerinin öğretmenden algılanan duygusal istismarla ilişkisi incelenmiş, erkek ergenlerin kızlara göre öğretmenlerinden algıladıkları duygusal istismarın daha yüksek olmasının yanı sıra, algılanan duygusal istismarın, davranış problemlerini anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur (S. Şimşek ve Cenkseven-Önder, 2011). İçe yönelim / dışa yönelim sorunlarının görüldüğü öğrenciler ile öğretmen ilişkilerinin ele alındığı bir başka çalışmada, öğretmenler ile bu öğrencilerin yakınlık ve çatışma dereceleri değerlendirilmiştir. Sonuçlar, öğretmen öğrenci ilişkilerinin niteliklerinin öğrencilerde olumlu okul bağlılığı oluşturmada etkili olduğuna işaret etmektedir. Öğrencileri ile sıcaklık, güven ve düşük dereceli çatışma ilişkileri kuran öğretmenlerin olumlu okul çıktıları sağladığı, özellikle içe yönelim/ dışa yönelim sorunları yaşayan öğrencilerde bu sorunların hafiflediği görülmüştür (Baker, Grant ve Morlock, 2008).

Okulda öğretmen davranışları ve öğrenci ilişkileri özellikle öğrencilerde dışa yönelim sorunlarının görülmesinde kritik öneme sahip olduğu belirtilmektedir. Özellikle disiplin öğretmen öğrenci ilişkisinde önemli rolü vardır. Öğrencileri fiziksel ve psikolojik olarak cezalandırıcı disiplin anlayışı okul içinde zorbaca ve düşmanca davranış biçimlerinin artmasına neden olduğu bildirilmektedir. Olumsuz disiplin tutum ve davranışların öğrenciler tarafından model alındığı birbirlerine zorbaca davrandıkları ve fiziksel olarak zarar verme eğiliminde oldukları görülmüştür. Diğer taraftan destekleyici

öğretmen davranışları ve öğrenciler ile kurulan pozitif ilişkilerin toplumsal kontrolü arttırdığı, zorbalık gibi davranışların azalmasında etkili olduğu belirtilmiştir (Banzon-Librojo, Garabiles ve Alampay, 2017). Öğretmen ve sınıf arkadaşı desteğinin önemini kapsayan, 1316 ergen ile 6 haftalık boylamsal çalışmada, okul ile ilişkili sosyal desteğin bireylerin öznel iyi oluşları artırdığı, ayrıca okul yeterliliklerinde de artışa neden olduğu belirtilmiştir (Tian, Zhao ve Huebner, 2015). Dolayısıyla bulgular öğretmen ve öğrenci desteğini kapsayan okul ile ilişkilerin bireylerde içe yönelim/dışa yönelim sorunları oluşmasında ya da oluşan sorunları hafifletmede ne denli etkili bir faktör olduğunu göstermektedir.

Okulun bireylerin sosyalleşmesinin sağlama işlevinin yanı sıra temel işlevlerinden birini de akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Öğrencilerin bu akademik çalışmalar karşısında gösterdiği yeterlilikler, onların içe yönelim /dışa yönelim sorunları ile ilişkili olduğu öngörülebilir (Kiesner, 2003).

Yapılan kimi çalışmalarda dışa yönelim sorun davranışların, düşük akademik başarıyı, düşük okul uyumunu yordadığı görülmüştür (X. Chen, Rubin ve Li, 1997; Morgan, Farkas, Tufis ve Sperling, 2008). Dışa yönelim sorun davranışları gösteren çocuklarda, genellikle dikkat eksikliği, dürtüsellik, uyumsuzluk ve sınıf içi çalışmalarda görev almama gibi davranışlar gösterdikleri belirlenmiştir (Campbell vd., 2006). Bu davranışların düşük akademik başarı ve performansa neden olduğu söylenebilir. Diğer taraftan bazı çalışmalarda, akademik düzeydeki işlevsiz gelişimlerin, örneğin erken okuma, yeteneklerine göre eğitim almama, okuma problemleri ve akademik başarısızlıkların dışa yönelim sorunlarını artırdığı öngörülmektedir (Ansary ve Luthar, 2009). Ayrıca sürekli olarak akademik başarısızlığın devam etmesi, öğrencilerin süreç dışı kalmasına ve eğitim öğretim faaliyetlerinden uzaklaşma davranışlarını artırdığı belirtilmektedir (Cook vd., 2012). Dolayısıyla yukarıda belirtilen kimi çalışmaların işaret ettiği üzere, dışa yönelim sorunları ile akademik işlevsellik arasında iki yönlü bir ilişkinin bulunduğu ve yapılan çalışmaların bu ilişkiye yeterli destek olduğu ileri sürülebilir.

Diğer taraftan içe yönelim sorunları ile akademik performans arasında çelişkili çalışmalara rastlanmaktadır (Masten vd., 2005). Kimi çalışmalarda, içe yönelim sorunlarının zayıf akademik başarıyı yordadığı (Flook vd., 2005; Hishinuma, Chang, McArdle ve Hamagami, 2012) bazılarında ise bu sonuca ulaşılmadığı (Cole, Martin, Powers ve Truglio, 1996; G R Patterson ve Stoolmiller, 1991) gözlenmiştir. Diğer taraftan bazı boylamsal çalışmalarda, akademik performans ile özellikle depresyon, sürekli

akademik anlamda başarısızlığın getirdiği olumsuz duygular (Herman, Lambert, Reinke ve Ialongo, 2008; Roeser, Wolff ve Strobel, 2001) olumsuz benlik değerlendirmesi, başarısızlığa neden olacak biçimde kötümser düşünme, odaklanma problemleri (Roeser vd., 2001) gibi içe yönelim sorunları arasında önemli ilişkiler bulunmuştur. Dolayısıyla, ergenlerin, düşük akademik başarı sonucunda, genellikle öğretmenleri ve ebeveynlerinden olumsuz geri bildirimler almakta ve bu durum içe yönelim sorunlarının artmasına yol açabileceği belirtilmektedir (Masten vd., 2005).

Okul, ergenlerde günlük zaman dilimlerinin önemli bölümlerini geçirdikleri mekanlardır ve bu mekanlarda kendilerini huzurlu, mutlu güvende hissetmeleri eğitimin bilişsel çıktıları için önemli olmakla birlikte, ergenlerin psikososyal gelişimleri içinde oldukça önemlidir. Okula bağlılık düzeyi yüksek olan öğrencilerde, kaygı, yalnızlık gibi içe yönelim sorunlarının daha az olduğu, özerkliğin, olumlu sosyal davranışların daha yüksek olduğu belirtilmemektedir (Cemalcılar, 2010). Benzer şekilde, sınıf arkadaşları ve öğretmenleri tarafından kabul edilme, iyi karşılanma durumu mutluluk gurur hoşnutluk gibi duygularla pozitif ilişkiliyken, reddedilme, dışlanma, ya da görmezden gelinme durumu, aşırı kaygı, depresyon, üzüntü, yalnızlık gibi çeşitli içe yönelim sorunlarına yol açtığı belirtilmektedir (Osterman, 2000). Diğer taraftan, reddedilme, okula ve öğretmene ilişkin olumsuz tutumlar, antisosyal davranışlar, düşmanca ve saldırgan davranışlar ve suç davranışları gibi dışa yönelim sorun davranışlarında oluşmasında etkili olabilmektedir. Sonuç olarak, yukarıda verilen çalışmalar göz önüne alındığında, okul ergenlerin yaşamında önemli bir parçasını oluşturmaktadır ve okul ile ilişkili sorunların ergenlerin içe/dışa yönelim sorun davranışları ile ilişkili olduğu ileri sürülebilir.

2.4 İçe Yönelim Sorunları

İçe yönelim sorunları, utangaçlık, içe kapanma, aşağılık duygusu, düşük kişisel farkındalık, aşırı duyarlılık, korku, kaygı, gruplara katılmaktan sakınma, üzüntü, huysuzluk, alınganlık gibi görece örtük duygu durumu ve davranış belirtilerini kapsayan sorun davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Kovacs ve Devlin, 1998, s.47). İçe yönelim sorunları genellikle okul öncesi dönemde fark edilir (Bayer, Sanson ve Hemphill, 2009, s.4) ve orta çocukluk döneminde düşük ve orta derecede gözlemlenir (Briggs-Gowan, Carter, Bosson-Heenan, Guyer ve Horwitz, 2006, s.849). Çocukluk döneminde gözlenen düşük ve orta şiddette beliren içe yönelim sorunlarının özellikle ergenlik döneminde en

üst düzeye ulaştığı 10 yılı kapsayan boylamsal çalışmanın sonuçlarında belirtilmektedir (Hofstra, Van Der Ende ve Verhulst, 2001, s.203). Ayrıca içe yönelim sorun davranışları gösteren yetişkinlerin ergenlik döneminde içe yönelim sorunlarını gösterdiği belirtilmektedir (Pine, Cohen, Gurley, Brook ve Ma, 2013, s.54). Dolayısıyla ergenlik döneminde içe yönelim sorunlarının görülmesi sıklığının ve şiddetinin artması diğer sorun davranışlarla ilişkisinin ele alınması bakımından önemli görülmektedir.

Literatürde, içe yönelim sorunlarının oluşumunda ve gelişiminde pek çok risk faktörünün etkili olduğu belirlenmiştir. Örneğin ergenin mizacı (Keiley, Howe, Dodge, Bates ve Pettit, 2001, s.891), akran reddi (Ladd, 2006, s.822), düşük sosyal beceri (Bornstein, Hahn ve Haynes, 2010, s.717), düşük sosyo-ekonomik statü (Ashford, Smit, Van Lier, Cuijpers ve Koot, 2008, s.774) gibi faktörlerin içe yönelim sorunlarını yormadığına ilişkin çalışmalara rastlanmaktadır. Diğer taraftan aile ile ilgili, ebeveyn stres yaşantıları (Ashford vd., 2008, s.774), aile sıcaklığının olmaması, aile ilişkilerinin kötü olması (Keller, Cummings, Davies ve Mitchell, 2008, s.195), aşırı otoriter aile tutumları (Bayer vd., 2009, s.4), olumsuz aile tutumları (McCoy ve Raver, 2011, s.741) ailenin problem çözme becerilerinin yetersizliği (Keller vd., 2008, s.195) içe yönelim sorunlarını yordadığı bulunmuştur.

İçe yönelim sorunlarının ergenlerde bazı olumsuz sonuçlara ve davranışlara yol açtığına ilişkin çalışmalara da literatürde oldukça sık rastlanmaktadır. Madde kullanımı (Hussong, Jones, Stein, Baucom ve Boeding, 2011, s.390), düşük sosyal yeterlilik (Rogosch, Oshri ve Cicchetti, 2010, s.883), dışa yönelim sorunları (Bornstein vd., 2010, s.717), duygu durum bozuklukları (Roza, Hofstra, Van Der Ende ve Verhulst, 2003, s.2116) bu sonuçların arasında gösterilmektedir.

Bu çalışmada, ergenlerde içe yönelim sorunları genelinde depresyon, kaygı ve olumsuz benlik değişkenleri ele alınmıştır. Ergenlik dönemi bağlamında, bu değişkenlerle ilişkili açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

2.4.1 Depresyon

Depresyon, bireylerin derin üzüntülü bir duygu durumu içinde, durgunluk, değersizlik, güçsüzlük, isteksizlik, karamsarlık duygu ve düşünceleri ile fizyolojik işlevlerde yavaşlama, aktivite azalması gibi belirtilerin yaşandığı bir sendromdur. (Ertekin Pinar ve Tel, 2012). Genel görülen depresyon belirtileri; genel doyumсузлүк, sevgi ve ilgi kaybı, uyku ve iştah bozuklukları, karamsarlık, benliğe ilişkin olumsuz

duygular, somatik belirtiler, ağlama nöbetleri, benlik saygısında azalma, olumsuz beklentiler, kendini eleştirme, kendini suçlama, karar vermede güçlükler, motivasyon kaybı, kaçma, çekilme ve intikam düşünceleridir (akt. Ören ve Gençdoğan, 2007).

Depresyon ergenler arasında görülen en önemli ve en yaygın ruh sağlığı sorunudur (Dopheide, 2006; Kessler, Berglund, vd., 2005). Bu dönemde depresyonun görülme sıklığının %0.2 ile %17 arasında değiştiği, ortalama yaygınlık oranının %4 olduğu bildirilmektedir (Costello, Mustillo, Erkanli, Keeler ve Angold, 2003; Lewinsohn, Shankman, Gau ve Klein, 2004). Erken yaşlarda görülen depresyonun, başlangıç yaşı itibarıyla ilk depresif belirtilerin görülme yaşı 13-14 arası olduğu belirtilmektedir (Kessler, Angermeyer, ve diğerleri, 2005). Ergenlik döneminde depresyon belirtilerinin görülme yaygınlığı giderek artmakta, ergenlik döneminin sonlarına doğru en yüksek seviyeye ulaşmakta ve ilk yetişkinlik dönemi ile birlikte azalmaktadır (Adkins, Wang, Dupre, van den Oord ve Elder, Jr., 2009).

Ergenlik dönemi depresyonu ülkemizde de ergenler arasında yaygındır (Çuhadaroğlu ve Sonuvar, 1992). Örneklemini lise öğrencilerinin oluşturduğu bir çalışmada, örneklemin %60,5'inin Genel Sağlık Anketinde (GSA-12) vaka kesim noktası üzerinde bir puan aldığı bulunmuştur (Eskin, 2000). Benzer ölçek kullanılarak yapılan başka bir çalışmada GSA-12'den ortalamanın bir standart sapma üzerinde puan alan lise öğrencilerine yapılandırılmış bir görüşme uygulanmış, %70,9'unun majör depresyon belirtileri gösterdiği bulunmuştur (Bilal, 2005). Yapılan çalışmalar, ergenlerde depresyonun yaygın bir ruh sağlığı sorunu olduğuna işaret etmektedir.

İlgili alanyazın incelendiğinde, ergenlik döneminde depresyonun bazı bireysel faktörlerin yanı sıra, demografik, aile ve arkadaşlık ilişkileri ve okulla ilgili faktörlerle de ilişkili olduğu görülmektedir. Bireysel faktörlerden, mizaç (Wetter ve Hankin, 2009), genetik yatkınlık (Uddin vd., 2010), duygu düzenleme becerisi (Betts, Gullone ve Allen, 2009), kişilik özellikleri (Kotov, Gamez, Schmidt ve Watson, 2010) gibi faktörler ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan, ebeveyn ölümü veya ayrılığı (Denton ve Kampfe, 1994) aile üyeleri arasında olumsuz yaşantılar (Ge, Natsuaki, Neiderhiser ve Reiss, 2009), istismar ve ihmale maruz kalma (Seeds, Harkness ve Quilty, 2010), ebeveyn desteğinin yeterli olmaması (Meadows, Brown ve Elder, 2006), aile yapısında düzensizlik, ilişkilerin sağlıklı olmaması (Cavanagh, 2008) ve kardeşle olan ilişkilerin niteliğinin (Harper, Padilla-Walker ve Jensen, 2016) ergen depresyonunda önemli rolü olan aile ile ilişkili faktörler olarak belirtilmektedir. Ayrıca, okul ile ilişkili sorunlar,

akademik başarısızlık (Undheim ve Sund, 2005) ve olumsuz arkadaş ilişkileri de (Landman-Peeters vd., 2005; Shahar ve Priel, 2002) ergen depresyonunda önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Ergenlerde depresyon belirtileri: ebeveyn ve öğretmenlerine karşı çıkma ve olumsuz tutum, topluma aykırı davranışlar, anlaşılmadığını hissetme, tedirginlik, asık suratlı ve aksi tutum, aileye ve okula uyum gücülüğü, aile içindeki problemlerde işbirliğinde bulunmama ve aileden gittikçe uzaklaşma, odaya kapanma, akademik başarının düşmesi, kılık kıyafetine özen göstermeme, madde bağımlılığı (Köknel, 2005) olarak gösterilmektedir. Belirtilerin büyük çoğunluğu, ergenlerde görülen fizyolojik değişimin yarattığı ergenlik döneminin tipik ruhsal belirtileri gibi görünmekle birlikte yukarıda söz edilen belirtilerin çoğu ergen depresyonunun kısa süreli görüldüğü durumlarda ortaya çıkan bazı belirtilerdir. Diğer taraftan belirtilerin daha çok davranışsal özellikler gösterdiği göze çarpmaktadır. Ergen depresyonunda yetişkinlerden farklı olarak duygusal değil davranışsal belirtilerinin ön planda olduğu vurgulanmaktadır. Bu davranışların, arkadaş geçimsizliği, bireylerle çatışma ve davranış bozukluğu, altta yatan başarısızlık duygusu, benlik saygısı düşüklüğü, kendini değersiz hissetme ve çaresizlik duygusunun bir yansıması olabileceği ifade edilmektedir (Taşgın ve Çetin, 2006). Yukarıda sözü edilen davranışsal belirtilerin yanı sıra, kendini suçlama ve değersiz bulma, ümitsizlik, intiharı düşünme ve öfke belirtilerinin görülmesi ve bu durumun iki haftadan uzun sürmesi, uyku problemleri, iştah ve kilo problemleri gibi durumların da eşlik etmesi ergenin ciddi bir depresyonun içinde olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir (Kulaksızoğlu, 2004).

Lise öğrencileri gelişim dönemleri itibarıyla, kendine ve çevreye uyum sağlayabilme, toplum içinde yer edinebilme, kendi kimliğini bulabilme gibi birçok durumu daha yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. Bunun sonucunda yaşam olaylarını değerlendirmede yetişkinlere oranla daha duyarlı olabilmektedirler. Bu nedenle ergenlerin yetişkinlere oranla depresyon konusunda daha çok sorun yaşadıkları öngörülmektedir (Ören ve Gençdoğan, 2007).

2.4.2 Kaygı

Kaygı, sağlıklı bireylerde yaşam boyu deneyimlenen, bireylerin gelişimi sırasında koruyucu ve uyumsal işlevi olan normal bir duygudur. Tersine, kaygı bozuklukları belirgin sıkıntı ve işlev kaybına neden olan korku ya da endişe ile karakterizedir

(Karakaya ve Öztop, 2013). Kaygı, ergen ve çocuklarda genel olarak “Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı (DSM-5)” ölçütleri kullanılarak tanımlanmaktadır (Cohen, Mychailyszyn, Settapani, Crawley ve Kendall, 2011). Özellikle ergen ve çocuklarda, kuramsal çerçevelerin çeşitlilik göstermesi ve birbirleriyle çelişmesi, ampirik olarak türetilmiş değerlendirme araçlarının bulunmaması gibi nedenlerle kaygı bozukluklarını tanılama ve teşhis etmenin zorlu olduğu belirtilmektedir (Cohen vd., 2011). Çocuk ve ergenlerde belirli yaşam dönemlerinde ortaya çıkan ve gelişimsel olarak uygun olan kaygı ile tedavi edilmesi gereken kaygıyı birbirinden ayırt etmek önem taşımaktadır. Çoğu zaman da çocuk ve ergenlerdeki kaygı bozukluğu belirtileri, çevresel koşullara ve strese tepki olarak kabul edilebilir görüldüğünden, bu yaş grubunda kaygı bozuklukları tanısı sıklıkla gözden kaçabilmektedir (Karakaya ve Öztop, 2013; Manassis, 2004). Genel olarak ergenlerde kaygı, sıkıntıya neden olacak şekilde sürekli ve aşırı düşünmeyi içerir ve korku, endişe yaşamaları gibi davranışlar eşlik eder. Kaygı bozuklukları arasında korku ve endişe gösterme baskın özellikler olmasına rağmen, tekrar eden düşünceler, olumsuz zorlayıcı zihinsel imajlar, somatizasyon belirtileri ve kaçınmanın olması ve en az 6 ay bu belirtilerin görülmesi teşhis ve tanılama için gereklidir (Cohen vd., 2011).

Normal ergenlik sürecinde pek çok kaygı kaynağı olmakla birlikte, kimlik kazanma, cinsellik, sosyal kabul ile ilişkili sorunlar ve bağımsızlık çatışmalarının öne çıktığı belirtilmektedir. Kaygı bozuklukları gösteren ergenlerle yapılan, yarı yapılandırılmış görüşmenin sonuçlarına göre sık bildirilen belirtilerin, geçmiş davranışlar hakkında aşırı ve sürekli düşünme, kalabalık ortamda konuşamama, utanç duruma düşme düşüncesi, kendi farkındalığı ile kaygıların olduğu bildirilmiştir (Bell-Dolan, Last ve Strauss, 1990). Ergen ve çocuk popülasyonunda en sık görülen kaygı bozukluklarının; ayrılma kaygısı, özgül fobiler, sosyal kaygı, panik bozuklukları, yaygın kaygı bozuklukları olduğu vurgulanmıştır (Merikangas, Nakamura ve Kessler, 2009).

Çocuk ve ergenlerde diğer yaş gruplarına göre sıklıkla gözlenmesi nedeniyle bu yaş grubuna özgü olması ayrılma kaygısı, bağlanma figürlerinden ve mekanlardan ayrılmayı kapsayan kaygıları içerir. Çocuk ve ergenlerin yaşı ve gelişme aşaması göz önüne alındığında, bu endişe aşırı ve anormal görülmemektedir (Crozier, Gillihan ve Powers, 2011). Ayrılma kaygısı yaşayan çocuk ve ergenlerde şu belirtiler görülür: bağlanma figürüne zarar gelecek korkusu veya ayrılmaya neden olacak olumsuz bir olay oluşacağından korkmak, okula veya başka bir yere gitmeyi reddetme, yalnız kalmaktan

korkma veya bağlanma figürü olmadan evde veya başka bir yerde kalamama, bağlanma figürü olmadan uyuyamama veya evden uzakta uyuyamama, tekrarlanan ayrılma temalı kabuslar, ayrılmanın ön görüldüğü ya da oluştuğu durumlarda somatizasyon, mide baş ağrısı gibi fiziksel rahatsızlıklardır. Belirtilerin, 4 haftadan daha uzun sürmesi, normal kaygı düzeyi ile ayrılma kaygısı bozukluğunu ayırmak için önemli bir kriterdir (Crozier vd., 2011).

Ergen ve çocuk popülasyon göz önüne alındığında, kaygı bozuklukları arasında en yaygın olanlarından biride belirli nesnelere ve durumlardan yoğun korkuyu içeren özgül fobiler oluşturmaktadır (Crozier vd., 2011). En çok korkulan nesnelere veya durumların hayvanlar, yükseklik, karanlık ve kapalı alan korkusu olduğu bildirilmektedir. Gerçekleştirilen bazı çalışmalarda, özgül fobi rahatsızlığı ile başvuran çocuk ve ergenlerin %64 ile %72 arasında özgül fobi rahatsızlığına ayrılma kaygısı, sosyal fobi, yaygın kaygı bozukluklarının da eşlik ettiği görülmektedir. Özgül fobi gösteren çocuklarda, nesne ve durumlar karşısında, ağlama, genel kaçınma, hareketsiz kalma, sıkışma gibi davranışlar görülmektedir. Araştırmalar, özgül fobi gösteren çocuklarda mizaç ve model alma ile bağlantılı, genetik ile kısmen bağlantılı olduğunu göstermektedir (Crozier vd., 2011).

Yaygın kaygı bozuklukları, sürekli ve kontrol edilemeyen geçmiş ve gelecek hakkında aşırı derece endişelenme ve korku ile karakterizedir (Wagner, 2001). Aşırı endişe, huzursuzluk, konsantrasyon güçlüğü, sinirlilik, gerginlik, uyku bozuklukları, gibi fizyolojik belirtilerle kendini göstermektedir (Costello, Egger ve Angold, 2005; Weems ve Varela, 2011). Gündelik yaşamdaki sıradan olaylar veya duyduğu bir olay bile yaygın kaygı bozukluğu görülen ergenleri kaygılandırıp huzursuz edebilir. Kendilerinin, ailelerinin ve hatta arkadaşlarının güvenliği, sağlığı gibi konularda aşırı duyarlı ve kendilerinden beklenilenin üzerinde sorumluluk sahibi gibi davranırlar. Bu kaygılı kişilik özelliği aile veya öğretmenleri tarafından olgun ve sorumluluk sahibi birey olarak pekiştirilebilmekte ve sorunun ilerlemesine katkı sunulabilmektedir.

Sosyal kaygı, gerçek ya da tasarımsal olarak diğerleri ile ilişkilerde veya sosyal konularda var olan ya da olabilecek kişilerarası değerlendirmelerden kaynaklanan bir kaygı durumu olarak tanımlanmaktadır (Schlenker ve Leary, 1982). Sosyal kaygı bozukluğu, özellikle ergenlerde sosyal etkileşimleri sırasında akranları tarafından incelendiği korkusu ve utanç duygularından kaynaklanır. Bireyin olumsuz olarak değerlendirileceği kaygısı onu sosyal ortamlardan ve etkileşimden kaçınmasına neden

olmaktadır (Crozier vd., 2011). Ergenlik dönemi sosyal kaygının yaygınlığının en çok görüldüğü dönem olarak göze çarpmaktadır (Merikangas vd., 2009). Ergenlik döneminde sosyal kaygı ile ilgili faktörlerin incelendiği çalışmalarda akran mağduriyeti, azalan akran kabulü, olumsuz sosyal başarımlar beklentileri, sosyal içe kapanma ile sosyal kaygı arasında yüksek ilişki bulunmuştur (Erath, Flanagan ve Bierman, 2007). Çocuk ve ergen popülasyonunda sosyal kaygı, ergenlerin akranlarıyla yakın ve başarılı ilişki kurmalarını olumsuz etkilediği gibi (Rao vd., 2007), uzun vadede, erken madde kullanımı, eğitim sorunları, majör depresyon gibi olumsuz sonuçlarla da ilişkili bulunmuştur (Crozier vd., 2011).

Ergenlik döneminde bireylerin bağımsız olma ve belirli bir kimliğe sahip olma konusundaki girişimleri sonucunda, otoriteye karşı olma, yetişkin değerlerine karşı çıkma, başına buyruk olmayı isteme gibi çağına özgü özellikleri ebeveyn, öğretmen gibi otorite figürleri ile çatışmaları artırmakta bu durum onların fiziksel olarak örselenmelerine ve kaygıya sebep olabileceği vurgulanmaktadır (Kulaksızoğlu, 2004). Ayrıca arkadaş ile ilişkilerinin de önem kazandığı bu dönemde, gerek arkadaşları ile gerekse romantik ilişkilerde yaşadığı olumsuzluklar kaygının oluşmasında önemli bir faktör olabilmektedir.

2.4.3 Olumsuz benlik

Benlik kısaca kişinin kendisi hakkında algıları olarak tanımlanabilir. Kişinin kendini yargılaması ve değerlendirmesi sonucu ortaya çıkan, diğer bir ifadeyle kendi özellikleri, davranışları, düşünceleri ve algıları ile ilgili değerlendirmelerinin sonucu oluşan bir histir (Özkan, 1994). Olumlu benlik, değerlendirmeler sonucunda kişinin kendini onaylamasından doğan bir beğeni durumudur. Kişinin kendini değerli hissetme, bilgi ve becerilerini ortaya koyabilme, başarma ve başarıları ile öğünme, toplum içinde kabul görme ve benimseme, kendi bedensel özelliklerini kabul etme ve benimseme olumlu benlik gelişiminde önce gelen etkenlerdir (Leary ve Baumeister, 2000; Özkan, 1994). Olumlu benlik, kişinin gelişimin en temel bileşeni olarak görülmekte, kişinin iyi oluşu için kritik öneme sahip olduğu belirtilmektedir (Crocker ve Park, 2004; Pyszczynski, Greenberg, Solomon, Arndt ve Schimel, 2004). Hatta pek çok boylamsal çalışmada araştırmacılar, olumlu benliğe sahip olmanın, çeşitli yaşam zorlukları karşısında hem doğrudan hem de dolaylı yoldan koruyucu başa çıkma kaynağı olarak işlev gördüğünü belirtmişlerdir (Egan ve Perry, 1998; Murrell, Meeks ve Walker, 1991).

Olumlu benlik gelişimine katkıda bulunan başlıca çevresel faktörler, ebeveyn, arkadaş, sınıf arkadaşları ve öğretmenlerden alınan sosyal destektir. Ergen, hayatındaki önemli insanlar tarafından değerli olduğunu hissetmezse olumlu benlik gelişimini sağlayamayacaktır. Pek çok çalışma, ailenin, ebeveynlerle ilişkilerini özellikle olumlu benlik gelişiminde önemli olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, aile ilişkileri olumlu, paylaşımların geliştirici nitelikte olduğu ve ebeveynlerine güvenli bağlanmanın görüldüğü ailelerden gelen ergenlerin olumlu benlik algılarının yüksek olduğu belirlenmiştir (Garcia ve Gracia, 2009; Song, Thompson ve Ferrer, 2009). Ayrıca olumlu benlik, yüksek akademik başarı (Bean, Bush, McKenry ve Wilson, 2003) ve pozitif psiko-sosyal işlevlerle de (Cripps ve Zyromski, 2009) ilişkili bulunmuştur. Diğer taraftan, olumsuz benlik veya düşük benlik saygısına sahip ergenlerin, düşük başarı sergiledikleri (J. Newman vd., 2015), aile ilişkilerinin yetersiz olduğu, sosyal ilişkilerinde problemlerin görüldüğü, riskli davranışların gözlemlendiği belirlenmiştir (Trzesniewski vd., 2006). Ayrıca, konu ile ilgili gözden geçirme çalışmalarında düşük benlik saygısının, yüksek seviyelerde depresyon, kaygı ve stres gibi faktörlerle de ilişkili olduğuna dikkat çekilmiştir (Kling vd., 1999).

Bireyler yaşamları boyunca olumlu bir benlik görüntüsü oluşturmaya ve sürdürmeye çalışırlar. Bu süreçte kişilerarası ilişkiler oldukça önemli rol oynamaktadır. Yakın ilişkiler bireylerin kendileri hakkında nasıl düşündüklerini ve hissettiklerini etkiler. Dolayısıyla, bireylerin diğerlerinden aldıkları geri bildirim, öz değerlerini ve benlik saygılarını elde etmesinin kaynağıdır. Bireylerin benlik saygısını ilk ve en önemli etkileyen sosyal sistem ailedir (Kling vd., 1999), fakat birey büyüdükçe aile dışındaki insanlar benlik saygısı bağlamında oldukça önemli bir rol oynamaya başlar (Pinheiro Mota ve Matos, 2013). Ergenlik döneminde bilişsel gelişimle birlikte, çocuklukta görülen somut ve alana özgü değerlendirme (örneğin, Futbolda iyi bir oyuncuyum.) daha soyut ve genel kendini değerlendirmeye (örneğin, kişi olarak kendimden memnunum.) yerini bırakır (Harter, 2006). Boylamsal çalışmalar, ergenlerin daha soyut ve genel kendini değerlendirmelerinde akranlarından etkilenme eğiliminde olduklarını göstermiştir (Ladd ve Troop-Gordon, 2003) Dolayısıyla nitelikli arkadaş ilişkileri olumlu benlik gelişiminde ve benlik saygısında merkezi bir öneme sahiptir.

Okul ve öğrenme ortamı ergen benlik gelişimi için önemli faktörlerdir. Sağlıklı bir psiko-sosyal gelişim için okul ve öğrenme ortamından alınan sosyal destek oldukça önemlidir. Öğretmen/akran desteği, uygun okul iklimi, iyi bir akademik performans gibi

olumlu okul deneyimlerinin ergenlerde olumlu benlik gelişimini öngördüğü, bunun sonucunda, psikolojik uyumu kolaylaştırdığı, olumlu ve işlevsel olan davranışları arttığına yönelik pek çok çalışma bulunmaktadır (Tian, Liu, Huang ve Huebner, 2013; Way, Reddy ve Rhodes, 2007)

Düşük benlik saygısı hem kız hem erkek ergenlerde çeşitli sorunları ve dezavantajları beraberinde getirmektedir. Ergenlik çağında kızlarda görülen düşük benlik saygısının daha çok içe yönelik sorunları ile ilişkili olduğu, ayrıca, depresyon, beslenme düzeninde bozulmalar ve vücut görüntüsünün bozulması, olumsuz beden algısı gibi problemleri de beraberinde getirdiği bildirilmektedir (Davison ve McCabe, 2006). Diğer taraftan ergen erkeklerde düşük benlik saygısının, daha çok zorbalığa maruz kalmak veya diğerlerine karşı fiziksel şiddet uygulamak, agresif davranmak gibi dışa yönelim sorunlarına neden olduğu belirtilmektedir (Donnellan, Trzesniewski, Robins, Moffitt ve Caspi, 2005; Eccles, Barber, Jozefowicz, Malenchuk ve Vida, 1999) Ayrıca bu oluşan sorunların, ergenlerin sosyal ilişkilerine, özellikle arkadaş ilişkilerinde olumsuzluklara yol açtığı ileri sürülmektedir (Davison ve McCabe, 2006).

2.5 Dışa Yönelim Sorunları

Dışa yönelim sorunları, çoğunlukla toplumsal normları ihlal eden, oldukça açık ve gözlenebilir, meydan okuma, düşmanca ve saldırgan davranışlar, antisosyal davranışlar ve fiziksel şiddeti içeren aşırı uyumsuz eylemlerdir (Keil ve Price, 2006, s.761). Yıkıcı ve zarar verici davranışlar ile düşmanca ve saldırgan davranışlar dışa yönelim sorun davranışların en çok göze çarpan özelliklerindedir. Pek çok çocuğun dışa yönelim sorun kriterlerini ergenlik döneminde gösterdiğini, yetişkinlik döneminde ise bu sorun davranışların antisosyal kişilik bozukluğuna yol açtığı belirtilmektedir (Burke, Waldman ve Lahey, 2010, s.739; Loeber ve Burke, 2011, s.34).

Dışa dönük davranışlar için çok sayıda risk faktörü tespit edilmiştir. Olumsuz yaşam olayları (Dmitrieva, Chen, Greenberger ve Gil-Rivas, 2004, s.425), dürtüsellik (Hinshaw, 2002, s.1086), düşük sosyal yeterlilik (Bornstein vd., 2010, s.717), düşük akademik yeterlilik ve akran reddi (Gresham, Lane ve MacMillian, 1999, s.231) bunlardan bazılarıdır. Aile içi faktörler arasında ebeveyn çatışması (Ingoldsby vd., 2006, s.293), zorlayıcı ebeveyn tutumları (Kawabata, Alink, Tseng, van Ijzendoorn ve Crick, 2011, s.240), yetersiz ebeveyn takibi (Gorman-Smith ve Loeber, 2005, s.15), aile reddi (Hale, VanderValk, Akse, & Meeus, 2008), düşük aile katılımı (Kawabata vd., 2011,

s.240), aile desteği eksikliği (Barrera, Chassin ve Rogosch, 1993, s.602), aile ilgisizliği (Buschgens vd., 2010, s567) dışı yönelim sorun davranışlarının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli etkenler olarak kabul edilmektedir. Dışa yönelim sorun davranışlarının daha çok okul yaşantısı ile birlikte ilerleme gösterdiği belirtilmekle birlikte bu ilerlemenin işlevsiz aile tutumları ve olumsuz akran ortamlarının etkili birer faktör olduğuna işaret edilmektedir (Gorman-Smith ve Loeber, 2005, s.15).

Dışa yönelim sorunlarının zaman içinde sürüp gitmesi, ergenler için pek çok olumsuz sonuçlar doğurması bakımından endişe vericidir. Yapılan araştırmalar, madde kullanımı (Englund ve Siebenbruner, 2012, s.1123), zayıf akademik performans (Zimmermann, Schütte, Taskinen ve Köller, 2013, s.747), düşük benlik saygısı (Donnellan, Trzesniewski, Robins, Moffitt ve Caspi, 2005, s.328), olumsuz akran ilişkileri ve sapkın arkadaşlar edinme (Ingoldsby vd., 2006, s.293), sosyal bozukluklar (Bongers, Koot, van der Ende ve Verhulst, 2003, s.179), intihar davranışları (Reef, Diamantopoulou, Van Meurs, Verhulst ve Van Der Ende, 2009, s.230) gibi olumsuz sonuçların oluşmasında dışa yönelim davranış sorunlarının önemli birer faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, ergenlerde dışa yönelim sorunları genelinde antisosyal davranış ve düşmanca-saldırgan davranış değişkenleri ele alınmıştır. Ergenlik dönemi bağlamında, bu değişkenlerle ilişkili açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

2.5.1 Antisosyal davranış

Ergenlerdeki antisosyal davranışlar devamlılık gösteren sosyal bir problem olarak ele alınmaktadır. En geniş anlamıyla antisosyal davranış, başkalarının haklarına saygı göstermemekten kaynaklanan davranışlar olarak nitelendirilmektedir (Fortin, 2003). Antisosyal davranışlar normlara, değerlere ve toplumsal ilkelere aykırı olarak ortaya konulan davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Ergenlerde, bilinçli olarak diğer insanların veya okulun eşyalarına zarar verme, okuldan ya da evden kaçma, fiziksel şiddet içeren davranışlar, arkadaşına küfretme, hırsızlık, arkadaşlarıyla alay etme, öğretmene yalan söyleme, antisosyal davranışlar olarak değerlendirilmektedir (Farrington, 2005). Antisosyal davranış kavramı saldırganlıktan hırsızlığa, eşyalara zarar vermeden vandalizme kadar çeşitli davranış türlerini içermektedir. Bu davranış türleri benzer örüntü göstermekle birlikte bunlar arasında suça yönelik davranışlar özellikle yasalara aykırı olması bakımından daha uç boyutta değerlendirilmektedir (Gençtanırım-Kuru, 2010).

Suç davranışların erken safhasında antisosyal davranışların olduğu düşünülmektedir (Moffitt, 1993). Ayrıca, antisosyal davranışların, okul başarısızlığına, sosyo-duygusal gelişim bozukluklarına, akran reddine, suçluluğa ve yetişkinlikte suça ilişkin davranışlara neden olma potansiyeline sahip olduğuna inanılmaktadır (Moffitt, 1993).

Antisosyal davranışların, çocukluk ve yaşamın daha erken yıllarında gözlenen, genellikle ergenlik ve yetişkinliğe kadar uzanan bir gelişimsel niteliği olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, antisosyal davranışların erken yaşlarda başlaması durumunda, bu davranışların sürekliliği ve kronik olması, bu davranışların gözlenme yaşına göre değişebileceği vurgulanmaktadır (Gerald R Patterson, 1992).

Antisosyal davranışların ergenlik döneminde zirveye ulaştığı ve erken yetişkinlikte bu rahatsızlığın önemli oranda sürdüğü bilinmektedir (Monahan, Steinberg, Mulvey ve Cauffman, 2009). Lise öğrencilerinde yapılan çalışmalar, okullarda antisosyal davranışlardan daha uç boyut olan suç davranışlarına kadar geniş bir alanda artışın olduğu belirtilmektedir. Ülkemizde İstanbul ilinde 3482 lise öğrenci ile yapılan kapsamlı çalışma sonuçlarında, son bir yıl içinde en az bir kez fiziksel kavgada bulunanların sayısının örneklem grubun yaklaşık yarısını oluşturması dikkat çekicidir. Hayatında en az bir kez kesici alet taşıma %22,6, ateşli silah taşıma oranının ise %9,8 olarak belirlenmiştir. Şiddet ve suç olaylarının en sık görüldüğü yaş grubunun 15-16 yaş olarak belirlendiği çalışmada, örneklem hayati boyunca %14,8'inin en az bir kez suç işlediği belirlenmiştir. Araştırma bulguları, suç ve şiddetin okullarda oldukça yaygın olduğunu göstermektedir (Kültegin Ögel, Tarı ve Eke, 2006). Alanyazında antisosyal davranışların bir boyutu olan zorbaca davranışların da yine ergenler arasında oldukça yaygın olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Kültegin Ögel vd., 2006; Yurtal ve Cenkseven, 2016).

Gözden geçirme çalışmaları, antisosyal davranışların en önemli yordayıcılarının, aile içi etkileşim ve kişisel özellikler olduğuna atıf yapmakta ve yaşamın ilk yıllarının önemi vurgulanmaktadır (Moffitt, 1993; Gerald R Patterson, 1992). Aile içi faktörler arasında; ebeveynlerin antisosyal davranışlarının bulunması, depresyon, ekonomik yetersizlik, evlilik sorunları, aile içi şiddetin olması, yetersiz ebeveyn ilgisi ve desteği ön plana çıkmaktadır (R Loeber, 1982). Ayrıca, antisosyal davranışlar, çocuğun, ilgi, tutum ve mizaç gibi kişisel özelliklerinden kaynaklanabileceği gibi, bireyin geçmiş deneyimleri, kişilerarası ilişkilerin olumsuz olması ve beklentilerin karşılanamaması gibi birçok çevresel faktörde bulunmaktadır. Çocuğun sağlıklı gelişimini fiziksel, duygusal, sosyal ve manevi yönlerini etkileyebilecek nitelikte olduğuna inanılan aile, okul ve arkadaş gibi

çevresel faktörlerin antisosyal davranışların gelişiminin temel nedeni olduğu öne sürülmektedir (Gerald R Patterson, 1992). Ergenlik dönemi, bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan etkileyen yoğun ve kapsamlı geçişlerin görüldüğü bir yaşam dönemidir ve bu dönemde ergenler duygusal zorluklara karşı daha savunmasız durumdadırlar. Dolayısıyla, ergenler ebeveynlerinden veya akranlarından duygusal destek arayışındadırlar. Bu nedenle, aile bağlılığı ve arkadaş bağlılığı gibi çevresel faktörler ve bu yakın çevre ile olumlu ilişkiler kurma ergenlik döneminde önemli rol oynamaktadır (Sprinthall ve Collins, 1995).

Honkong'da 2862 ergenin prososyal ve antisosyal davranışları incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre temel bulgular; (a) erkeklerin kızlardan daha antisosyal davranış sergiledikleri, (b) olumsuz akran etkilerinin erkeklerde kızlardan daha yüksek olduğu, buna karşın olumlu arkadaşlık etkilerinin kızlarda erkeklerden daha fazla olduğu, (c) antisosyal ergenler en yakın arkadaşlarını antisosyal algılama eğilimi göstermekte ve arkadaşlarının kendilerini olumsuz etkilediklerini, (d) akademik başarının antisosyal davranış ile negatif ilişkili, prososyal davranışlar ile pozitif ilişkili olduğu, şeklinde sıralanmıştır (Ma, Shek, Cheung ve Lee, 1996).

Antisosyal davranışlar ile sosyo-ekonomik durum arasında da önemli ilişkiler bulunmuştur. 133 araştırmayı kapsayan meta-analiz çalışmasında, ailenin sosyo-ekonomik durumunun düşük olmasının, ergenin daha fazla antisosyal davranış gösterme eğilimi ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, bu ilişkinin ekonomik gelirden bağımsız olduğu, daha çok ailenin, duygusal sıcaklığı olmayan ve duyarsız tutumlarından kaynakladığı belirlenmiştir (Piotrowska, Stride, Croft ve Rowe, 2015).

Yukardaki araştırmalar temel alınarak, ergenlerin sergilediği antisosyal davranışlar hem kendi gelişimlerini hem de diğer arkadaşlarının gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu durum hem okul hem de aile ortamına zarar vermekte, öğrencinin fiziksel anlamda yaşamını tehdit ettiği gibi ruh sağlığı açısından da önemli olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

2.5.2 Düşmanlık (Hostilite)

Düşmanlık, birbiriyle ilişkili duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenleri içeren çok yönlü bir kavramdır (Timothy W. Smith vd., 2004; Vranceanu, Gallo ve Bogart, 2006). Düşmanlığın, duygusal boyutu öfke, kızgınlık duygularını; bilişsel boyutu, bireylerin yalnız kendi çıkarlarını gözettiğine inanılan ve herkesi çıkarıcı kabul eden sinizim

düşüncesini ve diğerlerine yönelik hayal kırıklığından oluşan inanç kümesini; davranışsal boyutunu ise diğerlerine karşı gösterilen sözlü ya da fiziki saldırgan davranışlar oluşturmaktadır (Timothy W. Smith, 1992).

Düşmanlık, “düşmanlık, kötü niyet besleme, kötü niyetle başkalarına karşı olumsuz tutum” olarak tanımlanmıştır (Timothy W. Smith vd., 2004). Düşmanlığın, büyük bileşenini, temelde başkalarının bencil çıkarlarla motive olduğu, kötü niyetli olduğu beklentisinden kaynaklanan güvensizlik inancı oluşturmaktadır (Timothy W. Smith ve Christensen, 1992). Başkalarının eylemlerinin kötü niyet içerdiği şeklinde yorumlanması eğilimidir (Timothy W. Smith vd., 2004). Genel olarak, başkalarının zarar görme arzusunu içeren, diğer bireylere karşı duyulan negatif inanç sistemi olan düşmanlık (Timothy W. Smith, 1992), bireyi diğer kişilere, çevreye, ya da nesnelere zarar verecek şekilde saldırgan davranışa yönelten davranış şekli olarak da tanımlanmaktadır (Vural ve Başar, 2006). Bu bireylerin, diğerlerine karşı, güvensiz, şüpheli, küçümser şekilde davrandıkları ve sıklıkla acı çektikleri, kızgınlık yaşadıkları belirtilmektedir (Buss ve Perry, 1992). Düşmanlığın; kızgınlık, sıkıntı ve ileri derecede alınganlık duygularının hissedildiği, kişinin savunma mekanizmaları ve baş etme yöntemlerini kullansa bile bu duyguları yenemeyeceği, özellikle planlanan hedeflere ulaşılmadığı durumlarda ortaya çıktığını vurgulanmaktadır (Ciğerci, 2006).

Düşmanca davranışlar, deneyimsel-anlaşılan ve ifade edilen-eylemsel düşmanlık olarak ayrıldığı vurgulanmaktadır. Deneyimsel düşmanlık, öfke kızgınlık gibi duyguları veya şüphe, sinizm gibi bilişsel düşünceleri veya her ikisini de içerir. Eylemsel düşmanlık ise, sözlü ya da fiziksel saldırganlığı içermektedir (Siegman ve Smith, 2013). Düşmanlık, öfke ve saldırganlık yokluğunda da ortaya çıkabilir, ancak bu üç farklı özellik birbirleri ile çoğu zaman çakıştığı ve ayırt etmenin zor olduğu belirtilmektedir (Costa, McCrae ve Dye, 1991).

Psiko-sosyal açıdan bakıldığında, düşmanlığın kişilerarası çatışmayı ve sosyal stresi artırdığı, sosyal bağlılık ve sosyal desteği düşürdüğü ileri sürülmektedir (O’Neil ve Emery, 2002; T W Smith ve Gallo, 1999). Düşmanlık ile sosyal çevre ile etkileşim arasındaki ilişkiler iki farklı açıdan ele alınmaktadır. Düşmanca davranış sergileyen kişiler diğerlerine karşı şüpheli ve düşmanca tutum içindedirler ve bu tutumların sosyal ilişkilere yansıtılması sonucu çeşitli karşıt ve agresif eylemler görebilmektedirler (T W Smith ve Gallo, 1999). Bu tür davranışlara diğerleri tarafından karşılık verilmesi sonucu kişiler arası iletişim ve sosyal destek zayıflaması olasıdır. Dolayısıyla düşmanlık

davranışını gösteren bireylerin düşük sosyal desteğe sahip olduğu ve yüksek sosyal çatışmaya neden olabileceği ileri sürülebilir. Düşmanlık ve kişilerarası sorunlar arasındaki ilişkileri gösteren pek çok araştırma bulunmaktadır (Miller, Smith, Turner, Guijarro ve Hallet, 1996; Siegler vd., 2003).

Bireylerde düşmanlığın görülmesi, toplumsal olaylara bakışının temelini oluşturan negatif önyargılar ve buna ilişkin bilişsel şemalarla ilişkilidir (Newton, Kiecolt-Glaser, Glaser ve Malarkey, 1995). Bu açıdan bakıldığında, düşmanlık, diğerlerinin davranışlarını olumsuz yorumlama ve sadece olumsuz davranışlarına odaklanmasını kolaylaştırıcı bir etki yapmaktadır. Algısal önyargıların bir sonucu olarak, düşmanca tutum ve davranış gösteren bireyler diğerlerinden gelen potansiyel yararlı davranışları da tehdit olarak algırlar ve bu durum sosyal çevreyle ilişkilerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Dolayısıyla bu iki süreç yoluyla, bireyler sosyal çevrelerini etkileyebilir ve düşmanca sosyal tutumları güçlendirebilir (Timothy W. Smith vd., 2004).

Ergenlerde düşmanca tutum ve davranışın oluşumunda çevrenin de etkisi olduğu ileri sürülebilir. Ebeveynlerin yetiştirme tarzlarının etkili olduğuna yönelik sınırlı sayıda araştırmaya rastlanmaktadır. Örneğin, düşmanca davranış sergileyen lisans öğrencilerinin diğerlerine oranla, aileleri ile daha fazla çatışma, daha az uyum gösterdikleri bildirilmiştir (Timothy W. Smith, Pope, Sanders, Allred ve O’Keeffe, 1988). Farklı bir çalışmada genç yetişkinlerin geriye dönük olarak anne ve baba davranışlarını tanımlamaları istenmiş, sonuç olarak düşmanlık düzeyinin yüksek olması, ebeveynlerin, daha az kabul, daha sert ve otoriter denetim, çocuğun isteklerine daha fazla müdahale ve daha fazla cezai yaptırım ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Houston ve Vavak, 1991). Geniş örneklemler benzer bir araştırma da öğrencilerin algıladıkları ebeveyn yetiştirme davranışları ile düşmanlık arasındaki ilişki araştırılmıştır. Sonuç olarak, yüksek düşmanlık gösteren kişilerin diğerlerine göre ebeveynlerinden daha az duygusal sıcaklık, daha fazla red ve kontrol davranışları algıladıkları bulunmuştur (Meesters, Muris ve Esselink, 1995).

Çocuk ve ergen örneklemlerinde ailenin yetiştirme tutum ve davranışları ile düşmanlık arasındaki ilişkiyi açıklayan boylamsal çalışmalarda önemli bulgular sunmaktadır. Düşmanlık puanı yüksek olan çocukların, destekleyici olmayan ve kişiler arası katılımı düşük ailelerden geldiği bildirilmiştir (Woodall ve Matthews, 1989). Aynı yazarlar tarafından boylamsal başka bir çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Yaşları 10-18 arasında olan çocuk ve ergenlerde, düşmanlık düzeyindeki değişiklikler dört yılı kapsayan bir süre boyunca incelenmiştir. Sonuçlar, düşmanlık puan düzeyinin

görece olarak değişmediği, ancak algılanan aile desteğindeki düşüşlerin, düşmanca tutum ve davranış özelliklerinde geçici yüksek artışlara neden olduğunu göstermiştir (Woodall ve Matthews, 1993). Gençlerde düşmanca tutumların büyük oranda, gerçek bir kabulden yoksun olan ebeveyn davranışlarından, aşırı derecede katı, yıkıcı ve eleştirel bir şekilde uygun olmayan tutum ve davranışların sergilenmesinden, tutarsız disiplin uygulamalarından kaynaklandığı vurgulanmıştır (Miller vd., 1996).

Düşmanlığın depresyon, kaygı gibi diğer ruhsal sorunlarla ilişkisi pek çok çalışmanın konusu olmuştur. 14 yılı kapsayan boylamsal bir çalışmada, çocukluk ve ergenlik dönemindeki düşmanca davranışların bireylerdeki beş yıllık gelişimi takip edilmiş, bu süreçte düşmanca davranışların depresif eğilimlerin artışı ile güçlü ilişkisi olduğu bulunmuştur (Heponiemi vd., 2006). Üniversite öğrencilerinde yapılan başka bir çalışmada, üniversite öğrencilerinin %75 inde, çeşitli depresyon belirtileri görülmekle birlikte, depresyonun düşmanlık ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (Hamdan-Mansour, Halabi ve Dawani, 2009). Gerçekleştirilen bir çalışmada, depresyon, kaygı ve düşmanlık belirtilerinin yordayıcıları olarak içe yöneltilen / dışa yöneltilen öfke ve öfke kontrolünün rolü incelenmiştir. Regresyon analizlerine dayanılarak içe yöneltilmiş öfke ve öfke kontrolünün yetersiz olması hem depresyon hem de kaygı belirtilerinin ön görülmesinde önemli rol oynadığı vurgulanmıştır. Diğer taraftan düşmanlık, dışa yöneltilmiş öfke ve öfke kontrolünün yetersiz olması değişkenleri tarafından yordanmıştır (Bridewell ve Chang, 1997).

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeline, çalışma grubuna, veri toplama araçlarına, verilerin toplanma sürecine ve verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca, çalışma grubuna ait cinsiyet, sınıf düzeyi bilgilerinin yansısı, ortalama internet kullanımı, internet kullanımlarındaki öncelikli amaçları, ebeveynler tarafından internet kullanımına ilişkin sınırlandırma durumları, sosyal medya hesapları ve akademik başarılarına yönelik betimsel istatistiklere de yer verilmiştir.

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, ergenlerde problemlı internet kullanımı, ergenlerin yakın sosyal çevre sorunları ile içe yönelim ve dışı yönelim sorunları arasındaki ilişkileri kapsayan ilişkiisel tarama modelinde betimsel bir araştırmadır.

İlişkiisel araştırmalar iki ya da daha fazla değişken arasındaki olası ilişkileri belirlemek ve neden sonuçlara ilişkin ipuçları elde etmek amacıyla yapılan çalışmalardır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014, s.14). Araştırmada, yakın sosyal çevre ile sorunlar, içe yönelim ve dışı yönelim sorun davranışları ile problemlı internet kullanımı ile ilgili veriler ölçme araçları ile tek seferde toplandığı için araştırmada kesitsel nitelikte, tarama türünde bir bilimsel yöntem kullanılmıştır.

3.2. Çalışma Grubu

Araştırma Eskişehir ili merkez ilçelerinde 2015-2016 eğitim-öğretim bahar döneminde 16 orta öğretim kurumunun 9., 10., 11. ve 12. sınıflarına devam eden öğrenciler ile yürütülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri Tablo 3.1.'de sunulmuştur.

Tablo 3.1. Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri

Değişkenler	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Kız	457	51,8
	Erkek	425	48,2
	Toplam	882	100
Okul Türü	Anadolu Liseleri (7)	434	49,2
	Sosyal Bilimler Liseleri (2)	94	10,7
	Meslek Liseleri (3)	167	18,9
	İmam Hatip Liseleri (2)	94	10,7
	Spor Lisesi (1)	46	5,2
Sınıf Düzeyi	9. Sınıf	275	31,2
	10. Sınıf	204	23,1

	11. Sınıf	222	25,2
	12. Sınıf	181	20,5
	0-44 puan arası	11	1,2
Son Dönem Genel Not Ortalaması	45-54 puan arası	64	7,3
	55-69 puan arası	241	27,3
	70-84 puan arası	294	33,3
	85-100 puan arası	272	30,8

Araştırmanın çalışma grubu, farklı türdeki orta öğrenim kurumlarından seçkisiz (random) küme örnekleme yöntemi ile seçilen öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında belirlenen okullarda 1325 öğrenciye ulaşılmış, ulaşılan öğrencilerden 182 kişi ölçek setini doldurmaya gönüllü olmadığını belirtip formu iade etmiştir. 1143 öğrenciden elde edilen formların 251 tanesi ölçeklerin eksik doldurulması, aynı maddede birden fazla işaretleme gibi yönergeye uygun doldurulmamasından kaynaklı nedenlerle analizlere dahil edilmemiştir. Yanıtsız bırakılan veya yönergeye uygun doldurulmayan madde sayısı sınırı tüm maddelerin %5'i olarak belirlenmiş (Tabachnick, Fidell ve Osterlind, 2001), bunun altında kalan formlarda boş kalan değerler için ortalama değer atama yöntemi tercih edilmiştir. Ayrıca, yapılan aykırı değer yöntemi (boxplot) (Ovla ve Taşdelen, 2012) ile 10 öğrencinin verileri de aşırı değer (extreme) olarak değerlendirildiği için analizlere alınmamıştır. Nihai analizler, 882 öğrencinin verileri ile yapılmıştır.

Tablo 3.1.'de araştırmaya katılan öğrenciler demografik özellikleri incelendiğinde, katılımcıların, 457'si (%51,8) kız ve 425'i (%48,2) erkek öğrenci olduğu görülmektedir. Çalışma grubu; yedi farklı Anadolu Lisesi, bir Fen Lisesi, iki Sosyal Bilimler Lisesi, üç Meslek Lisesi, iki İmam Hatip Lisesi ve bir Spor Lisesinde olmak üzere toplam 16 farklı eğitim kurumunda öğrenim gören öğrencilerden oluşmuştur. Katılımcıların okul türlerine göre dağılımları ele alındığında; Anadolu Liselerinden 434 (%49,2), Fen Lisesinden 47 (%5,3), Sosyal Bilimler Liselerinden 94 (%10,7), Meslek Liselerinden 167 (%18,9), İmam Hatip Liselerinden 94 (%10,7), Spor Lisesinden 46 (%5,2) öğrencinin yer aldığı görülmektedir.

Sınıf düzeylerine göre dağılımları ele alındığında; katılımcıların 275'inin (%31,2) 9. sınıfta, 204'ünün (%23,1) 10. sınıfta, 222'sinin (%25,2) 11. sınıfta ve 181'inin (%20,5) 12. sınıfta öğrenimlerine devam ettikleri görülmektedir. Son dönem genel not ortalamalarına göre dağılımlarına bakıldığında ise; katılımcıların 11'inin (%1,2) 0-44 puan arası, 64'ünün (%7,3) 45-54 puan arası, 241'inin (%27,3) 55-69 puan arası, 294'ünün (%33,3) 70-84 puan arası, 272 kişinin (%30,8) 85-100 puan aralığında genel

not ortalamasına sahip oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların yaklaşık %65'inin genel not ortalamasınının 70 ve üzeri olduğu söylenebilir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, ergenlerin problemleri internet kullanımlarını belirlemek amacıyla “Problemleri İnternet Kullanım Ölçeği-Ergen Formu”, yakın sosyal çevre sorunlarının şiddetini değerlendirmek amacıyla “Çok Boyutlu Ergen Değerlendirme Ölçeğinin-Arkadaş, Okul ve Aile ile Sorunlar” alt ölçekleri, içe yönelim sorun düzeylerini belirlemek amacıyla “Kısa Semptom Envanteri- Depresyon, Kaygı ve Olumsuz Benlik” alt boyutları ve dışı yönelim sorunlarının düzeyini belirlemek amacıyla “Kısa Semptom Envanteri – Düşmanlık” alt boyutu ile “Riskli Davranışlar Ölçeği-Antisozyal Davranışlar” alt boyutu kullanılmıştır. Bunların yanı sıra katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler “Kişisel Bilgi Formu” aracılığıyla elde edilmiştir. Araştırma kapsamında kullanılacak ölçme araçlarına ilişkin bilgiler aşağıda sunulmuştur.

3.3.1. Problemleri internet kullanım ölçeği-ergen (PİKÖ-E)

Üniversite öğrencilerine yönelik olarak geliştirilen (E. Ceyhan, Ceyhan ve Gürçan, 2007) PİKÖ'nün, lise örneğinde geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Ceyhan ve Ceyhan (2014) tarafından yapılmıştır. 5'li Likert derecelendirmeye (1= Hiç uygun değil, 5=Tamamen uygun) sahip, 3 alt boyut ve 27 maddeden oluşan ölçekten en düşük 27, en yüksek 135 puan alınabilmektedir. Yüksek puanlar ergenlerin problemleri internet kullanımlarının arttığını, problemleri internet kullanımına sahip olabileceklerini ve internet bağımlılığı eğilimi gösterebileceklerini ifade etmektedir.

PİKÖ-E'nin yapı geçerliliği için yapılan faktör analizi çalışması, interneti haftada 2 saatten fazla kullandığını belirten 571 lise öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. PİKÖ-E formunun açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, internetin olumsuz sonuçları, aşırı kullanım ve sosyal fayda/sosyal rahatlık olmak üzere üç alt faktörden oluştuğunu göstermiştir. 27 maddeden oluşan üç faktörlü yapı toplam varyansın %49,35'ini açıkladığı görülmüştür. PİKÖ-E'nin 14 maddeden oluşan “internetin olumsuz sonuçları” alt boyutu varyansın %37,73'ünü, 6 maddeden oluşan “aşırı kullanım” alt boyutu varyansın %6,48'ini ve 7 maddeden oluşan “sosyal fayda/sosyal rahatlık” alt boyutu ise varyansın %5,14'ünü açıklamaktadır. Alt ölçeklerin Cronbach-alfa iç tutarlık katsayıları; internetin olumsuz sonuçları için .93, aşırı kullanım için .76 ve sosyal fayda/sosyal

rahatlık için .78 olarak elde edilmiştir. Ölçeğin tümü için ise Cronbach-alfa iç tutarlılık katsayısı .93 olarak bulunmuştur.(Ceyhan ve Ceyhan, 2014, s.62-63).

Bu çalışmada PİKÖ-E'nin Cronbach-alfa iç tutarlılık katsayısı .94 olarak hesaplanmıştır. Alt ölçeklerin Cronbach-alfa iç tutarlılık katsayıları ise internetin olumsuz sonuçları için .92, aşırı kullanım için .76 ve sosyal fayda/sosyal rahatlık için .83 olarak elde edilmiştir. Ölçeğe ait seçilmiş maddeler EK-1'de yer almaktadır.

3.3.2. Çok boyutlu ergen değerlendirme ölçeği (ÇBEDÖ)

Çok Boyutlu Ergen Değerlendirme Ölçeği (ÇBEDÖ) ergenlik/gençlik döneminde bireysel ve sosyal sorunların şiddetini değerlendirmek için geliştirilmiş bir ölçme aracıdır. Bu Ölçeğin orijinali “Yetişkin Değerlendirme Ölçeği-Kısa Formu” olarak geliştirmiş, daha sonra maddeler ergenlere uyarlanarak ergen formunun geçerlik, güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. ÇBEDÖ, 7’li Likert derecelendirmeye (1 = Hiçbir zaman, 7 = Her zaman) sahip 177 madde ve 16 alt boyuttan oluşmakta, her bir alt ölçekten o boyuta ilişkin değerlendirme puanı elde edilmektedir. Alınan puanların yükselmesi, bireylerin alt boyuta ilişkin sorun düzeylerinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Ölçekte yer alan alt boyutların Cronbach-alfa iç tutarlılık katsayıları .74 ile .97 arasında değişmektedir (Mathiesen, Cash ve Hudson, 2002, s.20).

Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmaları Özmete ve Koğar (2015) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin uyarlama çalışması yaşları 17 ile 25 arasında değişen 683 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliği için öncelikle doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Bu araştırmada kullanılacak alt boyutların uyum indexleri: “Arkadaş ile sorunlar” ($\chi^2/sd = 4.78$; RMSEA = .007; CFI = .90; NFI = .90; NNFI = .89) ; “Okul ile sorunlar” ($\chi^2/sd = 4.72$; RMSEA = .006; CFI = .90; NFI = .90; NNFI = .81), “Aile ile sorunlar” ($\chi^2/sd = 3.79$; RMSEA = .006; CFI = .90; NFI = .90; NNFI = .90) şeklinde belirtilmiştir. (Özmete ve Koğar, 2015, s.55).

Madde analizleri için her bir alt boyutta yer alan tüm maddeler için madde-toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Çok boyutlu ergen değerlendirme ölçeğine ait, arkadaşlar ile sorunlar alt ölçeğinde $r=.35$ ile $r=.62$ arasında; okul ile sorunlar alt ölçeğinde $r=.39$ ile $r=.57$ arasında; aile ile sorunlar alt ölçeğinde $r=.50$ ile $r=.74$ arasında madde-toplam korelasyonlarının elde edildiği belirlenmiştir. Çok boyutlu ergen değerlendirme ölçeğinin Cronbach-alfa iç tutarlılık katsayısı; “aile ile sorunlar” alt boyutu

için .91, “okul ile sorunlar” alt boyutu için .82, “arkadaş ile sorunlar” alt boyutu için ise .84 olarak bulunmuştur (Özmete ve Koğar, 2015, s.57) .

Bu çalışmada ölçeğin “Aile ile sorunlar”, “Okul ile sorunlar”, “Arkadaş ile sorunlar” boyutları için Cronbach-alfa iç tutarlık katsayıları sırasıyla .93, .74, .84 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin ilgili alt boyutlarına ait seçilmiş maddeler EK-2’de yer almaktadır.

3.3.3. Kısa semptom envanteri (KSE)

Kısa Semptom Envanteri (KSE), psikopatolojik değerlendirme yapmak amacıyla sıklıkla kullanılan bir ölçektir. Kısa Semptom Envanteri, Derogatis (1992) tarafından geliştirilmiş, 5’li Likert derecelendirmeye (0 = Hiç, 4 = Çok fazla) sahip 53 maddelik kendini değerlendirme türü bir envanterdir. Uzun formunun (SCL-90-R) 9 faktöre dağılmış 90 madde arasından her faktörde en yüksek yükü almış, 53 madde seçilmiş ve daha az sürede uygulanabilen benzer yapıda kısa bir ölçek elde edilmiştir. Kısa Semptom Envanteri, SCL-90-R’de olduğu gibi 9 alt ölçek, ek maddeler ve 3 global indeksten oluşmaktadır (Şahin ve Durak, 1994).

KSE’nin Türkçeye uyarlaması Şahin ve Durak (1994) tarafından üç ayrı çalışma ile gerçekleştirilmiştir. İlk çalışma yaşları 17-26 arasında değişen 627 üniversite öğrencisi ile yapılmıştır. Toplam varyansın %66,2 sini açıklayan, 5 faktörlü yapı elde edilmiştir. Alt ölçeklerin Cronbach-alfa iç tutarlılık katsayıları; depresyon .88; anksiyete .87, olumsuz benlik .87, somatizasyon .87, düşmanca davranış (hostilite) .76 olarak bulunmuştur. Ayrıca, sosyal karşılaştırma ($r = -.14$; $r = -.32$, $p < .001$), boyun eğicilik ($r = .16$; $r = .42$, $p < .001$), strese yatkınlık ($r = .24$; $r = .36$, $p < .001$) ölçekleri ile korelasyonlarına bakılmış ve anlamlı bulunmuştur. İkinci çalışma, yaş aralığı 11-35 arasında değişen 712 kişi ile yürütülmüştür. Ölçeğin tümü için, Cronbach-alfa iç tutarlılık katsayısı .96 olarak bulunmuştur. Yapılan diğer çalışmalar sonucunda da ölçeğin kaygı (13 madde), depresyon (12 madde), olumsuz benlik (12 madde), somatizasyon (9 madde) ve düşmanca davranış/hostilite (7 madde) adı verilen beş faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Her bir alt faktör puanı ve genel belirti puanının yükselmesi, psikolojik belirti düzeyinin yüksek olduğu ifade etmektedir. Yapılan üç ayrı çalışmada ölçeğin toplam puanından elde edilen Cronbach-alfa katsayıları .96 ile .95 arasında, alt ölçekler için elde edilen katsayılar ise .55 ile .86 arasında değiştiği bildirilmiştir. (Şahin ve Durak, 1994).

Farklı bir çalışmada, Kısa Semptom Envanterinin, Şahin, Durak Batıgün ve Uğurtaş (2002) tarafından, 11–18 yaş aralığında 597 kişi ile ergen formu uyarlama çalışması yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, Şahin ve Durak (1994)'ın belirttiği faktör yapısına göre yapılan analizlerden elde edilen değerlerin, son çalışmada elde edilen faktör yapısına oldukça benzediği, yapılan analiz değerlerinin de benzerlik gösterdiği bulunmuştur. Bu nedenle, uygulamalarda herhangi bir karışıklığa yol açmamak için ölçeğin halen kullanılmakta olan yapısı içinde kullanılabileceği sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada depresyon, kaygı, olumsuz benlik ve düşmanca davranış boyutları için Cronbach-alfa iç tutarlık katsayıları sırasıyla .90, .89, .89 ve .83 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin alt ilgili alt boyutlarına ait seçilmiş maddeler EK-3'de yer almaktadır.

3.3.4. Riskli davranışlar ölçeği (RDÖ)

Gençtanırım (2014) tarafından geliştirilen, 5'li Likert derecelendirmeye (1 = Hiç uygun değil, 5 = Tamamen uygun) sahip 36 maddenin altı alt boyutta yer aldığı RDÖ, ortaöğretim dönemindeki ergenlerin riskli davranışlarını ölçen bir ölçme aracıdır. Ölçeğin geliştirilmesinde problem davranış kuramı temel alınmış ve riskli davranışlar; antisosyal davranışlar, alkol kullanımı, sigara kullanımı, intihar eğilimi, beslenme alışkanlıkları ve okul terki olmak üzere altı boyutta tanımlanmıştır.

Ölçek toplam varyansın %55,43'ünü açıklamaktadır. Benzeme geçerliliği kapsamında Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ile korelasyonları $r = -.10$ ile $r = -.35$ arasında değişmektedir. Ölçeğin güvenilirliği için hesaplanan Cronbach-alfa iç tutarlık katsayısı .70 ile .91 arasında değişmektedir. Üç hafta ara ile yapılan ölçümler sonucunda ölçeğin ve alt boyutların test tekrar test güvenilirlik katsayısı ise $r = .56$ ile $r = .90$ arasında olduğu bulunmuştur. Bu çalışmada ölçeğin “antisosyal davranışlar” alt boyutu kullanılmıştır. Antisosyal davranışlar olarak adlandırılan boyut yedi maddeden oluşmakta, faktör yükleri .49 - .69 arasında değişmekle birlikte, Cronbach-alfa iç tutarlık katsayısı .79 olarak bulunmuştur (Gençtanırım, 2014; Gençtanırım ve Ergene, 2014).

Bu çalışmada, Riskli Davranışlar Ölçeğinin “antisosyal davranışlar” alt boyutunun Cronbach-alfa iç tutarlık katsayısı .86 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin ilgili alt boyutuna ait seçilmiş maddeler EK-4'de yer almaktadır.

3.3.5. Kişisel bilgi formu

Katılımcıların demografik verilerini elde etmek amacıyla araştırmacı tarafından Kişisel Bilgi Formu hazırlanmıştır. Bu form içerisinde katılımcıların, cinsiyet, sınıf düzeyleri ve genel not ortalamalarına ait bilgiler yer almaktadır. Okul türüne ilişkin bilgiler araştırmacı tarafından veri toplama aşamasında not edilmiştir. Ayrıca bu formda, katılımcıların internet kullanım durumları betimlemek amacıyla, interneti günlük ortalama kullanım süresi, Facebook kullanımları, ebeveynleri tarafından internet kullanımını sınırlandırılması durumlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bunun yanı sıra, internet kullanım amaçlarına ilişkin 10 madde hazırlanmış ve katılımcılardan interneti kullanmaktaki öncelikli üç tercihlerini göz önüne alarak, formu işaretlemeleri istenmiştir. Kişisel Bilgi Formu EK-5’de yer almaktadır.

3.4. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanmasından öncelikle, bu çalışma kapsamında gerekli izinlerin alınabilmesi için, Anadolu Üniversite Rektörlüğü Etik Kurulu’ndan onay alınmıştır. Etik Kurulu onayı ile Eskişehir İl Milli Eğitim Müdürlüğü’ne başvurularak veri toplama için gerekli izinler temin edilmiştir (Ek-6). Ayrıca uygulanacak veri toplama araçlarının geliştiricileri ve uyarlayıcılarından ilgili ölçeklerin kullanım izinleri alınmıştır. Veri toplama öncesinde, veri toplanacak okulların yöneticileri, okul psikolojik danışmanı ile görüşülüp randevu alınmış, okul psikolojik danışmanı ve uygulama yapılacak ders sorumlusu öğretmen ile görüşülerek belirlenen gün ve saatte bazı okullarda bizzat araştırmacı tarafından, bazı okullarda okul yöneticilerinin isteği doğrultusunda rehber öğretmen tarafından uygulama gerçekleştirilmiştir. Uygulamada ölçme araçları bir kitapçık haline getirilmiş ve sınıf ortamında gönüllü olan öğrencilere kitapçıklar dağıtılmıştır. Her uygulama öncesinde araştırmacı kendisini tanıtır, araştırmanın önem ve amacına değinilmiştir. Uygulama esnasında bireysel değerlendirme yapılmayacağı, kimlik bilgilerine ihtiyaç duyulmadığı ve verilerin yalnızca bilimsel amaçlı kullanılacağı ifade edilmiş ve verilerin gizli tutulacağı vurgulanmıştır. Ayrıca gönüllü olarak formu alsa bile istediği zaman uygulamayı bitirebileceği tüm katılımcılara bildirilmiştir.

Birden fazla ölçme aracını içeren ölçek setlerinin kullanıldığı çalışmalarda devamlı aynı ölçme aracının son sırada kalması durumunda, o ölçme aracının geçerliğinin düştüğü belirtilmekte ve ölçeklerin yerlerinin değiştirilmesi önerilmektedir (Howitt ve Cramer, 2011, s.127). Bu çalışmada veriler toplanırken ölçme setinde bulunan ölçme araçlarının

sıralanmasından kaynaklanabilecek geçerlilik sorunlarını engellemek ve çalışmanın geçerliliğini artırmak için karşı dengeleme (counter-balancing) uygulanmıştır. Ölçeklerin yerlerinin değiştirildiği farklı kitapçıklar hazırlanmıştır. Böylece karşı dengeleme ile öncelik-sonralık etkisinin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

Araştırmada veriler elde edilmeden önce 26 lise öğrencisine çalışmada kullanılacak veri setinin doldurulması istenmiştir. Pilot çalışma kapsamında, ölçek setinde, katılımcıların özellikle kişisel bilgi formunda anlaşılamayan noktaların olup olmadığı, tüm veri seti içinde yazım hatası bulunup bulunmadığı, veri setinin düzeni ve görünümüyle ilgili fikirlerine başvurulmuştur. Tüm ölçek setininin tamamlanması yaklaşık olarak 25-35 dakika arasında sürdüğü gözlenmiştir.

Analizler yönergeye uygun doldurulan, 882 lise öğrencisinin verileri ile gerçekleştirilmiştir. Yapısal eşitlik modellerinde örneklem sayısı noktasında, her bir parametre için 20 verinin yeterli olacağı vurgulanmaktadır. Diğer taraftan basit doğrulayıcı faktör analizleri için 30 verinin, karmaşık çok değişkenli yapısal eşitlik modeli için 460 verinin yeterli olacağı belirtilmektedir (Wolf, Harrington, Clark ve Miller, 2013, s.2; Şimşek, 2007, s.55). Dolayısıyla bu çalışma kapsamında elde edilen 882 verinin örneklem büyüklüğü açısından oldukça yeterli olduğu görülmüştür.

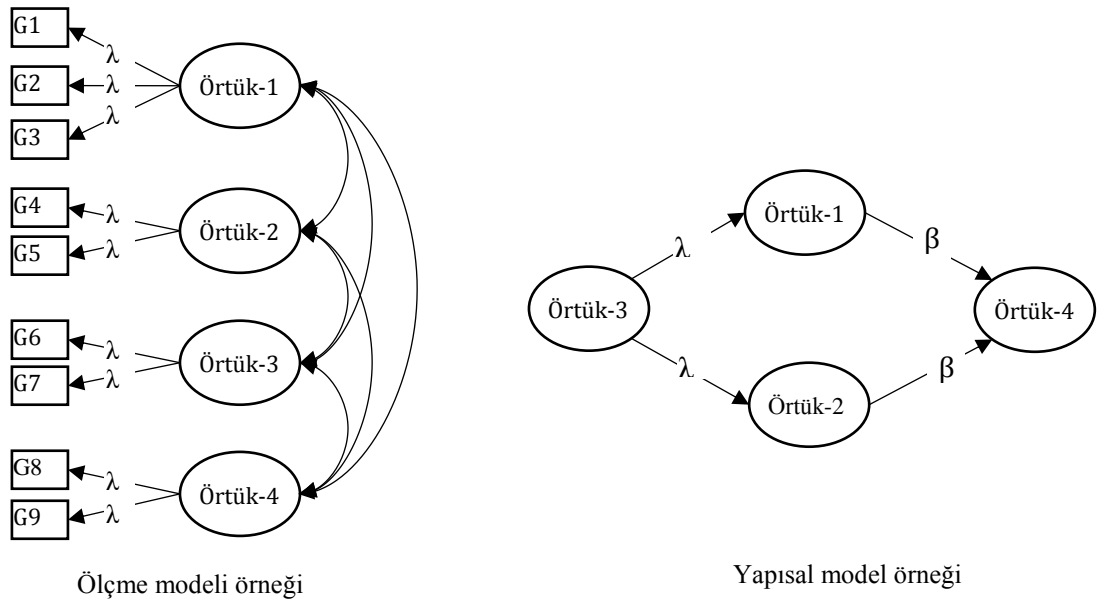
3.5. Verilerin Analizi

Ergenlerde problemleri internet kullanımını açıklamaya yönelik olarak, ergenlerin yakın sosyal çevre sorunları ile içe yönelim ve dışa yönelim sorunları kapsayan farklı modeller, yapısal eşitlik modeli (YEM) analiz edilmiştir. Analize geçilmeden önce YEM'in varsayımları kontrol edilmiştir. Bu bağlamda; çarpıklık ve basıklık değerleri ile normal dağılım, VIF ve tolerans değerleri ile çoklu doğrusallık, korelasyon katsayı ile tekliklik incelenmiştir.

YEM, belirli bir teoriye dayalı olarak gözlenebilen ve gözlenemeyen değişkenlerin nedensel ve ilişkisel bir model içinde tanımlanmasına dayanan çok değişkenli bir istatistiksel yöntemdir (Byrne, 2010, s.3). YEM'in sahip olduğu bazı özellikler bakımından, klasik çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden daha güçlü bir nicel analiz yöntemi olduğu öne sürülmektedir (Byrne, 2010, s.3-4). Bu özellikler: İlk olarak YEM keşfedici bir yaklaşım yerine doğrulayıcı bir yaklaşımı benimsemektedir. Diğer bir deyişle, YEM kuramsal olarak varlığı belirlenmiş olan ilişkilerin, toplanmış olan veriler ile ne derecede uygun olduğuna ilişkin değerlendirme ölçütleri

sunabilmesidir. Dolayısıyla, hipotez testleri için diğer yöntemlerden daha başarılı olduğu söylenebilir. İkinci olarak, YEM hata hesaplamalarında, oldukça net sonuçlar ortaya koymaktadır. Regresyon gibi geleneksel yöntemlerde ölçüm hataları ayrı ayrı ele alınırken, YEM tüm çözümlenelerde ölçüm hatasını birlikte ve açıkça hesaba katmaktadır. Son olarak, geleneksel yöntemlerde gözlemlenebilir değişkenler ile işlem yapılabilirken, YEM'in, aynı model içerisinde hem gözlemlenebilen hem de gözlemlenemeyen değişkenler üzerinden işlem yapılabildiği, doğrudan ve dolaylı ilişkilerin ölçülebildiği bir yöntem olmasından dolayı hipotez testlerinde güçlü bir nicel araştırma yöntemi olduğu söylenebilir.

Örtük değişkenlerle yapılan yol analizinde tüm model, ölçme modeli ve yapısal modelden oluşmaktadır. Bu tür analizlerde iki yöntem bulunmaktadır. İlki, modelin her iki kısmını aynı anda analize sokarak hem yapısal, hem de ölçme modeli için sonuçların aynı anda elde edildiği tek aşamalı yaklaşım, diğeri ise ölçme modeli ile yapısal modelin ayrı doğada oldukları gerekçesi ile birbirinden ayrı şekilde analiz edildiği iki aşamalı yaklaşımdır (Şimşek, 2007, s.61-63). İki aşamalı yaklaşım tek aşamalı yaklaşıma göre daha avantajlı bir yöntem olarak değerlendirilmektedir (Anderson ve Gerbing, 1988, s.417). Bu çalışmada, YEM iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. İki aşamalı YEM'de öncelikle ölçme modeli sınanmakta ardından hipotetik yapısal modeller test edilmektedir. Ölçme modeli ile yapısal model şemaları Şekil 3.1.'de örneklendirilmiştir.

Şekil 3.1. Ölçme ve yapısal model örneği

Ölçme modelinde, çalışmada yer alan tüm değişkenler birlikte ele alınarak doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmaktadır. Örtük değişkenler (latent variable) kendilerini oluşturan gözlenen ya da gösterge (observed / indicator) değişkenleriyle ilişkilendirilmekte ve ölçme modelinin tüm değişkenlerin birbiriyle ilişkileri aynı anda ele alınmaktadır. Bu şekilde test edilen ölçme modelinde hata varyanslarının aynı anda devreye girmesi ve tüm ilişkiler ağı görüldüğü için önerilmektedir (Kline, 2015, s.112-115). Son yıllarda, bu yaklaşımın yapısal eşitlik modelleme çalışmalarında giderek yaygınlaştığı görülmektedir.

Ölçme modelinde neden-sonuç ilişkisi kurulabilecek yönler bulunmamaktadır. Ölçme modeli, gizil değişkenlerin ve bütün korelasyonel (yönsüz) ilişkilerin hesaplandığı modeldir. Bu modelde bütün parametreler serbesttir. Ölçme modeli yapısal eşitlik modeli analizlerinin başlangıcını oluşturmaktadır (Anderson ve Gerbing, 1988, s.414). Ölçme modeli doğrulandıktan sonra teorik alt yapıya uygun olarak yapısal modeller kurulmaktadır. Yapısal modellerde istatistiksel neden-sonuç ilişkileri ve aracı değişkenlerin test edilebileceği yollar kurulabilmektedir (Kline, 2015, s.91-122).

YEM testleri, sınanmaya çalışılan modelin, o model için toplanmış olan veriler ile ne derece uygun olduğuna dair değerlendirme ölçütleri sunar. YEM değerlendirilmesinde yolların anlamlılığına ve ardından uyum iyiliği indekslerine (*Goodness of Fit Indices*) dikkat edilmektedir. YEM’de belirtilen tüm yol katsayılarının anlamlı olması gerekmektedir, bu anlamlılık da modelin genel uyumu olarak değerlendirilmektedir. Modelde yer alan yol katsayılarının anlamlı olmasından sonra modelin üretmiş olduğu farklı uyum iyiliği indeksleri değerlendirilir. Bir modelin veri ile uyum ya da uyumsuzluğu test sonucu ortaya konulan çeşitli uyum indeksleri değerlendirilerek yapılır. Bu uyum indekslerinin kabul edilebilir değerlerde olması beklenmektedir (Meydan ve Şeşen, 2011, s.31). YEM’de birden fazla uyum iyiliği indeksi elde edilmektedir ve modelin doğrulanıp doğrulanmadığını değerlendirmek için tek uyum indeksinden çok, tüm indeksler bir arada değerlendirilir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012, s.272). YEM çalışmalarında genellikle rapor edilen ve kullanılması önerilen uyum iyiliği indeksleri; χ^2 , GFI, CFI, NFI, TLI, SRMR, RMSEA indeksleridir (Hooper, Coughlan ve Mullen, 2008, s.53) ve bu çalışmada da bu indeks değerleri kullanılmıştır. Modelin değerlendirilmesinde kullanılan uyum iyiliği indeksleri ve kriterler Tablo 2.2 ‘de verilmiştir.

Tablo 2.2. Modelin Değerlendirilmesinde Kullanılan Uyum İndeksleri

Uyum İyiliği İndeksleri	Kriter Değer	Kaynak
Ki-kare (χ^2):	< 5	(Kline, 2015; Marsh, Balla ve McDonald, 1988)
GFI	> .90	(Hooper vd., 2008, s.54)
CFI	> .90	(Hooper vd., 2008, s.55)
NFI	> .90	(Meydan ve Şeşen, 2011, s.33)
SRMR	< .80	(Kline, 2015, s.206; Schermelleh-Engel vd., 2003, s.36-38)
RMSEA	< .80	(Kline, 2015, s.206; Schermelleh-Engel vd., 2003, s.36-38)

Yukarıdaki, verilen indeklere ek olarak, YEM çalışmalarında, oluşturulmuş farklı modeller arasından en iyi olanı belirlemek için birden fazla model test edilmekte ve bu modeller birbirleri ile karşılaştırılmaktadır. Model karşılaştırılmasında Akaike Bilgi Kriteri (*Akaike Information Criterion – AIC*) ve Beklenen Çapraz Doğrulama İndeksi (*Expected Cross Validation Index – ECVI*) kullanılmaktadır. AIC'in temel amacı, eldeki veriler ile gerçeğe en yakın modeli seçmektir. ECVI ise eldeki modelle, bu modele benzer örneklem sayısına sahip beklenen modelin kovaryans matrisleri arasındaki uyumsuzluk temelinde hesaplanmaktadır. Her model için ayrı ayrı hesaplanan değerlerden, en küçük AIC ve ECVI değerine sahip modelin, gerçeğe en yakın model olduğu ve daha iyi uyum verdiği belirtilmektedir (Meydan ve Şeşen, 2011, s.36; Schermelleh-Engel vd., 2003, s.36-48).

Bu çalışmada ele alınan değişkenlerin aracılık rollerinin olup olmadığını saptamak amacıyla da Baron ve Kenny'nin önerileri izlenmiştir (Baron ve Kenny, 1986, s.1174). Bu öneriler şu şekildedir; (1) bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken anlamlı ilişkiye sahiptir, (2) bağımsız değişkenler ile aracı değişken anlamlı ilişkiye sahiptir, (3) aracı değişken ile bağımlı değişken anlamlı ilişkiye sahiptir, (4) aracı değişken modele dahil olduğunda bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki ilişkisi azalmaktadır. Bu dört öneri yerine geldiğinde aracılık modelinde kısmi (*partial*) ya da tam (*fully*) olduğuna karar verilmektedir. Bağımsız değişkenle bağımlı değişken arasında anlamlı olmayan ilişki ortaya çıkarsa tam aracılık etkisinden; bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkide azalma meydana gelirse kısmi aracılık etkisinden söz edilebilir (MacKinnon, Fairchild ve Fritz, 2007, s.8). Karar aşamasında yolların anlamlılığına ve yukarıda açıklandığı üzere AIC ve ECVI değerlerinin küçüklüğüne göre tercih edilecek model belirlenmiştir.

Modelin testinde, doğrudan ve dolaylı etkilerin anlamlı olup olmadığını sınamak için, analitik modellerin güvenilir olmasını ve doğru sonuçlar üretmesini sağlayan verimli bir yöntem olan bootstrapping analizi kullanılmıştır. Bootstrapping analizinde, örneklemin temsil edebilme gücünü artırmak için yeniden örnekleme (resampling) yapılarak, dolaylı etkinin anlamlı olup olmadığına ilişkin bootstrapping değeri ve güven aralıkları oluşturulmaktadır. Güven aralığının alt sınırı ile üst sınırının “0” değerini içermemesi dolaylı etkinin anlamlı olduğu sonucuna işaret etmektedir (Preacher ve Hayes, 2008, s.883.; Shrout ve Bolger, 2002, s.427).

En uygun modelin cinsiyet değişkenine göre ölçme değişmezliği analizi yapılmıştır. Analizde, Meredith’in (1993) önerdiği dört aşamalı mantıksal süreç ve hipotez test etme yöntemleri kullanılmıştır. Bunlar, biçimsel değişmezlik (configural invariance), metrik değişmezlik (metric invariance), ölçek değişmezliği (scaler invariance) ve katı değişmezlik (strict invariance) olarak belirtilmiştir. Aşamaların her birinde, o düzeyde ölçme değişmezliği için oluşturulan en iyi model sırasıyla test edilmiştir.

Çalışmada gerçekleştirilen temel istatistikler (frekans analizi, ortalama, standart sapma, çarpıklık, basıklık, korelasyon ve güvenilirlik) IBM SPSS Statistic programıyla, yapısal eşitlik modellemesi, bootstrapping ve ölçme değişmezliği işlemi ise AMOS Graphics programıyla analiz edilmiştir.

4. BULGULAR

Bu bölümde ergenlerde problemlili internet kullanımını açıklamaya yönelik olarak; ergenlerin yakın sosyal çevre sorunları, içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarını ve problemlili internet kullanım düzeylerini kapsayan, yapısal modellerin analizlerine yer verilmiştir. Yapısal modellerin analizi öncesinde değişkenler arasındaki ilişkileri görmek amacıyla korelasyon analizi ve betimsel istatistikler ele alınmıştır. Ardından ölçme modeli ve kuramlar çerçevesinde öne sürülen yapısal modeller test edilmiştir.

4.1. Ergenlerin İnternet Kullanımına İlişkin Bulgular

Bu çalışma kapsamında lise öğrencilerinin internet kullanımlarına ilişkin bilgiler betimlenmeye çalışılmıştır. Tablo 4.1.'de araştırmaya katılan öğrencilerin ortalama internet kullanımları, daha çok hangi amaçlarla interneti kullandıkları, ebeveynleri tarafından internet kullanımlarının sınırlandırılması durumu, popüler sosyal medya sitesi olan facebook kullanımları ile ilgili bilgiler sunulmuştur.

Tablo 4.1. Araştırmaya katılan öğrencilerin internet kullanımlarına ilişkin bilgiler

Değişkenler	Kategoriler	Ort.	SS
Günlük Ortalama İnternet Kullanım Süresi (saat)	Kız	4,62	3,20
	Erkek	4,17	2,97
		<i>f</i>	<i>%</i>
	Müzik dinlemek ve/veya film izlemek	504	19
	Eğlenceli vakit geçirmek	391	14,8
	Arkadaş ve yakınlarla haberleşme	379	14,3
	Ödevler için kaynak tarama	268	10,1
	Gündemi takip etmek	267	10,1
İnternet Kullanımındaki Öncelikli Üç Amaç	Herhangi bir konuda bilgi edinme	264	10
	Online oyun oynamak	218	8,2
	İlgi alanlarındaki yeniliklerden haberdar olma	190	7,2
	Yeni insanlarla tanışmak/arkadaş bulmak	85	3,2
	Hayalleri ve düşünceleri paylaşma	80	3
Aktif Facebook Kullanımı	Evet	632	71,7
	Hayır	250	28,3
Ebeveynlerin internet kullanımını sınırlaması	Asla	327	37,1
	Bazen	448	50,8
	Çoğu Zaman	86	9,8
	Her Zaman	21	2,4

Tablo 4.1.'de görüldüğü üzere, kız ve erkek öğrencilerin günlük interneti kullanma süreleri ortalama 4,5 saat civarındadır. Katılımcılara, sıra gözetmeksizin internet kullanımlarındaki öncelikli üç amacını bilgi formunda işaretlemeleri istenmiştir. Tablo

3.2. incelendiğinde, öğrencilerin en fazla “müzik dinlemek/film izlemek” (%19) gibi aktiviteler için interneti kullandıkları, takip eden diğer öncelikli iki amacın ise “eğlenceli vakit geçirmek” (%14,8) ve “arkadaş ve yakınlarla haberleşme” (%14,3) olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık %50’si interneti eğlence, hobi, büyük oranda sosyal medya üzerinden iletişim amacıyla kullandıkları gözlenmiştir. Diğer taraftan, “ödevler için kaynak tarama” (%10,1), “herhangi bir konuda bilgi edinme” (%10,0) gibi akademik amaçlarla internet kullanma oranının yaklaşık %20 civarındadır.

Ergenlerin internet kullanımlarına ebeveynleri tarafından sınırlama getirilmesine ilişkin veriler incelendiğinde ise; katılımcıların %37,1’i ebeveynlerinin kendilerine internet kullanımları konusunda “asla” sınır getirmediğini, %50,8’inin ise “bazen” sınırlama getirdiğini belirtmiş, “çoğu zaman ve her zaman” sınır getirdiğini belirten öğrencilerin oranının toplam %1,2 olduğu gözlenmiştir.

Ayrıca, katılımcıların %71,7’sinin Facebook sosyal medya hesabı olduğunu ve aktif kullandıklarını belirtmişlerdir. Kullanımlarında, Facebook sosyal medya aracını, arkadaşları ile iletişim amacıyla kullandıklarını belirtmişlerdir.

4.2. Betimsel İstatistikler ve Değişkenler Arası İlişkiler

Ölçme modelinde ve yapısal modelde ele alınan değişkenler, problemlili internet kullanımı için internetin olumsuz sonuçları, aşırı kullanım ve sosyal fayda/sosyal rahatlık olmak üzere üç alt boyut; yakın sosyal çevre ile sorunlar için, aile ile sorunlar, okul ile sorunlar, arkadaş ile sorunlar alt boyutları; içe yönelim sorunları için depresyon, kaygı, olumsuz benlik alt boyutları; dışa yönelim sorunları için düşmanca davranış ve antisosyal davranış alt boyutları gözlenen değişken olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda yapısal eşitlik modellemesine geçilmeden önce gözlenen değişkenlere ait betimsel istatistikler ve aralarındaki ilişkiler Tablo 4.2’de sunulmuştur.

Tablo 4.2. *Betimsel istatistikler ve ilişkiler (N = 882)*

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. S_Arkadaş	–										
2. S_Okul	.31**	–									
3. S_Aile	.49**	.33**	–								
4. DY_Düşmanca	.32**	.30**	.38**	–							
5. DY_Antisosyal	.31**	.35**	.34**	.50**	–						

6. İY_Kaygı	.28**	.21**	.36**	.44**	.25**	–					
7. İY_Depresyon	.29**	.20**	.40**	.46**	.21**	.86**	–				
8. İY_Olumsuz benlik	.35**	.24**	.37**	.43**	.25**	.85**	.84**	–			
9. P_Aşırı kullanım	.20**	.30**	.26**	.35**	.30**	.31**	.33**	.34**	–		
10. P_Olumsuz Sonuç	.29**	.30**	.37**	.44**	.39**	.55**	.54**	.54**	.62**	–	
1.P_Sosyal fayda	.32**	.19**	.32**	.36**	.34**	.52**	.54**	.54**	.45**	.73**	–
Ortalama	34.67	37.12	29.63	11.70	13.85	15.04	15.07	14.80	19.86	30.50	15.80
SS	12.91	11.10	16.38	6.67	6.36	10.85	11.05	10.96	5.67	12.94	6.98
Minimum	13	10	13	0	7	0	0	0	6	14	7
Maksimum	86	66	85	28	35	52	48	48	30	70	35

Not. ** $p < .001$; *P*- Problemlili internet kullanımı boyutları; *S*-Yakın Sosyal Çevre ile Sorunlar boyutları; *DY*-Dışa yönelim sorunları boyutları; *İY*-İçe yönelim sorunları boyutları

Tablo 4.2’de görüldüğü üzere çalışmanın tüm değişkenleri birbirleriyle istatistiksel olarak anlamlıdır. Problemlili internet kullanımının “aşırı kullanım” alt boyutu yakın sosyal çevre ile sorunların alt boyutlarıyla (sırasıyla $r = .20$, $r = .30$ ve $r = .26$; $p < .001$); dışa yönelim sorunları bileşenleriyle ($r = .35$ ve $r = .30$; $p < .001$) ve içe yönelim sorunları bileşenleriyle ($r = .31$, $r = .33$ ve $r = .34$; $p < .001$) ile pozitif yönde anlamlı ilişkiye sahiptir. Diğer taraftan, “olumsuz sonuçlar” alt boyutu, yakın sosyal çevre ile sorunların alt boyutlarıyla (sırasıyla $r = .29$, $r = .30$ ve $r = .37$; $p < .001$); dışa yönelim sorunları bileşenleriyle ($r = .44$ ve $r = .39$; $p < .001$) ve içe yönelim sorunları bileşenleriyle ($r = .55$, $r = .54$ ve $r = .54$; $p < .001$) ile pozitif yönde anlamlı ilişkiye sahiptir. Sosyal fayda alt boyutu ise, yakın sosyal çevre ile sorunların alt boyutlarıyla (sırasıyla $r = .32$, $r = .19$ ve $r = .32$; $p < .001$); dışa yönelim sorunları bileşenleriyle ($r = .36$ ve $r = .34$; $p < .001$) ve içe yönelim sorunları bileşenleriyle ($r = .52$, $r = .54$ ve $r = .54$; $p < .001$) ile pozitif yönde anlamlı ilişkiye sahiptir.

Yakın sosyal çevre ile sorunların tüm alt boyutları, dışa yönelim sorunları değişkeninin bileşenleriyle ($r = .31$ ile $.38$ arasında) ve içe yönelim sorunları değişkeninin bileşenleriyle ($r = .20$ ile $.40$ arasında) pozitif yönde anlamlı ilişkilere sahiptir. Dışa yönelim ile içe yönelim sorunları bileşenleri arasında da ($r = .21$ ile $.46$ arasında) pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu Tablo 4.1’de görülmektedir.

Ortaöğretim kurumlarındaki ergenlerin problemlili internet kullanımları puan ortalamaları ele alındığında aşırı kullanımlarının ölçme aracı puan aralığının orta noktasına göre görece yüksek (Ort=19.86, SS=5.67), internetin olumsuz sonuçlarından etkilenme (Ort=30.50, SS=12.94) ve internetten sosyal fayda sağlama puanları (Ort = 15.80, SS = 6.98) ise görece daha düşük olduğu Tablo 4.1'den anlaşılmaktadır.

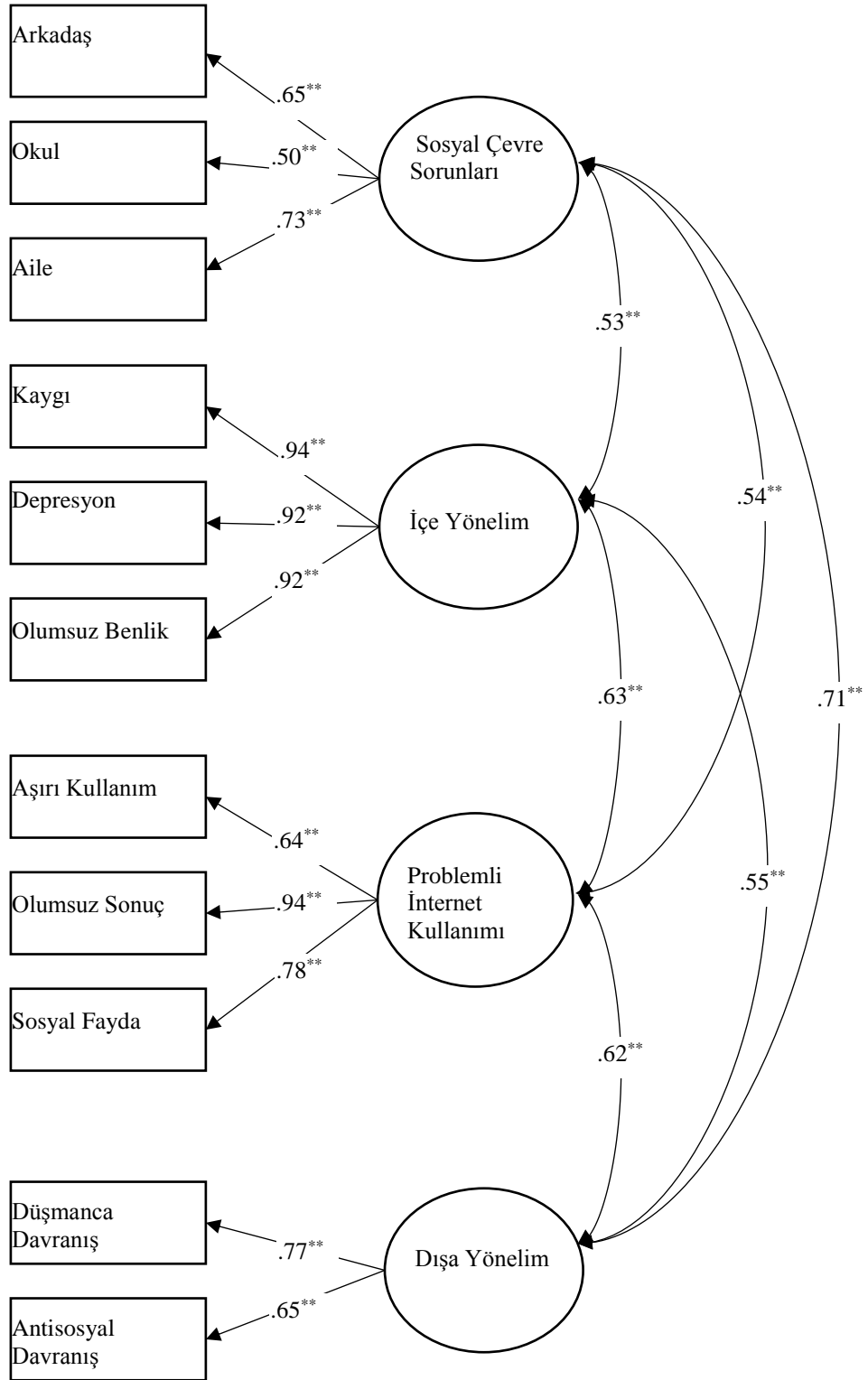
4.3. Ölçme Modelinin Test Edilmesi

Yapısal eşitlik model çalışmaları çoğunlukla iki aşamalı yaklaşımla gerçekleştirilmektedir. İki aşamalı YEM'de öncelikle ölçme modeli test edilmekte ardından hipotetik yapısal modeller test edilmektedir. Ölçme modelinde, çalışmada yer alan tüm değişkenler birlikte ele alınarak doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmaktadır. Bu yolla test edilen ölçme modelinde hata varyanslarının aynı anda devreye girmesi ve tüm ilişkiler ağının birlikte görülmesi sağlanmaktadır.

Ortaöğretim öğrencilerinin problemlili internet kullanımı, içe yönelim/dışa yönelim sorunları bileşenleriyle ile yakın sosyal çevre sorunları arasındaki ilişkilerinin inceleneceği yapısal modelin ilk aşamasını oluşturacak ölçme modelinde dört adet gizil değişken (problemlili internet kullanımı, içe yönelim sorunları, dışa yönelim sorunları ve yakın sosyal çevre sorunları) ile bu gizil değişkenleri oluşturacak 11 gözlenen değişken yer almaktadır.

Yakın sosyal çevre sorunları gizil değişkenini; aile ile sorunlar, arkadaş ile sorunlar ve okul ile sorunlar oluşturmaktadır. İçe yönelim sorunları değişkenini; depresyon, kaygı ve olumsuz benlik temsil etmektedir. Dışa yönelim sorunları gizil değişkenini; düşmanca davranış ve antisosyal davranışlar gözlenen değişkenleri oluşturmaktadır. Problemlili internet kullanımını ise; aşırı kullanım, sosyal fayda ve internetin olumsuz sonuçları alt boyutları ile temsil edilmektedir. Şekil 4.1.'de ölçme modelinin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları sunulmuştur.

Ölçme modelinde öncelikle standardize edilmiş regresyon katsayılarının anlamlılığına bakılmıştır. Şekil 4.1.'de de görüleceği üzere standardize edilmiş regresyon katsayıları .50 ile .94 arasında değişmektedir ($p < .001$). Ayrıca gizil değişkenler arası ilişkilerin de anlamlı olduğu anlaşılmaktadır.

Not. $\chi^2_{(38, N=882)} = 231.40, p < .001$; GFI = 0.95; CFI = 0.96; NFI = 0.96; TLI = 0.95; SRMR = 0.041; RMSEA = 0.076.

Şekil 4.1. Ölçme Modeli, $N = 882$; ** $p < .001$

Ölçme modelinin doğrulanıp doğrulanmadığını görmek için uyum iyiliği indeksleri ele alındığında verinin kabul edilebilir uyum iyiliği indekslerine sahip olduğu görülmektedir; $\chi^2_{(38, N = 882)} = 231.40, p < .001$; GFI = 0.95; CFI = 0.96; NFI = 0.96; TLI = 0.95; SRMR = 0.041; RMSEA = 0.076. Ölçme modeline ait Lamdax (standardize edilmiş regresyon katsayısı) değerleri, açıklayıcılık varyansları, çarpıklık ve basıklık değerleri de Tablo 4.3’de yer almaktadır.

Tablo 4.3. Ölçme modelinin standardize edilmiş regresyon katsayıları, açıklanan varyansları, çarpıklık ve basıklık değerleri

Değişken	λ	R^2	Çarpıklık	Basıklık
<i>Sosyal Çevre Sorunları</i>				
Arkadaş ile sorunlar	.65	.42	1.39	1.96
Okul ile sorunlar	.50	.25	.05	-.57
Aile ile sorunlar	.73	.53	1.22	.75
<i>İçer Yönelim Sorunları</i>				
Kaygı	.94	.88	.94	.43
Depresyon	.92	.85	.83	.04
Olumsuz benlik	.92	.85	.96	.32
<i>Problemler İnternet Kullanımı</i>				
Aşırı kullanım	.64	.41	-.16	-.71
Olumsuz sonuçlar	.94	.88	.89	.06
Sosyal fayda	.78	.61	.73	-.30
<i>Dışer Yönelim Sorunları</i>				
Düşmanca Davranışlar	.77	.59	.41	-.58
Anti-sosyal Davranışlar	.65	.43	1.30	1.25

Tablo 4.3’de belirtildiği üzere, standardize edilmiş regresyon katsayılarının yanı sıra ölçme modelindeki gözlenen değişkenlerin temsil ettikleri gizil değişkenleri açıklama varyanslarının da oldukça yüksek ($R^2 = .25$ ile $.88$ arasında) oldukları, sadece “okul ile sorunlar” gözlenen değişkeninin görece daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Çarpıklık değerleri -0.16 ile 1.39 , basıklık değerlerinin de -0.71 ile 1.96 arasında değiştikleri görülmektedir. Sonuç olarak ölçme modelinin değişkenler arasında tüm standardize edilmiş yol katsayıları anlamlı bulunmuştur. Uyum iyiliği indekslerinin daha önce

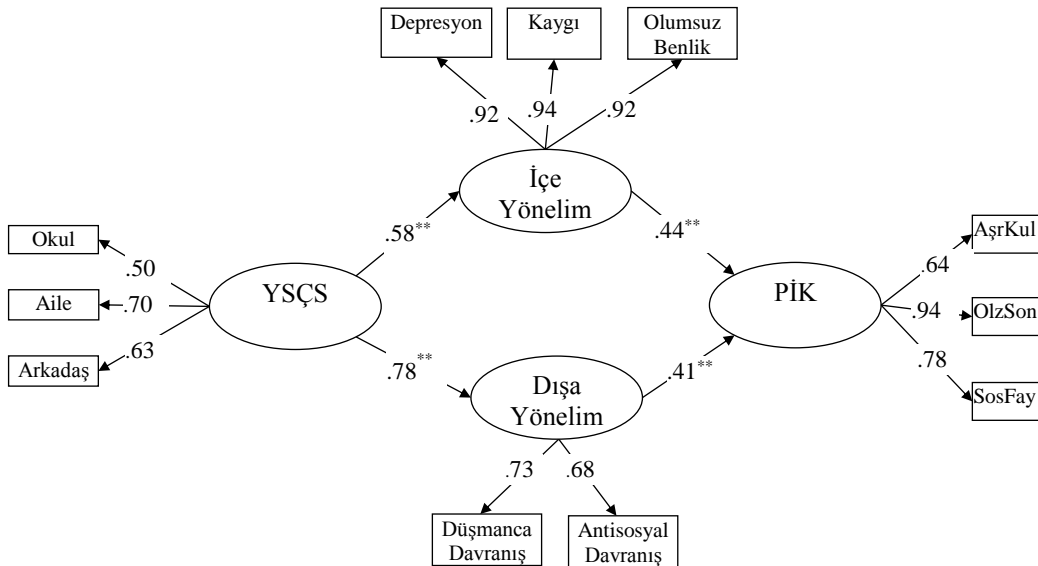
belirtilen kabul edilebilir değerler içerisinde olduğu görülmektedir. Gizil değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerinde teklik açısından Kline'nın (2015, s.362) belirttiği .85'den küçük ilişkilerin var olması gerekliliği vurgusunun yerine gelmesi ve diğer taraftan normallik için çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında değer alması gerekliliğinin (George ve Mallery, 2003, s.28) sağlanması, ölçme modelinin daha sonra kullanılacak yapısal modellerin test edilmesinde yeterli koşulları sağladığı anlaşılmaktadır.

4.4. Yapısal Modellerin Test Edilmesi

4.4.1. Yakın sosyal çevre sorunları ile ergenlerin problemleri internet kullanımları arasındaki ilişkide içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının aracılık rolünün incelenmesi

Ergenlerin yakın sosyal çevre sorunları ile problemleri internet kullanımları arasındaki ilişkide içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının aracılığı incelenmiştir. İçe yönelim / dışa yönelim sorunlarının aracılık rollerini tam olarak ortaya koymak ve en iyi modeli belirlemek için birden fazla yapısal model test edilmiştir. Bu modeller aşağıda sırasıyla sunulmuş, gerekli analizleri yapılmıştır.

Model 1: Ergenlerin yakın sosyal çevre sorunları, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları tam aracılığıyla problemleri internet kullanımını etkilemekte midir?

Not. $N = 882$; * $p < .05$, ** $p < .01$; *AşırKul* aşırı kullanım; *OlzSon* olumsuz sonuç; *SosFay* sosyal fayda; *PİK* problemleri internet kullanımı; *YSCS* yakın sosyal çevre ile sorunları

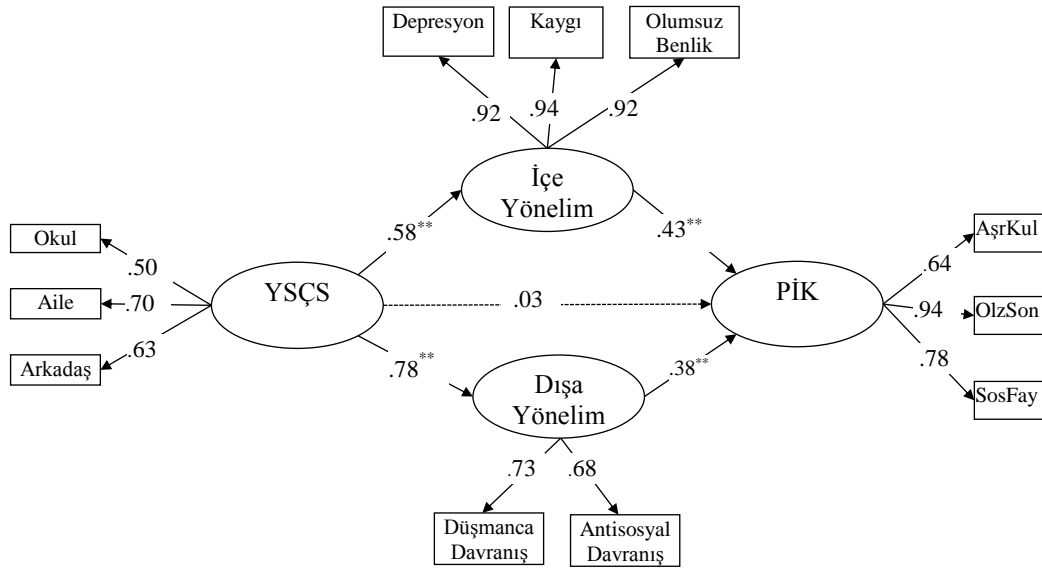
Şekil 4.2. Ergenlerin yakın sosyal çevre sorunlarının, içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının tam aracılığıyla problemleri internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model

Şekil 4.2’de sunulan yakın sosyal çevre kaynaklı sorunların, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilemesine ilişkin oluşturulan yapısal eşitlik modelinde yer alan tüm yol katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir. YEM sonucunda doğrudan etkiler göz önüne alındığında; yakın sosyal çevre kaynaklı sorunların, içe yönelimi pozitif yönde ($\lambda = .58, p < .01$), dışa yönelim sorun davranışları ise yine pozitif yönde ($\lambda = .78, p < .01$) yordamaktadır. Bunun yanında içe yönelim sorunları problemlili internet kullanımını pozitif yönde ($\beta = .44, p < .01$), dışa yönelim sorunları da benzer şekilde pozitif yönde yordamaktadır ($\beta = .41, p < .01$). Dolaylı etkiler incelendiğinde de yakın sosyal çevre sorunlarının, problemlili internet kullanımını içe yönelim ve dışa yönelim sorunları tam aracılığıyla etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .57 olduğu anlaşılmaktadır.

Model 1’e ilişkin uyum iyiliği indeksleri şu şekildedir; $\chi^2_{(40 N = 882)} = 251.91, p < .001$; GFI = .95; CFI = .96; NFI = .95; TLI = .95; SRMR = .047; RMSEA = .078; AIC= 303.91 ; ECVI= .345. Model 1’in uyum iyiliği indeksleri göz önüne alındığında χ^2 ve RMSEA değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu, diğer uyum iyiliği indekslerinin ise oldukça iyi düzeyde oldukları görülmektedir.

Model 2: Ergenlerin yakın sosyal çevre sorunları, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları kısmi aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilemekte midir?

Şekil 4.3’de yakın sosyal çevre kaynaklı sorunların, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilemesine ilişkin oluşturulan yapısal eşitlik modelinde, yakın sosyal çevreyle sorunlardan problemlili internet kullanımına giden yol katsayısı hariç diğer tüm yol katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir. YEM sonucunda doğrudan etkiler göz önüne alındığında; yakın sosyal çevre kaynaklı sorunların, içe yönelimi pozitif yönde ($\lambda = .58, p < .01$), dışa yönelim davranışlarını ise yine pozitif yönde ($\lambda = .78, p < .01$) yordarken, problemlili internet kullanımını anlamlı yordamadığı anlaşılmaktadır ($\lambda = .03, p > .05$). Bunun yanında içe yönelim sorunları problemlili internet kullanımını pozitif yönde ($\beta = .43, p < .01$), olumsuz davranışlarda benzer şekilde pozitif yönde yordamaktadır ($\beta = .38, p < .01$). Dolaylı etkiler incelendiğinde de yakın sosyal çevre ile ilgili sorunların problemlili internet kullanımını içe yönelim/dışa yönelim problem davranışlarının kısmi aracılığıyla etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .54 olduğu görülmektedir.

Not. $N = 882$; * $p < .05$, ** $p < .01$; *AşırKul* aşırı kullanım; *OlzSon* olumsuz sonuç; *SosFay* sosyal fayda; *PİK* problemlili internet kullanımı; *YSÇS* yakın sosyal çevre ile sorunları

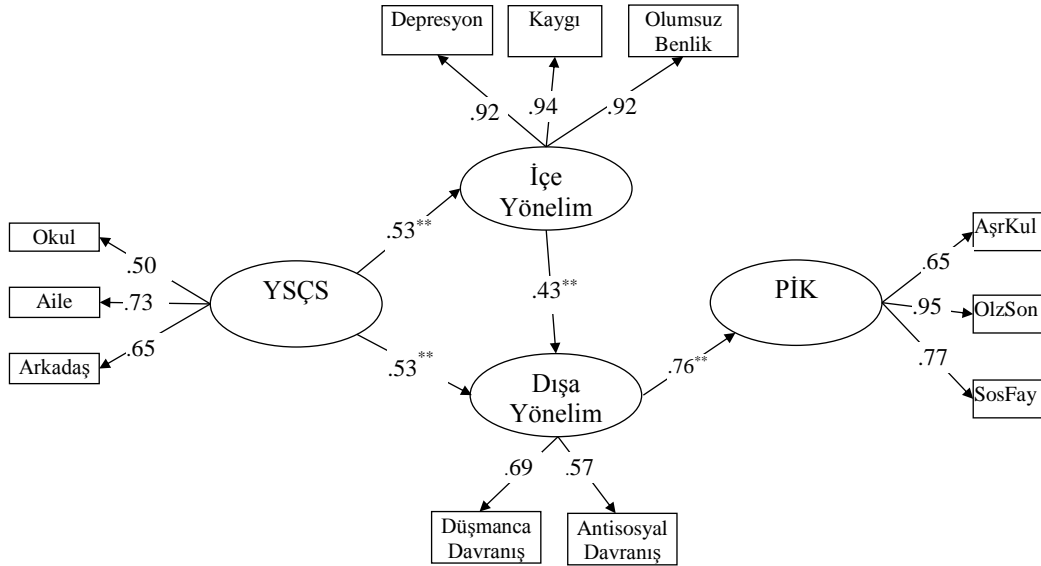
Şekil 4.3. Ergenlerin yakın sosyal çevre sorunlarının, içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının kısmi aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.

Model 2'nin uyum iyiliği indeksleri şu şekildedir; $\chi^2_{(39 N = 882)} = 251.75$, $p < .001$; GFI = .95; CFI = .96; NFI = .95; TLI = .95; SRMR = .047; RMSEA = .079; AIC= 305.75 ; ECVI= .347. Model 2'nin uyum iyiliği indeksleri göz önüne alındığında χ^2 ve RMSEA değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu, diğer uyum iyiliği indekslerin oldukça iyi düzeyde oldukları söylenebilir.

Model 3: Ergenlerin yakın sosyal çevre sorunlarının, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları aracılığıyla; içe yönelim sorunlarının da dışa yönelim sorunları aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilemekte midir?

Şekil 4.4'de sunulan ortaöğretim öğrencilerinin yakın sosyal çevre kaynaklı sorunları, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları aracılığıyla; içe yönelim sorunları da dışa yönelim sorunları aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilemesine ilişkin tüm yol katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir. YEM sonucunda doğrudan etkiler göz önüne alındığında; yakın sosyal çevre sorunları içe yönelim sorunlarını pozitif yönde ($\lambda = .53$, $p < .01$), dışa yönelim sorunları ise yine pozitif yönde ($\lambda = .53$, $p < .01$) yordamaktadır. Diğer taraftan içe yönelim sorunları dışa yönelim sorunlarını pozitif yönde yordarken ($\lambda = .43$, $p < .01$) dışa yönelim sorunları problemlili internet kullanımını benzer şekilde pozitif yönde yordamaktadır ($\beta = .76$, $p < .01$). Dolaylı etkiler incelendiğinde de sosyal sorunların problemlili internet kullanımını içe yönelim sorun

davranışları aracılığıyla etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .58 ve içe yönelim sorunlarının problemleri internet kullanımını dışa yönelim sorunları aracılığıyla etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .33 olduğu anlaşılmaktadır.

Not. $N = 882$; * $p < .05$, ** $p < .01$; *AşırKul* aşırı kullanım; *OlmSon* olumsuz sonuç; *SosFay* sosyal fayda; *PİK* problemleri internet kullanımı; *YSÇS* yakın sosyal çevre ile sorunları

Şekil 4.4. Ergenlerin yakın sosyal çevre sorunlarının, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları aracılığıyla; içe yönelim sorunlarının da dışa yönelim sorunları aracılığıyla problemleri internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.

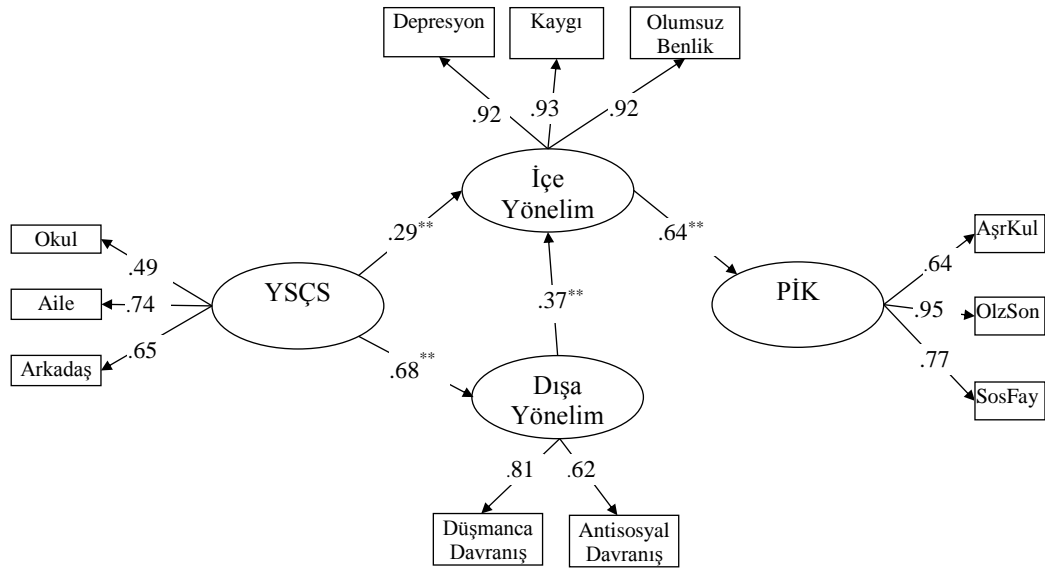
Model 3'ün uyum iyiliği indeksleri şu şekildedir; $\chi^2 (40 N = 882) = 314.27$, $p < .001$; GFI = .94; CFI = .95; NFI = .94; TLI = .93; SRMR = .055; RMSEA = .088; AIC= 366.27 ; ECVI= .416. Model 3'ün uyum iyiliği indeksleri göz önüne alındığında RMSEA = .088 değeri dışında kabul edilebilir uyum iyiliği indekslerinin üretildiği anlaşılmaktadır.

Model 4: Ergenlerin yakın sosyal çevre sorunlarının, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları aracılığıyla; dışa yönelim sorunlarının da içe yönelim sorunları aracılığıyla problemleri internet kullanımını etkilemekte midir ?

Şekil 4.5'de ortaöğretim öğrencilerinin yakın sosyal çevre kaynaklı sorunları, içe yönelim/dışa yönelim sorunları aracılığıyla; dışa yönelim sorunları da içe yönelim sorunları aracılığıyla problemleri internet kullanımını etkilemesine yönelik kurulan yapısal eşitlik modelinde yer alan tüm yol katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir. YEM sonucunda doğrudan etkiler göz önüne alındığında; sosyal sorunlar içe yönelim sorunlarını pozitif yönde ($\lambda = .29$, $p < .01$), dışa yönelim sorunlarını ise yine pozitif yönde

($\lambda = .68$, $p < .01$) yordamaktadır. Diğer taraftan dışa yönelim sorunları içe yönelim sorunlarını pozitif yönde yordarken ($\lambda = .37$, $p < .01$) içe yönelim sorunları problemlili internet kullanımını benzer şekilde pozitif yönde yordamaktadır ($\beta = .64$, $p < .01$). Dolaylı etkiler incelendiğinde de ergenlerin yakın sosyal çevre sorunlarının problemlili internet kullanımını içe yönelim sorunları aracılığıyla etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .34 ve dışa yönelim sorun davranışlarının problemlili internet kullanımını olumsuz duygulanım aracılığıyla etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .23 olduğu anlaşılmaktadır.

Not. $N = 882$; * $p < .05$, ** $p < .01$; *AşırKul* aşırı kullanım; *OlmSon* olumsuz sonuç; *SosFay* sosyal fayda; *PİK* problemlili internet kullanımı; *YSÇS* yakın sosyal çevre ile sorunları

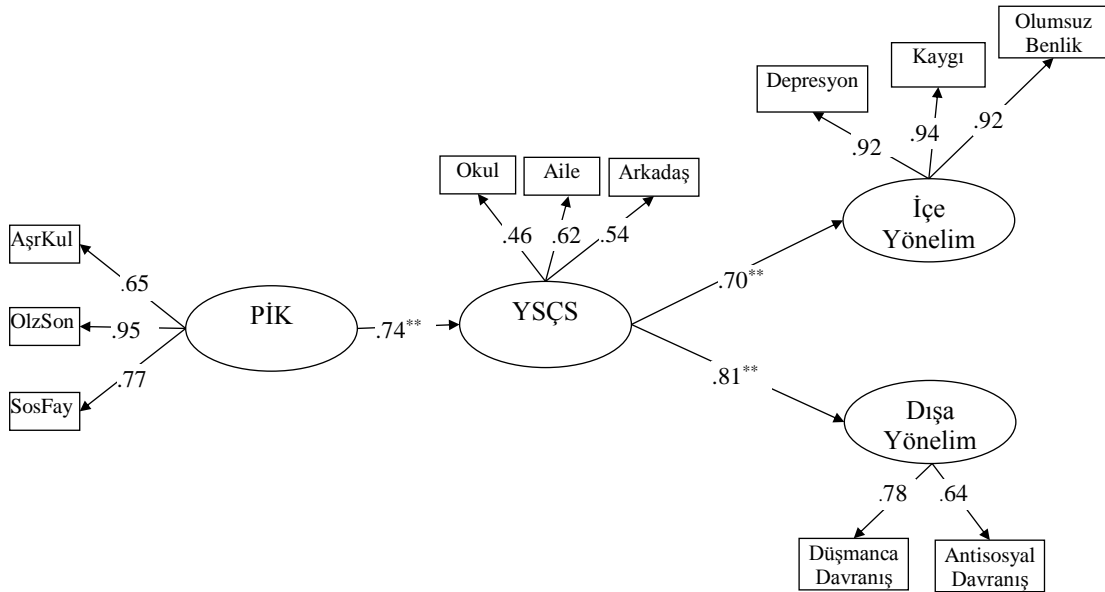
Şekil 4.5. Ergenlerin yakın sosyal çevre sorunlarının, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları aracılığıyla; dışa yönelim sorunlarının da içe yönelim sorunları aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.

Model 4'ün uyum iyiliği indeksleri şu şekildedir; $\chi^2_{(40 N = 882)} = 328.37$, $p < .001$; GFI = .93; CFI = .94; NFI = .94; TLI = .93; SRMR = .075; RMSEA = .090 ; AIC= 380.37 ; ECVI= .432. Model 4'ün uyum iyiliği indeksleri göz önüne alındığında χ^2 ve RMSEA değerlerinin görece kabul edilebilir sınırlar dışında olduğu ancak diğer uyum iyiliği indekslerin kabul edilebilir düzeyde oldukları söylenebilir.

4.4.2. Ergenlerde problemlı internet kullanımı ile ie yönelim / dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide, yakın sosyal evre sorunlarının aracılık rolünün incelenmesi

Ergenlerde problemlı internet kullanımı ile ie yönelim / dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide, yakın sosyal evre sorunlarının aracılık rolünün incelenmesi amacıyla kurulan modellerin test edilmesine yönelik bulgular aşağıda sunulmuştur. Problemlı internet kullanımının, ergenlerin ie yönelim ve dışa yönelim sorunları üzerindeki etkisinde, yakın sosyal evre ile yaşanan sorunların aracılığını tam olarak ortaya koymak ve en iyi modeli belirlemek için aşağıda sunulan dört model ele alınmış ve modellere ilişkin istatistiksel değerler verilmiştir. Modeller aşağıda sırasıyla sunulmuş, gerekli analizleri yapılmıştır.

Model 5: Problemlı internet kullanımı, yakın sosyal evre sorunlarının tam aracılığıyla ergenlerin ie yönelim ve dışa yönelim sorunlarını etkilemekte midir?

Not. $N = 882$; * $p < .05$, ** $p < .01$; AŞrKul aşırı kullanım; OlmSon Olumsuz Sonuç; SosFay sosyal fayda; PİK problemlı internet kullanımı; YSS yakın sosyal evre ile sorunları

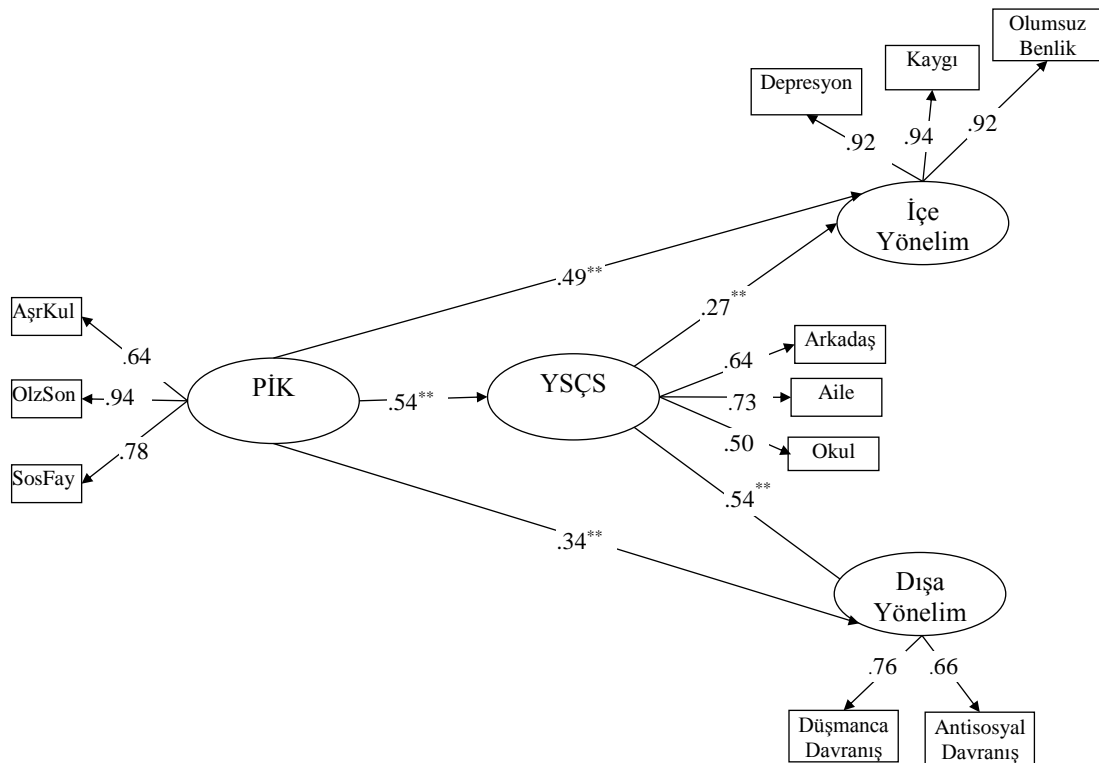
Şekil 4.6. Problemlı internet kullanımı, yakın sosyal evre sorunlarının tam aracılığıyla, ergenlerin ie yönelim/dışa yönelim sorunlarını etkilemesine ilişkin yapısal model.

Şekil 4.6'de görüldüğü üzere, problemlı internet kullanımının, yakın sosyal evre sorunlarının tam aracılığıyla ergenlerin ie yönelim ve dışa yönelim sorunlarını etkilemesine ilişkin modelde tüm yol katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir. YEM sonucunda doğrudan etkiler göz önüne alındığında; problemlı internet kullanımı yakın sosyal evre sorunlarını pozitif yönde ($\lambda = .74$, $p < .01$) yordamaktadır. Yakın sosyal evre

sorunları ise dışa yönelim sorunlarını pozitif yönde ($\beta = .81, p < .01$), içe yönelim sorunlarını yine pozitif yönde ($\beta = .70, p < .01$) yordamaktadır. Dolaylı etkiler incelendiğinde de problemlili internet kullanımının yakın sosyal çevre sorunları aracılığıyla dışa yönelim sorunlarını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .60 ve içe yönelim sorunlarını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .52 olduğu anlaşılmaktadır.

Model 5'in uyum iyiliği indeksleri şu şekildedir; $\chi^2_{(41 N = 882)} = 353.49, p < .001$; GFI = .93; CFI = .94; NFI = .94; TLI = .92; SRMR = .061; RMSEA = .093; AIC= 403.49 ; ECVI= .458. Model 5'in uyum iyiliği indeksleri göz önüne alındığında RMSEA = .093 değeri dışında, kabul edilebilir uyum iyiliği indekslerinin üretildiği anlaşılmaktadır.

Model 6: Problemlili internet kullanımı, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarını etkilemekte midir?

Not. $N = 882$; * $p < .05$, ** $p < .01$; *AşrKul* aşırı kullanım; *OlmSon* Olumsuz Sonuç; *SosFay* sosyal fayda; *PIK* problemlili internet kullanımı; *YŞÇS* yakın sosyal çevre ile sorunları

Şekil 4.7. Problemlili internet kullanımı, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla ergenlerin içe/dışa yönelim sorunlarını etkilemesine ilişkin yapısal model.

Problemlili internet kullanımının, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorun davranışlarını etkilemesine ilişkin Şekil

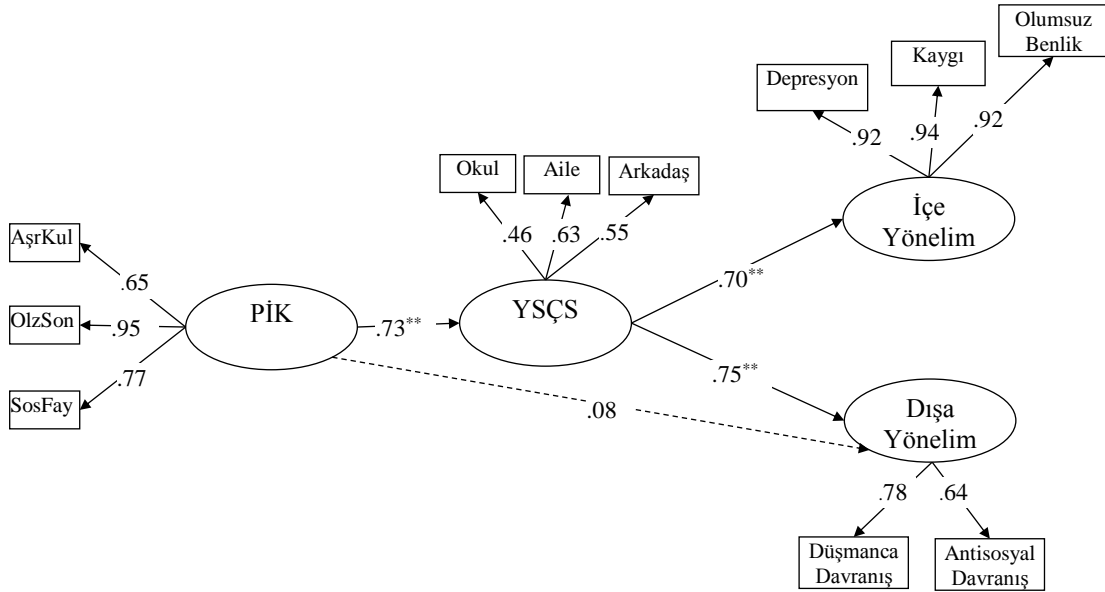
4.7.'de belirtildiği üzere tüm yol katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir. Yapısal eşitlik modeli sonucunda, doğrudan ilişkilere bakıldığında, problemlerli internet kullanımı ergenlerin içe yönelim sorunlarını ($\lambda = .49, p < .01$), dışa yönelim sorunlarını ($\lambda = .34, p < .01$) ve yakın çevre sosyal sorunlarını ($\lambda = .54, p < .01$) pozitif yönde anlamlı olarak yordamaktadır. Diğer taraftan, yakın sosyal çevre sorunları da, içe yönelim ($\beta = .27, p < .01$) ve dışa yönelim sorunlarını ($\beta = .54, p < .01$) pozitif yönde anlamlı olarak yordamaktadır. Dolaylı etkiler incelendiğinde, problemlerli internet kullanımının, yakın sosyal çevre ile sorunlar aracılığıyla içe yönelim sorunlarını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .15, dışa yönelim sorunlarını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının ise .29 olduğu bulunmuştur.

Model 6'nın uyum iyiliği indeksleri şu şekildedir: $\chi^2_{(39 N=882)} = 234.49, p < .001$; GFI = .95; CFI = .96; NFI = .96; TLI = .95; SRMR = .042; RMSEA = .075 ; AIC= 288.49 ; ECVI= .327. Model 6'nın uyum iyiliği indeksleri göz önüne alındığında iyi uyum iyiliği indekslerinin üretildiği anlaşılmaktadır.

Model 7: Problemlerli internet kullanımı, yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla ergenlerin içe yönelim sorunlarını; kısmi aracılığıyla dışa yönelim sorunlarını etkilemekte midir?

Model 6'da yakın sosyal çevre sorunlarının, problemlerli internet kullanımı ile içe/dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide, kısmi aracılık testi yapıldıktan sonra, problemlerli internet kullanımı ile içe yönelim sorun davranışları arasındaki yol silinerek; problemlerli internet kullanımının sosyal sorunların tam aracılığıyla içe yönelim sorunlarını, kısmi aracılığı ile de dışa yönelim sorunlarını etkilediği Model 7'nin test edilmesine geçilmiştir. Şekil 4.8'de görüldüğü üzere gizil değişkenler arasındaki, problemlerli internet kullanımı ile dışa yönelim sorunları arasındaki yol katsayısı hariç, tüm yol katsayılar anlamlıdır. Doğrudan ilişkilere bakıldığında, problemlerli internet kullanımı ergenlerin yakın sosyal çevre sorunlarını ($\lambda = .73, p < .01$) pozitif yönde anlamlı olarak yordamaktayken, dışa yönelim sorunlarını ($\lambda = .08, p > .01$) yordamamaktadır. Diğer taraftan, yakın sosyal çevre sorunları, içe yönelim ($\beta = .70, p < .01$) ve dışa yönelim sorunlarını ($\beta = .75, p < .01$) pozitif yönde anlamlı olarak yordamaktadır. Dolaylı etkiler incelendiğinde, problemlerli internet kullanımının, yakın sosyal çevre ile sorunlar aracılığıyla içe yönelim sorunlarını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .51, dışa yönelim

sorunlarını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının ise .54 olduğu bulunmuştur.

Not. $N = 882$; * $p < .05$, ** $p < .01$; *AşrKul* aşırı kullanım; *OlmSon* Olumsuz Sonuç; *SosFay* sosyal fayda; *PİK* problemleri internet kullanımı; *YŞÇS* yakın sosyal çevre ile sorunları

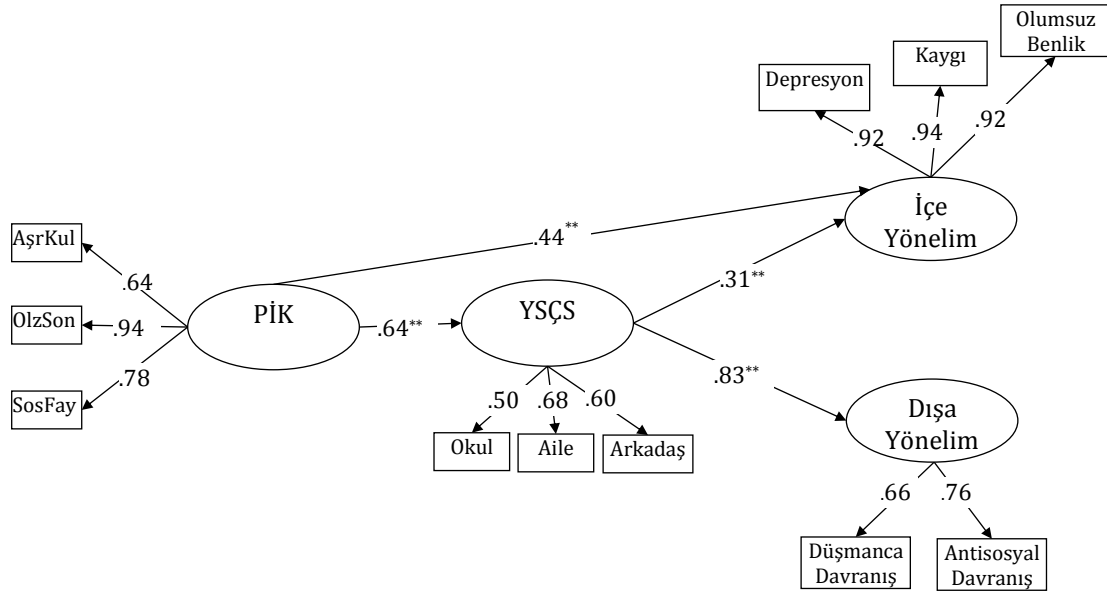
Şekil 4.8. Problemleri internet kullanımı, yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla ergenlerin içe yönelim sorunlarını; kısmi aracılığıyla dışa yönelim sorunlarını etkilemesine ilişkin yapısal model.

Model 7'nin uyum iyiliği indeksleri: $\chi^2 (40 N = 882) = 352.48$, $p < .001$; GFI = .93; CFI = .94; NFI = .94; TLI = .92; SRMR = .063; RMSEA = .094; AIC= 404.480; ECVI= .459. Model 7'nin uyum iyiliği indeksleri göz önüne alındığında kabul edilebilir uyum iyiliği indekslerinin üretildiği anlaşılmaktadır.

Model 8: Problemleri internet kullanımı, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla ergenlerin içe yönelim sorunlarını; tam aracılığıyla dışa yönelim sorunlarını etkilemekte midir?

Şekil 4.9'da görüldüğü üzere Model 8'e ilişkin gizil değişkenler arasındaki tüm yol katsayıları anlamlıdır. Doğrudan ilişkilere bakıldığında, problemleri internet kullanımı ergenlerin yakın sosyal çevre sorunlarını ($\lambda = .64$, $p < .01$) ve içe yönelim sorunlarını ($\lambda = .44$, $p > .01$) pozitif yönde anlamlı olarak yordamaktadır. Diğer taraftan, yakın sosyal çevre sorunları, içe yönelim ($\beta = .31$, $p < .01$) ve dışa yönelim sorunlarını ($\beta = .83$, $p < .01$) pozitif yönde anlamlı olarak yordamaktadır. Dolaylı etkiler incelendiğinde, problemleri internet kullanımının, yakın sosyal çevre ile sorunlar aracılığıyla içe yönelim sorunlarını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .20, dışa yönelim

sorunlarını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının ise .53 olduğu bulunmuştur.

Not. N = 882; * p < .05, ** p < .01; AşrKul aşırı kullanım; OlmSon Olumsuz Sonuç; SosFay sosyal fayda; PİK problemlili internet kullanımı; YŞÇS yakın sosyal çevre ile sorunları

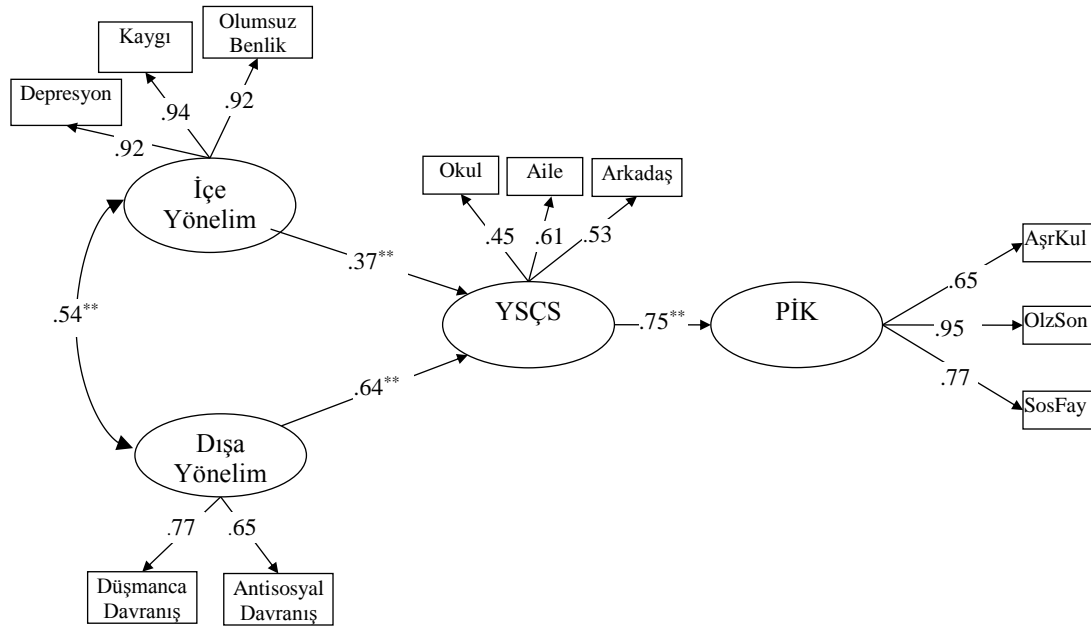
Şekil 4.9. Problemlili internet kullanımı, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla ergenlerin içe yönelim sorunlarını; tam aracılığıyla dışa yönelim sorunlarını etkilemesine ilişkin yapısal model.

Model 8'in uyum iyiliği indeksleri: $\chi^2_{(40 N = 882)} = 274.02, p < .001$; GFI = .95; CFI = .96; NFI = .95; TLI = .94; SRMR = .049; RMSEA = .081 ; AIC= 326.019 ; ECVI= .370. Model 8'in uyum iyiliği indeksleri göz önüne alındığında kabul edilebilir uyum iyiliği indekslerinin üretildiği anlaşılmaktadır.

4.4.3. Ergenlerde içe yönelim ve dışa yönelim sorunları ile problemlili internet kullanımı arasındaki ilişkide, yakın sosyal çevre sorunlarının aracılık rolünün incelenmesi

Ergenlerde içe yönelim / dışa yönelim sorunları ile problemlili internet kullanımı arasındaki ilişkide, yakın sosyal çevre sorunlarının aracılık rolü incelenmiştir. Yakın sosyal çevre sorunlarının aracılık rolünün tam olarak ortaya konulabilmesi için farklı yapısal modeller kurularak test edilmiş ve en iyi model belirlenmeye çalışılmıştır. Bu modeller aşağıda sırasıyla sunulmuş, gerekli analizleri yapılmıştır.

Model 9: Ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorunları, yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilemekte midir?

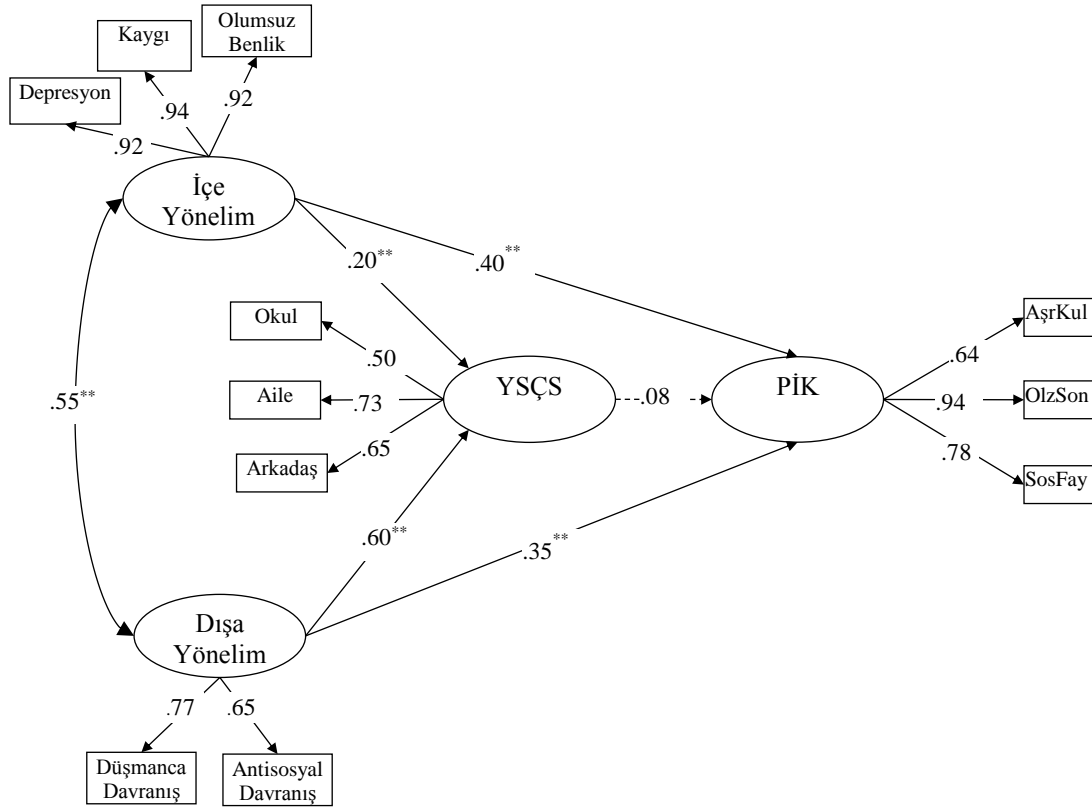
Not. $N = 882$; * $p < .05$, ** $p < .01$; *AşrKul* aşırı kullanım; *OlmSon* Olumsuz Sonuç; *SosFay* sosyal fayda; *PİK* problemlü internet kullanımı; *YSÇS* yakın sosyal çevre ile sorunları

Şekil 4.10. Ergenlerin içe yönelim/dışa yönelim sorunları, yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla problemlü internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.

Ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının, yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla problemlü internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal eşitlik modeli Şekil 4.10.'da gösterilmiştir. Modelde tüm yol katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir. Yapılan analiz sonucu, doğrudan etkiler göz önüne alındığında, ergenlerin içe yönelim sorunları ($\lambda = .37$, $p < .01$) ve dışa yönelim sorunları ($\lambda = .64$, $p < .01$) yakın sosyal çevre sorunlarını pozitif yönde anlamlı olarak yordamaktadır. Diğer taraftan, sosyal çevre sorunları da problemlü internet kullanımını anlamlı olarak pozitif yönde yordamaktadır ($\beta = .75$, $p < .01$). Dolaylı etkiler incelendiğinde, içe yönelim sorunlarının sosyal çevre sorunları tam aracılığıyla problemlü internet kullanımını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .28, dışa yönelim sorunlarının sosyal çevre sorunları tam aracılığıyla problemlü internet kullanımını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .48 olarak bulunmuştur.

Model 9'un uyum iyiliği indeksleri: $\chi^2_{(40 N = 882)} = 350.24$, $p < .001$; GFI = .93; CFI = .94; NFI = .94; TLI = .92; SRMR = .059; RMSEA = .094 ; AIC= 402.24 ; ECVI= .457. Model 9'un uyum iyiliği indeksleri göz önüne alındığında kabul edilebilir uyum iyiliği indekslerinin üretildiği anlaşılmaktadır.

Model 10: Ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorunları, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla problemlı internet kullanımını etkilemekte midir?

Not. $N = 882$; * $p < .05$, ** $p < .01$; *AşırKul* aşırı kullanım; *OlmSon* Olumsuz Sonuç; *SosFay* sosyal fayda; *PİK* problemlı internet kullanımı; *YSÇS* yakın sosyal çevre ile sorunları

Şekil 4.11. Ergenlerin içe yönelim/dışa yönelim sorunları, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla problemlı internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.

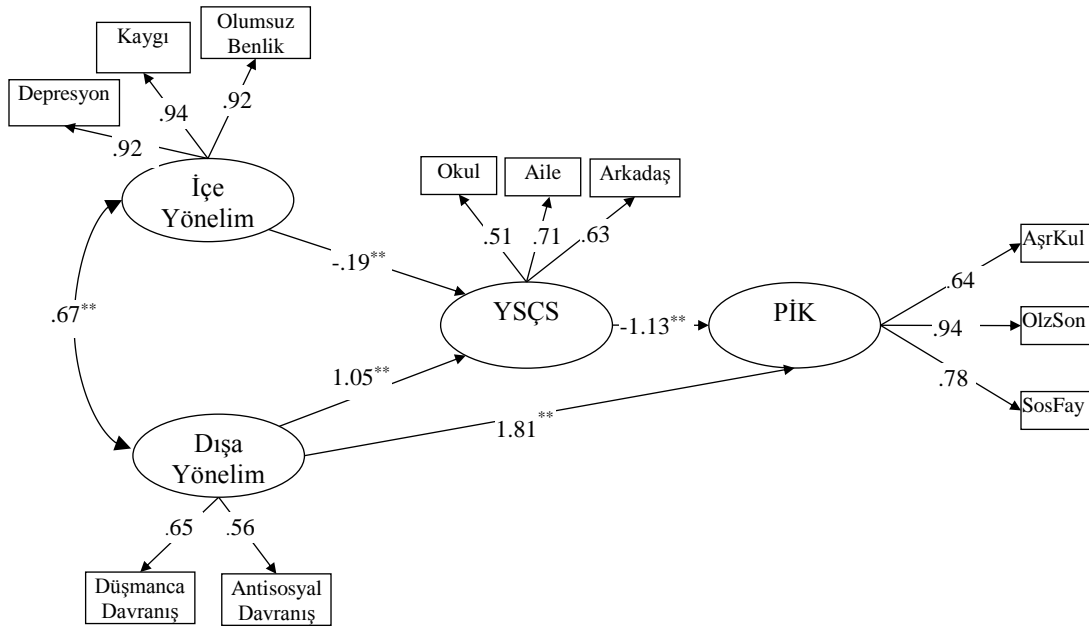
Ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla problemlı internet kullanım etkisine ilişkin yapısal eşitlik modeli Şekil 4.11.'de gösterilmiştir. Modelde yakın sosyal çevre ile sorunlar ile problemlı internet kullanımı arasındaki yol katsayısı hariç, diğer yol katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir. Analizler sonucunda, doğrudan etkiler göz önüne alındığında, ergenlerin içe yönelim sorunları ($\lambda = .20$, $p < .01$) ve dışa yönelim sorunları ($\lambda = .60$, $p < .01$) yakın sosyal çevre sorunlarını pozitif yönde anlamlı olarak yordamaktadır. Ayrıca, içe yönelim sorunları problemlı internet kullanımını pozitif yönde anlamlı olarak ($\lambda = .40$, $p < .01$) yordarken, dışa yönelim sorunları da problemlı internet kullanımını pozitif yönde anlamlı olarak ($\lambda = .35$, $p < .01$) yordamaktadır. Diğer taraftan, sosyal çevre sorunlarının problemlı internet kullanımını yordamadığı görülmektedir ($\beta = .08$, $p > .01$). Analizler

sonucunda dolaylı etkiler incelendiğinde, içe yönelim sorunlarının sosyal çevre sorunları kısmi aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .02, dışa yönelim sorunlarının sosyal çevre sorunları aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .05 olarak bulunmuştur.

Model 10'nun uyum iyiliği indeksleri: $\chi^2_{(40 N=882)} = 231,399, p < .001$; GFI = .95; CFI = .96; NFI = .96; TLI = .95; SRMR = .041; RMSEA = .076 ; AIC= 287.399 ; ECVI= .326. Model 10'nun uyum iyiliği indeksleri göz önüne alındığında iyi uyum iyiliği indekslerinin üretildiği anlaşılmaktadır.

Model 11: Ergenlerin içe yönelim sorunları, yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla; dışa yönelim sorunları yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilemekte midir?

Not. N = 882; * p < .05, ** p < .01; AşırKul aşırı kullanım; OlmSon Olumsuz Sonuç; SosFay sosyal fayda; PİK problemlili internet kullanımı; YSKS yakın sosyal çevre ile sorunları

Şekil 4.12. Ergenlerin içe yönelim sorunları, yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla; dışa yönelim sorunları yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.

Ergenlerin içe yönelim sorunları, yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla; dışa yönelim sorunları yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilediği yapısal eşitlik modeli Şekil 4.12'de gösterilmiştir. Modelde tüm yol katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir. Modelde, dışa yönelim sorun

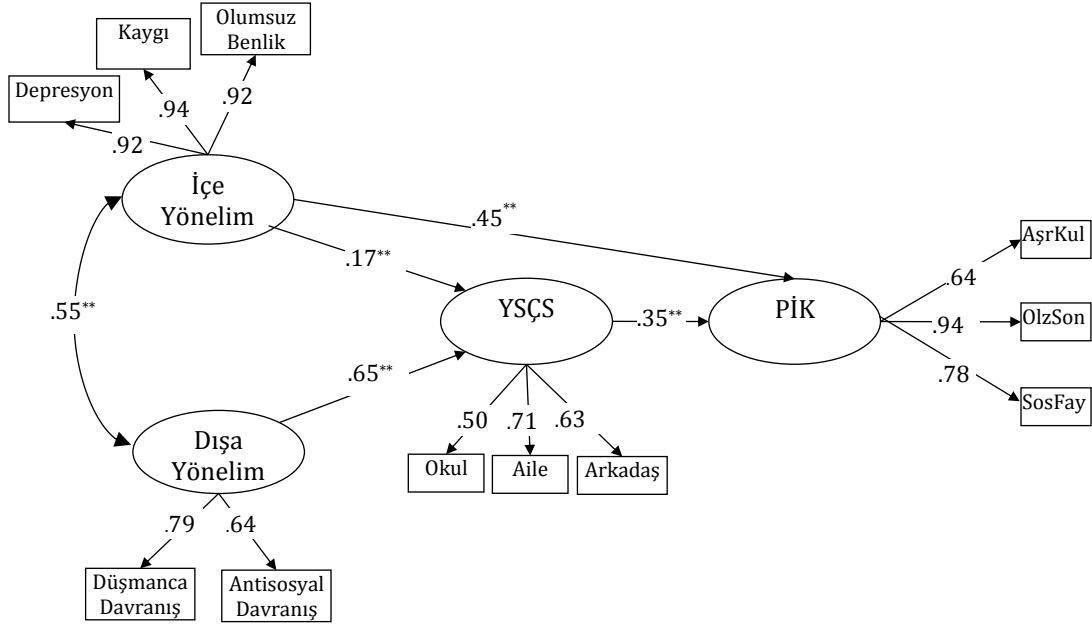
davranışları değişkeninin baskılayıcı etkisinden (suppression effect) söz edilebilir (Maassen ve Bakker, 2001, s.247). Analizler sonucunda, doğrudan etkiler göz önüne alındığında, ergenlerin içe yönelim sorunları ($\lambda = -.19$, $p < .01$) yakın sosyal çevre sorunlarını negatif yönde, dışa yönelim sorunları ($\lambda = 1.05$, $p < .01$) yakın sosyal çevre sorunlarını pozitif yönde anlamlı olarak yordamaktadır. Ayrıca, dışa yönelim sorunları problemlili internet kullanımını pozitif yönde anlamlı olarak ($\lambda = 1.81$, $p < .01$) yordamaktadır. Diğer taraftan, sosyal çevre sorunlarının problemlili internet kullanımını negatif yönde anlamlı olarak yordamaktadır ($\beta = -1.13$, $p > .01$). Dolaylı etkiler incelendiğinde, içe yönelim sorunlarının sosyal çevre sorunları kısmi aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısı .21, dışa yönelim sorunlarının sosyal çevre sorunları aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısı -1.19 olarak bulunmuştur.

Model 11'in uyum iyiliği indeksleri: $\chi^2_{(39 N = 882)} = 288.710$, $p < .001$; GFI = .95; CFI = .95; NFI = .95; TLI = .94; SRMR = .046; RMSEA = .085 ; AIC= 342.710 ; ECVI= .389. Model 11'in uyum iyiliği indeksleri göz önüne alındığında iyi uyum iyiliği indeksleri verdiği anlaşılmaktadır.

Model 12: Ergenlerin içe yönelim sorunları, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla; dışa yönelim sorunları yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilemekte midir?

Ergenlerin içe yönelim sorunlarının, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla; dışa yönelim sorunları yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model Şekil 4.13'de gösterilmiştir. Model de gösterilen tüm yol katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir. Analizler sonucunda, doğrudan etkiler göz önüne alındığında, ergenlerin içe yönelim sorunları ($\lambda = .17$, $p < .01$) ve dışa yönelim sorunları ($\lambda = .65$, $p < .01$) yakın sosyal çevre sorunlarını pozitif yönde anlamlı olarak yordamaktadır. Ayrıca, içe yönelim sorunları problemlili internet kullanımını pozitif yönde anlamlı olarak ($\lambda = .45$, $p < .01$) yordamaktadır. Diğer taraftan, sosyal çevre sorunları problemlili internet kullanımını pozitif yönde anlamlı olarak yordamaktadır ($\beta = .35$, $p > .01$). Dolaylı etkiler incelendiğinde, içe yönelim sorunlarının sosyal çevre sorunları kısmi aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .06, dışa yönelim sorunlarının sosyal çevre sorunları aracılığıyla problemlili internet

kullanımını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının .23 olarak bulunmuştur.

Not. $N = 882$; * $p < .05$, ** $p < .01$; AşırKul aşırı kullanım; OlmSon Olumsuz Sonuç; SosFay sosyal fayda; PİK problemlili internet kullanımı; YSÇS yakın sosyal çevre ile sorunları

Şekil 4.13. Ergenlerin içe yönelim sorunları, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığıyla; dışa yönelim sorunları yakın sosyal çevre sorunlarının tam aracılığıyla problemlili internet kullanımını etkilemesine ilişkin yapısal model.

Model 12'nin uyum iyiliği indeksleri: $\chi^2_{(39, N=882)} = 260.093$, $p < .001$; GFI = .95; CFI = .96; NFI = .95; TLI = .94; SRMR = .046; RMSEA = .080 ; AIC= 314.093 ; ECVI=.357. Model 12'nin uyum iyiliği indeksleri göz önüne alındığında iyi uyum iyiliği indeksleri verdiği anlaşılmaktadır.

4.5. Modellerin Karşılaştırılması ve En Uygun Modele İlişkin Bootstrapping Analizi Sonuçları

Yukarıda ergenlerin yakın sosyal çevre kaynaklı sorunları, içe yönelim / dışa yönelim sorunları ve problemlili internet kullanımı ilişkilerini kapsayan ve bu değişkenler arasındaki ilişkileri açıklamak amacıyla geliştirilen çeşitli modeller test edilmiştir. Yapısal eşitlik modellerinde, uyum iyiliği indeks değerlerinin karşılaştırılmasında ve diğerlerine göre daha iyi olanın belirlenmesinde AIC ve ECVI değerleri kullanılmaktadır. En düşük olan ve ilişkiler arası tüm yol katsayılarının anlamlı olduğu model en uygun

model olarak belirlenmektedir. Tablo 4.4’de problemlı internet kullanımını açıklamaya yönelik yapılan tüm modellerin uyum iyiliği indeksleri AIC ve ECVI değerleri verilmiştir.

Tablo 4.4. *Yapısal modellere ait uyum iyiliği indeksleri*

	χ^2 (sd)	GFI	CFI	NFI	TLI	SRMR	RMSEA	AIC	ECVI
Model 1	251.91 (40)	.95	.96	.95	.95	.047	.078	303.91	.345
Model 2	251.75 (39)	.95	.96	.95	.95	.047	.079	305.75	.347
Model 3	314.27 (40)	.94	.95	.94	.93	.055	.088	366.27	.416
Model 4	328.37 (40)	.93	.94	.94	.93	.075	.090	380.37	.432
Model 5	353.49 (41)	.93	.94	.94	.92	.061	.093	403.49	.458
Model 6**	234.49 (39)	.95	.96	.96	.95	.042	.075	288.49	.327
Model 7	352.48 (40)	.93	.94	.94	.92	.063	.094	404.48	.459
Model 8	274.02 (40)	.95	.96	.95	.94	.059	.081	326.02	.370
Model 9	350.24 (40)	.93	.94	.94	.92	.059	.094	402.24	.457
Model 10	231.40 (40)	.95	.96	.96	.95	.041	.076	287.39	.326
Model 11	288.71 (39)	.95	.95	.95	.94	.046	.085	342.71	.389
Model 12	260.09 (39)	.95	.96	.95	.94	.046	.080	314.09	.357

Not. ** Tercih edilen model

Tablo 4.4. incelendiđinde, Model 10’un en dűřük AIC ve ECVI deđerlerine sahip olduđu gűrűlmektedir. Bu model incelendiđinde, problemlı internet kullanımı ve yakın sosyal evre sorunları arasındaki yolun anlamlı olmadıđı belirlenmiřtir. Dolayısıyla, Model 10’un AIC ve ECVI deđerlerine çok yakın olan, ergenlerde problemlı internet kullanımı ile ie /dıřa yűnelim sorunları arasındaki iliřkide kısmi aracılık rolű bulunan Model 6’nın en iyi model olduđu anlařılmaktadır.

Model 6’ya ait dođrudan ve dolaylı etkilerin anlamlı olup olmadıklarına yűnelik ek kanıt sađlamak adına gerçekleřtirilen 10.000 yeniden űrnekleme yoluyla gerçekleřtirilen bootstrapping iřlemi sonucunda bootstrapping katsayısı ve %95 gűven aralıkları (G.A.) alt ve űst sınırları Tablo 4.5.’de sunulmaktadır.

Tablo 4.5. Tercih edilen modele (Model 6) ait bootstrapping sonuçları

Model yolları	Katsayı	% 95 G.A.	
		Alt sınır	Üst sınır
Doğrudan etki			
Problemlı İnternet Kullanımı → Sosyal Sorunlar	.541*	.471*	.610*
Problemlı İnternet Kullanımı → Dışa yönelim sorunları	.338*	.238*	.434*
Problemlı İnternet Kullanımı → İçe yönelim sorunları	.490*	.412*	.563*
Sosyal Sorunlar → Dışa yönelim sorunları	.543*	.439*	.646*
Sosyal Sorunlar → İçe yönelim sorunları	.272*	.190*	.360*
Dolaylı etki			
Problemlı İnternet Kullanımı → Dışa yönelim sorunları	.294*	.229*	.376*
Problemlı İnternet Kullanımı → İçe yönelim sorunları	.147*	.102*	.203*

* p<.01

Tablo 4.5 incelendiğinde, modeldeki etkilerin tamamının anlamlı olduğu sonucuna varılabilir. Hem doğrudan etkilerin hem de dolaylı etkilerin bootstrapping güven aralıkları alt ve üst sınırları sıfırı kapsamamaktadır. Bu nedenle bootstrapping analizinde de, ergenlerde problemlı internet kullanımı ile içe yönelim ve dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide, yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılık rolünün olduğu görölmektedir.

4.6. En Uygun Modelin Cinsiyete Göre Ölçme Değişmezliğinin İncelenmesi

Yapısal eşitlilik analizleri sonucunda tercih edilen modelin (Model 6), cinsiyet gruplarında değişmezlik analizi (Measurement Invariance) sonuçları Tablo 4.6.'te verilmiştir.

Tablo 4.6. Cinsiyet gruplarında ölçme eşdeğerliğine ait uyum ve karşılaştırma indeksleri

Değişmezlik Türü	<u>Model Uyum İndeksleri</u>				<u>Karşılaştırma İndeksleri</u>			
	χ^2 (sd)	CFI	TLI	RMSEA	$\Delta\chi^2$ (sd)	Δ CFI	Δ TLI	p
Yapısal Değişmezlik Modeli	268.13 (78)	.97	.95	.053	-	-	-	-
Zayıf Değişmezlik Modeli	270.45 (83)	.97	.96	.051	2.33 (5)	.000	-.004	.803
Güçlü Değişmezlik Modeli	288.18 (64)	.96	.96	.050	20.06 (12)	.004	-.005	.066

Tablo 4.6.'ya göre, model uyumunun değerlendirilmesinde kullanılan uyum ölçütlerinin, yapısal değişmezlik aşamasında iyi değerlere sahip olduğu gözlenmektedir (CFI>.90, TLI>.90, RMSEA<.08). Bu bulgu, yalnızca modelin yapısının her iki grupta da benzer olduğunu, kız ve erkekler grupları için modelin yapısının değişmediğini ifade etmektedir.

Zayıf değişmezlik (metrik değişmezlik) aşamasında, gizil değişkenler arasında yol katsayılarının da eşit olma sınırlılığının getirilmesinin ardından elde edilen uyum ölçütleri modelin veri ile iyi uyum gösterdiğine işaret etmektedir (CFI >.90, TLI>.90, RMSEA<.08). Karşılaştırma indeksleri göz önüne alındığında, yapısal değişmezlik ile zayıf değişmezlik arasındaki Δ CFI ve Δ TLI fark değerleri incelendiğinde, zayıf değişmezliğin sağlandığı bulunmuştur ($-.01 < \Delta$ CFI < .01; $-.01 < \Delta$ TLI < .01; $p > .01$). Elde edilen bu bulgu, modelin gizil değişkenler arasındaki yol katsayılarının da kız ve erkek gruplarında benzer olduğuna işaret etmektedir.

Gruplar arası gizil değişkenler arasındaki yol katsayılarının eşit olma sınırlılığına ek olarak, gözlenen değişkenlerinde yol katsayılarının eşit olma sınırlılığı getirilerek yapılan güçlü değişmezlik aşamasında (skaler değişmezlik), modelin iyi değerlere sahip olduğu gözlenmektedir (CFI =.96, TLI=.96, RMSEA=.05). Ayrıca, karşılaştırma indeksleri göz önüne alındığında, yapısal değişmezlik ile güçlü değişmezlik arasındaki Δ CFI ve Δ TLI fark değerleri incelendiğinde, güçlü değişmezliğin sağlandığı bulunmuştur ($-.01 < \Delta$ CFI < .01; $-.01 < \Delta$ TLI < .01; $p > .01$). Elde edilen bu bulgu, modelin gizil değişkenler arasındaki yol katsayılarının kız ve erkek gruplarında benzer olmasının yanı sıra gizil değişkenlerin boyutları arasındaki ilişkilerinde benzer olduğunu göstermektedir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, ergenlerin problemleri internet kullanım davranışlarının yakın sosyal çevre sorunları ile içe yönelim ve dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkiler farklı yapısal modeller çerçevesinde incelenmiştir. Araştırmanın bu bölümünde, çalışma grubunun internet kullanım davranışlarının genel çerçevesini betimlemeye yönelik bulgular tartışıldıktan sonra, istatistiksel analizler sonucu belirlenen en iyi modele ilişkin, alan yazında yer alan kuramsal açıklamalar ve araştırmalar kapsamında gerçekleştirilen tartışmalara yer verilmiştir. Ayrıca, çalışmanın sonucu özetlenerek, aileler, eğitimciler, psikolojik danışmanlar ve araştırmacılara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

5.1. Ergenlerin İnternet Kullanımlarına İlişkin Bulguların Tartışılması

Yaş grubu olarak ergenler, internet kullanımının en büyük tüketici kitlesini oluşturmaktadır. Yoğun kullanımları göz önüne alındığında, ergenlerde problemleri internet kullanımı veya internet bağımlılığı görülme olasılığı diğer yaş gruplarına oranla daha fazla olduğu bilinmektedir (Subrahmanyam ve Lin, 2007). Ayrıca önceki çalışmalarda ergenlik döneminin gelişimsel özellikleri de dikkate alındığında, problemleri internet kullanımı sonucu oluşabilecek psiko-sosyal ve psikolojik risklere diğer yaş gruplarına göre daha savunmasız oldukları belirtilmiştir (Spada, 2014). Bu bilgiler göz önünde bulundurularak, araştırmada çalışma grubu olarak yaşları 15-19 yaş aralığında değişen 882 lise öğrencisi konu edilmiştir.

Araştırmada, ergenlerin internet kullanımlarının genel çerçevesini belirlemek amacıyla, interneti günlük ortalama kullanım süresi, Facebook kullanımları, ebeveynleri tarafından internet kullanımlarının sınırlandırılması durumu ve interneti kullanma önceliklerine ilişkin sorular yöneltilmiştir. Öğrencilerin internet kullanım sürelerine ilişkin veriler değerlendirildiğinde, günlük ortalama 4,5 saat kullanım süresi dikkat çekicidir. Ülkemizde ergenlerin internet kullanım süreleri ilgili çalışmalar (Balkaya ve Ceyhan, 2014; Kelleci, Güler, Sezer ve Gölbaşı, 2009; N. Şimşek, Akça ve Şimşek, 2015; Yılmaz vd., 2014) incelendiğinde, ortalama internet kullanım sürelerinin yıllar içinde giderek arttığı gözlenmektedir.

İnternet kullanımı ve internete bağlı kalma sürelerindeki artışın teknolojinin gelişmesine paralel olarak mobil telefonlar aracılığı ile internete bağlanmanın etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Günümüzde mobil telefonlar bireylerin günlük yaşamlarının neredeyse ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, özellikle ergenlerde internete

bağlanmak, oyun oynamak, müzik dinlemek, mümkün olan her yer ve zamanda diğerleri ile iletişim kurmak gibi aktivitelerle hoş vakit geçirmek için zorunlu bir araç olarak görülmeye başlanmıştır (Şar ve Işı, 2012). Dolayısıyla kullanılan araç farklı olsa da, ergenlerde internet kullanım süresinin, problemlili internet kullanımının önemli bir belirleyicisi (Young, 2007) olduğu düşünüldüğünde, mobil araçlar internete bağlantı süresini uzatmakta, bunun sonucunda problemlili internet kullanımı, internet bağımlılığı gibi sorunların görülme olasılığı yükselmektedir. Nitekim Avrupa ülkelerini kapsayan ve yaş ortalaması 15 olan ergenlerle yapılan geniş örneklemlili çalışmada da, internet ulaşım olanaklarının artmasının problemlili internet kullanım riskini artırdığı ortaya konulmuştur (Kaess vd., 2016).

Bu araştırmanın çalışma grubundaki ergenlerin interneti kullanmadaki öncelikli amaçlarının “müzik dinlemek/film izlemek” “eğlenceli vakit geçirmek”, “arkadaş ve yakınlarla haberleşme” olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla ergenlerin interneti daha çok hobi, eğlence ve iletişim amaçlı kullandıkları, akademik kullanımın veya bir konu hakkında bilgi edinme gibi belirli bir amaca yönelik kullanımlarının oldukça düşük oranlarda kaldığı göze çarpmaktadır. Çalışma grubunun interneti kullanma amaçları değerlendirildiğinde, ergenlerle gerçekleştirilen araştırmaların (Balkaya ve Ceyhan, 2014; Siomos, Dafouli, Braimiotis, Mouzas ve Angelopoulos, 2008) sonuçları ile benzeştiği görülmektedir. Ayrıca, Türkiye İstatistik Kurumu Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2017 yılının son üç ayında internet kullanan bireylerin %83,7’ünün interneti kullanım amacının, sosyal medya üzerinde profil oluşturma, mesaj gönderme veya fotoğraf vb. içerik paylaşma gibi etkinliklerinin ilk sıralarda yer aldığını yansıtmıştır. Bu verilerden de anlaşılacağı üzere, ergenlere rol model olabilecek, ebeveyn, öğretmen gibi kaynakların da interneti bilinçli ve işlevsel olarak kullanmadıkları, ergenlerinde bundan olumsuz etkilenebilecekleri ileri sürülebilir. Burada ciddi bir tehlike işareti olarak dikkat çeken nokta; ergenlerin interneti büyük oranda zevk ve haz kaynağı olarak görme eğilimlerinin değişmemesi, gideren artan bir durum olmasıdır. Özellikle anlık iletişimin sağlanması, sosyal ağlar, online oyunlar, eğlenceye yönelik aktiviteler ergenleri cezbetmekte, hoş giden bu davranışların verdiği olumlu pekiştirici internet kullanım oranlarını artırmakta, bunun sonucu problemlili kullanımı söz konusu olabilmektedir. Özellikle internetin film, müzik, chat, pornografi vb. ağırlıklı olarak eğlence amaçlı kullanılmasının problemlili internet kullanımının önemli bir yordayıcısı olduğu çeşitli araştırmalarda da belirtilmiştir (Balkaya ve Ceyhan, 2014;

Derin, 2013; Özer, 2013). Ergenlerin interneti üretime, belirli bir amacı gerçekleştirmeye yönelik kullanmalarından daha çok tüketim amaçlı kullanmalarında, şehirleşme oranının artması ile birlikte ergenlerin birbirileri ile sosyalleşecekleri ortamların sınırlı kalması, ebeveynler tarafından ev dışındaki ortamların güvenli olmayacağı kaygısı ile çocuklarını evde tutmak istemeleri (Kırık, 2014) önemli nedenler arasında olabileceği düşünülmektedir. Ergenlerin gelişimsel özellikleri dikkate alındığında, aile dışında kalan diğer bireyler ile sosyalleşme sürecini yüz yüze ilişkilerin yetersizliği nedeniyle internet yoluyla kapatmayı tercih ettiği, adeta buna “mahkûm edildiği” ileri sürülebilir. Diğer taraftan internetin üretime yönelik alternatif kullanımının aile ve okullar tarafından yeterince desteklenmediği, bilgilendirme ve uygulama sürecinin yetersizliği (Tokel, Başer ve İşler, 2013), ergenlerin internetin problemleri davranışlarının oluşmasına yol açabileceği düşünülen yukarıda belirtilen tarzda kullanımını kanıksamalarına ve normalleştirmelerine neden olduğu düşünülmektedir.

Çalışma grubundaki ergenlerin internet kullanımına ebeveynleri tarafından sınırlama getirilmesine ilişkin veriler incelendiğinde, ergenlerin yaklaşık %90'ının internet kullanımında büyük oranda özgür olduğu, ebeveynleri tarafından herhangi bir sınırlama ile karşılaşmadıkları gözlenmiştir. Oysa ki, aile çocuk gelişiminde merkezi bir role sahiptir (Bronfenbrenner, 2009) ve aile sisteminin önemli bir yönü olan ebeveyn denetimindeki eksiklik, ergenlik dönemi problemleri internet kullanımı ile yakından ilişkilidir (Ding, Li, Zhou, Dong ve Luo, 2017). Günümüzde ebeveynlerin çocukları ile ilgili olarak arkadaşları, nerede oldukları, etkinlikleri vb. konulardaki bilgileri yeterli gelmemektedir. Genel anlamda şehirlerde okul ile ev arasında sıkışmış olan, görece sınırlı sosyal yaşama sahip olan ergenlerin önemli sosyalleşme kaynağı olan internet ve internette gerçekleştirdiği etkinliklerin ebeveynler tarafından yeterince önemsenmediği düşünülmektedir. Ergenlerin normal yaşamda sergileyebilecekleri mantıksız, sapkın ve olumsuz davranışların internet ortamında da sergileyebilecekleri göz önüne alındığında, ergenlerin internet ortamında da takip edilmesi, zamanında ve uygun müdahalelerin gerçekleştirilmesi sosyal kontrol ve ergenin gelişimi için önemli görülmektedir. Aksi durumda, bireyin özgür iradesi ile başlayan internet kullanımı, problemleri kullanıma dönüşerek bireyin özerkliğini zaman içinde ortadan kaldırmakta, çeşitli gelişimsel sorunlara yol açabilecek sürecin yaşanmasına neden olabileceği söylenebilir.

Ergenlerin gelişimsel özellikleri dikkate alındığında, yüksek yenilik arayışının ve düşük öz kontrol becerilerinin internet gibi sınırsız bir alanda oluşturacağı risklerin ve

olumsuz sonuçların aileler tarafından bilinmesi, problemlı internet kullanımının azaltılması yönünde önemli bir etken olabileceği düşünölmektedir. Nitekim yapılan çalışmalar etkili ebeveyn denetiminin ergenlik dönemi problemlı internet bağımlılığı ile negatif ilişkili olduğunu göstermiştir (C. Lin vd., 2009; Xu vd., 2012; C. F. Yen vd., 2009).

Çalışma grubuna ilişkin verilerden yola çıkarak, ailelerin ergenlerin internet kullanımına yönelik büyük oranda sınırlama getirmemeleri, internetin bilgiye ulaşma, bilgi ve becerilerin geliştirilmesi konusunda çocukları için ne denli önemli bir araç olduğunun farkında olmakla birlikte, tamamen denetimden yoksun bırakılmasının oluşturacağı riskler hakkında yeterli bilgilerinin olmadığı konusunda sınırlı biçimde ışık tutmaktadır. Bu çalışmanın bir sınırlılığının aile denetimi davranışları konusunda sadece ergenlerin bilgisine başvurulması olduğu da dikkate alınmalıdır. Ergenlerle paralel olarak, ergenlerin internet kullanımları hakkında aile bilgi ve görüşlerine başvurulması konunun farklı boyutlar açısından aydınlatılması için gerekli olduğu söylenebilir.

5.2. Araştırma Kapsamında Belirlenen Hipotetik Modellerin Tartışılması

Bu çalışmada, problemlı internet kullanımı ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalar temel alınarak belirlenen, problemlı internet kullanımının bireysel ve sosyal faktörlerle ilişkileri yapısal eşitlik modellemesi analizleri ile test edilmiştir. Problemlı internet kullanımı ile ilgili alanyazın incelendiğinde, genellikle problemlı internet kullanımının sosyal sorunlar veya psikolojik sorunlar ile ilişkilerini ele alan (He, Zhou, Li, Cao ve Guan, 2014; C.-H. Ko, Yen, Chen, Yeh ve Yen, 2009; C. M. Lai vd., 2015; F. T. T. Lai ve Kwan, 2017 gibi) çalışmalara rastlanmaktadır. Ergenleri çevresiyle etkileşim halinde olan bir bütün olarak değerlendirerek, problemlı internet kullanımının hem sosyal hem de bireysel değişkenlerle ilişkisinin aynı anda modellenmesi, bu değişkenlerinin birbirleriyle etkileşiminin ortaya konulması çalışmanın önemli bir amacını ve güçlü yanını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmada problemlı internet kullanımı, depresyon, kaygı ve olumsuz benlik gibi içe yönelim sorunları, düşmanca ve antisosyal davranış gibi dışa yönelim sorunları ile aile, arkadaş ve okulla ilişkili sorunları kapsayan yakın çevre ile ilgili sorunların birbirleriyle ilişkileri farklı yapısal modellerle test edilmiştir.

Çalışmada, bu değişkenlerin ilişkilerini daha iyi belirleyebilmek için ilgili kuramsal çerçevede üç farklı model kurulmuştur. Bunlar, (1) içe/dışa yönelim sorunlarının, problemlı internet kullanımı ile sosyal çevre sorunları arasındaki ilişkide aracı olduğu

model; (2) sosyal çevre sorunlarının problemleri internet kullanımı ile içe/dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide aracı olduğu model ve (3) içe/dışa yönelim sorunlarının, sosyal çevre sorunlarının aracılığıyla, problemleri internet kullanımları üzerindeki etkisi belirlemek amacıyla kurulan model şeklindedir.

Sunulan bu çalışmanın istatistiksel analiz bulguları her üç modeli de doğrulayacak sonuçları yansıtmaktadır. Bu bulgulardan yola çıkarak, gelişimsel olarak en dinamik sürecin yaşandığı ergenlik döneminde başa çıkmak zorunda kalınan, bilinegelen sosyal ve bireysel sorunların yanı sıra, bu sorunlarla etkileşimi olan problemleri internet kullanım sorunlarının da belirginleştiği iddia edilebilir. Diğer bir ifade ile 2000’li yıllardan sonra özellikle ergenlerin yaşamlarının önemli bir bölümünü internet ve internet üzerinden gerçekleştirilen etkinlikler oluşturmaktadır. Dolayısıyla, internetin problemleri kullanımı ile ergenlerin sosyal ve içe/dışa yönelim gibi bireysel sorunlarının sonuç ya da neden bağlamında iç içe geçmiş bir yapı sergilediği görülmektedir.

Oluşturulmuş modeller arasında en iyi modeli belirlemek için kullanılan Akaike Bilgi Kriteri (*Akaike Information Criterion – AIC*) ve Beklenen Çapraz Doğrulama İndeksi (*Expected Cross Validation Index – ECVI*) değerlerine bakıldığında, Şekil 4.7.’de sunulan modelin gerçeğe en yakın model olduğu ve diğerlerinden daha iyi uyum verdiği görülmektedir. Dolayısıyla, gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli analizlerinde ortaya çıkan en iyi modele göre, *ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorunları, sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılığı ile problemleri internet kullanımı tarafından yordanmaktadır.*

Bu bağlamda, problemleri internet kullanımının, yakın sosyal çevre ile sorunların artmasında rol oynadığı, bunun yanında ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarının artışında da önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, sonuçlar problemleri internet kullanımının sosyal sorunları arttırdığı, artan yakın sosyal çevre ile sorunların da içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarını arttırdığına işaret etmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın değişkenleri arasındaki ilişkileri açıklayan en iyi modele ilişkin bu sonuçlar, ilgili literatür çerçevesince aşağıda tartışılmıştır.

5.3. Doğrudan İlişkilere Yönelik Bulguların Tartışılması

Bu bölümde, belirlenen hipotetik modelde doğrudan ilişkiler bağlamında, problemleri internet kullanımı ile yakın sosyal çevre sorunları, içe yönelim ve dışa yönelim sorunları arasındaki doğrudan ilişkileri konu alan tartışmalara yer verilmiştir.

5.3.1. Problemlı internet kullanımı ile yakın sosyal çevre arasındaki ilişkilere ait bulguların tartışılması

Araştırma kapsamında belirlenen hipotetik modelde en güçlü doğrudan ilişki ergenlerde problemlı internet kullanımı ile aile, arkadaş ve okul ile ilişkili sorunları kapsayan yakın sosyal çevre sorunları arasında gözlenmiştir. *Problemlı internet kullanımı ile yakın sosyal çevre sorunları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuş, problemlı internet kullanımının, yakın sosyal çevre sorunlarını yordadığı* gözlenmiştir. Diğer bir ifade ile problemlı internet kullanımındaki artış, aile, arkadaş ve okul ile olan sorunlarda artışa neden olmaktadır. Bu bulgunun alanyazında yapılan 2000’li yıllardan önce başlayıp, bu çalışmanın gerçekleştirildiği zamana kadar yapılmış (Alam vd., 2014; Clemente, Espinosa ve Vidal, 2008; Kraut vd., 1998; Liu ve Kuo, 2007; López de Ayala López, Sendín Gutierrez ve García Jiménez, 2015; Mesch, 2001; Nie, 2001; Suhail ve Bargees, 2006 gibi) pek çok çalışmanın sonuçları ile benzeştiği görülmektedir. Diğer bir deyişle problemlı internet kullanımının ergenlerin yakın sosyal çevre ilişkilerinde görülen olumsuz etkisi, ergenler için ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir.

Bilgisayar, akıllı telefonlar ve tabletler gibi araçlarla internete erişim teknolojilerinin hızla gelişmesi, ergenler başta olmak üzere, modern dünyada insanlar için vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir. İnternetin günlük yaşamı kolaylaştırma açısından pek çok avantaj getirmesinin yanında internet bağımlılığı veya problemlı internet kullanımı gibi ergenler için önemli bir sorun haline gelmekte olduğu görülmektedir. Ergenlerin büyük ölçüde boş zamanlarının bulunması, internete erişimin serbest ve kolay olması, ebeveynlerin izleme düzeyinin düşük olması (Milani vd., 2009) gibi nedenlerle ergenlerin diğerlerine göre problemlı internet kullanım davranışları geliştirmeye daha yatkın ve savunmasız oldukları (M.-P. Lin, Ko ve Wu, 2008) ve bu durumun aile, arkadaş ve okul gibi büyük ölçüde sosyal yaşantısını kapsayan ilişkilerinde sorunlar yarattığı vurgulanmaktadır.

Ergenlik döneminde sosyalleşme sürecinde olan bireylerin, gelişimlerini sağlıklı tamamlaması açısından karşılaştığı pek çok sosyal probleme çözümler üretmeleri ve bu sorunlarla başa çıkma becerileri kazanmaları gerekmektedir. İnternet, ergenin bu dönemde yaşayabileceği sorunları untabileceği ve bu sorunlardan kaçabileceği “yalancı bir iyilik hali içeren” ortam yaratmaktadır. Bu durumda ergen, sosyal anlamda birçok ihtiyacını sağlıklı ya da sağlıksız biçimde sağlayabileceği, gerçek yaşama göre fazla çaba harcamadan “kabul gördüğünü” düşündüğü, duygu ve düşüncelerine “önem

verildiğini” hissettiği bu ortama yönelebilmektedir. Dolayısıyla gerçek yaşama göre, ergene “daha rahat ve sorumsuz” görülen bu ortam ve bu ortamdaki sosyalleşme ihtiyacının karşılanması, ergenin teknolojiye daha çok bağlanmasına ve hatta bağımlı olmasına ve zamanının çoğunu sanal ortamda geçirmesine neden olabilmektedir. Bu olumsuz işlevleri ile konu edinilen problemler internet kullanımının, aile, arkadaş gibi kişiler arası ilişkiler ve okul ile ilgili akademik ilişkiler üzerinde pek çok olumsuz etkilere neden olduğu vurgulanmıştır (Chou, Condron ve Belland, 2005; Chou ve Hsiao, 2000; Griffiths, 2000). Nitekim pek çok çalışma, problemler internet kullanımının kişilerarası ilişkileri zayıflattığı (Iskender ve Akin, 2010; Milani vd., 2009), gerçek yaşamdaki kişilerle sosyal iletişimini zayıflattığına işaret etmektedir (Douglas vd., 2008b). Öte yandan, internet üzerinden iletişimin, anonim olma, eş zamanlı olmama, görsel ve fiziksel ipuçlarının eksik olması gibi kendine has özelliklerinden dolayı yüz yüze iletişim biçimlerine göre daha kolay ve kontrol edilebilir olması problemler internet kullanıcılarının çevrimiçi ortamda etkileşime girerken kendilerini daha rahat hissetmesine neden olmaktadır (Chou vd., 2005; Milani vd., 2009). Dolayısıyla diğerleri ile yüz yüze iletişim yerine internet üzerinden iletişimin tercih edilmesinin veya internet ve bilgisayarda daha fazla vakit geçirilmesinin, yüz yüze gerçekleştirebilecek etkileşim zamanını azalttığından kişiler arası ilişkileri daha da kötüleştirdiği söylenebilir.

Ergenler için sosyalleşme süreci önemlidir. Arkadaş edinmek, arkadaşlık ilişkilerini sürdürebilmek, aile ve okul sosyal çevre ile sağlıklı ilişkiler kurmak; empati kurma, sabır, iletişim becerileri, anlama, dinleme, hoşgörü, kendini ifade edebilme, karşıdakinin duygularını anlayabilme, görsel ve fiziksel ipuçlarını yakalayabilme gibi önemli sosyal becerileri gerektirir ve çeşitli denemeler ile bu becerilerin kazanılacağı dönem özellikle ergenlik dönemidir. İnternet üzerinden etkileşim ergen için bu sosyal becerilerini kullanmasına gerek olmayan “daha rahat” bir alandır. İnternetin aşırı ve problemler kullanımının kişiler arası ilişkilere olumsuz etkisini vurgulayan pek çok araştırmanın bulgularıyla da (Kraut vd., 1998; Liebert, Lo, Ph, Wang ve Fang, 2005; Punamäki, Wallenius, Hölttö, Nygård ve Rimpelä, 2009; Whang, Lee ve Chang, 2003) yansıtıldığı gibi, problemler internet kullanımı sonucunda bu becerilerin yeterli oranda geliştirilememesi, aile, arkadaş, okul gibi yakın sosyal çevresini kapsayan alanlardaki ilişkilerinde sorunların oluşması kaçınılmaz görünmektedir.

Gelişen teknolojilerin ve bilimin iyiye kullanılmasının tüm insanlığın gelişiminde ve ilerlemesinde önemli yeri olduğu gibi, özelde internet gibi önemli teknolojik yeniliğin

ergenlerin bilişsel, sosyal ve akademik gelişimlerine önemli katkılar sağlayacağı açıktır. Ne var ki, her alanda olduğu gibi bilim ve teknolojinin bazen bilerek, bazen de bilmeyerek kötüye kullanımı olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Dolayısıyla internetin de kötüye kullanımı ergenlerin sosyal yaşamını, arkadaş, aile ve okul ile olan ilişkilerini olumsuz etkileyebilmektedir. Problemlerli internet kullanımına, sosyal soyutlanma, olumsuz yakın çevre ilişkileri, depresyon, kaygı gibi bireysel ve sosyal faktörlerin etkisi vurgulanmakla birlikte, internetin, diğer teknolojik araçlardan farklı olarak, kötüye kullanım olasılığını arttıracak birtakım özellikler barındırdığı da göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla internet kullanımının yaygınlaştığı 2000'li yıllardan bu yana, ergenlerde, sosyal, psikolojik ve davranışsal sorunların artmasında, diğer faktörlerin yanı sıra internetinde önemi bir etken olduğu ileri sürülebilir.

Problemlerli internet kullanımının oluşmasında ve bunun sonucu ergenlerin gerçek sosyal yaşamlarında çeşitli sorunlara neden olmasında internetin çekici özelliklerinin de etkisi olduğu düşünülmektedir. İnternetin ergenlerin günlük yaşama oranla daha rahat fikirlerini paylaşabileceği, yeni görüşler ve düşünceler edinebileceği sınırsız bir alandır. İnternet, içinde barındırdığı etkileşimli oyunlar, sosyal paylaşım uygulamaları, sanal mesajlaşma uygulamaları, kumar içeren oyun ve uygulamalarla ergenleri bu sınırsız dünyaya davet etmektedir. Ayrıca, sanal seks, pornografi gibi haz verici aktivitelere de internet üzerinden kolaylıkla erişilebiliyor olması, cinselliği yeni keşfeden ergen için diğer bir çekim noktası olduğu söylenebilir. Benzer şekilde, düşük maliyetli olması, nispeten kullanım kolaylığı, anonim olabilme, gizlilik ve güvenlik özellikleri, sürekli iletişim etkinliğini geçerli kılma gibi internete özgü özellikler de internetin çekim cazibesini arttırmaktadır. Sosyalleşme bağlamında, çevrimiçi oyunlar yoluyla kişilerarası ilişki kurma ihtiyacının büyük ölçüde ve daha kolay bir yolla karşılanıyor olması, temel ihtiyacı olan sosyal ilişkide bulunma gereksinimini gidermede yeni bir kanal açtığı ileri sürülebilir. İnternete ilişkin belirtilen bu faktörlerin, problemlerli internet kullanımını tetiklediği, dolayısıyla gerçek sosyal ortamda sorunlara yol açabileceği düşünülebilir. Diğer taraftan ergenlerin öz kontrol becerilerinin yeterince gelişmemiş olduğu düşünüldüğünde internetin çekiciliğine kapılmaları, problemlerli internet kullanım davranışları geliştirerek normal sosyal ilişkilerini aksatmaları, akademik başarı ve okul ile ilgili sosyal ilişkilerinde problem yaşamalarının sürpriz olmayacağı ileri sürülebilir.

Facebook, Instagram, Twitter, vb. gibi sosyal paylaşım siteleri ve içerdiği uygulamalar, ergenlerin tüm iletişim ve eğlence arzularına büyük oranda cevap

verebilmektedir. Bu durum ergenlerin interneti büyük oranda sosyal iletişim ve eğlence amaçlı kullandığına ilişkin bu çalışmanın sonuçlarıyla da desteklenmektedir. İnternetin ergenler için çekici özelliklerinin ve internet üzerinden yapılan etkinliklerin problemleri internet kullanımını tetiklediği, bunun sonucunda gerçek sosyal yaşantıdaki ilişkilerinde sorunların oluşmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Nitekim, çalışmanın sonuçlarına paralel olarak, sosyal medyanın aşırı kullanımının, gerçek yaşamdaki sosyal ilişkileri bozduğu, yalnızlığı artırdığı, siber-dışlanma duygularına yol açabildiğine (Bohn vd., 2014; Stepanikova vd., 2010; Teppers vd., 2014; Tobin vd., 2015; Williams vd., 2000) vurgu yapılmaktadır. Diğer taraftan, kimi çalışmalarda ise ergenler tarafından yoğun kullanılan sosyal medyanın var olan sosyal çevre ile olan bağları ve etkileşimi artırdığına, topluma katılma hissi verdiğine, yalnızlığı azalttığına (Deters ve Mehl, 2013; Ellison vd., 2007; Gruzd vd., 2011; Lou vd., 2012; Steinfield vd., 2008) işaret ederek bu çalışmanın sonuçlarıyla uyumlanmayan araştırmalara da rastlanmıştır. Bu durum, ergenlerin interneti uzun süreler boyunca yoğun bir şekilde kullanmalarının problemleri internet kullanımı açısından tek başına yeterli bir gösterge olmadığı, internet ortamında gerçekleştirilen etkinliklerin problemleri internet kullanım davranışını belirlemede daha da önem kazandığının bir göstergesi olduğu ileri sürülebilir. Örneğin düzenli ve amaca uygun internet ve sosyal medya kullanımı, kişilerarası ilişkileri artırılmasına, günlük yaşamdaki iletişimin sürdürülmesine yardımcı olabilmektedir. Diğer taraftan, gerçek yaşamda tanımadığı kişilerin arkadaş olarak eklenmesi, takip edilmesi, aşırı derecede paylaşım ve yorum yapılması, çevrimiçi sunulan oyunların sürekli oynanması gibi işlevsel olmayan kullanımın, sosyal ilişkileri geliştirmek bir yana, yüz yüze ilişkilerden elde edilen faydaları da azaltabileceği ileri sürülebilir. Bu bağlamda, problemleri sosyal ağ kullanımı, çevrimiçi oyun bağımlılığı, internet ortamında problemleri iletişim gibi internet ortamında gerçekleştirilen etkinliklerin, bireylerin gerçek sosyal yaşamlarına olan etkisinin incelenmesine yönelik yapılacak çalışmaların yukarıda belirtilen bu çelişkiyi giderebileceği düşünülmektedir.

Problemleri internet kullanımı, sosyal ilişkilerin geliştirilmesi için gerekli zamanı büyük oranda kapladığı için gerçek sosyal ilişkilerin doğasını bozmaktadır. İnternetin problemleri kullanımı, ergenin yakın sosyal çevresini oluşturan arkadaş, aile ve okul ile ilişkilerini geliştirmek için gereken zamanını büyük kısmını kapsadığından, sosyal ilişkileri geliştirmek için yeterli zamanının kalmamasına neden olur. Özellikle ergenlik döneminin gelişimsel özellikleri bağlamında düşünüldüğünde, yüz yüze kurulacak sosyal

ilişkiler için yeterli zamanın olmaması, sosyal becerilerin oluşmaması, aile ve arkadaşları ile olan sosyal ilişkilerini zayıflatmasına ve çeşitli sorunların oluşmasına neden olabileceği ileri sürülebilir.

Çalışmada problemlerli internet kullanımının doğrudan ilişkili olduğu, yakın sosyal çevre kapsamında ele alınan diğer bir değişken okul ve akademik yaşantı ile ilgilidir. İnternetin, bilgiye ulaşma, araştırma yapma, bilgi alışverişinde bulunma, eğitim alabilme gibi kolaylaştırıcı, okul yaşantısını destekleyici işlevlerinin bulunmasının yanı sıra, internetin problemlerli kullanımının okul ve ilişkili faktörler bağlamında çeşitli sorunlara yol açtığı bulunmuştur. Nitekim alanyazında yapılan problemlerli internet kullanımının, akademik başarı ve okul performansında azalma, ders çalışma düzeninde bozulmalar, okul tükenmişliği gibi sorunların oluşumuna yol açtığına ilişkin araştırma bulguları (Gentile vd., 2011; Kirschner ve Karpinski, 2010; Salmela-Aro vd., 2017; Stavropoulos vd., 2013; Yaffe ve Burg, 2015) bu çalışmanın sonuçları ile tutarlıdır. Özellikle ergenler tarafından yoğun bir şekilde kullanılan çevrim içi oyunlar, aşırı sosyal medya kullanımının öğrencilerin akademik etkinliklerini yapabilmelerinin önünde bir engel olabileceği düşünülebilir. İnternet üzerinden çekici gelen bu etkinliklerin gün içinde uzun süreler boyunca kullanılması, okul ortamında dahi bu etkinliklerine yönelik planlar yapması, öğrencilerin okul çalışmaları için gerekli olan zamanın büyük bölümünü kapsamakta, bu çalışmalar için ayrılan süreyi azaltmaktadır. Bu durum öğrencinin akademik başarısını düşürmekte, öğretmenlerle ilişkilerine zarar vermekte, akademik yetersizlik hissi, öğretmenleri tarafında değer görmeme değersizlik hissi gibi duyguların oluşmasına neden olabilmektedir. Diğer taraftan kimi çalışmalarda (Ju, 2011; Taçyıldız, 2010), bu çalışmada kabul edilen en iyi modelin bulgularından farklı olarak, akademik başarısızlık, iletişim yetersizliği ve okuldan dışlanma gibi okul ile ilişkili sorunların öğrencileri problemlerli internet kullanımına ittiği de bulunmuştur. Dolayısıyla alan yazında, problemlerli internet kullanımı ve akademik başarı, okul uyumu gibi okul ilişkili faktörler bağlamında, neden sonuç ilişkilerinin daha net ortaya konulabilmesi için boyamsal çalışmalara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Okullar ergenlerin sosyalleşme sürecini hızlandıran bir mikro-toplum işlevi görürken aynı zamanda akademik olarak çeşitli alanlarda yetkinlik ve becerilerinin geliştirildiği, psikososyal alanda da gelişmelerinin takip edildiği, ergenlerin zamanlarının büyük bölümünü kapsayan kurumlardır. Ülkemizdeki okullarda problemlerli internet kullanımına ilişkin, öğrencilerin internet kullanımlarının düzenli takibi, öğrenci ve

öğretmenlere yönelik güvenli ve amaca uygun internet kullanımı hakkında eğitimler gibi proaktif yaklaşımları içeren uygulanabilir bir internet politikasına rastlanmamıştır. Sadece okullara sağlanan internet bağlantısında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından uygun olmayan içeriklerin filtrelenmesi yönünde çalışmaların bulunduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla problemlerli internet kullanımının ve zararlarının yeterince önemsenmediği, bu konuda yapılan çalışmaların yetersiz kaldığı söylenebilir.

5.3.2. Problemlerli internet kullanımı ile içe yönelim sorunları arasındaki ilişkilere ait bulguların tartışılması

Belirlenen hipotetik modelde diğler bir doğrudan ilişki, problemlerli internet kullanımı ile içe yönelim sorunları arasında bulunmuştur. Problemlerli internet kullanımı içe yönelim sorunlarını pozitif yönde anlamlı yordamaktadır. Diğler bir ifade ile ergenlerde problemlerli internet kullanımındaki artış, onların depresyon, kaygı, olumsuz benlik gibi içe yönelim sorun düzeylerini artırmaktadır. Bu bulgu, problemlerli internet kullanımı ile içe yönelim sorunlarının bağlantılı olduğunu yansıtan (Akın ve Iskender, 2011; Moreno, Jelenchick ve Breland, 2015; Morrison ve Gore, 2010; Odaci ve Cikrikci, 2017; Ostovar vd., 2016; Tan, Chen, Lu ve Li, 2016; Wu, Tao, Zhang, Zhang ve Tao, 2015), problemlerli internet kullanımının içe yönelim sorun değişkenlerini yordadığını ortaya koyan (Brunet vd., 2014; Demir ve Kutlu, 2016; Rabadi vd., 2017; Tekinarslan, 2017) ve problemlerli internet kullanımı ile depresyon, kaygı, olumsuz benlik gibi içe yönelim sorun değişkenleri arasındaki ilişkileri irdeleyen meta-analiz çalışmalarının bulgularıyla (Atwal, Klaus, Ph ve Daily, 2012; Carli vd., 2012; Ko, Yen, Yen, Chen ve Chen, 2012; Weinstein, 2016) tutarlıdır.

Diğler taraftan, içe yönelim sorunlarının problemlerli internet kullanımını yordadığı gösteren bazı araştırmalar (Akin ve Iskender, 2011; Cho, Sung, Shin, Lim ve Shin, 2013; Gámez-Guadix, 2014; Chih Hung Ko vd., 2009; Odaci ve Cikrikci, 2017) bu çalışmada hipotetik olarak sunulan diğler bir modelle tutarlı olmakla birlikte, çalışmanın sonucu olan en iyi modelin yapısı ile çelişmektedir. Bu çalışmalarda, depresyon, olumsuz benlik, kaygı gibi içe yönelim sorunları yaşayan kişilerin, yeterli yüz yüze ilişkiler geliştiremedikleri, bu nedenle, bu eksikliği telafi etmek için, internette yeni çevrimiçi ilişkiler aramaya yönelmesine neden olduğu, problemlerli internet kullanımının bir duygu düzenleme stratejisi (Gámez-Guadix, 2014) olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Benzer şekilde, internetin günlük yaşam deneyiminin zorluklarından kaçmak için bir araç olarak

kullanıldığı (S. M. Cho vd., 2013), kaygı, depresyon, genel psikolojik sıkıntıların problemleri internet kullanımının yordayıcısı olduğu (S. M. Cho vd., 2013; Gámez-Guadix, 2014; Chih Hung Ko vd., 2009) bulunmuştur. Sözü edilen problemleri internet kullanımı ile ilişkili sosyal ve bireysel sorunların iç içe geçmiş yapısını ortaya koyan bu araştırmaların bulguları arasındaki farklılıkların, yapılan araştırmaların deseninden, tek boyutlu ve doğrudan ilişkilerin yorumlanması ve temel aldığı kuramsal bağlamdan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu araştırmada, problemleri internet kullanımı değişkeni, aile, arkadaş ve okulu kapsayan sosyal değişkenler ile ergenlerin içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarını kapsayan bireysel değişkenlerin hem yordayıcı hem de yordananı olması açısından ele alınmış, farklı modellerle incelenmiştir. Bu bağlamda, problemleri internet kullanımının içe yönelim sorunlarını yordadığı, diğer bir ifade ile problemleri internet kullanımındaki artışın ergenlerin içe yönelim sorunlarını artıran önemli bir faktör olduğu bulunarak, literatürde görülen bu tartışmaya katkıda bulunulmuştur.

Özellikle öz kontrol becerileri yeterince gelişmemiş olan ergenlerin, Facebook, Instagram, Twitter gibi sosyal medya uygulamaları ve online çok kullanıcıli oyunlarda çok fazla zaman harcamaları durumunda, günlük hayattan geri kalma, günlük yaşam fonksiyonlarını yerine getirememesi gibi sorunların yaşanmasında, depresyon, kaygı, gibi psikolojik sorunların oluşmasında önemli bir etmen olabilmektedir. Nitekim depresyon, kaygı, sosyal fobi gibi psikopatolojinin farklı formlarının ve psikotik semptomların artmasında, problemleri internet kullanımı ve problemleri internet kullanımını ile ilişkili olan çevrimiçi oyunların sonuçları olduğu çeşitli araştırmalarca da (Dong, Lu, Zhou ve Zhao, 2011; Gentile vd., 2011; Mittal, Dean ve Pelletier, 2013) ortaya konulmuştur.

İnternet ortamının hızının, genel anlamda tüketim odaklı yapısının ergenlerin duygusal deneyimlerine de yansıdığı söylenebilir. Çok hızlı bir şekilde arkadaş olabilmek, kişisel paylaşımlarda bulunma ve kısa zamanda hızlı etkileşime girme, çok fazla arkadaş edinebilme ve bu edinimlerini de aynı hızda kaybetme internet ortamında tek bir tıklama ile mümkündür. Gerçek yaşamda, emek, özveri ve sabır gerektiren, özellikle ergenlerin psiko-sosyal gelişiminde kalıcı ve önemli deneyimler, internetin hızı ve hızlı tüketim odaklı yapısı nedeniyle sekteye uğramaktadır. Anlık doyum ve tatmin olabilmek duygusu, uzun süreli doyumlara ulaşma ve derin hislerin yerini, yüzeysel ve anlık duygulara bırakmaktadır. Bu durum doyumsuzluk, tatminsizlik ve nihayetinde depresyon gibi psikolojik sorunlara yerini bırakabileceği öne sürülebilir.

Problemlerli internet kullanımı bağlamında, ergenlerin ie yönelim sorun düzeylerine etki eden önemli bir faktörün de sosyal medya araçlarının problemlerli kullanılması ve bu araçlara maruz kalma olduğu dşnlmektedir. Ergenlerin, sosyal medya kullanımının psikolojik sağlıklarına etkisi ile ilgili çalışmaların bulgularının olumlu ve olumsuz etkilerini yansıtmaları bakımından iki zıt kutupta toplandığı görülmektedir. Bir tarafta, sosyal medya kullanımının arkadaş ilişkilerini geliştirmesi, arkadaşlar arasında güçlü bağlar kurulması, yalnızlığın ve sosyal izolasyonun azalmasına katkı sağlamasından dolayı ergenlerin iyi oluş halini arttırdığına işaret edilirken (Grieve ve Watkinson, 2016; Indian ve Grieve, 2014; Reinecke ve Trepte, 2014), diğer taraftan depresyon, kaygı, olumsuz benlik gibi psikolojik problemlere yol açarak iyi oluş halini dşrdğu de ileri sürülmektedir (Feinstein vd., 2013; Nesi ve Prinstein, 2015; Verduyn vd., 2015). Gerçekleştirilen bu araştırmanın bulguları problemlerli internet kullanımının psikolojik sorunlara yol açtığı yönündeki bulgularla uyumludur. Bu durumun oluşmasında, aktif, yüz yüze iletişim yerine, sosyal medyada görülen problem internet kullanım davranışı olan “pasif içerik tüketimi” (Bevan, Gomez ve Sparks, 2014; Shaw, Timpano, Tran ve Joormann, 2015) ile ilişkili olduğu dşnlmektedir. şöyle ki, gizlice takip etmek (stalking), diğerleri ile etkileşim kurmadan izlemek, kendine ilişkin sahte hesaplar açma ve bu hesaplarla iletişim kurma, gerçek yaşamında var olmayan çok sayıda kişiye arkadaş olarak eklemek gibi pasif içerik tüketimi etkinliklerinin psikolojik sorunlara yol açabileceği değerlendirilmektedir.

Özellikle ergenlerin internet ortamında büyük oranda zamanlarını geçirdikleri sosyal ağ kullanımları ile ilgili diğer bir husus ise, kimlik ve benlik gelişimi sürecini kapsayan ergenlik döneminde, ergenlerin internet ortamından kendini farklı tanıtmaya ve diğerlerinden sürekli olarak geri bildirim bekleme davranışlarının depresyon, kaygı, olumsuz benlik gelişimi gibi ie yönelim sorunlarına yol açabileceğidir. şöyle ki, kendine ait resimlerini ya da görüşlerini paylaşması ve bu paylaşımların beğenilmesi, diğerleri tarafından onayladığını düşünmesine neden olur. Bu durumun süreklilik kazanması, kendini değerli ve önemli hissetme deneyiminin büyük ölçüde dış kaynaklara bağlanması sonucunu doğurur. Dolayısıyla bu kaynaklardan onay gelmeyince veya olumsuz dönütler gelince kendini değersiz, yalnız, depresif hissetmesi olasıdır. Sürekli beğenilme kaygısı ile paylaşımların gerçekten uzaklaşmaya başlaması ve gerçek benliği ile var olan arasında bocalamasını kaçınılmaz kılar. Nitekim bazı araştırmalarda, genel olarak sahte benlik sunumu, kendini farklı gösterme çabası, depresyon, kaygı, olumsuz benlik gibi psikolojik

sağlık sonuçları ile ilişkili görülmüştür (Harter, Waters ve Whitesell, 1997; Weir ve Jose, 2010). Benzer şekilde, Facebook, Instagram gibi sosyal medya uygulamalarında gerçek benliğini sergileyen bireylerin sergilemeyenlere göre içe yönelim sorunlarının daha düşük seviyelerde olduğu belirlenmiştir (Grieve ve Watkinson, 2016; Wright, White ve Obst, 2018). Diğer taraftan, ergenlerin sosyal medyada akranlarının son derece idealize edilmiş, aşırı, abartılı temsillerine maruz kalması, kıskançlık, imrenme gibi duygularla birlikte, herkesin mutlu, eğlenceli ve kendinden daha güzel yaşamları olduğu şeklinde düşünce hatalarının oluşmasına neden olabilir. Bu olumsuz duygu ve düşünceler zamanla kendini aşağılık görme, depresyon ve kaygı gibi önemli psikolojik sorunlara yol açabileceği düşünülmektedir.

5.3.3. Problemlerli internet kullanımı ile dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkilere ait bulguların tartışılması

Hipotetik modelde yer alan diğer bir doğrudan ilişki, problemlerli internet kullanımı ile ergenlerin dışa yönelim sorunları arasında bulunmuştur. Problemlerli internet kullanımı dışa yönelim sorunlarını pozitif yönde anlamlı yordamaktadır. Başka bir değişle, ergenlerde problemlerli internet kullanımındaki artış, onların düşmanca, saldırgan ve antisosyal sorun davranış düzeylerini arttırmaktadır. Araştırmanın bu bulgusu literatürde karşılaşılan, problemlerli internet kullanımının saldırgan düşmanca davranışlar ve antisosyal davranışları kapsayan dışa yönelim sorunları ile ilişkili olduğunu gösteren (Dong vd., 2011; C.-H. Ko, Yen, Liu, Huang ve Yen, 2009; Koç, 2010; Mehroof ve Griffiths, 2010; Tsitsika vd., 2015; J.-Y. Yen, Ko, Yen, Wu ve Yang, 2007; Zboralski, 2009) ve problemlerli internet kullanımının dışa yönelim sorunlarını yordadığını ortaya koyan (Holtz ve Appel, 2011; Ma, Li ve Pow, 2011; J.-Y. Yen, Yen, Wu, Huang ve Ko, 2011; Yu ve Chao, 2016) pek çok çalışmanın sonuçlarıyla tutarlıdır.

Problemlerli internet kullanımının saldırgan ve düşmanca davranışlarında artışa neden olması farklı açılardan açıklanabilir. Bunlarda biri, internet ortamının ergenlere denetimin daha az olduğu ve kişinin kendini gizlemesine olanak tanıyan anonim bir ortam sunması ile ilişkilidir. Birey kimliğinin gizli kaldığı internet ortamının, endişe ve suçluluk temelinde kendini gözlemleyebilme ve fark edebilme, yaptığı davranışların sorumluluğunu alma, diğer bir ifade ile kendini değerlendirme becerilerini zayıflattığı söylenebilir. Kendini değerlendirme becerilerinin zayıflaması, benzer saldırgan ve

düşmanca davranış örüntülerini yüz yüze ilişkilerde göstermesine neden olabileceği ileri sürülebilir.

Şiddet içerikli görüntülerin ve videoların izlenmesi ile saldırgan ve düşmanca davranışların oluşumunda önemli etkilerinin (Cantor, 2000) var olduğu bilinmektedir. Ergenler tarafından, şiddet içeren görüntülerin izlenmesi, kişiye ya da gruba düşmanlık duygusunu besleme, saldırgan davranışların oluşmasında önemli rolü olduğu düşünülmektedir. Özellikle ergenlerin sosyal paylaşım sitelerinde şiddet içeren yayınları paylaşmaları, bu paylaşımları takip edebilmeleri oldukça kolaydır. Denetimin, diğer medya araçları ile karşılaştırıldığında oldukça güç olduğu internet ortamının, ergenlerin ilgisini çeken bu tür paylaşımları merak etmesi, ilgiyle takip etmesi, yorumlarda bulunması kolay ve ulaşılabilir görünmektedir. Dolayısıyla, öz kontrol becerilerinin oldukça düşük olduğu, duygu karmaşasının ve ani duygu patlamalarının yoğun olduğu ergenlik döneminde, yoğun bir şekilde bu tür yayınları izlemeye maruz kalan ve etkilenen ergenlerin gerçek hayatta, ailesi, öğretmenleri, okul arkadaşlarına saldırgan ve antisosyal davranışlar göstermesi olasıdır.

Ergenler arasında popüler olan, internet üzerinden oynanan çok kullanıcılı oyunların genelde şiddet içerikli oldukları gözlenmektedir (Greitemeyer, 2018; Kierkegaard, 2008). Bu oyunlar yoluyla, saldırgan ve şiddet içeren davranışları bizzat öğrenmekte, prova etmekte ve çevrimiçi ortamda deneyimlemektedir. Bu oyunlara sürekli maruz kalan ergenlerde saldırganlıkla ve düşmanlık içeren olumsuz bilişsel ve duyuşsal yapıların desteklenmesi veya oluşturulması olası görülmektedir. Ergenlerde oluşan bu olumsuz yapıların gerçek yaşama yansımaları, saldırgan ve antisosyal davranışlarda artışa yola açabileceği ileri sürülebilir. Nitekim çeşitli çalışmalarda da (Greitemeyer, 2018; Kierkegaard, 2008), genellikle ergenlerin internet ortamında oynadıkları oyunların büyük çoğunluğunun şiddet içerikli oyunlar olduğu, bu oyunların duygusal durumları olumsuz etkilediği, düşmanlık ve saldırganlık davranışlarını artırdığına ilişkin önemli kanıtlar sunulmaktadır.

Bu çalışmanın bulgularında problemleri internet kullanımının saldırgan ve antisosyal davranışların artışı ile bağlantılı olduğu gözlenmiştir. Bu durumun oluşmasında internetin farklı iletişim ve etkileşim araçları ile düşmanca ve saldırgan davranışları kolaylaştırma etkisinin rolü olduğu düşünülmektedir. Ergenlerin bilgi iletişim teknolojilerini kullanmalarındaki becerileri, sosyal normların ve denetimin gerçek sosyal yaşamda olduğundan çok daha az olması ergenlerin saldırgan ve antisosyal davranışlarını

tetiklemektedir. Diğer taraftan internetin problemlı kullanımı, saldırgan, düşmanca davranışların kendiliğinden başlamasına da ortam hazırlayabilmektedir. Örneğın, yazılan bir mesajın ve paylaşılan bir görselin altına yapılan olumsuz bir yorum, bu yoruma olan tepkiler ve bunun dozunun giderek artması, günlük yaşamda sırandan ve kolaylıkla çözülebilecek bir anlaşmazlığın büyütülmesine, saldırgan ve düşmanca davranışların gerçek hayata yansımına ve sürdürülmesine yol açabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, problemlı internet kullanımı sosyal anlamda problem çözme becerilerinin gelişmesini engelleyerek antisosyal, düşmanca ve saldırgan davranışlar örüntülerinin oluşması ile bağlantılı olduğu düşünölmektedir.

Problemlı internet kullanımının alt formu olan siber zorbalık davranışlarının özellikle dışa yönelim sorunları kapsamında ele alınan kural tanımaz ve antisosyal davranışların ortaya çıkmasında ve gelişiminde, hem gerçek yaşamda, hem de internet ortamında ivme kazandırıcı rolü bulunmaktadır (Michele L. Ybarra ve Mitchell, 2004b). Siber zorbalık, kısaca, internet ve diğer iletişim araçlarını kullanarak zararlı veya rahatsız edici metin ya da görüntü gönderme olarak tanımlanmaktadır (Ang, 2015). Bir şahsa ya da gruba kaba, öfkeli, düşmanca mesaj göndermek, sürekli saldırgan mesajlar göndermek, taciz etmek, korkutan ya da tehdit eden ifadeler veya görseller göndermek, başkası hakkında utanç verici veya özel olan bilgileri paylaşmak, bir kişiyi belirli bir gruptan çıkarmak, sinsice online ortamda takip etmek (Willard, 2007) gibi pek çok formunun bulunduğu bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında problemlı internet kullanımı ahlaki çözülmeyi hızlandırarak bireylerin birbirlerine saldırgan ve düşmanca davranışlar göstermesini kolaylaştırdığı düşünölmektedir.

Yoğun çevrimiçi iletişim, internet üzerinde harcanan zamanın artması, diğer bir ifade ile problemlı internet kullanımı zorbalığa maruz kalma ihtimalini artırdığı gibi (Sticca, Ruggieri, Alsaker ve Perren, 2013) zorbalık yapmayı da tetikleyici etkisi bulunmaktadır (Machmutow, Perren, Sticca ve Alsaker, 2012). Siber zorbalının, uyum problemleri, kural tanımaz davranışlar, arkadaşları ile ilişkilerinde sorun davranışlar sergiledikleri gözlenmiştir (Schultze-Krumbholz, Jäkel, Schultze ve Scheithauer, 2012; Sourander vd., 2010). Özellikle zorbalığa uğrayanların gerçek yaşamda saldırganlık, kırgınlık, düşmanlık gibi duygusal ve davranışsal tepkiler gösterdikleri vurgulanmaktadır (Carter, 2011; Ortega, Elipe, Mora-Merchán, Calmaestra ve Vega, 2009). Nitekim son zamanlarda medyaya yansıyan, ergenlerin birbirlerine internet üzerinde sataşması, küfürler etmesi ve bunun sonucunda gerçek yaşamda birbirlerini yaralamaları hatta

ölümle sonuçlanan olayların görülme sıklığının giderek arttığı görülmektedir. Bu araştırmanın bulgularıyla da tutarlı görülen benzer olayların problemleri internet kullanımının antisosyal, saldırgan ve düşmanca davranışların artışı ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Ergenlerin sosyal ortamlarını önemli ölçüde okul veya okulla ilişkili kurumlar oluşturmaktadır. Genelde etkileşim alanında olduğu akran ve arkadaşlarının okuldan olduğu düşünüldüğünde, zorbalığa veya siber zorbalığa uğramış olan ergenlerin, internet ortamında ve okulda, akranlarına zorbalık yapma eğiliminde olabilecekleri ön görülebilir. Özellikle internet ortamının, fiziksel veya sözlü karşılık alma korkusu olmadan, kimliğini gizleyerek, taciz edici, utandırıcı mesajlar yayması veya direk kişiye göndermesini kolaylaştırıcı olanaklar sağlamanın yanında, zorbalık davranışının sıklığını da artırmaktadır. Problemleri internet kullanımının farklı bir formu olan siber zorbalığa uğrayan mağdurlar kızgınlık, öfke ve düşmanca hisler beslemektedirler. Bu duygularını okul ortamında, arkadaşlarına, öğretmenlerine yansıtabilmekte, uyumsuz ve antisosyal gibi dışa yönelim davranışlar göstermekle birlikte daha ileri boyutta kavga, yaralama, vb. suç davranışlarını da görülmesine neden olabilmektedir.

Doğrudan ilişkilere yönelik yukarıda detaylandırılmış tartışmanın sonucu olarak, siber zorbalık, internet üzerinden gerçekleştirilen antisosyal ve saldırgan davranışlar, pornografik materyallerin izlenmesi ve takip edilmesi, sosyal ağlarda uzun zaman geçirilmesi, çok kullanıcıli çevrimiçi oyunların oynanması, internet üzerinde belirli bir amaca yönelik olmayan uzun süreli çeşitli etkinlikler (sörf, video izleme vb.), ergenlerin problemleri internet kullanım davranışları kapsamında öne çıkan etkinliklerdir. Bu çalışmanın bulgularında, problemleri internet kullanımının, ergenlerin sosyal ilişkilerindeki sorunlarını yordamakla birlikte, aynı zamanda içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarını da doğrudan anlamlı olarak yordadığı, ergenlerin sosyal ve psikolojik alanlarda yaşadığı sorunların artışı ile bağlantılı olduğu ortaya konulmuştur.

5.4. Problemleri İnternet Kullanımı ile İçe/Dışa Yönelim Sorunları Arasındaki İlişkide Sosyal Çevre Sorunlarının Aracılığına İlişkin Bulguların Tartışılması

Bu bölümde, belirlenen hipotetik modelde dolaylı ilişkiler bağlamında, problemleri internet kullanımı ile içe yönelim ve dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide sosyal çevre sorunlarının aracılığını konu alan tartışmalara yer verilmiştir.

5.4.1. Problemlı internet kullanımı ile ie yönelim sorunları arasındaki ilişkide sosyal evre sorunlarının aracılığına ilişkin bulguların tartışılması

Bu alıŐmada, Şekil 4.7.'de gösterilen uyum indeksleri açısından en iyi olduğu belirlenen modelde, doğrudan etkilerin yanı sıra, dolaylı etkilerinde anlamlı olduğu gözlenmiştir. Dolaylı etkiler incelendiğinde, problemlı internet kullanımının, yakın sosyal evre sorunları aracılığıyla ie yönelim sorunlarını etkilediği standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının anlamlı olduğu saptanmıştır. Diğer bir ifade ile aile, arkadaş ve okulu kapsayan sosyal evre ile sorunların, problemlı internet kullanımı ile ie yönelim sorunları arasında aracılık rolünün bulunduğu söylenebilir. Buradan hareketle, problemlı internet kullanım düzeyindeki artış, sosyal evre ile sorunların artışı ve bu artışa bağlı olarak da ergenlerin ie yönelim sorun düzeylerinin artışı ile bağlantılıdır.

Alan yazında problemlı internet kullanımı veya internet bağımlılığı ile sosyal ilişki ve ie yönelim sorunlarının pek çok değişkenini içeren kapsamlı bir çalışmaya ve benzer bir modele rastlanmamıştır. Fakat ie yönelim ve yakın sosyal evre sorunları olarak genelleŐtirilmiŐ gizil değişkenleri oluşturan, alt değişkenlerle ilgili yapılan çalışmalar, ortaya çıkan model ile tutarlı birtakım sonuçlar sunabilmektedir. Örneğin, ergen örnekleminde yapılmış bir çalışmada, okul, aile, kişisel ve kişilerarası ilişkilerde son bir yılda yaŐanmıŐ olumsuz yaşantıların internet bağımlılığı ile depresyon arasında tam aracı role sahip olduğunu ortaya konulmuştur (L. Yang vd., 2014). Diğer taraftan, problemlı internet kullanımının sosyal desteği azalttığı ve depresyon, kaygı gibi psikopatolojik sorunları arttırdığı (Kraut vd., 1998, 2002; Tonioni vd., 2012) eŐitli çalışmalar ile ortaya konulmuştur. Gerçek sosyal ilişkilerden çekilmenin, sosyal izolasyonun, problemlı internet kullanımının bir sonucu olabileceği, depresyon gibi ie yönelim sorun düzeylerinin artışında önemli etkilerinin görülebileceği (Young ve Rogers, 1998) internetin yaygınlaşmaya başladığı ilk yıllarda yapılan çalışmalarda da gözlenmektedir. Nitekim son yıllarda yapılan çalışmalarda da bu araştırmanın bulgularıyla benzerlik gösteren sonuçlar alınmıştır. Örneğin, yalnızlık ve sosyal desteğin internet bağımlıları arasındaki depresyon düzeyleri üzerindeki etkilerinin incelendiği bir çalışmanın sonucunda, internetin bağımlılığa neden olduğuna ve bireylerin sosyal ilişkilerini etkilediği, sosyal destek düzeylerini azalttığını ortaya koymuştur. Ayrıca sosyal desteğin olmamasının bireylerde yalnızlık gibi sosyal sorunlara yol açabileceği gibi yalnızlık aracılığıyla veya doğrudan depresyon, kaygı gibi

içe yönelim sorunlarına da neden olabileceğine bulgularında yer verilmiştir (He vd., 2014).

Bu araştırmanın yöntemi kesitsel olmakla birlikte, sonuçları bakımından bazı prospektif çalışmalar (Ciarrochi vd., 2016; Lam ve Peng, 2010; Yao ve Zhong, 2014) ile de tutarlı olduğu görülmüştür. Bu özellikleri gösteren boylamsal bir çalışmada, internet bağımlılığı ile diğer sosyal ve psikolojik sorunlar arasındaki ilişkilerin nedensel önceliğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Yapılan çalışmanın sonuçları, problemlili internet kullanımının zaman içinde yalnızlık duygularını artırdığını, depresyon gibi psikolojik sorun düzeylerinde de artırıcı etkisi olduğunu göstermektedir. Çalışmada dikkat çekici olan bir bulgu da, katılımcıların, arkadaş ve aileleri ile sosyal medya gibi araçlarla sürdürdüğü çevrimiçi sosyal etkileşimlerin yalnızlık duygularını azaltmada, gerçek sosyal ilişkilere bir alternatif olmadığı belirlenmiştir (Yao ve Zhong, 2014). Nitekim, bu çalışmada da problemlili internet kullanımının ergenlerin aile, arkadaş gibi sosyal alanları ile ilişkilerini kötüleştirilmesi sonucunda içe yönelim sorunlarında gözlenen artış ile bağlantılı olduğu bulunmuştur. Dört yılı kapsayan boylamsal bir çalışmada, problemlili internet kullanımı ve içe yönelim sorunlarını kapsayan psikolojik sağlık düzeyleri arasındaki ilişkilerin nedenselliği araştırılmıştır. Araştırmada, ergenlerin 8. sınıftan 11. sınıfa kadar izlendiği, problemlili internet kullanımının 4 yıl süresince psikolojik sağlık sorunlarını artırdığı ve bu artışın bir nedeni olduğu ileri sürülmüştür. Diğer taraftan, bilgi arama dışında, çevrimiçi oyun oynama, film müzik vb. indirme, Facebook, Twitter gibi sosyal ağları kullanma, yetişkinlere yönelik sitelere girme gibi etkinliklerin problemlili internet kullanımı ile ilişkili bulunmuştur (Ciarrochi vd., 2016). Benzer bir çalışmada da, başlangıçta psikolojik sağlık sorunları görülmeyen ergenlerin, problemlili internet kullanımı sonucunda depresyon geliştirebileceği öngörülmektedir (Lam ve Peng, 2010). Yukarıda sözü edilen prospektif çalışmalar, problemlili internet kullanımı, sosyal ilişkiler ve içe yönelim sorunları arasındaki ilişkide öncelik sonralık bakımından daha belirgin sonuçlar sunmakta, bu araştırmanın bir sonucu olan problemlili internet kullanımı ile içe yönelim sorunları arasındaki ilişkide sosyal çevre ile olan sorunların aracılığı bulgusu ile de örtüştüğü görülmektedir.

Araştırmaların bulguları diğer çalışmaların bulguları ile birlikte değerlendirildiğinde, ergenlerin internet ortamındaki etkinlikleri, problemlili internet kullanımının önemli bir göstergesi olmakla birlikte, psikolojik sorunların da oluşumunu etkileyen önemli bir etmen olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, etkinliklerin zaman

alıcı ve sürekli internete bağlı kalmayı gerektiren türden olduğu göz önüne alındığında, bireyin ailesi, arkadaşları ve okulunu kapsayan mikro sistem ile sosyal etkileşimini sekteye uğratacak, sosyal etkileşimini kötüleştirecek türden olduğu açıktır. Bu sosyal iletişim eksikliğinin ve sosyal ilişkilerde yaşanan problemlerin, gelişim dönemi açısından özellikle ergenlerde, problemlerli internet kullanımını nedeniyle psikolojik sorunların oluşmasında aracılık rolü olduğu söylenebilir. Nitekim gerçekleştirilen boylamsal bir çalışmada, problemlerli internet kullanımının bireylerin depresyon düzeyleri üzerindeki etkisinde, sosyal kaynakların değiştirici rolü ortaya konulmuştur. Çalışmada, katılımcıların yaklaşık %20'sinin, interneti çoğunlukla yeni insanlarla tanışmak, çevrimiçi gruplarla iletişim kurmak amacıyla kullandıkları belirlenmiş, araştırmada çalışma grubu olarak bu %20'lik grup belirlenmiştir. Bu grubun başlangıç ve son ölçüm arasındaki depresyon puanlarında farklılık gözlenmiştir. Başlangıçta, gerçek yaşamda yüksek ve orta düzeyde sosyal desteğe sahip olan bireylerin son ölçümde depresyon düzeyi puanlarında artış görülürken, düşük sosyal desteğe sahip olan katılımcılarda anlamlı bir artış görülmemiştir (Bessière, Kiesler, Kraut ve Boneva, 2008). Dolayısıyla internetin problemlerli kullanımı ya da problemlerli kullanımına yol açan etkinlikler, bireylerin var olan sosyal ilişkilerini ve sosyal desteğini kötüleştirmekte bunun sonucunda içe yönelim sorunların oluşumunda veya var olan sorunların artışında bir faktör olabileceği düşünülmektedir.

Ergenlerin sosyal ilişkilerinin büyük bölümü okulda veya eğitimle ilgili kurumlarda geçmektedir. Nitekim problemlerli internet kullanımı okul çalışmaları için gerekli olan zamanın yerini aldığından, tamamlanmayan etkinlikler ve çalışmalar, öğretmen ve arkadaşları ile sorunlar oluşturabileceği gibi, akademik başarısızlık ve okuldan uzaklaşma gibi sorunlarında ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Diğer taraftan, ergenlerin en önemli sosyalleşme ve kendini geliştirme alanlarından biri olarak görülen okul ile sorunların bulunması, ergenlerde, olumsuz benlik, depresyon kaygı gibi içe yönelim sorunlarının görülme ihtimalinin yüksek olduğu (Fredricks, Blumenfeld ve Paris, 2004) çeşitli araştırmaların bulgularında yer almakta ve bu çalışmanın sonuçları ile de tutarlı olduğu görülmektedir.

Alan yazında daha çok problemlerli internet kullanımının akademik başarıyı olumsuz etkilediğine ilişkin çalışmalar bulunmakla birlikte (Ör: Junco ve Cotten, 2012; Lau, 2017; Wentworth ve Middleton, 2014), öğretmenlerle ilişkiler, okul etkinliklerine katılım düzeyi, okula duyuşsal katılımını içeren diğer faktörlerle ilişkisini doğrudan

içeren çalışmalara rastlanmamıştır. Diğer taraftan dolaylıda olsa akıllı telefon bağımlılığı kapsamında yapılan bir araştırmanın (Samaha ve Hawi, 2016) sonuçları, bu çalışmanın bir sonucu olan, sosyal çevre ile ilgili sorunların aracılığı ile örtüşür niteliktedir. Problemlerli internet kullanımının farklı bir formu olan akıllı telefon bağımlılığı ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide akademik performans ve stresin tam aracı rolü olduğu bulunmuştur (Samaha ve Hawi, 2016). Diğer bir ifade ile akıllı telefon bağımlılığı yaşam doyumunu doğrudan yordamazken, bireylerin akademik başarıdaki düşüşe yol açarak, aynı zamanda algılanan stresin düzeyini artırarak, yaşam doyumunu olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Yaşam doyumunu ile içe yönelim sorunları arasında negatif bir ilişki olduğu düşünüldüğünde dolaylı olarak bu araştırmanın sonucu ile tutarlı olduğu söylenebilir.

Sosyal uyum, bireylerin diğerleri ile başarılı ilişkiler yürütebilmesi, daha az sorunla karşılaşp, karşılaştığı problemlere etkin çözümler üretebilmesi psikolojik sağlığın önemli bir bileşenidir. Ergenlerin çevre ile yapıcı ilişkiler kurabilme kabiliyetinin artması, depresyon, kaygı, olumsuz benlik gibi rahatsızlıkların önlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Diğer taraftan, problemlerli internet kullanımı sosyal ilişkileri kötüleştirmekte, aile, arkadaş ve okul gibi yakın sosyal çevre ile ilişkilerde toplumsal uyum düzeyini düşürmektedir. Nitekim, problemlerli internet kullanımının psikolojik ve sosyal sorun etkilerini azaltmak veya önlemek için sosyal ilişkileri geliştirmeye yönelik pozitif psikoloji temelli grup ya da bireysel terapilerin etkili olduğuna dair çalışmaları (Khazaei, Khazaei ve Ghanbari-H., 2017) bulunmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere, problemlerli internet kullanımı ile içe yönelim sorunları arasındaki ilişkide, sosyal çevre ile ilişkiler değişkeni önemli aracılık rolü üstlendiği çıkarımı yapılabilir. Nitekim problemlerli internet kullanımının yol açabileceği içe yönelim sorunlarının düzeyini azaltmada, bireyin yakın çevresi ile olumlu, sürdürülebilir ilişkiler geliştirmesinin ve mevcut problemlerini en aza indirmesinin ne denli önemli olduğu uygulamaya yönelik çalışmalarda da gözlenmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın bir sonucu olan ergenlerin yakın sosyal çevre sorunlarının, problemlerli internet kullanımının içe yönelim sorunları ile ilişkisindeki aracılık rolü, uygulamaya dönük yapılan çalışmaların bulgularıyla dolaylı olarak da olsa örtüşmektedir.

5.4.2. Problemlı internet kullanımı ile dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide sosyal evre sorunlarının aracılığına ilişkin bulguların tartışılması

Bu alışma kapsamında belirlenen Şekil 4.7.'de gösterilen hipotetik modelde diğer bir dolaylı etki olarak, problemlı internet kullanımının, yakın sosyal evre sorunları aracılığıyla dışa yönelim sorunlarını etkilediği bulunmuş ve standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının anlamlı olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla, sosyal evre ile ilişkili sorunların, problemlı internet kullanımı ile dışa yönelim sorunları arasında aracılık rolünün bulunduğu gözlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, problemlı internet kullanım düzeyinin artmasının, sosyal evre ile sorunların artışı ve bu artışa bağlı olarak da ergenlerin dışa yönelim sorun düzeylerinin artışı ile bağlantılı olduğu bulunmuştur.

İnternet, ergenlerin davranışlarını etkilemek için yeni ortam ve motivasyon sağlamaktadır. Dolayısıyla bu ortamda, ergenlerin, okul, aile ve arkadaşları kapsayan mikro-sistem ekolojisi ile dinamik bir Şekilde iletişim ve etkileşim kurabileceği, gelişimlerini ve davranışlarını hem olumlu hem de olumsuz olarak etkileyebileceği dşnlebilir. Problemlı internet kullanımı ile ilişkili olduğu ve alt bir formu olduğu kabul edilen siber zorbalık ve antisosyal davranışların (Machmutow vd., 2012; Sezgin Nartgün ve Cicioğlu, 2015; Sticca vd., 2013; Tsimtsiou vd., 2017), sosyal ilişkilerin bozulmasında ve antisosyal, düşmanca ve saldırgan davranışların ergen mikro sisteminde artmasında önemli etkisi olduğu ileri sürülebilir. İnternet diğerleri ile etkileşime girmek için büyük ölçüde genişletilmiş fırsatlar sunmasının yanı sıra, yüz yüze ilişkilere göre başkalarının duygusal tepkilerine çok daha sınırlı geri bildirim sunmaktadır. Anonimlik, internet üzerinden yaptığı eylemlerin gerçekteki sonuçlarını tahmin edilememesi, çoğu zaman iletişimin eşzamanlı olmaması nedeniyle diğerlerinin vereceği tepkileri anlık olarak fark edememe, kontrol faktörlerinin olmaması, etkileşim sırasında görsel ve fiziksel ipuçlarının azlığı (Ang, 2015) internet üzerinden problem davranış gösterme olasılığını artıracak bazı faktörlerdir. Bu faktörler, özellikle ergenlere kimliklerini gizleme ve yaptıkları olumsuz eylemlerinin sonuçlarına katlanma gerekliliğini çoğunlukla ortadan kaldıracabilmektedir. Yüz yüze görüşmelerde normalde sylenilmeyecek ifadeleri kullanabilir veya yapılmayacak davranışları yapabilirler. Genellikle bu eylemlerinin sonuçları ve sorumluluğu ergenler tarafından kabul edilmemektedir.

Problemlı internet kullanımının sosyal anlamda ilişkileri kötüleştirdiği diğer bir alan da empati kurma becerisinin gelişimidir. Diğerinin duygusal tepkilerini tahmin

edebilme ve paylaşma becerisi, çocuklar ve ergenler arasında problemlerli internet kullanımı ile ilişkili görülmektedir (Jolliffe ve Farrington, 2004). Empati kurma becerisinin özellikle ergenler arasında azalmasının problemlerli internet kullanımı ile ilişkili olduğuna dair bazı çalışmaların sonuçları önemli kanıtlar sunmaktadır (Jolliffe ve Farrington, 2004; Steffgen, König, Pfetsch ve Melzer, 2009). Nitekim bir çalışmada internet üzerinden problem davranış gösteren ergenlerin neredeyse %40'ı bu davranışlarını eğlence olsun diye yaptıklarını ifade etmişlerdir (Raskauskas ve Stoltz, 2007). Dolayısıyla, internet üzerinde kimliklerini gizleyebilme veya kimliklerini gizlemese dahi karşı taraftan anlık olarak geri bildirim alamama, görsel ipuçlarının azlığı, kişilerin saldırgan ve antisosyal davranışlarını tetiklemekte, daha az empati kurmalarına ve pişmanlık yaşamalarına neden olmakla birlikte davranışlarının sonuçlarının daha az farkında olmalarına neden olmaktadır (Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012; Steffgen vd., 2009). Yapılan çalışmalarda, internet ortamında yaşanan olumsuz öğrenme ve deneyimlerin kolaylıkla gerçek hayata transfer edilmekte olduğu, özellikle okul, aile ve arkadaş ortamlarında sosyal ilişkilerin bozulmasına, antisosyal davranış örüntüleri, hatta suç unsuru içeren olaylara neden olabildiği belirtilmektedir (Erdur-Baker, 2009; Ybarra vd., 2008). Bu araştırmanın bulgularıyla da örtüşen yukarıda değinilen çalışmalardan da anlaşılacağı üzere, problemlerli internet kullanımı, ergenlerin sosyal yaşamlarındaki ilişkilerinde sorunlara yol açmakta, düşmanca, antisosyal ve saldırgan davranışlarında da artışa neden olmaktadır. Nitekim bu davranışların günlük yaşamda örnekleri giderek çoğalmaktadır. Örneğin, çok basit ve kolaylıkla çözümlenebilecek anlaşmazlıklar nedeniyle, öğrencilerin öğretmenlerini, arkadaşlarını veya aile bireylerini silahla yaralaması veya öldürme olayları, günümüzde giderek arttığı yazılı ve görsel basında sürekli görünür hale gelmiştir.

Ergenlik döneminde aşırı ve problemlerli internet kullanımı, sosyal izolasyon ve ilişkilerinde duyarsızlık (Beutel vd., 2011; Weiser, 2001), sosyal becerilerin bozulması (Ghassemzadeh, Shahraray ve Moradi, 2008) gibi problemler de dahil olmak üzere, ergenlerin psiko-sosyal gelişimini olumsuz etkilediği (Caplan, 2007) bilinmektedir. Bireylerin sosyal normları öğrenme ve bu sosyal yapıya uyum sağlama kazanımları büyük ölçüde dış çevreyi ve başkalarını gözlemleyerek edinilmektedir. Dolayısıyla, denetimin olmadığı internet ortamında saldırgan davranışları öğrenme, kötü rol modellerine maruz kalma gibi durumlar antisosyal ve düşmanca davranışları güçlendirebilir. Örneğin ergenlerin sosyal medya paylaşımları üzerinden saldırgan ve

antisosyal davranışları teşvik ederek, beğeni göstererek ya da bu davranışlara engel olmayarak yenilerinin oluşmasına ve paylaşılmasına yol açabileceği görülmektedir. Bu durum gerçek yaşamdaki sosyal normların ve ilişkilerin bozulmasına neden olmakla birlikte, antisosyal ve istenemeyen davranışların yaygın ve normal olduğunun kabul edilmesine de yol açmaktadır. Dolayısıyla internet ortamında başlayan olumsuz ve istenmeyen davranışların normleştirilmesi süreci, gerçek yaşamda da antisosyal ve olumsuz davranışları normal karşılanmasını beraberinde getirmektedir. Nitekim bazı çalışmalarda da (Gini, Pozzoli, Borghi ve Franzoni, 2008; Sasson ve Mesch, 2014) antisosyal ve riskli davranış gösteren bireylerin bu davranışlarının diğerleri tarafından onaylandığı ve kabul edildiğine ilişkin tutumların olduğu bulunmuştur.

Ergenlik döneminin gelişim özellikleri dikkate alındığında, birey ailesinden kısmen de uzaklaşmakta, akranlar, arkadaşlar gibi diğer sosyal çevre ile daha fazla ilgilenmeye ve vakit geçirmeye başlamaktadır. Nitekim aile ilişkilerinin görece daha zayıf olduğu bu dönemde, bireylerin internete yönelmesi, aile tarafından dışarı çıkması ve tehlikeli arkadaşlardan korunmak düşüncesi ile önemsenmemekte, çoğu zamanda bu yönelimin teşvik edildiği görülmektedir. Ebeveynlerin, çocuklarının çoğu zaman vakit geçirdiği internet ortamı ve çocuklarının internet üzerindeki etkinlikleri hakkında oldukça düşük farkındalığa, sınırlı bir anlayışa ve bilgiye sahip oldukları (Bélanger, Crossler, Hiller, Park ve Hsiao, 2009) göz önüne alındığında, ebeveynlerin bu teşviki, görece zayıf olan ilişkileri daha da kötüleştirdiği, yüz yüze arkadaşlık ilişkilerini deneyimleyebilmesinin önüne geçtiği, diğer taraftan okula gitmek istememe, okul başarısızlığı, okula uyum sorunlarına gibi pek çok faktöründe oluşumuna da neden olabildiği ileri sürülebilir. Gerçek sosyal deneyimleri internet nedeniyle azalan bireyler, zamanla internet üzerinden bu eksikliği gidermeye yönelmektedirler. Ergenlerin dış dünyaya ilişkin merak ve güdüleri, onları genellikle şiddet konulu çevrimiçi oyunlar, yetişkinlere yönelik sitelere giriş, kontrolün olmadığı ortak paylaşım forumları, sosyal medya gibi daha ilgi çekici ve farklı olan çevrimiçi etkinliklere yönlendirmektedir. Nitekim bu etkinlikler ergenlerin antisosyal davranış ve saldırganlık düzeyini artırabilmektedir. Dolayısıyla yapılan çalışmada belirlenen problemlerli internet kullanımının sosyal sorunlar üzerinden dışa yönelim sorunlarını açıklaması yönündeki sonuçlarının, yukarıda tartışılan araştırmaların sonuçları ile tutarlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, kurulan yapısal modelle ilişkili olarak, problemlerli internet kullanımının ergenin mikro çevresini oluşturan sosyal ilişkilerini olumsuz etkilediği, sorunlara yol

açtığı, bunun sonucunda da ergenlerde dışa yönelim sorun davranışların görülmesine etki ettiği söylenebilir.

5.5. Sonuç

Ergenlerin interneti daha çok eğlence ve iletişim amacıyla kullandıkları ve ebeveynlerin ergenlerin internet kullarımlarına ilişkin herhangi bir sınırlama getirmediikleri, internet kullarımlarını takip etmedikleri belirlenmiştir.

Bu çalışmada ergenlerin problemlili internet kullanımı, aile, arkadaş ve okulu kapsayan yakın sosyal çevre sorunları ile içe yönelim ve dışa yönelim sorun değişkenleri arasındaki ilişkileri belirleyebilmek amacıyla, kuramsal çerçevede farklı model önerilerinde bulunulmuştur. Alanyazında var olan çalışmalar dikkate alınarak önerilen üç farklı hipotetik modelden kabul edilebilir olan ve değişkenler arasındaki ilişkileri en iyi açıklayan modeli belirleyebilmek amacıyla her modelde dörder olmak üzere 12 yapısal eşitlik modeli test edilerek karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkiyi en iyi açıklayan ve kabul edilen modeldeki dolaylı etkilerin anlamlılığına ilişkin ek kanıtlar sağlamak amacıyla bootstrapping analizi ve tercih edilen modelin cinsiyete göre değişmezliğini incelemek amacıyla gruplar arası değişmezlik analizi (Measurement Invariance) yapılmıştır. Bu analizler sonucunda aşağıda sunulan sonuçlar ortaya çıkmıştır:

- Önerilen tüm modeller içerisinde, istatistiksel olarak en iyi değer veren modelin, ergenlerde problemlili internet kullanımı ile içe yönelim / dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkide yakın sosyal çevre sorunlarının kısmi aracılık rolünün bulunduğunu belirten model olduğu saptanmıştır.
- Modelde hem doğrudan hem de dolaylı ilişkilerin anlamlı olduğu gözlenmiştir.

Modelde doğrudan ilişkiler: Problemlili internet kullanımı ile ergenlerin içe yönelim sorunları ($\lambda = .49$), dışa yönelim sorunları ($\lambda = .34$) ve yakın sosyal çevre sorunları ($\lambda = .54$) arasındaki yol katsayıları pozitif yönde anlamlıdır. Problemlili internet kullanım düzeyinin artması, bu üç alanda görülen sorun düzeylerinin artışını yordamaktadır. Dolayısıyla, lise öğrencisi olan ergenlerin, problemlili internet kullanım düzeylerindeki artış, aile, arkadaş ve

okul ortamını kapsayan yakın sosyal çevre ile karşılaştıkları sorunlarını artırmaktadır.

Yakın sosyal çevre sorunları ile içe yönelim ($\beta = .27$) ve dışa yönelim sorunları ($\beta = .54$) arasındaki yol katsayıları da pozitif yönde anlamlıdır. Yakın sosyal çevre ile sorun düzeyinin artması, içe / dışa yönelim sorun düzeylerinin artışını yordamaktadır. Ergenlerin yakın sosyal çevre ile karşılaştıkları sorunların, içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarında artışa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Modelde dolaylı ilişkiler: Problemlerli internet kullanımının içe yönelim ve dışa yönelim sorun düzeyleri ile dolaylı ilişkisi anlamlıdır. Yakın sosyal çevre sorunları değişkeni, problemlerli internet kullanımı ile içe yönelim (dolaylı etki katsayısı=.15) ve dışa yönelim (dolaylı etki katsayısı=.29) sorunları arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir.

- Modelde bootstrapping analizi sonrasında da yakın sosyal çevre sorunlarının, problemlerli internet kullanımı ile içe yönelim (bootstrap katsayısı= .15, %95G.A. =.10;.20) ve dışa yönelim (bootstrap katsayısı= .29, %95G.A.=.23;.38) sorunları arasındaki ilişkide aracılığının anlamlı olduğu görülmüştür. Ergenlerin problemlerli internet kullanımları arttıkça, yakın sosyal çevre ile yaşanan problem düzeyleri artmakta, bu artışla bireylerin içe/dışa yönelim sorun düzeylerinde artış yaşanmaktadır.
- Modelin yapısının, gizil değişkenler arasındaki yol katsayılarının ve gizil değişkenlerin boyutları arasındaki ilişkilerin kız ve erkek gruplarında benzer olduğunu gösteren güçlü değişmezlik modeli eşdeğerlik analizleri sonucunda kabul edilmiş, modelin erkek ve kız gruplarında benzer yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Genel anlamda çalışmanın bulguları internetin ergenlerin yaşamlarındaki yerinin kaçınılmaz olduğu ve yaşamlarından tamamen çıkarmanın gerçekçi ve işlevsel olmadığına işaret etmektedir. Bu bağlamda, internet kullanımının problemlerli hale dönüşmesini engelleyecek, problemlerli hale gelmiş ise bu durumun sonucu oluşabilecek psikolojik ve davranışsal olumsuz sonuçların önlenmesi bağlamında, özellikle aile, arkadaş ve okul ile bağlantılı yakın sosyal ilişkilerin geliştirilmesine yönelik önlemlerin hayata geçirilmesinin işlevsel olabileceği görülmektedir.

5.6. Öneriler

Araştırmanın sonuçları çerçevesinde, okul psikolojik danışmanlarına, ailelere, öğretmenlere yönelik öneriler ile gelecekte yapılacak olan araştırmalara yönelik öneriler aşağıda sunulmuştur.

5.6.1. Okul psikolojik danışmanlarına yönelik öneriler

Araştırmanın sonuçları, problemlili internet kullanımının sosyal çevre sorunları aracılığıyla içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarını artırdığını göstermektedir. Bu bağlamda okul psikolojik danışmanlarının;

- Koruyucu-önleyici hizmetler kapsamında, öğrencilere, öğretmenlere ve ebeveynlere problemlili internet kullanımı, sonuçları, riskleri konusunda bilgilendirme seminerleri, bilgilendirme broşürleri, uzman kişilerin davet edilmesi gibi çalışmalar hazırlamaları,
- Öğrencilere ve velilere internet yoluyla ulaşma amacıyla okul web sitesinde problemlili internet kullanımı ile ilgili bilgilendirme, rehberlik ve yardım modülleri hazırlanarak öğrencilerin ve velilerin kullanmalarının teşvik etmeleri,
- İyileştirici hizmetler bağlamında, okul psikolojik danışma ve rehberlik servisinin dönem içinde anket, görüşme veya gözlemler yoluyla problemlili internet kullanım davranışı gösteren öğrencileri belirlemeleri, bu öğrencilere yönelik sosyalleşmesine yardımcı olacak, iletişim ve empati becerilerinin geliştirmesi, arkadaş edinme ve sürdürme becerilerinin geliştirmesini konu alan grupla psikolojik danışma ve psikoeğitim çalışmaları yapmaları önerilmektedir.

5.6.2. Ailelere yönelik öneriler

Araştırmanın bulguları, problemlili internet kullanımının, aile içinde sorunların oluşmasına veya var olan sorunların gelişimini artırıcı etkisi bulunduğu, ailelerin büyük çoğunluğunun çocuklarının internet ortamındaki davranışlarını takip etmedikleri, internet kullanım sürelerine herhangi bir sınırlama getirmediğini ve ergenlerin problemlili internet kullanımının arkadaşlarıyla ilişkilerini olumsuz etkilediğini yansıtmaktadır. Bu bağlamda ebeveynlerin,

- tüm üyelerinin katılımıyla yapabileceği etkinliklere ve aile iletişimini geliştirmeye zaman ayırmaları ve bunu sürekli kılmaları,

- internet ortamında gerçekleşen çocukları için risk oluşturabilecek çeşitli konularda uzmanlardan, okul psikolojik danışmanlarından ve Yeşilay gibi önemli kuruluşların internet üzerinde modüller halinde yayınladıkları (ör: www.tbm.org.tr) eğitim modüllerinden yararlanarak bilgi sahibi olmaları,
- çocukları ile internette yaptığı etkinlikler, internet üzerinden gerçekleştirebilecek riskli davranışlar ve sonuçları hakkında konuşması, internet üzerinden oyun, araştırma vb. etkinliklere çocukları ile birlikte mümkün olduğunca katılım göstermeleri,
- ergenlerin internet üzerindeki etkinliklerini takip etmeleri, belirli zaman sınırlamaları koymaları, internet filtreme sistemlerini etkin tutmaları, ayrıca bu konuda gerekli takip yazılımlarını çocukların bilgisayarlarına yüklenmesi konusunda hassasiyet göstermeleri,
- çocuklarını arkadaşları ile sosyalleşmesine, bireysel gelişimine olanak sağlayacak şekilde yetenekleri doğrultusunda kültürel, sportif ve sanatsal etkinliklere yönlendirmesi ve bu etkinliklere katılım konusunda destek olunması önerilmiştir.

5.6.3. Öğretmenlere yönelik öneriler

Bu araştırmanın sonuçları problemlili internet kullanımının, ergenin yakın sosyal çevresini oluşturan okul ile ilişkili sorunlara ortam yarattığını, ergenlerin interneti genel anlamda eğlence amacıyla kullandıklarını yansıtmaktadır. Bu bağlamda öğretmenlerin,

- öğrencilerin bilinçli internet kullanımlarına rol model oluşturması açısından, ücretsiz olarak sunulan “Edmodo”, “Google Classroom” gibi hem eğitim öğretim etkinliklerini kolaylaştırıcı ve destekleyici, hem de sosyal öğrenme ve etkileşim ortamı yaratacak uygulamaları kullanmaları,
- özellikle seçmeli olarak sunulan Bilişim ve Bilgi Teknolojileri derslerinde “scratch”, “code.org”, “robot kodlama” gibi kodlama etkinliklerin ders müfredatına alınması, ortak üretim etkinliklerine ve projeler ağırlık verilerek ergenlerin internetin çevrim içi oyun oynama gibi zaman alıcı, verimsiz, problemlili kullanımlarını azaltan önleyici-koruyucu tedbirlerin alınması,
- okul yönetiminin okul içinde öğrencilerin bir arada yürütebilecekleri kültürel, sportif ve sanatsal faaliyetlerin oluşmasına olanak sağlaması ve ortam hazırlaması yoluyla okul sosyal iklimini iyileştirmesine aracılık etmeleri,

- okullarda ders dışı faaliyetler için maliyeti neredeyse olmayan (dijital okul gazetesi hazırlama, online okul radyosu kurma, haftalık temalarla ilgili dijital hikayeler oluşturma, karikatür, havacılık, spor, bisiklet, edebiyat, matematik, bilişim gibi belirli bir alanlara yönelik blog hazırlama gibi sosyal proje ve etkinliklerde) internet ve iletişim teknolojilerinden faydalanılmasına rehberlik etmeleri önerilmiştir.

5.6.4. Araştırmacılara yönelik öneriler

Bu araştırmanın sonuçları belirtilen sınırlılıkları ile gerçekleştirilmiştir. Gelecekte gerçekleştirilecek olan araştırmalarda dikkate alınabilecek öğeler aşağıda sunulmuştur.

- Bu araştırmanın örneklemini lise öğrencilerinden oluşmuştur. İnternet kullanımının ortaokul, hatta ilkokul öğrencilerini kapsayan yaş düzeyine indiği düşünüldüğünde, farklı yaş ve öğretim kademelerinde çalışmanın tekrarlanması, ilgili değişkenlerin tekrar test edilmesi sonuçların genellenebilirliğine katkı sağlayabilir.
- Bu çalışmada problemlerli internet kullanımı genel anlamda ve ölçeğin sınırlılıkları kapsamında ele alınmıştır. Çevrimiçi oyunlar oynama, sosyal ağları sürekli kullanma, yetişkinlere yönelik sitelerde zaman harcama gibi internet kullanımını problemlerli hale getiren kullanım tarzlarının daha özel anlamda ele alınıp, bireyin yakın sosyal çevresi ve bireysel alanda görülen sorunlar üzerindeki etkilerine veya ilişkilerine yönelik araştırmalar yapılması işlevsel olacaktır.
- Çalışmanın bulgular ve sonuç bölümlerinde değişkenler arası ilişkilerde “etki” sözcüğünün, yönlü ilişkiler terminolojisi nedeniyle kullanıldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Kesitsel olan bu çalışmanın sonuçları tam olarak nedensel bağlamda değerlendirilmemekle birlikte ilişkilere yönelik ipuçları vermektedir. Dolayısıyla, çalışmada yer alan değişkenler arasındaki gerçek nedensellik bağlamını ortaya koyabilmek için deneysel çalışmalar gerçekleştirilebilir.
- Araştırmada likert tipi ölçme araçları kullanılarak nicel analiz teknikleri ile yürütülmüştür. Problemlerli internet kullanımı ve bunun getirdiği sosyal ve psikolojik sorunlar ya da bu değişkenler arasındaki örüntüler hakkında daha derinlemesine bilgi edinilebilecek gözlem, görüşme vb. nitel araştırma tekniklerinin kullanıldığı araştırmalar yapılabilir.

- Çalışma kesitsel özellikte olduğundan dolayı yapısal modelde zaman faktörü göz ardı edilmiştir. Bu bağlamda belirlenen modelde problemlili internet kullanımının olası sosyal ve psikolojik sonuçlarının belirli bir zaman kapsamında incelenmesine olanak tanıyan ve neden-sonuç ilişkisi bakımından daha güvenilir sonuçlar sunan prospektif çalışmaların yapılması daha geniş bilgiler edinilmesine olanak sağlayabilir.
- Çalışma sadece ergenlerden toplanan veriler ile gerçekleştirilmiştir. Ergenlerin problemlili internet kullanımlarına ilişkin aile ve öğretmenlerinden de veriler toplanarak karşılaştırmalı analizlerin yapılması değişkenler arası ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir.
- Bu çalışmada, problemlili internet kullanımının içe yönelim ve dışa yönelim sorunlarını yordadığı ve yakın sosyal çevre sorunların aracı değişken olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, yakın sosyal çevre sorunlarını azaltmaya yönelik, ilişki geliştirme, problem çözme, empati, zaman yönetimi, kişiler arası iletişim gibi yaşam becerileri konularını kapsayan psiko-eğitim programlarının hazırlanması ve uygulanması işlevsel görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abecassis, M., Hartup, W. W., Haselager, G. J. T., Scholte, R. H. J. and Lieshout, C. F. M. Van. (2002). Mutual Antipathies and Their Significance in Middle Childhood and Adolescence. *Child Development*, 73(5), 1543–1556. doi:10.1111/1467-8624.00489
- Adkins, D. E., Wang, V., Dupre, M. E., van den Oord, E. J. C. G. and Elder, Jr., G. H. (2009). Structure and Stress: Trajectories of Depressive Symptoms across Adolescence and Young Adulthood. *Social Forces*, 88(1), 31–60. doi:10.1353/sof.0.0238
- Ah, Y. A. and Jeong, W. C. (2011). The mediating effect of internet addiction between academic stress and school maladjustment in adolescence. *Korean Journal of Adolescents*, 18, 27–50.
- Ahmadi, K. and Saghafi, A. (2013). Psychosocial profile of Iranian adolescents' internet addiction. *Cyberpsychology, behavior and social networking*, 16(7), 543–8. doi:10.1089/cyber.2012.0237
- Ahn, D. and Shin, D. H. (2013). Is the social use of media for seeking connectedness or for avoiding social isolation? Mechanisms underlying media use and subjective well-being. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2453–2462. doi:10.1016/j.chb.2012.12.022
- Ai, M. (2013). How computer and Internet use influences mental health: a five-wave latent growth model. *Asian Journal of Communication*, 23(2), 175–190. doi:10.1080/01292986.2012.725179
- Akın, A. and Iskender, M. (2011). Internet Addiction and Depression , Anxiety and Stress. *International online journal of educational sciences*, 3(1), 138–148. doi:10.7748/ns2013.06.27.43.59.s52
- Aksaray, P. D. S. (2011). Siber zorbalık. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2).
- Alam, S. S., Hazrul, N. M., Hashim, N., Ahmad, M., Aniza, C., Wel, C., ... Omar, A. (2014). Negative and positive impact of internet addiction on young adults: Empericial study in Malaysia. *Intangible Capital*, 10(3), 619–638. doi:10.3926/ic.452
- Amichai-Hamburger, Y. and Ben-Artzi, E. (2003). Loneliness and Internet use.

- Computers in Human Behavior*, 19(1), 71–80. doi:10.1016/S0747-5632(02)00014-6
- Anderman, E. M. (2002). School effects on psychological outcomes during adolescence. *Journal of Educational Psychology*, 94(4), 795–809. doi:10.1037/0022-0663.94.4.795
- Anderson, C. A., Sakamoto, A., Gentile, D. A., Ihori, N., Shibuya, A., Yukawa, S., ... Kobayashi, K. (2008). Longitudinal effects of violent video games on aggression in Japan and the United States. *Pediatrics*, 122(5), e1067–e1072.
- Anderson, J. C. and Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411–423. doi:10.1037/0033-2909.103.3.411
- Ang, R. P. (2015). Adolescent cyberbullying: A review of characteristics, prevention and intervention strategies. *Aggression and Violent Behavior*, 25, 35–42. doi:10.1016/j.avb.2015.07.011
- Ansary, N. S. and Luthar, S. S. (2009). Distress and academic achievement among adolescents of affluence: A study of externalizing and internalizing problem behaviors and school performance. *Development and Psychopathology*, 21(1), 319. doi:10.1017/S0954579409000182
- Arisoy, Ö. (2009). İnternet Bağımlılığı and Tedavisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1(1), 55–67. doi:10.18863/pgy.43015
- Aricak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoglu, A., Saribeyoglu, S., Ciplak, S., Yilmaz, N., ... Uzunhasanoglu, A. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *Cyberpsychology & behavior*, 11(3), 253–261. doi:10.1089/cpb.2007.0016
- Armstrong, L., Phillips, J. G. and Saling, L. L. (2000). Potential determinants of heavier Internet usage. *International Journal of Human-Computer Studies*, 53(4), 537–550. doi:10.1006/ijhc.2000.0400
- Arnett, J. J. (1999). Adolescent storm and stress, reconsidered. *The American psychologist*, 54(5), 317–326. doi:10.1037/0003-066X.54.5.317
- Ashford, J., Smit, F., Van Lier, P. A. C., Cuijpers, P. and Koot, H. M. (2008). Early risk indicators of internalizing problems in late childhood: A 9-year longitudinal study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 49(7), 774–780. doi:10.1111/j.1469-7610.2008.01889.x
- Atwal, J., Klaus, N., Ph, D. and Daily, R. (2012). Problematic Internet Use in

- Adolescents: An Overview for Primary Care Providers. *Kansas Journal of Medicine*, 108–113.
- Avcı, R. ve Güçray, S. S. (2010). Şiddet Davranışı Gösteren ve Göstermeyen Ergenlerin Ailelerinin Aile İşlevleri , Aile Bire ylerine İlişkin Problemler , Öfke ve Öfke İfade Tarzları Açısından İncelenmesi, *10(1)*, 45–76.
- Bagwell, C. L., Newcomb, A. F. and Bukowski, W. M. (1998). Preadolescent friendship and peer rejection as predictors of adult adjustment. *Child Development*, 69(1), 140–153. doi:10.1111/j.1467-8624.1998.tb06139.x
- Baker, J. A., Grant, S. and Morlock, L. (2008). The teacher-student relationship as a developmental context for children with internalizing or externalizing behavior problems. *School Psychology Quarterly*, 23(1), 3–15. doi:10.1037/1045-3830.23.1.3
- Balkan, E. (2011). The Relationship Between Computer-Internet Addiction And Family Functions Among University Students. *Education Sciences*, 6(1), 231–239.
- Balkaya, A. ve Ceyhan, A. A. (2014). *Ergenlerin internet ve problemlili internet kullanım davranışlarının bazı psiko-sosyal özellikler açısından incelenmesi*. Eskişehir : Anadolu Üniversitesi, 2014. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=cat03696a&AN=ana.119669&lang=tr&site=eds-live&authtype=uid> adresinden erişildi.
- Baltacı, H. Ş., İşleyen, F. ve Özdemir, S. (2012). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Romantik İlişki Durumları ve Sosyal Ağ Kullanımlarına göre Etkileşim Kaygısı ve Sosyal Destek Algılarının İncelenmesi. *Mesin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 25–36.
- Banjanin, N., Banjanin, N., Dimitrijevic, I. and Pantic, I. (2015). Relationship between internet use and depression: Focus on physiological mood oscillations, social networking and online addictive behavior. *Computers in Human Behavior*, 43, 308–312. doi:10.1016/j.chb.2014.11.013
- Banzon-Librojo, L. A., Garabiles, M. R. and Alampay, L. P. (2017). Brief report: Relations between harsh discipline from teachers, perceived teacher support, and bullying victimization among high school students. *Journal of Adolescence*, 57, 18–22. doi:10.1016/j.adolescence.2017.03.001
- Barber, B. K. (1992). Family, personality, and adolescent problem behaviors. *Journal of Marriage and the Family*, 69–79.

- Baron, R. M. and Kenny, D. a. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182. doi:10.1037/0022-3514.51.6.1173
- Barrera, M., Chassin, L. and Rogosch, F. (1993). Effects of social support and conflict on adolescent children of alcoholic and nonalcoholic fathers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(4), 602–612. doi:10.1037/0022-3514.64.4.602
- Batıgün, A. D. ve Kılıç, N. (2011). İnternet Bağımlılığı ile Kişilik Özellikleri, Sosyal Destek, Psikolojik Belirtiler ve Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67), 1.
- Batmaz, M. and Ayas, T. (2013). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerin Psikolojik Belirtilere Göre Sanal Zorbalık Düzeylerinin Yordanması. *Sakarya University Journal of Education*, 1(April), 43–53.
- Baumgartner, S. E., Valkenburg, P. M. and Peter, J. (2010). Unwanted online sexual solicitation and risky sexual online behavior across the lifespan. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 31(6), 439–447.
- Bayer, J. K., Sanson, A. V. and Hemphill, S. A. (2009). Early Childhood Aetiology of Internalising Difficulties: A Longitudinal Community Study. *International Journal of Mental Health Promotion*, 11(1), 4–14. doi:10.1080/14623730.2009.9721777
- Bean, R. A., Bush, K. R., McKenry, P. C. and Wilson, S. M. (2003). The Impact of Parental Support, Behavioral Control, and Psychological Control on the Academic Achievement and Self-Esteem of African American and European American Adolescents. *Journal of Adolescent Research*, 18(5), 523–541. doi:10.1177/0743558403255070
- Beard, K. W. (2008). Internet addiction in children and adolescents. *Computer science research trends*, 59–70.
- Beard, K. W. and Wolf, E. M. (2001). Modification in the proposed diagnostic criteria for Internet addiction. *Cyberpsychology & Behavior*, 4(3), 377–383. doi:10.1089/109493101300210286
- Bélanger, F., Crossler, R. E., Hiller, J. S., Park, J. M. and Hsiao, M. (2009). Children Online Privacy: Issues with Parental Awareness and Control. *Annals of Emerging Research in Information Assurance, Security and Privacy Services*, 311–333.

- https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=DUFqRPNqBrQC&oi=fnd&pg=PA311&dq=Bélanger,+Crossler,+Hiller,+Park,+%26+Hsiao,+2009&ots=HVmI8uSj7D&sig=vm-zvcslHGvSPOGrOIA2quLWJUE&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false adresinden erişildi.
- Bell-Dolan, D. J., Last, C. G. and Strauss, C. C. (1990). Symptoms of anxiety disorders in normal children. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 29(5), 759–765. doi:10.1097/00004583-199009000-00014
- Bessière, K., Kiesler, S., Kraut, R. and Boneva, B. S. (2008). Effects of Internet Use And Social Resources On Changes in Depression. *Information, Communication & Society*, 11(1), 47–70. doi:10.1080/13691180701858851
- Betts, J., Gullone, E. and Allen, J. S. (2009). An examination of emotion regulation, temperament, and parenting style as potential predictors of adolescent depression risk status: A correlational study. *British Journal of Developmental Psychology*, 27(2), 473–485. doi:10.1348/026151008X314900
- Beutel, M. E., Brähler, E., Glaesmer, H., Kuss, D. J., Wölfling, K. and Müller, K. W. (2011). Regular and Problematic Leisure-Time Internet Use in the Community: Results from a German Population-Based Survey. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(5), 291–296. doi:10.1089/cyber.2010.0199
- Bevan, J. L., Gomez, R. and Sparks, L. (2014). Disclosures about important life events on Facebook: Relationships with stress and quality of life. *Computers in Human Behavior*, 39, 246–253. doi:10.1016/j.chb.2014.07.021
- Bilal, F. (2005). *Ergenlerde çevresel risk etmenleri ve psikopatoloji*. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Bohn, A., Buchta, C., Hornik, K. and Mair, P. (2014). Making friends and communicating on Facebook: Implications for the access to social capital. *Social Networks*, 37(1), 29–41. doi:10.1016/j.socnet.2013.11.003
- Bongers, I. L., Koot, H. M., van der Ende, J. and Verhulst, F. C. (2003). The normative development of child and adolescent problem behavior. *Journal of Abnormal Psychology*, 112(2), 179–192. doi:10.1037/0021-843X.112.2.179
- Bornstein, M. H., Hahn, C.-S. and Haynes, O. M. (2010). Social competence, externalizing, and internalizing behavioral adjustment from early childhood through early adolescence: Developmental cascades. *Development and Psychopathology*, 22(4), 717–735. doi:10.1017/S0954579410000416

- Bosacki, S., Dane, A., Marini, Z. and Ylc-Cura. (2007). Peer relationships and internalizing problems in adolescents: mediating role of self-esteem. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 12(4), 261–282. doi:10.1080/13632750701664293
- Bowen, N. K. and Bowen, G. L. (1999). Effects of Crime and Violence in Neighborhoods and Schools on the School Behavior and Performance of Adolescents. *Journal of Adolescent Research*, 14(3), 319–342. doi:10.1177/0743558499143003
- Bozkurt, N. (2004). Bir grup üniversite öğrencisinin depresyon ve kaygı düzeyleri ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiler [The relationship between the levels of depression and anxiety in a group of university students and various variables]. *Eğitim ve Bilim [Education and Science]*, 29(133), 52–59.
- Bridewell, W. B. and Chang, E. C. (1997). Distinguishing between anxiety, depression, and hostility: Relations to anger-in, anger-out, and anger control. *Personality and Individual Differences*, 22(4), 587–590.
- Briggs-Gowan, M. J., Carter, A. S., Skuban, E. M. and Horwitz, S. M. (2006). Are Infant-Toddler Social-Emotional and Behavioral Problems Transient? *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 45(7), 849–858. doi:10.1097/01.chi.0000220849.48650.59
- Brockenbrough, K. K., Cornell, D. G. and Loper, A. B. (2002). Aggressive Attitudes Among Victims of Violence at School. *Education & Treatment of Children (ETC)*, 25(3), 273–287. <http://proxy.lib.umich.edu/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eft&AN=507779373&site=ehost-live&scope=site> adresinden erişildi.
- Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an Experimental Ecology of Human Development. *American Psychologist*, 32(7), 513–531. doi:10.1037/0003-066X.32.7.513
- Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. *Readings on the development of children*. doi:http://www.psy.cmu.edu/~sieglar/35_bronfenbrenner94.pdf
- Bronfenbrenner, U. (2009). *The ecology of human development*. Harvard university press.
- Brunet, J., Sabiston, C. M., O’Loughlin, E., Chaiton, M., Low, N. C. P. and O’Loughlin, J. L. (2014). Symptoms of depression are longitudinally associated with sedentary behaviors among young men but not among young women. *Preventive Medicine*, 60, 16–20. doi:10.1016/j.ypmed.2013.12.003
- Buhs, E. S., Ladd, G. W. and Herald, S. L. (2006). Peer exclusion and victimization:

- Processes that mediate the relation between peer group rejection and children's classroom engagement and achievement? *Journal of Educational Psychology*, 98(1), 1–13. doi:10.1037/0022-0663.98.1.1
- Burke, J. D., Waldman, I. and Lahey, B. B. (2010). Predictive validity of childhood oppositional defiant disorder and conduct disorder: Implications for the DSM-V. *Journal of Abnormal Psychology*, 119(4), 739–751. doi:10.1037/a0019708
- Burke, R. J. and Weir, T. (1978). Sex differences in adolescent life stress, social support, and well-being. *The Journal of Psychology*, 98(2), 277–288.
- Buschgens, C. J. M. ., Van Aken, M. A. G. ., Swinkels, S. H. N. . c, Ormel, J. ., Verhulst, F. C. . and Buitelaar, J. K. . c. (2010). Externalizing behaviors in preadolescents: Familial risk to externalizing behaviors and perceived parenting styles. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 19(7), 567–575. doi:10.1007/s00787-009-0086-8
- Buss, A. H. and Perry, M. (1992). PERSONALITY PROCESSES AND INDIVIDUAL The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality*, 63(3), 452–459. doi:10.1037/0022-3514.63.3.452
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri. *Ankara: Pegem Akademi*.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming*. Routledge.
- Campbell, S. B., Spieker, S., Burchinal, M., Poe, M. D., Belsky, J., Booth-LaForce, C., ... Weinraub, M. (2006). Trajectories of aggression from toddlerhood to age 9 predict academic and social functioning through age 12. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 47(8), 791–800. doi:10.1111/j.1469-7610.2006.01636.x
- Canetti, L., Bachar, E., Galili-Weisstub, E., De-Nour, A. K. and Shalev, A. Y. (1997). Parental bonding and mental health in adolescence. *Adolescence*, 32(126), 380–394.
- Cantor, J. (2000). Media violence. *Journal of Adolescent Health*, 27(2), 30–34. doi:10.1016/S1054-139X(00)00129-4
- Capaldi, D., Dishion, T., Stoolmiller, M. and Yoerger, K. (2001). Aggression toward female partners by at-risk young men: the contribution of male adolescent friendships. *Developmental psychology*, 37(1), 61–73. doi:10.1037/0012-1649.37.1.61
- Caplan, S. E. (2003). Preference for online social interaction: A theory of problematic

- internet use and psychosocial well-being. *Communication Research*, 30(6), 625–648. doi:10.1177/0093650203257842
- Caplan, S. E. (2007). Relations Among Loneliness, Social Anxiety, and Problematic Internet Use. *CyberPsychology & Behavior*, 10(2), 234–242. doi:10.1089/cpb.2006.9963
- Caplan, S., Williams, D. and Yee, N. (2009). Problematic Internet use and psychosocial well-being among MMO players. *Computers in Human Behavior*, 25(6), 1312–1319. doi:10.1016/j.chb.2009.06.006
- Carli, V., Durkee, T., Wasserman, D., Hadlaczky, G., Despalins, R., Kramarz, E., ... Kaess, M. (2012). The association between pathological internet use and comorbid psychopathology: A systematic review. *Psychopathology*, 46(1), 1–13. doi:10.1159/000337971
- Carter, J. M. (2011). Examining the relationship among physical and psychological health, parent and peer attachment, and cyberbullying in adolescents in urban and suburban environments. Wayne State University.
- Casale, S. and Fioravanti, G. (2011). Psychosocial correlates of internet use among Italian students. *International Journal of Psychology*, 46(4), 288–298. doi:10.1080/00207594.2010.541256
- Catalano, R. F., Haggerty, K. P., Oesterle, S., Fleming, C. B. and Hawkins, J. D. (2004). The importance of bonding to school for healthy development: findings from the Social Development Research Group. *The Journal of school health*, 74(7), 252–261. doi:10.1111/j.1746-1561.2004.tb08281.x
- Cavanagh, S. E. (2008). Family Structure History and Adolescent Adjustment. *Journal of Family Issues*, 29(7), 944–980. doi:10.1177/0192513X07311232
- Cemalcilar, Z. (2010). Schools as socialisation contexts: Understanding the impact of school climate factors on students' sense of school belonging. *Applied Psychology*, 59(2), 243–272. doi:10.1111/j.1464-0597.2009.00389.x
- Ceyhan, A. A. (2008). Predictors of problematic internet use on Turkish university students. *CyberPsychology & Behavior*, 11(3), 363–366.
- Ceyhan, A. A. ve Ceyhan, E. (2008). Loneliness, depression, and computer self-efficacy as predictors of problematic internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 11(6), 699–701.
- Ceyhan, A. A. ve Ceyhan, E. (2014). Problemlı İnternet Kullanım Ölçeği'nin Ergenlerde

- Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Bağımlılık Dergisi*, 15(2), 56–64.
- Ceyhan, E. (2010). Problemlü İnternet Kullanım Düzeyi Üzerinde Kimlik Statüsünün , İnternet Kullanım Amacının ve Cinsiyetin Yordayıcılığı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(3), 1323–1356.
- Ceyhan, E., Ceyhan, A. A. and Gürcan, A. (2007). The validity and reliability of the problematic internet usage scale. *Educational Sciences: theory & practice*, 7(1).
- Chang, F. C., Chiu, C. H., Lee, C. M., Chen, P. H. and Miao, N. F. (2014). Predictors of the initiation and persistence of Internet addiction among adolescents in Taiwan. *Addictive Behaviors*, 39(10), 1434–1440. doi:10.1016/j.addbeh.2014.05.010
- Charlton, J. P. and Danforth, I. D. W. (2007). Distinguishing addiction and high engagement in the context of online game playing. *Computers in Human Behavior*, 23(3), 1531–1548. doi:10.1016/j.chb.2005.07.002
- Chen, X., Rubin, K. H. and Li, D. (1997). Relation between academic achievement and social adjustment: Evidence from Chinese children. *Developmental psychology*, 33(3), 518–525. doi:0012-1649/97
- Chen, Y.-F. and Peng, S. S. (2008). University Students' Internet Use and Its Relationships with Academic Performance, Interpersonal Relationships, Psychosocial Adjustment, and Self-Evaluation. *CyberPsychology & Behavior*, 11(4), 467–469. doi:10.1089/cpb.2007.0128
- Chen, Y. L., Chen, S. H. and Gau, S. S. F. (2015). ADHD and autistic traits, family function, parenting style, and social adjustment for Internet addiction among children and adolescents in Taiwan: A longitudinal study. *Research in Developmental Disabilities*, 39(7), 20–31. doi:10.1016/j.ridd.2014.12.025
- Cheng, C. and Li, A. Y.-L. (2014). Internet addiction prevalence and quality of (real) Life: A meta-analysis of 31 nations across seven world regions. *CyberPsychology, Behavior, & Social Networking*, 17(12), 755–760. doi:10.1089/cyber.2014.0317
- Chng, G. S., Li, D., Liao, A. K. and Khoo, A. (2015). Moderating effects of the family environment for parental mediation and pathological Internet use in youths. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18(1), 30–36. doi:10.1089/cyber.2014.0368
- Cho, S.-C., Kim, J., Kim, B.-N., Lee, J.-H. and Kim, E.-H. (2008). Biogenetic temperament and character profiles and attention deficit hyperactivity disorder symptoms in Korean adolescents with problematic Internet use. *Cyberpsychology &*

- behavior : the impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society*, 11(6), 735–737. doi:10.1089/cpb.2007.0285
- Cho, S. M., Sung, M. J., Shin, K. M., Lim, K. Y. and Shin, Y. M. (2013). Does psychopathology in childhood predict internet addiction in male adolescents? *Child Psychiatry and Human Development*, 44(4), 549–555. doi:10.1007/s10578-012-0348-4
- Chong, W. H., Chye, S., Huan, V. S. and Ang, R. P. (2014). Generalized problematic Internet use and regulation of social emotional competence: The mediating role of maladaptive cognitions arising from academic expectation stress on adolescents. *Computers in Human Behavior*, 38, 151–158. doi:10.1016/j.chb.2014.05.023
- Chou, C., Condrón, L. and Belland, J. C. (2005). A review of the research on Internet addiction. *Educational Psychology Review*, 17(4), 363–388. doi:10.1007/s10648-005-8138-1
- Chou, C. and Hsiao, M.-C. (2000). Internet addiction, usage, gratification, and pleasure experience: the Taiwan college students' case. *Computers & Education*, 35(1), 65–80. doi:10.1016/S0360-1315(00)00019-1
- Ciarrochi, J., Parker, P., Sahdra, B., Marshall, S., Jackson, C., Gloster, A. T. and Heaven, P. (2016). The development of compulsive internet use aCiarrochi, J., Parker, P., Sahdra, B., Marshall, S., Jackson, C., Gloster, A. T., & Heaven, P. (2016). The development of compulsive internet use and mental health: A four-year study of adolescence. *Developmenta. Developmental Psychology*, 52(2), 272–283. doi:10.1037/dev0000070
- Çiğerci, C. Z. (2006). Üstün yetenekli olan ve olmayan ergenlerde benlik saygısı, başkalarının algılanması ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkiler: Fen lisesi ve düz lise karşılaştırması Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. *Sakarya Üniversitesi, Sakarya*.
- Clemente, M., Espinosa, P. and Vidal, M. Á. (2008). The media and violent behavior in young people: Effects of the media on antisocial aggressive behavior in a Spanish sample. *Journal of Applied Social Psychology*, 38(10), 2395–2409. doi:10.1111/j.1559-1816.2008.00397.x
- Cohen, J., Mychailyszyn, M., Settapani, C., Crawley, S. and Kendall, P. C. (2011). Issues in Differential Diagnosis: Considering Generalized Anxiety Disorder, Obsessive-Compulsive Disorder, and Posttraumatic Stress Disorder. *Handbook of child and*

- adolescent anxiety disorders* içinde (ss. 23–35). Springer.
- Coie, J., Terry, R., Lenox, K., Lochman, J. and Hyman, C. (1998). Childhood peer rejection and aggression as predictors of stable patterns of adolescent disorder. *Development and Psychopathology*, 10(3), 587–588. doi:10.1017/S095457949800176X
- Cole, D. A., Martin, J. M., Powers, B. and Truglio, R. (1996). Modeling causal relations between academic and social competence and depression: a multitrait-multimethod longitudinal study of children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 105(2), 258–270. doi:10.1037/0021-843X.105.2.258
- Collins, W. A. and Laursen, B. (2004). Changing Relationships, Changing Youth: Interpersonal Contexts of Adolescent Development. *Journal of Early Adolescence*, 24(1), 55–62. doi:10.1177/0272431603260882
- Collishaw, S., Maughan, B., Goodman, R. and Pickles, A. (2004). Time trends in adolescent mental health. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 45(8), 1350–1362. doi:10.1111/j.1469-7610.2004.00335.x
- Conger, R. D., Ge, X., Elder, G. H., Lorenz, F. O. and Simons, R. L. (1994). Economic stress, coercive family process and developmental problems of adolescents. *Child Development*, 65(2931), 541–561.
- Cook, C. R., Dart, E., Collins, T., Restori, A., Daikos, C. and Delpont, J. (2012). Preliminary study of the confined, collateral, and combined effects of reading and behavioral interventions: Evidence for a transactional relationship. *Behavioral Disorders*, 38(1), 38–56.
- Costa, P. T., McCrae, R. and Dye, D. A. (1991). Facets scales for agreeableness and conscientiousness: A revision of the NEO personality inventory. *Personality and Individual Differences*, 12(9), 887–898.
- Costello, E. J., Egger, H. and Angold, A. (2005). 10-year research update review: the epidemiology of child and adolescent psychiatric disorders: I. Methods and public health burden. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 44(10), 972–986.
- Costello, E. J., Mustillo, S., Erkanli, A., Keeler, G. and Angold, A. (2003). Prevalence and development of psychiatric disorders in childhood and adolescence. *Archives of General Psychiatry*, 60(8), 837–844. doi:10.1001/archpsyc.60.8.837
- Cömert, I. T. I. T. ve Kayıran, S. M. (2013). Çocuk ve Ergenlerde İnternet Kullanımı.

- Çocuk Dergisi*, 10(4), 166–170. doi:10.5222/j.child.2010.166
- Cripps, K. and Zyromski, B. (2009). Adolescents' psychological well-being and perceived parental involvement: Implications from parental involvement in middle schools. *Research in Middle Level Education*, 33(4), 1–13. doi:10.1080/19404476.2009.11462067
- Critselis, E., Janikian, M., Paleomilitou, N., Oikonomou, D., Kassinopoulos, M., Kormas, G. and Tsitsika, A. (2014). Predictive factors and psychosocial effects of Internet addictive behaviors in Cypriot adolescents. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 26(3), 369–375. doi:10.1515/ijamh-2013-0313
- Crocker, J. and Park, L. E. (2004). The Costly Pursuit of Self-Esteem. *Psychological Bulletin*, 130(3), 392–414. doi:10.1037/0033-2909.130.3.392
- Crozier, M., Gillihan, S. J. and Powers, M. B. (2011). Issues in differential diagnosis: phobias and phobic conditions. *Handbook of child and adolescent anxiety disorders* içinde (ss. 7–22). Springer.
- Çelik, Ç. B. ve Odacı, H. (2012). The predictive role of self-esteem and self-perception on problematic internet use. Turkey, Europe: NWSA.
- Çevik, G. B. and Çelikkaleli, Ö. (2010). Ergenlerin Arkadaş Bağlılığı Ve internet Bağımlılığının Cinsiyet Ebeveyn Tutumu Ve Anne baba Eğitim Düzeylerine Göre incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 225–240.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). Sosyal bilimler için çok değişkenli SPSS ve LISREL uygulamaları (2. Baskı). *Pegem Akademi Yayınları*.
- Çuhadar, C. (2012). Exploration of problematic Internet use and social interaction anxiety among Turkish pre-service teachers. *Computers & Education*, 59(2), 173–181. doi:10.1016/j.compedu.2011.12.029
- Çuhadaroğlu, F. ve Sonuvar, B. (1992). Adolesanlarda depresyon. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 29, 145–150.
- Davis, H. A. (2001). The Quality and Impact of Relationships between Elementary School Students and Teachers. *Contemporary Educational Psychology*, 26(4), 431–453. doi:10.1006/ceps.2000.1068
- Davis, K. (2010). Coming of age online: The developmental underpinnings of girls' blogs. *Journal of Adolescent Research*, 25(1), 145–171.
- Davis, K. (2012). Friendship 2.0: Adolescents' experiences of belonging and self-

- disclosure online. *Journal of Adolescence*, 35(6), 1527–1536. doi:10.1016/j.adolescence.2012.02.013
- Davis, R. A. (2001). Cognitive-behavioral model of pathological Internet use. *Computers in Human Behavior*, 17(2), 187–195. doi:10.1016/S0747-5632(00)00041-8
- Davison, T. E. and McCabe, M. P. (2006). Adolescent Body Image and Psychosocial Functioning. *The Journal of Social Psychology*, 146(1), 15–30. doi:10.3200/SOCP.146.1.15-30
- De Leo, J. A. and Wulfert, E. (2013). Problematic Internet use and other risky behaviors in college students: an application of problem-behavior theory. *Psychology of addictive behaviors*, 27(1), 133–141. doi:10.1037/a0030823
- DeHue, F., Bolman, C. and Völlink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *CyberPsychology & Behavior*, 11(2), 217–223.
- Demir, A. and Tarhan, N. (2001). Loneliness and social dissatisfaction in Turkish adolescents. *The Journal of psychology*, 135(1), 113–123. doi:10.1080/00223980109603684
- Demir, N. Ö., Baran, A. G. ve Ulusoy, D. (2005). Türkiye'de ergenlerin arkadaş-akran grupları ile ilişkileri ve sapmış davranışlar: Ankara örnekleme. *Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 83–108.
- Demir, Y. and Kutlu, M. (2016). The Relationship between Loneliness and Depression: Mediation Role of Internet Addiction. *Educational Process: International Journal*, 5(2), 97–105. doi:10.12973/edupij.2016.52.1
- Demirtas Madran, H. A. and Ferligul Cakilci, E. (2014). The relationship between aggression and online video game addiction: A study on massively multiplayer online video game players. *Cok oyunculu çevrimici video oyunu oynayan bireylerde video oyunu bagimliliği ve saldirganlık.*, 15(2), 99–107. doi:10.5455/apd.39828
- Deniz, S. (2014). Ergenlerin problemlili mobil telefon kullanımının utangaçlık ve sosyal anksiyete ile ilişkisinin incelenmesi. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Denton, R. E. and Kampfe, C. M. (1994). The relationship between family variables and adolescent substance abuse: A literature review. *Adolescence*, 29(114), 475.
- Derin, S. (2013). Lise Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ve Öznel İyi Oluş. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Hacettepe Üniversitesi.*
- Deters, F. große and Mehl, M. R. (2013). Does Posting Facebook Status Updates Increase

- or Decrease Loneliness? An Online Social Networking Experiment. *Social Psychological and Personality Science*, 4(5), 579–586. doi:10.1177/1948550612469233
- Ding, Q., Li, D., Zhou, Y., Dong, H. and Luo, J. (2017). Perceived parental monitoring and adolescent internet addiction: A moderated mediation model. *Addictive Behaviors*, 74(December 2016), 48–54. doi:10.1016/j.addbeh.2017.05.033
- Direktör, C. ve Çakıcı, M. (2012). Ergenlerde Algılanan Ebeveyn Kabul and Reddi Psikolojik Sorunlar Üzerindeki Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)*, (Özel Sayı), 132–144.
- Dishion, T. J., Nelson, S. E. and Bullock, B. M. (2004). Premature adolescent autonomy: Parent disengagement and deviant peer process in the amplification of problem behaviour. *Journal of Adolescence*, 27(5), 515–530. doi:10.1016/j.adolescence.2004.06.005
- Dmitrieva, J., Chen, C., Greenberger, E. and Gil-Rivas, V. (2004). Family Relationships and Adolescent Psychosocial Outcomes: Converging Findings from Eastern and Western Cultures. *Journal of Research on Adolescence*, 14(4), 425–447. doi:10.1111/j.1532-7795.2004.00081.x
- Doğan, A. (2010). Ekolojik sistemler kuramı çerçevesinde akran zorbalığının incelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(3), 149–162.
- Doğan, A. (2013). İnternet bağımlılığı yaygınlığı. DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Dong, G., Lu, Q., Zhou, H. and Zhao, X. (2011). Precursor or sequela: Pathological disorders in people with internet addiction disorder. *PLoS ONE*, 6(2), 1–5. doi:10.1371/journal.pone.0014703
- Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., Robins, R. W., Moffitt, T. E. and Caspi, A. (2005). Low self-esteem is related to aggression, antisocial behavior, and delinquency. *Psychological science*, 16(4), 328–35. doi:10.1111/j.0956-7976.2005.01535.x
- Dopheide, J. A. (2006). Recognizing and treating depression in children and adolescents. *American Journal of Health-System Pharmacy*, 63(3), 233–243. doi:10.2146/ajhp050264
- Douglas, A. C., Mills, J. E., Niang, M., Stepchenkova, S., Byun, S., Ruffini, C., ... Blanton, M. (2008). Internet addiction: Meta-synthesis of qualitative research for the decade 1996-2006. *Computers in Human Behavior*, 24(6), 3027–3044.

doi:10.1016/j.chb.2008.05.009

- Douglas, K. M. and McGarty, C. (2001). Identifiability and self-presentation: Computer-mediated communication and intergroup interaction. *British Journal of Social Psychology*, 40(3), 399–416. doi:10.1348/014466601164894
- Durkee, T., Kaess, M., Carli, V., Parzer, P., Wasserman, C., Floderus, B., ... Wasserman, D. (2012). Prevalence of pathological internet use among adolescents in Europe: Demographic and social factors. *Addiction*, 107(12), 2210–2222. doi:10.1111/j.1360-0443.2012.03946.x
- Düzgün, Ş. (2003). Öğrencilerin psikolojik belirtileri ile ana-baba tutumları arasındaki ilişkiler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1–2), 149–162. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunisobil/article/view/1020000025> adresinden erişildi.
- Eastin, M. S. (2005). Teen Internet Use: Relating Social Perceptions and Cognitive Models to Behavior. *CyberPsychology & Behavior*, 8(1), 62–75. doi:10.1089/cpb.2005.8.62
- Eccles, J., Barber, B., Jozefowicz, D., Malenchuk, O. and Vida, M. (1999). Self-evaluations of competence, task values, and self-esteem. *Beyond appearance: A new look at adolescent girls*, 53–83.
- Egan, S. K. and Perry, D. G. (1998). Does low self-regard invite victimization? *Developmental psychology*, 34(2), 299–309. doi:10.1037/0012-1649.34.2.299
- Ehrenreich, S. E., Underwood, M. K. and Ackerman, R. A. (2014). Adolescents' text message communication and growth in antisocial behavior across the first year of high school. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 42(2), 251–264. doi:10.1007/s10802-013-9783-3
- Eisenberg, N., Cumberland, a, Spinrad, T. L., Fabes, R. a, Shepard, S. a, Reiser, M., ... Guthrie, I. K. (2001). The relations of regulation and emotionality to children's externalizing and internalizing problem behavior. *Child development*, 72(August), 1112–1134. doi:http://dx.doi.org/10.1111/1467-8624.00337
- Elhai, J. D., Dvorak, R. D., Levine, J. C. and Hall, B. J. (2017). Problematic smartphone use: A conceptual overview and systematic review of relations with anxiety and depression psychopathology. *Journal of Affective Disorders*, 207(August 2016), 251–259. doi:10.1016/j.jad.2016.08.030
- Elhai, J. D., Levine, J. C., Dvorak, R. D. and Hall, B. J. (2016). Fear of missing out, need

- for touch, anxiety and depression are related to problematic smartphone use. *Computers in Human Behavior*, 63, 509–516. doi:10.1016/j.chb.2016.05.079
- Elizabeth, J., King, N. and Ollendick, T. H. (2004). Etiology of Social Anxiety Disorder in Children and Youth. *Behaviour Change*, 21(3), 162–172. doi:10.1375/bech.21.3.162.55993
- Ellis, W. E. and Zarbatany, L. (2007). Peer Group Status as a Moderator of Group Influence on Children's Deviant, Aggressive, and Prosocial Behavior. *Child Development*, 78(4), 1240–1254. doi:10.1111/j.1467-8624.2007.01063.x
- Ellison, N. B., Steinfield, C. and Lampe, C. (2007). The benefits of facebook "friends:" Social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1143–1168. doi:10.1111/j.1083-6101.2007.00367.x
- Englund, M. M. and Siebenbruner, J. (2012). Developmental pathways linking externalizing symptoms, internalizing symptoms, and academic competence to adolescent substance use. *Journal of Adolescence*, 35(5), 1123–1140. doi:10.1016/j.adolescence.2012.03.004
- Erath, S. A., Flanagan, K. S. and Bierman, K. L. (2007). Social anxiety and peer relations in early adolescence: Behavioral and cognitive factors. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35(3), 405–416. doi:10.1007/s10802-007-9099-2
- Erdur-Baker, Ö. (2009). Peer Victimization, Rumination, and Problem Solving as Risk Contributors to Adolescents' Depressive Symptoms. *The Journal of Psychology*, 143(1), 78–90. doi:10.3200/JRLP.143.1.78-90
- Eriksson, U. and Sellström, E. (2010). School demands and subjective health complaints among Swedish schoolchildren: A multilevel study. *Scandinavian Journal of Public Health*, 38(4), 344–350.
- Erözkan, A. (2009). İlköğretim Sekizinci Sınıf Öğrencilerinde Depresyonun Yordayıcıları. *Ilkogretim Online*, 8(2).
- Ertekin Pinar, S. and Tel, H. (2012). Individual with a Diagnosis of Depression and Nursing Approach. *Journal of Psychiatric Nursing*, 3(2), 86–91. doi:10.5505/phd.2012.14633
- Eryüksel, G. N. ve Akün, E. (2003). Depresyonu olan ergenler ile ana-babalarının aile ilişkilerinin ve bilişsel çarpıtmalarının incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(51), 59–73.

- Eskin, M. (2000). Ergen Ruh Sağlığı Sorunları ve İntihar Davranışıyla İlişkileri. *Klinik Psikiyatri*, 3, 228–234.
- Espelage, D. L., Holt, M. K. and Henkel, R. R. (2003). Examination of Peer-Group Contextual Effects on Aggression During Early Adolescence. *Child Development*, 74(1), 205–220. doi:10.1111/1467-8624.00531
- Farrington, D. P. (2005). Childhood origins of antisocial behavior. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 12(3), 177–190. doi:10.1002/cpp.448
- Feinstein, B. A., Hershenberg, R., Bhatia, V., Latack, J. A., Meuwly, N. and Davila, J. (2013). Negative social comparison on Facebook and depressive symptoms: Rumination as a mechanism. *Psychology of Popular Media Culture*, 2(3), 161–170. doi:10.1037/a0033111
- Fisoun, V., Floros, G., Geroukalis, D., Ioannidi, N., Farkonas, N., Sergentani, E., ... Siomos, K. (2012). Internet addiction in the island of Hippocrates: The associations between internet abuse and adolescent off-line behaviours. *Child and Adolescent Mental Health*, 17(1), 37–44. doi:10.1111/j.1475-3588.2011.00605.x
- Flook, L., Repetti, R., Ullman, J. B., Flook, L., Repetti, R. L. and Ullman, J. B. (2005). Classroom Social Experiences as Predictors of Academic Performance . Classroom Social Experiences as Predictors of Academic Performance. *Developmental psychology*, 41(April), 319–327. doi:10.1037/0012-1649.41.2.319
- Forehand, R., Wierson, M., Thomas, A. M., Armistead, L., Kempton, T. and Neighbors, B. (1991). The role of family stressors and parent relationships on adolescent functioning. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 30(2), 316–322.
- Forns, M., Abad, J. and Kirchner, T. (2011). Internalizing and Externalizing Problems. R. J. R. Levesque (Ed.), *Encyclopedia of Adolescence* içinde (ss. 1464–1469). New York, NY: Springer New York. doi:10.1007/978-1-4419-1695-2_261
- Fortin, L. (2003). Students' antisocial and aggressive behavior: development and prediction. *Journal of Educational Administration*, 41(6), 669–688. doi:10.1108/09578230310504652
- Fortuin, J., van Geel, M. and Vedder, P. (2015). Peer Influences on Internalizing and Externalizing Problems among Adolescents: A Longitudinal Social Network Analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 44(4), 887–897. doi:10.1007/s10964-014-0168-x

- Fosco, G. M., Caruthers, A. S. and Dishion, T. J. (2012). A six-year predictive test of adolescent family relationship quality and effortful control pathways to emerging adult social and emotional health. *Journal of Family Psychology*, 26(4), 565–575. doi:10.1037/a0028873
- Fosco, G. M., Stormshak, E. A., Dishion, T. J. and Winter, C. E. (2012). Family Relationships and Parental Monitoring During Middle School as Predictors of Early Adolescent Problem Behavior. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 41(2), 202–213. doi:10.1080/15374416.2012.651989
- Franck, K. L. and Buehler, C. (2007). A family process model of marital hostility, parental depressive affect, and early adolescent problem behavior: The roles of triangulation and parental warmth. *Journal of Family Psychology*, 21(4), 614–625. doi:10.1037/0893-3200.21.4.614
- Franco, N. and Levitt, M. J. (1998). The Social Ecology of Middle Childhood: Family Support, Friendship Quality, and Self-Esteem. *Family Relations*, 47(4), 315. doi:10.2307/585262
- Fredricks, J., Blumenfeld, P. and Paris, A. (2004). School Engagement : Potential of the Concept , State of the Evidence. *Review of Educational Research*, 74(1), 59–109. <http://www.jstor.org/stable/3516061> adresinden erişildi.
- Gådin, K. G. and Hammarström, A. (2003). Do changes in the psychosocial school environment influence pupils' health development? Results from a three-year follow-up study. *Scandinavian journal of public health*, 31(3), 169–177. doi:10.1080/14034940210134121
- Gámez-Guadix, M. (2014). Depressive Symptoms and Problematic Internet Use Among Adolescents: Analysis of the Longitudinal Relationships from the Cognitive–Behavioral Model. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 17(11), 714–719. doi:10.1089/cyber.2014.0226
- Gámez-Guadix, M., Orue, I., Smith, P. K. and Calvete, E. (2013). Longitudinal and reciprocal relations of cyberbullying with depression, substance use, and problematic internet use among adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 53(4), 446–452.
- Garcia, F. and Gracia, E. (2009). Is always authoritative the optimum parenting style? Evidence from Spanish families. *Adolescence*, 44(173), 101.
- Ge, X., Natsuaki, M. N., Neiderhiser, J. M. and Reiss, D. (2009). The longitudinal effects

- of stressful life events on adolescent depression are buffered by parent–child closeness. *Development and Psychopathology*, 21(2), 621. doi:10.1017/S0954579409000339
- Gençtanırım-Kuru, D. (2010). Ergenlerde riskli davranışların yordanması. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.*
- Gençtanırım, D. (2014). Riskli Davranışlar Ölçeği Üniversite Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(1), 24–34. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/epod/article/view/1040000029> adresinden erişildi.
- Gençtanırım, D. ve Ergene, T. (2014). Riskli Davranışlar Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvernirlik Çalışmaları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 25(1), 125–138.
- Gentile, D. A., Choo, H., Liau, A., Sim, T., Li, D., Fung, D. and Khoo, A. (2011). Pathological Video Game Use Among Youths: A Two-Year Longitudinal Study. *Pediatrics*, 127(2), e319–e329. doi:10.1542/peds.2010-1353
- Gentile, D. A., Lynch, P. J., Linder, J. R. and Walsh, D. A. (2004). The effects of violent video game habits on adolescent hostility, aggressive behaviors, and school performance. *Journal of Adolescence*, 27(1), 5–22. doi:10.1016/j.adolescence.2003.10.002
- George, D. and Mallery, M. (2003). Using SPSS for Windows step by step: a simple guide and reference.
- Ghassemzadeh, L., Shahraray, M. and Moradi, A. (2008). Prevalence of Internet Addiction and Comparison of Internet Addicts and Non-Addicts in Iranian High Schools. *CyberPsychology & Behavior*, 11(6), 731–733. doi:10.1089/cpb.2007.0243
- Gini, G., Pozzoli, T., Borghi, F. and Franzoni, L. (2008). The role of bystanders in students' perception of bullying and sense of safety. *Journal of School Psychology*, 46(6), 617–638. doi:10.1016/j.jsp.2008.02.001
- Gorman-Smith, D. and Loeber, R. (2005). Are developmental pathways in disruptive behaviors the same for girls and boys? *Journal of Child and Family Studies*, 14(1), 15–27. doi:10.1007/s10826-005-1109-9
- Greca, A. M. La and Lopez, N. (1998). Social Anxiety Amon Adolescents : Linkages with Peer Relations and Friendships. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26(2),

83–94. doi:10.1023/A:1022684520514

- Greenberger, E. and Chen, C. (1996). Perceived family relationships and depressed mood in early and late adolescence: A comparison of European and Asian Americans. *Developmental Psychology*, 32(4), 707–716. doi:10.1037/0012-1649.32.4.707
- Greenberger, E., Chen, C., Tally, S. R. and Dong, Q. (2000). Family, peer, and individual correlates of depressive symptomatology among U.S. and Chinese adolescents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(2), 209–219. doi:10.1037//0022-006X.68.2.209
- Greitemeyer, T. (2018). The spreading impact of playing violent video games on aggression. *Computers in Human Behavior*, 80, 216–219. doi:10.1016/j.chb.2017.11.022
- Gresham, F. M., Lane, K. L. and MacMillian, D. L. (1999). Social and Academic Profiles of Externalizing and Internalizing Groups: Risk Factors for Emotional and Behavioural Disorders. *Behavioral Disorders*, 24(3), 231–245.
- Greydanus, D. E. and Greydanus, M. M. (2012). Internet use, misuse, and addiction in adolescents: current issues and challenges. *International Journal of Adolescent Medicine & Health*, 24(4), 283–289. doi:10.1515/ijamh.2012.041
- Grieve, R. and Watkinson, J. (2016). The Psychological Benefits of Being Authentic on Facebook. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 19(7), 420–425. doi:10.1089/cyber.2016.0010
- Griffiths, M. (1999). Internet addiction: Fact or fiction? *The Psychologist*, 12(5), 246–250.
- Griffiths, M. (2000). Does Internet and Computer “Addiction” Exist? Some Case Study Evidence. *CyberPsychology & Behavior*, 3(2), 211–218. doi:10.1089/109493100316067
- Griffiths, M. (2003). Internet gambling: issues, concerns, and recommendations. *Cyberpsychology & behavior: the impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society*, 6(6), 557–68. doi:10.1089/109493103322725333
- Gross, E. F. (2004). Adolescent Internet use: What we expect, what teens report. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 25(6), 633–649. doi:10.1016/j.appdev.2004.09.005
- Gruzd, A., Wellman, B. and Takhteyev, Y. (2011). Imagining twitter as an imagined community. *American Behavioral Scientist*, 55(10), 1294–1318.

doi:10.1177/0002764211409378

- Gu, M. (2012). A Study of Adolescents' Internet Use and Internet Addiction in Shanghai, China: Implications for Social Work Practice. The Chinese University of Hong Kong. <http://library.cuhk.edu.hk/record=b5549837> adresinden erişildi.
- Günüç, S. and Doğan, A. (2013). The relationships between Turkish adolescents' Internet addiction, their perceived social support and family activities. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2197–2207. doi:10.1016/j.chb.2013.04.011
- Hadley-Ives, E., Stiffman, A. R., Elze, D., Johnson, S. D. and Dore, P. (2000). Measuring Neighborhood and School Environments: Perceptual and Aggregate Approaches. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 3(1), 1–28. doi:10.1300/J137v03n01_01
- Hamdan-Mansour, A. M., Halabi, J. O. and Dawani, H. A. (2009). Depression, hostility, and substance use among university students in Jordan. *Mental Health and Substance Use: Dual Diagnosis*, 2(1), 52–63. doi:10.1080/17523280802593301
- Harold, G. T. and Conger, R. D. (1997). Marital conflict and adolescent distress: The role of adolescent awareness. *Child development*, 68(2), 333–350.
- Harper, J. M., Padilla-Walker, L. M. and Jensen, A. C. (2016). Do Siblings Matter Independent of Both Parents and Friends? Sympathy as a Mediator Between Sibling Relationship Quality and Adolescent Outcomes. *Journal of Research on Adolescence*, 26(1), 101–114. doi:10.1111/jora.12174
- Harter, S. (2006). The development of self-esteem. *Self-esteem issues and answers: A sourcebook of current perspectives*, 144–150.
- Harter, S., Waters, P. L. and Whitesell, N. R. (1997). Lack of voice as a manifestation of false self-behavior among adolescents: The school setting as a stage upon which the drama of authenticity is enacted. *Educational Psychologist*, 32(3), 153–173. doi:10.1207/s15326985ep3203_2
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford Press.
- Haythornthwaite, C. and Wellman, B. (2008). The Internet in Everyday Life: An Introduction. *The Internet in Everyday Life*, 1–41. doi:10.1002/9780470774298.ch
- He, F., Zhou, Q., Li, J., Cao, R. and Guan, H. (2014). Effect of social support on depression of internet addicts and the mediating role of loneliness. *International Journal of Mental Health Systems*, 8(1), 1–5. doi:10.1186/1752-4458-8-34

- Henderson, C. E., Dakof, G. A., Schwartz, S. J. and Liddle, H. A. (2006). Family functioning, self-concept, and severity of adolescent externalizing problems. *Journal of Child and Family Studies*, 15(6), 719–729. doi:10.1007/s10826-006-9045-x
- Henggeler, S. W. and Sheidow, A. J. (2012). Empirically supported family-based treatments for conduct disorder and delinquency in adolescents. *Journal of Marital and Family Therapy*, 38(1), 30–58.
- Heponiemi, T., Elovainio, M., Kivimäki, M., Pulkki, L., Puttonen, S. and Keltikangas-Järvinen, L. (2006). The longitudinal effects of social support and hostility on depressive tendencies. *Social Science and Medicine*, 63(5), 1374–1382. doi:10.1016/j.socscimed.2006.03.036
- Herman, K. C., Lambert, S. F., Reinke, W. M. and Ialongo, N. S. (2008). Low Academic Competence in First Grade as a Risk Factor for Depressive Cognitions and Symptoms in Middle School. *J Couns Psychol*, 55(3), 400–410. doi:10.1037/a0012654
- Hines, A. M. (1997). Divorce-related transitions, adolescent development, and the role of the parent-child relationship: A review of the literature. *Journal of Marriage and Family*, 59(2), 375–388. doi:10.2307/353477
- Hinshaw, S. P. (2002). Preadolescent girls with attention-deficit/hyperactivity disorder: I. Background characteristics, comorbidity, cognitive and social functioning, and parenting practices. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70(5), 1086–1098. doi:10.1037//0022-006X.70.5.1086
- Hishinuma, E. S., Chang, J. Y., McArdle, J. J. and Hamagami, F. (2012). Potential causal relationship between depressive symptoms and academic achievement in the Hawaiian high schools health survey using contemporary longitudinal latent variable change models. *Developmental Psychology*, 48(5), 1327–1342. doi:10.1037/a0026978
- Hjern, A., Alfven, G. and Östberg, V. (2008). School stressors, psychological complaints and psychosomatic pain. *Acta Paediatrica, International Journal of Paediatrics*, 97(1), 112–117. doi:10.1111/j.1651-2227.2007.00585.x
- Hofstra, M. B., Van Der Ende, J. and Verhulst, F. C. (2001). Adolescents' self-reported problems as predictors of psychopathology in adulthood: 10-Year follow-up study. *British Journal of Psychiatry*, 179(SEPT.), 203–209. doi:10.1192/bjp.179.3.203

- Hogue, A. and Steinberg, L. (1995). Homophily of internalized distress in adolescent peer groups. *Developmental Psychology*, 31(6), 897–906. doi:10.1037/0012-1649.31.6.897
- Holi, M. (2003). *Assessment of psychiatric symptoms using the SCL-90*. University of Helsinki.
- Hollenbaugh, E. E. (2010). Computers in Human Behavior Personal journal bloggers : Profiles of disclosiveness. *Computers in Human Behavior*, 26(6), 1657–1666. doi:10.1016/j.chb.2010.06.014
- Holtz, P. and Appel, M. (2011). Internet use and video gaming predict problem behavior in early adolescence. *Journal of Adolescence*, 34(1), 49–58. doi:10.1016/j.adolescence.2010.02.004
- Hong, S., You, S., Kim, E. and No, U. (2014). A group-based modeling approach to estimating longitudinal trajectories of Korean adolescents' on-line game time. *Personality and Individual Differences*, 59, 9–15. doi:10.1016/j.paid.2013.10.018
- Hooper, D., Coughlan, J. and Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *School of Management*, 6(1), 2.
- Houston, B. K. and Vavak, C. R. (1991). Cynical hostility: Developmental factors, psychosocial correlates, and health behaviors. *Health Psychology*, 10(1), 9–17. doi:10.1037//0278-6133.10.1.9
- Howitt D. and Cramer, D. (2011). *Introduction to Statistics in Psychology Fifth edition*. Pearson education.
- Hughes, E. K. and Gullone, E. (2008). Internalizing symptoms and disorders in families of adolescents: A review of family systems literature. *Clinical Psychology Review*. doi:10.1016/j.cpr.2007.04.002
- Hurrelmann, K., Leppin, A. and Nordlohne, E. (1995). Promoting health in schools: The German example. *Health Promotion International*, 10(2), 121–131. doi:10.1093/heapro/10.2.121
- Hussong, A. M., Jones, D. J., Stein, G. L., Baucom, D. H. and Boeding, S. (2011). An internalizing pathway to alcohol use and disorder. *Psychology of Addictive Behaviors*, 25(3), 390–404. doi:10.1037/a0024519
- Indian, M. and Grieve, R. (2014). When Facebook is easier than face-to-face: Social support derived from Facebook in socially anxious individuals. *Personality and Individual Differences*, 59, 102–106. doi:10.1016/j.paid.2013.11.016

- Ingoldsby, E. M., Shaw, D. S., Winslow, E., Schonberg, M., Gilliom, M. and Criss, M. M. (2006). Neighborhood disadvantage, parent–child conflict, neighborhood peer relationships, and early antisocial behavior problem trajectories. *Journal of abnormal child psychology*, 34(3), 293–309.
- Iskender, M. and Akin, A. (2010). Social self-efficacy, academic locus of control, and internet addiction. *Computers and Education*, 54(4), 1101–1106. doi:10.1016/j.compedu.2009.10.014
- İnan, A. (2010). İlköğretim II. kademe ve ortaöğretim öğrencilerinde internet bağımlılığı. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.*
- Jang, K. S., Hwang, S. Y. and Choi, J. Y. (2008). Internet addiction and psychiatric symptoms among Korean adolescents. *Journal of School Health*, 78(3), 165–171.
- Javed, U. (2012). Cardiff Business School, Cardiff University, 6(1), 84–99.
- Jenaro, C., Flores, N., Gómez-Vela, M., González-Gil, F. and Caballo, C. (2007). Problematic internet and cell-phone use: Psychological, behavioral, and health correlates. *Addiction Research & Theory*, 15(3), 309–320. doi:10.1080/16066350701350247
- Jiang, Y. and Huang, G. (2008). The influence of family and school environment on the youth's use of the Internet. *Journal of Hunan Mass Media Vocational Technical College*, 8, 36–42.
- Jolliffe, D. and Farrington, D. P. (2004). Empathy and offending: A systematic review and meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 9(5), 441–476. doi:10.1016/j.avb.2003.03.001
- Ju, S. (2011). Verification of mediation effect and moderation of resilience in relations between stress caused by study and parents that adolescents perceive and internet addiction. *Korean Journal of Adolescence*, 11, 61–83.
- Jun, S. and Choi, E. (2015). Academic stress and Internet addiction from general strain theory framework. *Computers in Human Behavior*, 49, 282–287. doi:10.1016/j.chb.2015.03.001
- Junco, R. and Cotten, S. R. (2012). No A 4 U: The relationship between multitasking and academic performance. *Computers and Education*, 59(2), 505–514. doi:10.1016/j.compedu.2011.12.023
- Jung, Y.-E., Leventhal, B., Kim, Y. S., Park, T. W., Lee, S.-H., Lee, M., ... Park, J.-I.

- (2014). Cyberbullying, Problematic Internet Use, and Psychopathologic Symptoms among Korean Youth. *Yonsei Medical Journal*, 55(3), 826. doi:10.3349/ymj.2014.55.3.826
- Kaess, M., Parzer, P., Brunner, R., Koenig, J., Durkee, T., Carli, V., ... Wasserman, D. (2016). Pathological Internet Use Is on the Rise Among European Adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 59(2), 236–239. doi:10.1016/j.jadohealth.2016.04.009
- Kalyencioğlu, D. ve Kutlu, Y. (2010). Ergenlerin aile işlevi algılarına göre uyum düzeyleri. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 18(2), 56–62.
- Kamal, N. N. and Mosallem, F. A. E.-H. (2013). Determinants of problematic internet use among el-minia high school students, egypt. *International journal of preventive medicine*, 4(12), 1429–1437.
- Kandell, J. J. (1998). Internet addiction on campus: The vulnerability of college students. *CyberPsychology & Behavior*, 1(1), 11–17. doi:10.1089/cpb.1998.1.11
- Kapçı, E. G. ve Hamamcı, Z. (2010). Aile İşlevi ile Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişki: Erken Dönem Uyum Bozucu Şemaların Aracı Rolü. *Klinik Psikiyatri*, 127–136.
- Kapıkıran, N. A. (2001). Lise Öğrencilerindeki Psikopatolojik Belirtilerin Cinsiyet Ve Sınıf Değişkenleri Açısından İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(10), 34–39.
- Karakaya, E. ve Öztop, D. B. (2013). Kaygı Bozukluğu Olan Çocuk ve Ergenlerde Bilişsel Davranışçı Terapi. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 2, 10–24.
- Kawabata, Y., Alink, L. R. A., Tseng, W. L., van Ijzendoorn, M. H. and Crick, N. R. (2011). Maternal and paternal parenting styles associated with relational aggression in children and adolescents: A conceptual analysis and meta-analytic review. *Developmental Review*, 31(4), 240–278. doi:10.1016/j.dr.2011.08.001
- Kaya, Z., İkiz, F. E., Asıcı, E. and Asıcı, E. (2016). Investigation of the relationship between problematic internet use and psychological symptoms of science high school students<p>Fen lisesi öğrencilerinin problemleri internet kullanımı ile psikolojik semptomları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 451. doi:10.14687/ijhs.v13i1.3413
- Keil, V. and Price, J. M. (2006). Externalizing behavior disorders in child welfare settings: Definition, prevalence, and implications for assessment and treatment.

- Children and Youth Services Review*, 28(7), 761–779. doi:10.1016/j.childyouth.2005.08.006
- Keiley, M. K., Howe, T. R., Dodge, K. A., Bates, J. E. and Pettit, G. S. (2001). The timing of child physical maltreatment: A cross-domain growth analysis of impact on adolescent externalizing and internalizing problems. *Development and psychopathology*, 13(4), 891–912.
- Kelleci, M., Güler, N., Sezer, H. ve Gölbaşı, Z. (2009). Lise öğrencilerinde internet kullanma süresinin cinsiyet ve psikiyatrik belirtiler ile ilişkisi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(3), 223–230.
- Keller, P. S., Cummings, E. M., Davies, P. T. and Mitchell, P. M. (2008). Longitudinal relations between parental drinking problems, family functioning, and child adjustment. *Development and Psychopathology*, 20(1), 195–212. doi:10.1017/S0954579408000096
- Kenny, D. T. (2000). Psychological foundations of stress and coping: A developmental perspective. *Stress and Health: Research and Clinical Applications*, (January), 73–104.
- Keogh, E. and Reidy, J. (2000). Exploring the factor structure of the Mood and Anxiety Symptom Questionnaire (MASQ). *Journal of personality assessment*, 74(1), 106–125. doi:10.1207/S15327752JPA740108
- Kessler, R. C., Angermeyer, M., Anthony, J. C., DE Graaf, R., Demyttenaere, K., Gasquet, I., ... Ustün, T. B. (2005). Lifetime prevalence and age-of-onset distributions of mental disorders in the World Health Organization's World Mental Health Survey Initiative. *World psychiatry : official journal of the World Psychiatric Association (WPA)*, 6(3), 168–76. doi:10.1001/archpsyc.62.6.593
- Kessler, R. C., Berglund, P., Demler, O., Jin, R., Merikangas, K. R. and Walters, E. E. (2005). Lifetime Prevalence and Age-of-Onset Distributions of. *Arch Gen Psychiatry*, 62(June), 593–602. doi:10.1001/archpsyc.62.6.593
- Khazaei, F., Khazaei, O. and Ghanbari-H., B. (2017). Positive psychology interventions for internet addiction treatment. *Computers in Human Behavior*, 72, 304–311. doi:10.1016/j.chb.2017.02.065
- Khurana, A., Bleakley, A., Jordan, A. B. and Romer, D. (2015). The Protective Effects of Parental Monitoring and Internet Restriction on Adolescents' Risk of Online Harassment. *Journal of Youth and Adolescence*, 44(5), 1039–1047.

doi:10.1007/s10964-014-0242-4

- Kırık, M. A. (2014). Aile ve Çocuk İlişkisinde İnternetin Yeri: Nitel Bir Araştırma. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 337–347.
- Kierkegaard, P. (2008). Video games and aggression. *International Journal of Liability and Scientific Enquiry*, 1(4), 411–417. doi:http://dx.doi.org/10.1504/IJLSE.2008.018288
- Kiesner, J. (2003). Depressive Symptoms in Early Adolescence: Their Relations with Classroom Problem Behavior and Peer Status. *Journal of Research on Adolescence*, 12(4), 463–478. doi:10.1111/1532-7795.00042
- Kim, H. H. (2017). The impact of online social networking on adolescent psychological well-being (WB): a population-level analysis of Korean school-aged children. *International Journal of Adolescence and Youth*, 22(3), 364–376. doi:10.1080/02673843.2016.1197135
- Kim, H. K. and Davis, K. E. (2009). Toward a comprehensive theory of problematic Internet use: Evaluating the role of self-esteem, anxiety, flow, and the self-rated importance of Internet activities. *Computers in Human Behavior*, 25(2), 490–500. doi:10.1016/j.chb.2008.11.001
- Kim, J., LaRose, R. and Peng, W. (2009). Loneliness as the cause and the effect of problematic Internet use: The relationship between Internet use and psychological well-being. *CyberPsychology & Behavior*, 12(4), 451–455. doi:10.1089/cpb.2008.0327
- Kim, K. (2013). Association between Internet overuse and aggression in Korean adolescents. *Pediatrics International*, 55(6), 703–709. doi:10.1111/ped.12171
- Kim, Y. H. (2003). Correlation of mental health problems with psychological constructs in adolescence: Final results from a 2-year study. *International Journal of Nursing Studies*, 40(2), 115–124. doi:10.1016/S0020-7489(02)00037-8
- Kiriakidis, S. P. and Kavoura, A. (2010). Cyberbullying: A review of the literature on harassment through the internet and other electronic means. *Family & community health*, 33(2), 82–93.
- Kirschner, P. A. and Karpinski, A. C. (2010). Facebook® and academic performance. *Computers in Human Behavior*, 26(6), 1237–1245. doi:10.1016/j.chb.2010.03.024
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.

- Kling, K. C., Shibley Hyde, J., Showers, C. J., Buswell, B. N., Dall, T., Garvey, A., ... Onorato, N. (1999). Gender Differences in Self-Esteem: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 125(4), 470–500. doi:10.1037/0033-2909.132.1.33
- Ko, C.-H., Yen, J.-Y., Chen, C.-S., Yeh, Y.-C. and Yen, C.-F. (2009). Predictive values of psychiatric symptoms for internet addiction in adolescents: a 2-year prospective study. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 163(10), 937–943. doi:10.1001/archpediatrics.2009.159
- Ko, C.-H., Yen, J.-Y., Liu, S.-C., Huang, C.-F. and Yen, C.-F. (2009). The Associations Between Aggressive Behaviors and Internet Addiction and Online Activities in Adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 44(6), 598–605. doi:10.1016/j.jadohealth.2008.11.011
- Ko, C.-H., Yen, J.-Y., Yen, C.-F., Lin, H.-C. and Yang, M.-J. (2007). Factors predictive for incidence and remission of Internet addiction in young adolescents: A prospective study. *CyberPsychology & Behavior*, 10(4), 545–551. doi:10.1089/cpb.2007.9992
- Ko, C. H., Liu, G. C., Hsiao, S., Yen, J. Y., Yang, M. J., Lin, W. C., ... Chen, C. S. (2009). Brain activities associated with gaming urge of online gaming addiction. *Journal of Psychiatric Research*, 43(7), 739–747. doi:10.1016/j.jpsychires.2008.09.012
- Ko, C. H., Liu, T. L., Wang, P. W., Chen, C. S., Yen, C. F. and Yen, J. Y. (2014). The exacerbation of depression, hostility, and social anxiety in the course of Internet addiction among adolescents: A prospective study. *Comprehensive Psychiatry*, 55(6), 1377–1384. doi:10.1016/j.comppsy.2014.05.003
- Ko, C. H., Yen, J. Y., Yen, C. F., Chen, C. S. and Chen, C. C. (2012). The association between Internet addiction and psychiatric disorder: a review of the literature. *Eur Psychiatry*, 27(1), 1–8. doi:10.1016/j.eurpsy.2010.04.011
- Koc, M. (2010). Internet Addiction and Psychopathology. *Turkish Online Journal of Educational Technology - TOJET*, 10(1), 143–148. <http://eric.ed.gov/?id=EJ926563> adresinden erişildi.
- Koo, H. J. and Kwon, J. H. (2014). Risk and protective factors of internet addiction: A meta-analysis of empirical studies in Korea. *Yonsei Medical Journal*, 55(6), 1691–1711. doi:10.3349/ymj.2014.55.6.1691
- Kotov, R., Gamez, W., Schmidt, F. and Watson, D. (2010). Linking “big” personality traits to anxiety, depressive, and substance use disorders: A meta-analysis.

- Psychological Bulletin*, 136(5), 768–821. doi:10.1037/a0020327
- Koukia, E., Mangoulia, P. and Alexiou, E. (2014). Internet Addiction and Psychopathological Symptoms in Greek University Students. *J Addict Behav Ther Rehabil* 3: 3. of, 5, 2. http://www.scitechnol.com/internet-addiction-and-psychopathological-symptoms-in-greek-university-students-Upej.php?article_id=2245 adresinden erişildi.
- Kovacs, M. and Devlin, B. (1998). Internalizing Disorders in Childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39(1), 47–63. doi:10.1111/1469-7610.00303
- Köknel, Ö. (2005). *Depresyon: ruhsal çöküntü*. Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kraut, R., Kiesler, S., Boneva, B., Cummings, J., Helgeson, V. and Crawford, A. (2002). Internet paradox revisited. *Journal of Social Issues*, 58(1), 49–74. doi:10.1111/1540-4560.00248
- Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukopadhyay, T. and Scherlis, W. (1998). Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist*, 53(9), 1017–1031. doi:10.1037//0003-066x.53.9.1017
- Kulaksızoğlu, A. (2004). *Ergenlik Psikolojisi* (6. bs., C. 6). Remzi Yayınevi.
- Kuperminc, G. P., Leadbeater, B. J. and Blatt, S. J. (2001). School social climate and individual differences in vulnerability to psychopathology among middle school students. *Journal of School Psychology*. doi:10.1016/S0022-4405(01)00059-0
- Kuss, D. J., Griffiths, M. D., Karila, L. and Billieux, J. (2014). Internet addiction: A systematic review of epidemiological research for the last decade. *Current Pharmaceutical Design*, 20(25), 1–27. doi:10.2174/13816128113199990617
- La Greca, A. M. and Harrison, H. M. (2005). Adolescent Peer Relations, Friendships, and Romantic Relationships: Do They Predict Social Anxiety and Depression? *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 34(1), 49–61. doi:10.1207/s15374424jccp3401_5
- Lackovic-Grgin, K., Dekovic, M. and Opacic, G. (1994). Pubertal status, interaction with significant others, and self-esteem of adolescent girls. *Adolescence*, 29(115), 691.
- Ladd, G. W. (2006). Peer rejection, aggressive or withdrawn behavior, and psychological maladjustment from ages 5 to 12: An examination of four predictive models. *Child Development*, 77(4), 822–846. doi:10.1111/j.1467-8624.2006.00905.x
- Ladd, G. W. and Troop-Gordon, W. (2003). The Role of Chronic Peer Difficulties in the

- Development of Children's Psychological Adjustment Problems. *Child Development*, 74(5), 1344–1367. doi:10.1111/1467-8624.00611
- Lai, C. M., Mak, K. K., Watanabe, H., Jeong, J., Kim, D., Bahar, N., ... Cheng, C. (2015). The mediating role of Internet addiction in depression, social anxiety, and psychosocial well-being among adolescents in six Asian countries: A structural equation modelling approach. *Public Health*, 129(9), 1224–1236. doi:10.1016/j.puhe.2015.07.031
- Lai, F. T. T. and Kwan, J. L. Y. (2017). Socioeconomic influence on adolescent problematic Internet use through school-related psychosocial factors and pattern of Internet use. *Computers in Human Behavior*, 68, 121–136. doi:10.1016/j.chb.2016.11.021
- Lam, L. T. and Peng, Z.-W. W. (2010). Effect of pathological use of the internet on adolescent mental health: a prospective study. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*, 164(10), 901–906. doi:10.1001/archpediatrics.2010.159
- Lam, L. T., Peng, Z., Mai, J. and Jing, J. (2009). Factors associated with Internet addiction among adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, 12(5), 551–555. doi:10.1089/cpb.2009.0036
- Landman-Peeters, K. M. C., Hartman, C. A., Van Der Pompe, G., Den Boer, J. A., Minderaa, R. B. and Ormel, J. (2005). Gender differences in the relation between social support, problems in parent-offspring communication, and depression and anxiety. *Social Science and Medicine*, 60(11), 2549–2559. doi:10.1016/j.socscimed.2004.10.024
- Lansford, J. E., Criss, M. M., Pettit, G. S., Dodge, K. a and Bates, J. E. (2003). Friendship quality, peer group affiliation, and peer antisocial behavior as moderators of the link between negative parenting and adolescent externalizing behavior. *Journal of research on adolescence: the official journal of the Society for Research on Adolescence*, 13(2), 161–184. doi:10.1111/1532-7795.1302002
- LaRose, R., Lin, C. A. and Eastin, M. S. (2003). Unregulated Internet usage: Addiction, habit, or deficient self-regulation? *Media Psychology*, 5(3), 225–253.
- Larson, R. W., Richards, M. H., Moneta, G., Holmbeck, G. and Duckett, E. (1996). Changes in adolescents' daily interactions with their families from ages 10 to 18: Disengagement and transformation. *Developmental Psychology*, 32(4), 744–754. doi:10.1037/0012-1649.32.4.744

- Lau, W. W. F. (2017). Effects of social media usage and social media multitasking on the academic performance of university students. *Computers in Human Behavior*, 68, 286–291. doi:10.1016/j.chb.2016.11.043
- Laukkanen, E., Shemeikka, S., Notkola, I.-L., Koivumaa-Honkanen, H. and Nissinen, A. (2002). Externalizing and internalizing problems at school as signs of health-damaging behaviour and incipient marginalization. *Health Promotion International*, 17(2), 139–146.
- Leadbeater, B. J., Kuperminc, G. P., Blatt, S. J. and Hertzog, C. (1999). A multivariate model of gender differences in adolescents' internalizing and externalizing problems. *Developmental psychology*, 35(5), 1268–1282. doi:10.1037/0012-1649.35.5.1268
- Leary, M. R. and Baumeister, R. F. (2000). The nature and function of self-esteem: Sociometer theory, 32, 1–62. doi:10.1016/S0065-2601(00)80003-9
- Lee, B. W. and Stapinski, L. A. (2012). Seeking safety on the internet: Relationship between social anxiety and problematic internet use. *Journal of Anxiety Disorders*, 26(1), 197–205. doi:10.1016/j.janxdis.2011.11.001
- Lee, S.-J. and Chae, Y.-G. (2007). Children's Internet Use in a Family Context: Influence on Family Relationships and Parental Mediation. *CyberPsychology & Behavior*, 10(5), 640–644. doi:10.1089/cpb.2007.9975
- Lee, S. J. (2009). Online communication and adolescent social ties: who benefits more from internet use? *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14(3), 509–531. doi:10.1111/j.1083-6101.2009.01451.x
- Lei, L. and Wu, Y. (2007). Adolescents' paternal attachment and Internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 10(5), 633–9. doi:10.1089/cpb.2007.9976
- Lemmens, J. S., Valkenburg, P. M. and Peter, J. (2011). The Effects of Pathological Gaming on Aggressive Behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(1), 38–47. doi:10.1007/s10964-010-9558-x
- Lerner, R. M. and Steinberg, L. (2009). *Handbook of Adolescent Psychology, Volume 1: Individual Bases of Adolescent Development* (C. 1). John Wiley & Sons.
- Lewinsohn, P. M., Shankman, S. a, Gau, J. M. and Klein, D. N. (2004). The prevalence and co-morbidity of subthreshold psychiatric conditions. *Psychological medicine*, 34, 613–622. doi:10.1017/S0033291703001466
- Li, D., Li, X., Wang, Y., Zhao, L., Bao, Z. and Wen, F. (2013). School connectedness

- and problematic internet use in adolescents: A moderated mediation model of deviant peer affiliation and self-control. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 41(8), 1231–1242. doi:10.1007/s10802-013-9761-9
- Liau, A. K., Khoo, A. and Ang, P. H. (2005). Factors Influencing Adolescents Engagement in Risky Internet Behavior. *CyberPsychology & Behavior*, 8(6), 513–520. doi:10.1089/cpb.2005.8.513
- Libbey, H. P. (2004). Measuring student relationships to school: Attachment, bonding, connectedness, and engagement. *Journal of school health*, 74(7), 274–283.
- Liebert, M. A., Lo, S., Ph, D., Wang, C. and Fang, W. (2005). Physical Interpersonal Relationships and Social Anxiety. *Cyberpsychology & behavior*, 8(1), 15–20. doi:10.1089/cpb.2005.8.15
- Lin, C.-H., Lin, S.-L. and Wu, C.-P. (2009). The Effects Of Parental Monitoring and Leisure Boredom On Adolescents' internet Addiction. *Adolescence*, 44(176), 993.
- Lin, C., Lin, S. and Wun, C. (2009). The effects of parental monitoring and leisure boredom on adolescents' Internet addiction. *Adolescence*, December(June). <http://media.proquest.com.ezproxy.cul.columbia.edu/media/pq/classic/doc/1954975741/fmt/pi/rep/NONE?hl=&cit%3Aauth=Lin%2C+Chien-Hsin%3BLin%2C+Shong-Lin%3BWu%2C+Chin-Pi&cit%3Atitle=THE+EFFECTS+OF+PARENTAL+MONITORING+AND+LEISURE+BOREDOM+ON+ADOLESCENTS%27+INT> adresinden erişildi.
- Lin, M.-P., Ko, H.-C. and Wu, J. Y.-W. (2008). The Role of Positive/Negative Outcome Expectancy and Refusal Self-Efficacy of Internet Use on Internet Addiction among College Students in Taiwan. *CyberPsychology & Behavior*, 11(4), 451–457. doi:10.1089/cpb.2007.0121
- Liu, C.-Y. and Kuo, F.-Y. (2007). A Study of Internet Addiction through the Lens of the Interpersonal Theory. *CyberPsychology & Behavior*, 10(6), 799–804. doi:10.1089/cpb.2007.9951
- Livingstone, S. (2003). Children ' s use of the internet: reflections on the emerging research agenda. *New media & society*, 5(2), 147–166. doi:10.1177/1461444803005002001
- Loeber, R. (1982). The stability of antisocial and delinquent child behavior: a review. *Child development*, 53(6), 1431–1446. doi:10.2307/1130070
- Loeber, R. and Burke, J. D. (2011). Developmental pathways in juvenile externalizing

- and internalizing problems. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 34–46. doi:10.1111/j.1532-7795.2010.00713.x
- Loeber, R., Drinkwater, M., Yin, Y., Anderson, S. J., Schmidt, L. C. and Crawford, A. (2000). Stability of family interaction from ages 6 to 18. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28(4), 353–369.
- Long, R. F. and Huebner, E. S. (2014). Differential validity of global and domain-specific measures of life satisfaction in the context of schooling. *Child Indicators Research*, 7(3), 671–694. doi:10.1007/s12187-013-9231-5
- Longmore, M. A., Manning, W. D. and Giordano, P. C. (2013). Parent-child relationships in adolescence. *Handbook of family theories: A content-based approach*, 28–50.
- López de Ayala López, M. C., Sendín Gutierrez, J. C. and García Jiménez, A. (2015). Problematic Internet use among Spanish adolescents: The predictive role of Internet preference and family relationships. *European Journal of Communication*, 30(4), 470–485. doi:10.1177/0267323115586725
- Lou, L. L., Yan, Z., Nickerson, A. and McMorris, R. (2012). An Examination of the Reciprocal Relationship of Loneliness and Facebook Use among First-Year College Students. *Journal of Educational Computing Research*, 46(1), 105–117. doi:10.2190/EC.46.1.e
- Luciana, M., Wahlstrom, D., Porter, J. N. and Collins, P. F. (2012). Dopaminergic modulation of incentive motivation in adolescence: age-related changes in signaling, individual differences, and implications for the development of self-regulation. *Developmental psychology*, 48(3), 844–61. doi:10.1037/a0027432
- Ma, H. K. (2011). Internet Addiction and Antisocial Internet Behavior of Adolescents. *The Scientific World JOURNAL*, 11, 2187–2196. doi:10.1100/2011/308631
- Ma, H. K., Li, S. C. and Pow, J. W. C. (2011). The Relation of Internet Use to Prosocial and Antisocial Behavior in Chinese Adolescents. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(3), 123–130. doi:10.1089/cyber.2009.0347
- Ma, H. K., Shek, D. T. L., Cheung, P. C. and Lee, R. Y. (1996). The Relation of Prosocial and Antisocial Behavior to Personality and Peer Relationships of Hong Kong Chinese Adolescents. *The Journal of Genetic Psychology*, 157(3), 255–266. doi:10.1080/00221325.1996.9914863
- Maassen, G. H. and Bakker, a. B. (2001). Suppressor Variables in Path Models: Definitions and Interpretations. *Sociological Methods & Research*, 30(2), 241–270.

doi:10.1177/0049124101030002004

- Machmutow, K., Perren, S., Sticca, F. and Alsaker, F. D. (2012). Peer victimisation and depressive symptoms: Can specific coping strategies buffer the negative impact of cybervictimisation? *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17(3–4), 403–420. doi:10.1080/13632752.2012.704310
- MacKinnon, D. P., Fairchild, A. J. and Fritz, M. S. (2007). Mediation analysis. *Annual review of psychology*, 58, 593.
- Maddox, S. J. and Prinz, R. J. (2003). School bonding in children and adolescents: Conceptualization, assessment, and associated variables. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(1), 31–49. doi:10.1023/A:1022214022478
- Manago, A. M., Graham, M. B., Greenfield, P. M. and Salimkhan, G. (2008). Self-presentation and gender on MySpace. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29(6), 446–458. doi:10.1016/j.appdev.2008.07.001
- Manassis, K. (2004). Childhood anxiety disorders: Approach to intervention. *Canadian Family Physician*, 50(MAR.), 379–384.
- Margolin, G., Oliver, P. H. and Medina, A. M. (2001). *Interparental Conflict and Child Development: Theory, Research and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511527838
- Marsh, H. W., Balla, J. R. and McDonald, R. P. (1988). Goodness-of-fit indexes in confirmatory factor analysis: The effect of sample size. *Psychological bulletin*, 103(3), 391.
- Masten, A. S., Roisman, G. I., Long, J. D., Burt, K. B., Obradovic, J., Riley, J. R., ... Tellegen, A. (2005). Developmental Cascades : Linking Academic Achievement and Externalizing and Internalizing Symptoms Over 20 Years. *Developmental Psychology*, 41(5), 733–746. doi:10.1037/0012-1649.41.5.733
- Mathiesen, G., Cash, J. and Hudson, W. (2002). The Multidimensional Adolescent Assessment Scale: A validation study. *Research on Social Work Practice*, 12(1), 9.
- McCoy, D. C. and Raver, C. C. (2011). Caregiver emotional expressiveness, child emotion regulation, and child behavior problems among head start families. *Social Development*, 20(4), 741–761. doi:10.1111/j.1467-9507.2011.00608.x
- McEvoy, A. and Welker, R. (2000). Antisocial Behavior, Academic Failure, and School Climate- a critical review. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 8(3), 130–140. doi:10.1177/106342660000800301

- McKenna, K. and Bargh, J. A. (2000). Plan 9 From Cyberspace: The Implications of the Internet for Personality and Social Psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 75(228), 77–88. doi:10.1207/S15327957PSPR0401
- Meadows, S. O., Brown, J. S. and Elder, G. H. (2006). Depressive symptoms, stress, and support: Gendered trajectories from adolescence to young adulthood. *Journal of Youth and Adolescence*, 35(1), 99–103. doi:10.1007/s10964-005-9021-6
- Meesters, C., Muris, P. and Esselink, T. (1995). Hostility and Perceived Parental Rearing Behavior. *Personality and Individual Differences*, 18(4), 567–570.
- Mehroof, M. and Griffiths, M. D. (2010). Online Gaming Addiction: The Role of Sensation Seeking, Self-Control, Neuroticism, Aggression, State Anxiety, and Trait Anxiety. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13(3), 313–316. doi:10.1089/cyber.2009.0229
- Merikangas, K. R., Nakamura, E. F. and Kessler, R. C. (2009). Epidemiology of mental disorders in children and adolescents. *Dialogues in clinical neuroscience*, 11(1), 7.
- Mesch, G. S. (2001). Social Relationships and Internet Use among Adolescents in Israel. *Social Science Quarterly (Wiley-Blackwell)*, 82(2), 329. <http://proxy.govst.edu:2048/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=6583130&site=ehost-live> adresinden erişildi.
- Mesch, G. S. (2006). Family relations and the Internet: Exploring a family boundaries approach. *The Journal of Family Communication*, 6(2), 119–138.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Mikami, A. Y., Szwedo, D. E., Allen, J. P., Evans, M. A. and Amanda, L. (2010). NIH Public Access, 46(1), 46–56. doi:10.1037/a0017420. Adolescent
- Milani, L., Osualdella, D. and Blasio, P. (2009). Quality of interpersonal relationships and problematic Internet use in adolescence. *CyberPsychology &*, 12(6), 681–685. <http://online.liebertpub.com/doi/abs/10.1089/cpb.2009.0071> adresinden erişildi.
- Miller, T. Q., Smith, T. W., Turner, C. W., Guijarro, M. L. and Hallet, A. J. (1996). Meta-analytic review of research on hostility and physical health. *Psychological Bulletin*, 119(2), 322–348. doi:10.1037/0033-2909.119.2.322
- Mittal, V. A., Dean, D. J. and Pelletier, A. (2013). Internet addiction, reality substitution and longitudinal changes in psychotic-like experiences in young adults. *Early Intervention in Psychiatry*, 7(3), 261–269. doi:10.1111/j.1751-7893.2012.00390.x

- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674–701. doi:10.1037/0033-295X.100.4.674
- Moilanen, K. L., Shaw, D. S. and Maxwell, K. L. (2010). Developmental cascades: externalizing, internalizing, and academic competence from middle childhood to early adolescence. *Development and psychopathology*, 22(May), 635–653. doi:10.1017/S0954579410000337
- Monahan, K. C., Steinberg, L., Mulvey, E. P. and Cauffman, E. (2009). Trajectories of antisocial behaviour and psychosocial maturity from adolescence to young adulthood. *Development Psychology*, 45(6), 1654–1668. doi:10.1037/a0015862.Trajectories
- Morahan-Martin, J. and Schumacher, P. (2003). Loneliness and social uses of the Internet. *Computers in Human Behavior*, 19(6), 659–671. doi:10.1016/S0747-5632(03)00040-2
- Moreno, M. A., Jelenchick, L. A. and Breland, D. J. (2015). Exploring depression and problematic internet use among college females: A multisite study. *Computers in Human Behavior*, 49, 601–607. doi:10.1016/j.chb.2015.03.033
- Morgan, P. L., Farkas, G., Tufis, P. A. and Sperling, R. A. (2008). Are Reading and Behavior Problems Risk Factors for Each Other? *Journal of Learning Disabilities*, 41(5), 417–436. doi:10.1177/0022219408321123
- Morrison, C. M. and Gore, H. (2010). The relationship between excessive internet use and depression: A questionnaire-based study of 1,319 young people and adults. *Psychopathology*, 43(2), 121–126. doi:10.1159/000277001
- Mrug, S. and Windle, M. (2010). Prospective effects of violence exposure across multiple contexts on early adolescents' internalizing and externalizing problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 51(8), 953–961. doi:10.1111/j.1469-7610.2010.02222.x
- Murberg, T. A. and Bru, E. (2004). School-related stress and psychosomatic symptoms among Norwegian adolescents. *School psychology international*, 25(3), 317–332.
- Muris, P., Meesters, C., Morren, M. and Moorman, L. (2004). Anger and hostility in adolescents: Relationships with self-reported attachment style and perceived parental rearing styles. *Journal of Psychosomatic Research*, 57(3), 257–264. doi:10.1016/S0022-3999(03)00616-0

- Murrell, S. a, Meeks, S. and Walker, J. (1991). Protective functions of health and self-esteem against depression in older adults facing illness or bereavement. *Psychology and aging*, 6(3), 352–360. doi:10.1037/0882-7974.6.3.352
- Nadia, G. and Diekstra, R. F. W. (1996). Perceived Social Support from Family, School, and Peers: Relationship with Emotional and Behavioral Problems among Adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 35(12), 1657–1664. doi:10.1097/00004583-199612000-00018
- Navarro, R., Yubero, S., Larrañaga, E. and Martínez, V. (2012). Children’s cyberbullying victimization: Associations with social anxiety and social competence in a Spanish sample. *Child indicators research*, 5(2), 281–295.
- Nesi, J. and Prinstein, M. J. (2015). Using Social Media for Social Comparison and Feedback-Seeking: Gender and Popularity Moderate Associations with Depressive Symptoms. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 43(8), 1427–1438. doi:10.1007/s10802-015-0020-0
- Newman, B. M., Lohman, B. J. and Newman, P. R. (2007). Peer group membership and a sense of belonging their relationship to adolescent behavior problems. *Group*, 42(166).
- Newman, J., Gozu, H., Guan, S., Lee, J. E., Li, X. and Sasaki, Y. (2015). Relationship between Maternal Parenting Style and High School Achievement and Self-Esteem in China, Turkey and USA. *Journal of Comparative Family Studies*, 46(2), 265+. doi:10.2307/43613115
- Newton, T. L., Kiecolt-Glaser, J. K., Glaser, R. and Malarkey, W. B. (1995). Conflict and withdrawal during marital interaction: The roles of hostility and defensiveness. *Personality and Social Psychology Bulletin*. doi:10.1177/0146167295215009
- Ng, B. D. and Wiemer-Hastings, P. (2005). Addiction to the internet and online gaming. *Cyberpsychol Behav*, 8(2), 110–113. doi:10.1089/cpb.2005.8.110
- Ni, X., Yan, H., Chen, S. and Liu, Z. (2009). Factors influencing internet addiction in a sample of freshmen university students in China. *CyberPsychology & Behavior*, 12(3), 327–330. doi:10.1089/cpb.2008.0321
- Nickerson, A. B. and Nagle, R. J. (2005). Parent and Peer Attachment in Late Childhood and Early Adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 25(2), 223–249. doi:10.1177/0272431604274174
- Nie, N. H. (2001). Sociability, Interpersonal Relations, and the Internet: Reconciling

- Conflicting Findings. *American Behavioral Scientist*, 45(3), 420–435. doi:10.1177/00027640121957277
- Nie, N. H., Hillygus, D. S. and Erbring, L. (2002). Internet Use, Interpersonal Relations, and Sociability: A Time Diary Study. *The Internet in Everyday Life* içinde (ss. 213–243). Oxford, UK: Blackwell Publishers Ltd. doi:10.1002/9780470774298.ch7
- Niemz, K., Griffiths, M. and Banyard, P. (2005). Prevalence of pathological Internet use among university students and correlations with self-esteem, the General Health Questionnaire (GHQ), and disinhibition. *CyberPsychology & Behavior*, 8(6), 562–570. doi:10.1089/cpb.2005.8.562
- O’Neil, J. N. and Emery, C. F. (2002). Psychosocial vulnerability, hostility, and family history of coronary heart disease among male and female college students. *International Journal of Behavioral Medicine*, 9(1), 17–36. doi:10.1207/S15327558IJBM0901_02
- Odaci, H. and Cikrikci, O. (2017). Differences in Problematic Internet Use based on Depression, Anxiety, and Stress Levels. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 4(1), 51–61. doi:10.15805/addicta.2017.4.1.0020
- Odaci, H. and Çelik, Ç. B. (2013). Who are problematic internet users? An investigation of the correlations between problematic internet use and shyness, loneliness, narcissism, aggression and self-perception. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2382–2387. doi:10.1016/j.chb.2013.05.026
- Ortega, R., Elipe, P., Mora-Merchán, J. A., Calmaestra, J. and Vega, E. (2009). The Emotional Impact on Victims of Traditional Bullying and Cyberbullying. *Zeitschrift für Psychologie / Journal of Psychology*, 217(4), 197–204. doi:10.1027/0044-3409.217.4.197
- Osterman, K. F. (2000). Students’ need for belonging in the school community. *Review of educational research*, 70(3), 323–367.
- Ostovar, S., Allahyar, N., Aminpoor, H., Moafian, F., Nor, M. B. M. and Griffiths, M. D. (2016). Internet Addiction and its Psychosocial Risks (Depression, Anxiety, Stress and Loneliness) among Iranian Adolescents and Young Adults: A Structural Equation Model in a Cross-Sectional Study. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 14(3), 257–267. doi:10.1007/s11469-015-9628-0
- Ovla, H. D. ve Taşdelen, B. (2012). Aykırı Değer Yönetimi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilim Dergisi*. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/182758> adresinden

erişildi.

- Ozcinar, Z. (2011). The relationship between internet addiction and communication, educational and physical problems of adolescents in North Cyprus. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 21(1), 22–32. doi:10.1375/ajgc.21.1.22
- Ögel, K. (2012). İnternet Bağımlılığı. *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul*.
- Ögel, K., Tarı, I. ve Eke, C. Y. (2006). Okullarda suç ve şiddeti önleme. *İstanbul: Yeniden Publishing*.
- Önder, F. C. ve Yurtal, F. (2008). Zorba, kurban ve olumlu özellikler taşıyan ergenlerin aile özelliklerinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 8(3), 805–832.
- Ören, N. ve Gençdoğan, B. (2007). Lise öğrencilerinin depresyon düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 85–92.
- Özcan, N. K. and Buzlu, S. (2007). Internet use and its relation with the psychosocial situation for a sample of university students. *CyberPsychology & Behavior*, 10(6), 767–772.
- Özdemir, Y. ve Çok, F. (2011). Ergenlikte özerklik gelişimi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(36), 152–162.
- Özer, Ş. (2013). Problemlerli internet kullanımının benlik saygısı ve öznel iyi oluş ile açıklanabilirliği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi*.
- Özkan, İ. (1994). Benlik Saygısını Etkileyen Etkiler. *Düşünen Adam Dergisi*, 7(3), 4–9.
- Özmete, E. ve Koğar, H. (2015). Çok Boyutlu Ergen Değerlendirme Ölçeği (ÇBEDÖ): Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(10).
- Park, S. K., Kim, J. Y. and Cho, C. B. (2008). Prevalence of Internet addiction and correlations with family factors among South Korean adolescents. *Adolescence*, 43(172), 895.
- Park, S., Kang, M. and Kim, E. (2014). Social relationship on problematic Internet use (PIU) among adolescents in South Korea: A moderated mediation model of self-esteem and self-control. *Computers in Human Behavior*, 38, 349–357. doi:10.1016/j.chb.2014.06.005

- Patterson, G. R. (1992). Developmental changes in antisocial behavior. V. L. Peters, R.D. McMahon, R.J., Quinsey (Ed.), *Aggression and violence throughout the life span*. içinde (ss. 52–82). Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc.
- Patterson, G. R. and Stoolmiller, M. (1991). Replications of a Dual Failure Model for Boys' Depressed Mood. *Journal of consulting and clinical psychology*, 59(4), 491–498.
- Pereira, F., Spitzberg, B. H. and Matos, M. (2016). Cyber-harassment victimization in Portugal: Prevalence, fear and help-seeking among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 62, 136–146.
- Perren, S. and Gutzwiller-Helfenfinger, E. (2012). Cyberbullying and traditional bullying in adolescence: Differential roles of moral disengagement, moral emotions, and moral values. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 195–209. doi:10.1080/17405629.2011.643168
- Peter, J., Valkenburg, P. M. and Schouten, A. P. (2005). Developing a model of adolescent friendship formation on the internet. *Cyberpsychology & behavior: the impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society*, 8(5), 423–430. doi:10.1089/cpb.2005.8.423
- Pianta, R. C., Steinberg, M. and Rollins, K. (1995). The first 2 years of school - teacher child relationships and deflection in children's classroom adjustment. *Development and Psychopathology*, 7(2), 295–312. doi:10.1017/S0954579400006519
- Pine, D. S., Cohen, P., Gurley, D., Brook, J. and Ma, Y. (2013). The Risk for Early-Adulthood Anxiety and Depressive Disorders in Adolescents With Anxiety and Depressive Disorders, 55, 56–64.
- Pinheiro Mota, C. and Matos, P. M. (2013). Peer attachment, coping, and self-esteem in institutionalized adolescents: The mediating role of social skills. *European Journal of Psychology of Education*, 28(1), 87–100. doi:10.1007/s10212-012-0103-z
- Piotrowska, P. J., Stride, C. B., Croft, S. E. and Rowe, R. (2015). Socioeconomic status and antisocial behaviour among children and adolescents: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 35, 47–55. doi:10.1016/j.cpr.2014.11.003
- Plenty, S., Östberg, V., Almquist, Y. B., Augustine, L. and Modin, B. (2014). Psychosocial working conditions: An analysis of emotional symptoms and conduct problems amongst adolescent students. *Journal of Adolescence*, 37(4), 407–417.

doi:10.1016/j.adolescence.2014.03.008

- Preacher, K. J. and Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879–891. doi:10.3758/BRM.40.3.879
- Prinstein, M. J., Boergers, J., Vernberg, E. M., Prinstein, M. J., Boergers, J., Overt, E. M. V., ... Vernberg, E. M. (2017). Overt and Relational Aggression in Adolescents : Social-Psychological Adjustment of Aggressors and Victims Overt and Relational Aggression in Adolescents, 4416(May). doi:10.1207/S15374424JCCP3004
- Punamäki, R.-L., Wallenius, M., Hölttö, H., Nygård, C.-H. and Rimpelä, A. (2009). The associations between information and communication technology (ICT) and peer and parent relations in early adolescence. *International Journal of Behavioral Development*, 33(6), 556–564. doi:10.1177/0165025409343828
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J. and Schimel, J. (2004). Why Do People Need Self-Esteem? A Theoretical and Empirical Review. *Psychological Bulletin*, 130(3), 435–468. doi:10.1037/0033-2909.130.3.435
- Rabadi, L., Ajlouni, M., Masannat, S., Bataineh, S., Batarseh, G., Yessin, A., ... Rabadi, G. (2017). The Relationship between Depression and Internet Addiction among University Students in Jordan. *Journal of Addiction Research & Therapy*, 8(6), 1–8. doi:10.4172/2155-6105.1000349
- Rao, P. A., Beidel, D. C., Turner, S. M., Ammerman, R. T., Crosby, L. E. and Sallee, F. R. (2007). Social anxiety disorder in childhood and adolescence: Descriptive psychopathology. *Behaviour Research and Therapy*, 45(6), 1181–1191. doi:10.1016/j.brat.2006.07.015
- Raskauskas, J. and Stoltz, A. D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, 43(3), 564–575. doi:10.1037/0012-1649.43.3.564
- Reef, J., Diamantopoulou, S., Van Meurs, I., Verhulst, F. and Van Der Ende, J. (2009). Child to adult continuities of psychopathology: A 24-year follow-up. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 120(3), 230–238. doi:10.1111/j.1600-0447.2009.01422.x
- Rehm, M. L., Allison, B. N. and Johnson, L. D. (2003). The Internet and Critical Issue for Families. *Journal of Family and Consumer Sciences Education*, 21(2), 33–43.

- Reijntjes, A., Kamphuis, J. H., Prinzie, P., Boelen, P. A., Van Der Schoot, M. and Telch, M. J. (2011). Prospective linkages between peer victimization and externalizing problems in children: A meta-analysis. *Aggressive Behavior*, 37(3), 215–222. doi:10.1002/ab.20374
- Reinecke, L. and Trepte, S. (2014). Authenticity and well-being on social network sites: A two-wave longitudinal study on the effects of online authenticity and the positivity bias in SNS communication. *Computers in Human Behavior*, 30, 95–102. doi:10.1016/j.chb.2013.07.030
- Reinke, W. M. and Herman, K. C. (2002). Creating school environments that deter antisocial behaviors in youth. *Psychology in the Schools*, 39(5), 549–559. doi:10.1002/pits.10048
- Repetti, R. L., Taylor, S. E. and Seeman, T. E. (2002). Risky families: family social environments and the mental and physical health of offspring. *Psychological bulletin*, 128(2), 330.
- Resnick, M. D., Bearman, P. S., Blum, R. W., Bauman, K. E., Harris, K. M., Jones, J., ... Shew, M. (1997). Protecting adolescents from harm: findings from the National Longitudinal Study on Adolescent Health. *Jama*, 278(10), 823–832.
- Richman, J. M., Rosenfeld, L. B. and Bowen, G. L. (1998). Social support for adolescents at risk of school failure. *Social work*, 43(4), 309–23. doi:10.1093/sw/43.4.309
- Rioux, C., Castellanos-Ryan, N., Parent, S. and Seguin, J. R. (2016). The interaction between temperament and the family environment in adolescent substance use and externalizing behaviors: Support for diathesis-stress or differential susceptibility? *Developmental Review*, 40, 117–150. doi:10.1016/j.dr.2016.03.003
- Roeser, R. W., Wolff, K. van der and Strobel, K. R. (2001). On the Relation between Social – Emotional and School Functioning During Early Adolescence Preliminary Findings from Dutch and American Samples. *Journal of School Psychology*, 39(2), 111–139.
- Rogosch, F. A., Oshri, A. and Cicchetti, D. (2010). From child maltreatment to adolescent cannabis abuse and dependence: A developmental cascade model. *Development and Psychopathology*, 22(4), 883–897. doi:10.1017/S0954579410000520
- Roza, S. J., Hofstra, M. B., Van Der Ende, J. and Verhulst, F. C. (2003). Stable prediction of mood and anxiety disorders based on behavioral and emotional problems in childhood: A 14-year follow-up during childhood, adolescence, and young

- adulthood. *American Journal of Psychiatry*, 160(12), 2116–2121. doi:10.1176/appi.ajp.160.12.2116
- Salmela-Aro, K., Upadyaya, K., Hakkarainen, K., Lonka, K. and Alho, K. (2017). The Dark Side of Internet Use: Two Longitudinal Studies of Excessive Internet Use, Depressive Symptoms, School Burnout and Engagement Among Finnish Early and Late Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 46(2), 343–357. doi:10.1007/s10964-016-0494-2
- Samaha, M. and Hawi, N. S. (2016). Relationships among smartphone addiction, stress, academic performance, and satisfaction with life. *Computers in Human Behavior*, 57, 321–325. doi:10.1016/j.chb.2015.12.045
- Sasson, H. and Mesch, G. (2014). Parental mediation, peer norms and risky online behavior among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 33, 32–38. doi:10.1016/j.chb.2013.12.025
- Say, G. and Durak Batigun, A. (2016). The assessment of the relationship between problematic internet use and parent-adolescent relationship quality, loneliness, anger, and problem solving skills. *Dusunen Adam: The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 29(4), 324–334. doi:10.5350/DAJPN2016290404
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. and Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23–74. doi:10.1002/0470010940
- Schlenker, B. R. and Leary, M. R. (1982). Social anxiety and self-presentation: A conceptualization model. *Psychological Bulletin*, 92(3), 641–669. doi:10.1037/0033-2909.92.3.641
- Schneider, S. K., O'donnell, L., Stueve, A. and Coulter, R. W. S. (2012). Cyberbullying, school bullying, and psychological distress: A regional census of high school students. *American Journal of Public Health*, 102(1), 171–177.
- Schultze-Krumbholz, A., Jäkel, A., Schultze, M. and Scheithauer, H. (2012). Emotional and behavioural problems in the context of cyberbullying: a longitudinal study among German adolescents. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17(3–4), 329–345. doi:10.1080/13632752.2012.704317
- Seeds, P. M., Harkness, K. L. and Quilty, L. C. (2010). Parental maltreatment, bullying, and adolescent depression: Evidence for the mediating role of perceived social

- support. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 39(5), 681–692. doi:10.1080/15374416.2010.501289
- Selfhout, M. H. W., Branje, S. J. T., Delsing, M., ter Bogt, T. F. M. and Meeus, W. H. J. (2009). Different types of Internet use, depression, and social anxiety: The role of perceived friendship quality. *Journal of Adolescence*, 32(4), 819–833. doi:10.1016/j.adolescence.2008.10.011
- Sezgin Nartgün, Ş. and Cicioğlu, M. (2015). Problematic Internet Use and Cyber Bullying in Vocational School Students. *International Online Journal of Educational Sciences*, 7(3), 10–26. doi:10.15345/iojes.2015.03.018
- Shahar, G. and Priel, B. (2002). Positive Life Events and Adolescent Emotional Distress: In Search of Protective-Interactive Processes. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 21(6), 645–668. doi:10.1521/jscp.21.6.645.22798
- Shapira, N. A., Goldsmith, T. D., Keck, P. E., Khosla, U. M. and McElroy, S. L. (2000). Psychiatric features of individuals with problematic internet use. *Journal of Affective Disorders*, 57(1–3), 267–272. doi:10.1016/S0165-0327(99)00107-X
- Shaw, A. M., Timpano, K. R., Tran, T. B. and Joormann, J. (2015). Correlates of Facebook usage patterns: The relationship between passive Facebook use, social anxiety symptoms, and brooding. *Computers in Human Behavior*, 48, 575–580. doi:10.1016/j.chb.2015.02.003
- Sheeber, L., Hops, H., Alpert, A., Davis, B. and Andrews, J. (1997). Family support and conflict: Prospective relations to adolescent depression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 25(4), 333–344. doi:10.1023/A:1025768504415
- Shek, D. T. L. (1997). Family Environment and Adolescent Psychological Well-Being, School Adjustment, and Problem Behavior: A Pioneer Study in a Chinese Context. *The Journal of Genetic Psychology*, 158(1), 113–128. doi:10.1080/00221329709596656
- Shrout, P. E. and Bolger, N. (2002). Mediation in experimental and nonexperimental studies: new procedures and recommendations. *Psychological methods*, 7(4), 422. doi:10.1037//1082-989x.7.4.422
- Siegler, I. C., Costa, P. T., Brummett, B. H., Helms, M. J., Barefoot, J. C., Williams, R. B., ... Rimer, B. K. (2003). Patterns of Change in Hostility from College to Midlife in the UNC Alumni Heart Study Predict High-Risk Status. *Psychosomatic Medicine*, 65(5), 738–745. doi:10.1097/01.PSY.0000088583.25140.9C

- Siegman, A. W. and Smith, T. W. (2013). *Anger, hostility, and the heart*. Psychology Press.
- Sigfusdottir, I. D., Farkas, G. and Silver, E. (2004). The role of depressed mood and anger in the relationship between family conflict and delinquent behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 33(6), 509–522. doi:10.1023/B:JOYO.0000048065.17118.63
- Silke, A. (2003). Deindividuation, Anonymity, and Violence: Findings From Northern Ireland. *The Journal of Social Psychology*, 143(4), 493–499. doi:10.1080/00224540309598458
- Simons-morton, B. G., Crump, A. D., Haynie, D. L. and Saylor, K. E. (1999). Student – school bonding and adolescent problem behavior. *Health Education Research*, 14(1), 99–107.
- Siomos, K. E., Dafouli, E. D., Braimiotis, D. A., Mouzas, O. D. and Angelopoulos, N. V. (2008). Internet Addiction among Greek Adolescent Students. *CyberPsychology & Behavior*, 11(6), 653–657. doi:10.1089/cpb.2008.0088
- Siomos, K., Floros, G., Fisoun, V., Evaggelia, D., Farkonas, N., Sergeantani, E., ... Geroukalis, D. (2012). Evolution of Internet addiction in Greek adolescent students over a two-year period: The impact of parental bonding. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 21(4), 211–219. doi:10.1007/s00787-012-0254-0
- Skuse, D. H. (1989). ABC of child abuse. Emotional abuse and neglect. *BMJ (Clinical research ed.)*, 298(6689), 1692–4. <http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?artid=1836746&tool=pmcentrez&rendertype=abstract> adresinden erişildi.
- Smetana, J. G., Campione-Barr, N. and Metzger, A. (2006). Adolescent development in interpersonal and societal contexts. *Annual Review of Psychology*, 57(Petersen 1988), 255–284. doi:10.1146/annurev.psych.57.102904.190124
- Smith, E. P., Atkins, J. and Connell, C. M. (2003). Family, school, and community factors and relationships to racial – ethnic attitudes and academic achievement. *American Journal of Community Psychology*, 32(1–2), 159–173. doi:10.2307/1423345
- Smith, T. W. (1992). Hostility and health: Current status of a psychosomatic hypothesis. *Health Psychology*, 11(3), 139–150. doi:10.1037//0278-6133.11.3.139
- Smith, T. W. and Christensen, A. J. (1992). Hostility, health, and social contexts. *Hostility, coping, & health*. içinde (ss. 33–48). Washington, DC, US: American Psychological Association. doi:10.1037/10105-002

- Smith, T. W. and Gallo, L. C. (1999). Hostility and cardiovascular reactivity during marital interaction. *Psychosomatic medicine*, 61(4), 436–445. doi:10.1097/00006842-199907000-00005
- Smith, T. W., Glazer, K., Ruiz, J. M. and Gallo, L. C. (2004). Hostility, anger, aggressiveness, and coronary heart disease: An interpersonal perspective on personality, emotion, and health. *Journal of Personality*, 72(6), 1217–1270. doi:10.1111/j.1467-6494.2004.00296.x
- Smith, T. W., Pope, M. K., Sanders, J. D., Allred, K. D. and O’Keeffe, J. L. (1988). Cynical hostility at home and work: Psychosocial vulnerability across domains. *Journal of Research in Personality*, 22(4), 525–548. doi:10.1016/0092-6566(88)90008-6
- Song, H., Thompson, R. A. and Ferrer, E. (2009). Attachment and self-evaluation in Chinese adolescents: Age and gender differences. *Journal of Adolescence*, 32(5), 1267–1286. doi:10.1016/j.adolescence.2009.01.001
- Sourander, A., Brunstein Klomek, A., Ikonen, M., Lindroos, J., Luntamo, T., Koskelainen, M., ... Helenius, H. (2010). Psychosocial Risk Factors Associated With Cyberbullying Among Adolescents. *Archives of General Psychiatry*, 67(7), 720. doi:10.1001/archgenpsychiatry.2010.79
- Spada, M. M. (2014). An overview of problematic Internet use. *Addictive Behaviors*, 39(1), 3–6. doi:10.1016/j.addbeh.2013.09.007
- Spies Shapiro, L. A. and Margolin, G. (2014). Growing Up Wired: Social Networking Sites and Adolescent Psychosocial Development. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 17(1), 1–18. doi:10.1007/s10567-013-0135-1
- Sprinthall, N. A. and Collins, W. A. (1995). *Adolescent psychology: A developmental view*. Crown Publishing Group/Random House.
- Stavropoulos, V., Alexandraki, K. and Motti-Stefanidi, F. (2013). Recognizing internet addiction: Prevalence and relationship to academic achievement in adolescents enrolled in urban and rural Greek high schools. *Journal of Adolescence*, 36(3), 565–576. doi:10.1016/j.adolescence.2013.03.008
- Stavropoulos, V., Kuss, D., Griffiths, M. and Motti-Stefanidi, F. (2016). A Longitudinal Study of Adolescent Internet Addiction: The Role of Conscientiousness and Classroom Hostility. *Journal of Adolescent Research*, 31(4), 442–473. doi:10.1177/0743558415580163

- Stavropoulos, V., Kuss, D. J., Griffiths, M. D., Wilson, P. and Motti-Stefanidi, F. (2017). MMORPG gaming and hostility predict Internet Addiction symptoms in adolescents: An empirical multilevel longitudinal study. *Addictive Behaviors*, 64, 294–300. doi:10.1016/j.addbeh.2015.09.001
- Steffgen, G., König, A., Pfetsch, J. and Melzer, A. (2009). The role of empathy for adolescents' cyberbullying behaviour. *Kwartalnik Pedagogiczny= Pedagogical Quarterly*, 214(4), 183–198.
- Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11(1), 1–19. doi:10.1111/1532-7795.00001
- Steinfeld, C., Ellison, N. B. and Lampe, C. (2008). Social capital, self-esteem, and use of online social network sites: A longitudinal analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29(6), 434–445. doi:10.1016/j.appdev.2008.07.002
- Stepanikova, I., Nie, N. H. and He, X. (2010). Time on the Internet at home, loneliness, and life satisfaction: Evidence from panel time-diary data. *Computers in Human Behavior*, 26(3), 329–338. doi:10.1016/j.chb.2009.11.002
- Sticca, F., Ruggieri, S., Alsaker, F. and Perren, S. (2013). Longitudinal risk factors for cyberbullying in adolescence. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23(1), 52–67. doi:10.1002/casp.2136
- Subrahmanyam, K., Kraut, R. E., Greenfield, P. M. and Gross, E. F. (2000). The impact of home computer use on children's activities and development. *Future of Children*, 10(2), 123–144. doi:10.2307/1602692
- Subrahmanyam, K. and Lin, G. (2007). Adolescents on the net: Internet use and well-being. *Adolescence*, 42(168), 659–677.
- Subrahmanyam, K. and Smahel, D. (2010). *Digital youth: The role of media in development*. Springer Science & Business Media.
- Suh, S. Y. and Lee, Y. H. (2007). The relationships between daily hassles, social support, absorption trait and internet addiction. *Korean J Clin Psychol*, 26(2), 391–405.
- Suhail, K. and Bargees, Z. (2006). Effects of excessive Internet use on undergraduate students in Pakistan. *CyberPsychology & Behavior*, 9(3), 297–307. doi:10.1089/cpb.2006.9.297
- Suldo, S. M., Huebner, E. S. and Anonymous. (2004). The Role of Life Satisfaction in the Relationship between Authoritative Parenting Dimensions and Adolescent

Problem Behavior. *Social Indicators Research*, 66(1–2), 165.

- Sun, P., Unger, J. B., Palmer, P. H., Gallaher, P., Chou, C.-P., Baezconde-Garbanati, L., ... Johnson, C. A. (2005). Internet accessibility and usage among urban adolescents in Southern California: implications for web-based health research. *CyberPsychology & Behavior*, 8(5), 441–453. doi:10.1089/cpb.2005.8.441
- Suzuki, L. K. and Calzo, J. P. (2004). The search for peer advice in cyberspace: An examination of online teen bulletin boards about health and sexuality. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 25(6 SPEC. ISS.), 685–698. doi:10.1016/j.appdev.2004.09.002
- Şahin, N. H. ve Durak, A. (1994). Kısa Semptom Envanteri (Brief Symptom Inventory-BSI): Türk Gençleri İçin Uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9(31), 44–56.
- Şahin, N. H., Durak Batıgün, A. ve Uğurtaş, S. (2002). Kısa Semptom Envanteri (KSE): Ergenler İçin Kullanımının Geçerlik, Güvenilirlik ve Faktör Yapısı. *Türk psikiyatri dergisi = Turkish journal of psychiatry*, 13(2), 125–135. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12794665> adresinden erişildi.
- Şar, A. H. and Işı, A. (2012). Adaptation of problem mobile phone use scale to Turkish. *International Journal of Human Sciences*, 9(2), 2012.
- Şimşek, N., Akça, N. K. ve Şimşek, M. (2015). Lise öğrencilerinde umutsuzluk ve internet bağımlılığı. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 14(1), 7–14.
- Şimşek, Ö. F. (2007). Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları. *Ankara: Ekinoks*.
- Şimşek, S. ve Cenkseven-Önder, F. (2011). Ergenlerde Davranış Problemlerinin , Anne-Babadan ve Öğretmenlerden Algılanan Duygusal İstismar Açısından. *İlköğretim Online*, 10(3), 1124–1137.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. and Osterlind, S. J. (2001). Using multivariate statistics.
- Taçyıldız, Ö. (2010). Lise öğrencilerinin internet bağımlılığı düzeylerinin bazı değişkenlere göre yordanması. *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir*.
- Tahiroglu, A. Y., Celik, G. G., Fettahoglu, C., Yildirim, V., Toros, F., Avci, A., ... Uzel, M. (2010). Problematic internet use in the psychiatric sample compared community sample/Psikiyatrik bozukluğu olan ve olmayan ergenlerde problemleri internet kullanımı. *Archives of Neuropsychiatry*, 47(3), 241–247.

- Tan, Y., Chen, Y., Lu, Y. and Li, L. (2016). Exploring associations between problematic internet use, depressive symptoms and sleep disturbance among southern chinese adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 13(3), 1–12. doi:10.3390/ijerph13030313
- Tanrıverdi, S. (2012). Ortaöğretim Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ile Algılanan Sosyal Destek Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Van.*
- Taşğın, E. ve Çetin, F. Ç. (2006). Ergenlerde Major Depresyon: Risk Etkenleri, Koruyucu Etkenler ve Dayanıklılık. *Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Dergisi*, 13(2), 87–94.
- Tekinarslan, E. (2017). Relationship between Problematic Internet Use, Depression and Quality of Life Levels of Turkish University Students. *Journal of Education and Training Studies*, 5(3), 167. doi:10.11114/jets.v5i3.2238
- Teppers, E., Luyckx, K., Klimstra, T. A. and Goossens, L. (2014). Loneliness and Facebook motives in adolescence: A longitudinal inquiry into directionality of effect. *Journal of Adolescence*, 37(5), 691–699. doi:10.1016/j.adolescence.2013.11.003
- Tian, L., Liu, B., Huang, S. and Huebner, E. S. (2013). Perceived Social Support and School Well-Being Among Chinese Early and Middle Adolescents: The Mediation Role of Self-Esteem. *Social Indicators Research*, 113(3), 991–1008. doi:10.1007/s11205-012-0123-8
- Tian, L., Zhao, J. and Huebner, E. S. (2015). School-related social support and subjective well-being in school among adolescents: The role of self-system factors. *Journal of Adolescence*, 45, 138–148. doi:10.1016/j.adolescence.2015.09.003
- Tobin, S. J., Vanman, E. J., Verreynne, M. and Saeri, A. K. (2015). Threats to belonging on Facebook: lurking and ostracism. *Social Influence*, 10(1), 31–42. doi:10.1080/15534510.2014.893924
- Tokel, S. T., Başer, D. ve İşler, V. (2013). Türkiye’deki Ebeveynlerin Çocuklarının İnternet ve Sosyal Paylaşım Siteleri Kullanımına Yönelik Bilgi Seviyeleri ve Algıları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 225–236.
- Tokunaga, R. S. and Rains, S. A. (2010). An Evaluation of Two Characterizations of the Relationships Between Problematic Internet Use, Time Spent Using the Internet, and Psychosocial Problems. *Human Communication Research*, 36(4), 512–545. doi:10.1111/j.1468-2958.2010.01386.x

- Tokunaga, R. S. and Rains, S. A. (2016). A Review and Meta-Analysis Examining Conceptual and Operational Definitions of Problematic Internet Use. *Human Communication Research*, 42(2), 165–199. doi:10.1111/hcre.12075
- Tolan, P. H., Gorman-Smith, D., Huesmann, L. R. and Zelli, A. (1997). Assessment of family relationship characteristics: A measure to explain risk for antisocial behavior and depression among urban youth. *Psychological Assessment*, 9(3), 212–223. doi:10.1037/1040-3590.9.3.212
- Tolan, P. H., Guerra, N. G. and Kendall, P. C. (1995). A developmental ecological perspective on antisocial behavior in children and adolescents: Toward a unified risk and intervention framework. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63(4), 579–584. doi:10.1037//0022-006X.63.4.579
- Tonioni, F., D'Alessandris, L., Lai, C., Martinelli, D., Corvino, S., Vasale, M., ... Bria, P. (2012). Internet addiction: Hours spent online, behaviors and psychological symptoms. *General Hospital Psychiatry*, 34(1), 80–87. doi:10.1016/j.genhosppsych.2011.09.013
- Totan, T. ve Yöndem, Z. D. (2007). Ergenlerde Zorbalığın Anne, Baba ve Akran İlişkileri Açısından İncelenmesi, 2007(8), 53–68.
- Trzesniewski, K. H., Donnellan, M. B., Moffitt, T. E., Robins, R. W., Poulton, R. and Caspi, A. (2006). Low self-esteem during adolescence predicts poor health, criminal behavior, and limited economic prospects during adulthood. *Developmental Psychology*, 42(2), 381–390. doi:10.1037/0012-1649.42.2.381
- Tsai, C.-C. and Lin, S. S. J. (2003). Internet addiction of adolescents in Taiwan: An interview study. *CyberPsychology & Behavior*, 6(6), 649–652. doi:10.1089/109493103322725432
- Tsimtsiou, Z., Haidich, A.-B., Drontsos, A., Dantsi, F., Sekeri, Z., Drosos, E., ... Arvanitidou, M. (2017). Pathological Internet use, cyberbullying and mobile phone use in adolescence: a school-based study in Greece. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 0(0). doi:10.1515/ijamh-2016-0115
- Tsitsika, A., Janikian, M., Wójcik, S., Makaruk, K., Tzavela, E., Tzavara, C., ... Richardson, C. (2015). Cyberbullying victimization prevalence and associations with internalizing and externalizing problems among adolescents in six European countries. *Computers in Human Behavior*, 51(PA), 1–7. doi:10.1016/

- j.chb.2015.04.048
- Uddin, M., Koenen, K. C., De Los Santos, R., Bakshis, E., Aiello, A. E. and Galea, S. (2010). Gender differences in the genetic and environmental determinants of adolescent depression. *Depression and Anxiety*, 27(7), 658–666. doi:10.1002/da.20692
- Undheim, A. M. and Sund, A. M. (2005). School factors and the emergence of depressive symptoms among young Norwegian adolescents. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 14(8), 446–453. doi:10.1007/s00787-005-0496-1
- Üneri, Ö. Ş. and Tanıdır, C. (2011). Evaluation of internet addiction in a group of high school students: a cross-sectional study / Bir grup lise öğrencisinde internet bağımlılığı değerlendirmesi: Kesitsel bir çalışma. *Düşünen Adam: The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 24(4), 265–272. doi:10.5350/DAJPN2011240402
- Valkenburg, P. M. and Peter, J. (2007). Online communication and adolescent well-being: Testing the stimulation versus the displacement hypothesis. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1169–1182. doi:10.1111/j.1083-6101.2007.00368.x
- Valkenburg, P. M. and Peter, J. (2008). Adolescents' identity experiments on the Internet: Consequences for social competence and self-concept unity. *Communication Research*, 35(2), 208–231.
- Valkenburg, P. M. and Peter, J. (2011). Online communication among adolescents: An integrated model of its attraction, opportunities, and risks. *Journal of Adolescent Health*, 48(2), 121–127. doi:10.1016/j.jadohealth.2010.08.020
- van den Eijnden, R. J. J. M., Meerkerk, G.-J., Vermulst, A. A., Spijkerman, R. and Engels, R. C. M. E. (2008). Online communication, compulsive internet use, and psychosocial well-being among adolescents: A longitudinal study. *Developmental Psychology*, 44(3), 655–665. doi:10.1037/0012-1649.44.3.655
- Verduyn, P., Lee, D. S., Park, J., Shablack, H., Orvell, A., Bayer, J., ... Kross, E. (2015). Passive facebook usage undermines affective well-being: Experimental and longitudinal evidence. *Journal of Experimental Psychology: General*, 144(2), 480–488. doi:10.1037/xge0000057
- Vitaro, F., Brendgen, M. and Tremblay, R. E. (2000). Influence of deviant friends on delinquency: Searching for moderator variables. *Journal of Abnormal Child*

- Psychology*, 28(4), 313–325. doi:10.1023/A:1005188108461
- Vranceanu, A.-M., Gallo, L. C. and Bogart, L. M. (2006). Hostility and Perceptions of Support in Ambiguous Social Interactions. *Journal of Individual Differences*, 27, 108–115. doi:10.1027/1614-0001.27.2.108
- Vural, M. ve Başar, E. (2006). Psikolojik faktörlerin koroner kalp hastalığına etkisi: Olumsuz psikolojik faktörlere müdahale edilmeli mi? *Anadolu kardiyoloji dergisi*, 6(1), 55–59.
- Wagner, K. D. (2001). Generalized anxiety disorder in children and adolescents. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 24(March), 139–153.
- Walburg, V., Mialhes, A. and Moncla, D. (2016). Does school-related burnout influence problematic Facebook use? *Children and Youth Services Review*, 61, 327–331. doi:10.1016/j.chilyouth.2016.01.009
- Wang, H., Zhou, X., Lu, C., Wu, J., Deng, X. and Hong, L. (2011). Problematic internet use in high school students in Guangdong Province, China. *PLoS ONE*, 6(5). doi:10.1371/journal.pone.0019660
- Wästlund, E., Norlander, T., Archer, T. and Wastlund, E. (2001). Internet blues revisited: Replication and extension of an Internet paradox study. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 4(3), 385–391. doi:http://dx.doi.org/10.1089/109493101300210295
- Way, N., Reddy, R. and Rhodes, J. (2007). Students' perceptions of school climate during the middle school years: Associations with trajectories of psychological and behavioral adjustment. *American Journal of Community Psychology*, 40(3–4), 194–213. doi:10.1007/s10464-007-9143-y
- Weems, C. F. and Varela, R. E. (2011). Generalized anxiety disorder. *Handbook of child and adolescent anxiety disorders* içinde (ss. 261–274). Springer.
- Weinstein, A. (2016). Co-Morbidity of Internet Addiction with Anxiety and Depression. *JSM Anxiety And Depress*, 1(1), 1003.
- Weinstein, A. and Lejoyeux, M. (2010). Internet Addiction or Excessive Internet Use. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 36(5), 277–283. doi:10.3109/00952990.2010.491880
- Weir, K. F. and Jose, P. E. (2010). The perception of false self scale for adolescents: Reliability, validity, and longitudinal relationships with depressive and anxious symptoms. *British Journal of Developmental Psychology*, 28(2), 393–411.

doi:10.1348/026151009X423052

- Weiser, E. B. (2001). The functions of Internet use and their social and psychological consequences. *Cyberpsychology & Behavior*, 4(6), 723–743. doi:10.1089/109493101753376678
- Wellman, B., Salaff, J., Dimitrova, D., Garton, L., Gulia, M. and Haythornthwaite, C. (1996). Computer Networks as Social Networks: Collaborative Work, Telework, and Virtual. *Source: Annual Review of Sociology*, 22(January 2016), 213–238. doi:10.1146/annurev.soc.22.1.213
- Wentworth, D. K. and Middleton, J. H. (2014). Technology use and academic performance. *Computers and Education*, 78, 306–311. doi:10.1016/j.compedu.2014.06.012
- Wentzel, K. R. (1998). Social relationships and motivation in middle school: The role of parents, teachers, and peers. *Journal of Educational Psychology*, 90(2), 202–209. doi:10.1037/0022-0663.90.2.202
- Werner, N. E. and Silbereisen, R. K. (2003). Family Relationship Quality and Contact with Deviant Peers as Predictors of Adolescent Problem Behaviors: The Moderating Role of Gender. *Journal of Adolescent Research*, 18(5), 454–480. doi:10.1177/0743558403255063
- Wetter, E. K. and Hankin, B. L. (2009). Mediation pathways through which positive and negative emotionality contribute to anhedonic symptoms of depression: A prospective study of adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37(4), 507–520. doi:10.1007/s10802-009-9299-z
- Whang, L. S.-M., Lee, S. and Chang, G. (2003). Internet Over-Users' Psychological Profiles: A Behavior Sampling Analysis on Internet Addiction. *CyberPsychology & Behavior*, 6(2), 143–150. doi:10.1089/109493103321640338
- Wilkinson, R. B. and Kraljevic, M. (2004). Adolescent Psychological Health and School Attitudes: The Impact of Attachment Relationships. *Proceedings of the Australian Psychological Society's Psychology of Relationships Interest Group 4th Annual Conference*, 150–155.
- Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Research Press. <https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=VyTdG2BTnl4C&oi=fnd&pg=PP7&dq=willard+2007+cyberbullying&ots=u6CmVKuk4r&sig=zPrUhSmGPO6q3j>

- p_KkJCdob6GMA&redir_esc=y#v=onepage&q=willard2007
cyberbullying&f=false adresinden erişildi.
- Williams, A. L. and Merten, M. J. (2008). A review of online social networking profiles by adolescents: Implications for future research and intervention. *Adolescence*, 43(170), 253.
- Williams, K. D., Cheung, C. K. T. and Choi, W. (2000). Cyberostracism: Effects of being ignored over the Internet. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(5), 748–762. doi:10.1037/0022-3514.79.5.748
- Willoughby, T. (2008). A Short-Term Longitudinal Study of Internet and Computer Game Use by Adolescent Boys and Girls: Prevalence, Frequency of Use, and Psychosocial Predictors. *Developmental Psychology*, 44(1), 195–204. doi:10.1037/0012-1649.44.1.195
- Wilson, J. J., Administrator, A., Hawkins, J. D., Herrenkohl, T. I., Farrington, D. P., Brewer, D., ... Harachi, T. W. (2000). Predictors of Youth Violence. *Aggressive Behavior, NCJ179065*(April), 1–11. doi:NCJ 179065
- Woodall, K. L. and Matthews, K. a. (1989). Familial environment associated with type A behaviors and psychophysiological responses to stress in children. *Health psychology: official journal of the Division of Health Psychology, American Psychological Association*, 8(4), 403–26. doi:10.1037//0278-6133.8.4.403
- Woodall, K. L. and Matthews, K. A. (1993). Changes in and Stability of Hostile Characteristics: Results From a 4-Year Longitudinal Study of Children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(3), 491–499. doi:10.1037//0022-3514.64.3.491
- Woodward, L. J. and Fergusson, D. M. (1999). Childhood peer relationship problems and psychosocial adjustment in late adolescence. *Journal of abnormal child psychology*, 27(1), 87–104. doi:10.1023/a:1022618608802
- Wright, E. J., White, K. M. and Obst, P. L. (2018). Facebook False Self-Presentation Behaviors and Negative Mental Health. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 21(1), 40–49. doi:10.1089/cyber.2016.0647
- Wu, X., Tao, S., Zhang, Y., Zhang, S. and Tao, F. (2015). Low physical activity and high screen time can increase the risks of mental health problems and poor sleep quality among Chinese college students. *PLoS ONE*, 10(3), 1–10. doi:10.1371/journal.pone.0119607

- Xin, M., Xing, J., Pengfei, W., Houru, L., Mengcheng, W. and Hong, Z. (2018). Online activities, prevalence of Internet addiction and risk factors related to family and school among adolescents in China. *Addictive Behaviors Reports*, 7(October 2017), 14–18. doi:10.1016/j.abrep.2017.10.003
- Xiuqin, H., Huimin, Z., Mengchen, L., Jinan, W., Ying, Z. and Ran, T. (2010). Mental health, personality, and parental rearing styles of adolescents with Internet addiction disorder. *CyberPsychology, Behavior & Social Networking*, 13(4), 401–406.
- Xu, Y., Jin, S., Zhao, M., Shi, W., Liao, Q. and Chen, J. (2012). Investigation on the precocity of regenerated seedlings from Micro Tom. *Future Materials Engineering and Industry Application*, 365, 421–427. doi:10.4028/www.scientific.net/AMR.365.421
- Yaffe, Y. and Burg, D. (2015). Problematic internet use and academic achievement among teacher-trainees in Israeli colleges. *International Journal of Research Studies in Psychology*, 4(1), 25–35. doi:10.5861/ijrsp.2015.1020
- Yang, C. K., Choe, B. M., Baity, M., Lee, J. H. and Cho, J. S. (2005). SCL-90-R and 16PF profiles of senior high school students with excessive internet use. *Canadian Journal of Psychiatry*, 50(7), 407–414.
- Yang, L., Sun, L., Zhang, Z., Sun, Y., Wu, H. and Ye, D. (2014). Internet addiction, adolescent depression, and the mediating role of life events: Finding from a sample of Chinese adolescents. *International Journal of Psychology*, 49(5), 342–347. doi:10.1002/ijop.12063
- Yang, S. C. and Tung, C. J. (2007). Comparison of Internet addicts and non-addicts in Taiwanese high school. *Computers in Human Behavior*, 23(1), 79–96. doi:10.1016/j.chb.2004.03.037
- Yao, M. Z. and Zhong, Z. J. (2014). Loneliness, social contacts and Internet addiction: A cross-lagged panel study. *Computers in Human Behavior*, 30, 164–170. doi:10.1016/j.chb.2013.08.007
- Ybarra, M. L., Alexander, C. and Mitchell, K. J. (2005). Depressive symptomatology, youth Internet use, and online interactions: A national survey. *Journal of Adolescent Health*, 36(1), 9–18. doi:10.1016/j.jadohealth.2003.10.012
- Ybarra, M. L., Diener-West, M., Markow, D., Leaf, P. J., Hamburger, M. and Boxer, P. (2008). Linkages Between Internet and Other Media Violence With Seriously Violent Behavior by Youth. *Pediatrics*, 122(5), 929–937. doi:10.1542/peds.2007-

- Ybarra, M. L. and Mitchell, K. J. (2004a). Youth engaging in online harassment: Associations with caregiver-child relationships, internet use, and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, 27(3), 319–336. doi:10.1016/j.adolescence.2004.03.007
- Ybarra, M. L. and Mitchell, K. J. (2004b). Online aggressor/targets, aggressors, and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 45(7), 1308–1316. doi:10.1111/j.1469-7610.2004.00328.x
- Ybarra, M. L. and Mitchell, K. J. (2007). Prevalence and Frequency of Internet Harassment Instigation: Implications for Adolescent Health. *Journal of Adolescent Health*, 41(2), 189–195. doi:10.1016/j.jadohealth.2007.03.005
- Yen, C. F., Ko, C. H., Yen, J. Y., Chang, Y. P. and Cheng, C. P. (2009). Multi-dimensional discriminative factors for internet addiction among adolescents regarding gender and age. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 63(3), 357–364. doi:10.1111/j.1440-1819.2009.01969.x
- Yen, J.-Y., Ko, C.-H., Yen, C.-F., Chen, S.-H., Chung, W.-L. and Chen, C.-C. (2008). Psychiatric symptoms in adolescents with Internet addiction: Comparison with substance use. *Psychiatry and clinical neurosciences*, 62, 9–16. doi:10.1111/j.1440-1819.2007.01770.x
- Yen, J.-Y., Ko, C.-H., Yen, C.-F., Wu, H.-Y. and Yang, M.-J. (2007). The Comorbid Psychiatric Symptoms of Internet Addiction: Attention Deficit and Hyperactivity Disorder (ADHD), Depression, Social Phobia, and Hostility. *Journal of Adolescent Health*, 41(1), 93–98. doi:10.1016/j.jadohealth.2007.02.002
- Yen, J.-Y., Yen, C.-F., Chen, C.-C., Chen, S.-H. and Ko, C. (2007). Family factors of internet addiction and substance use experience in Taiwanese adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, 10(3), 323–329. doi:10.1089/cpb.2006.9948
- Yen, J.-Y., Yen, C.-F., Wu, H.-Y., Huang, C.-J. and Ko, C.-H. (2011). Hostility in the Real World and Online: The Effect of Internet Addiction, Depression, and Online Activity. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(11), 649–655. doi:10.1089/cyber.2010.0393
- Yılmaz, E., Şahin, Y. L., Haseski, H. İ. and Erol, O. (2014). Lise öğrencilerinin internet bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi: Balıkesir ili örneği.

- Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi–Journal of Educational Sciences Research*, 4(1).
- Young, J. F., Berenson, K., Cohen, P. and Garcia, J. (2005). The role of parent and peer support in predicting adolescent depression: A longitudinal community study. *Journal of Research on Adolescence*, 15(4), 407–423. doi:10.1111/j.1532-7795.2005.00105.x
- Young, K. S. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1(3), 237–244. doi:10.1089/cpb.1998.1.237
- Young, K. S. (2007). Cognitive behavior therapy with Internet addicts: Treatment outcomes and implications. *CyberPsychology & Behavior*, 10(5), 671–679. doi:10.1089/cpb.2007.9971
- Young, K. S. and Rogers, R. C. (1998). The Relationship Between Depression and Internet Addiction. *CyberPsychology & Behavior*, 1(1), 25–28. doi:10.1089/cpb.1998.1.25
- Yu, C., Li, X. and Zhang, W. (2015). Predicting Adolescent Problematic Online Game Use from Teacher Autonomy Support, Basic Psychological Needs Satisfaction, and School Engagement: A 2-Year Longitudinal Study. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18(4), 228–233. doi:10.1089/cyber.2014.0385
- Yu, L. and Shek, D. T. L. (2013). Internet addiction in Hong Kong adolescents: A three-year longitudinal study. *Journal of Pediatric and Adolescent Gynecology*, 26(3 SUPPL), S10–S17. doi:10.1016/j.jpag.2013.03.010
- Yu, T. K. and Chao, C. M. (2016). Internet Misconduct Impact Adolescent Mental Health in Taiwan: The Moderating Roles of Internet Addiction. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 14(6), 921–936. doi:10.1007/s11469-016-9641-y
- Yurtal, F. ve Cenkseven, F. (2016). İlköğretim okullarında zorbalığın yaygınlığı ve doğası. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28).
- Yücel, N. ve Gürsoy, F. (2013). Ergenlerin akran ilişkileri ile yalnızlık düzeylerinde internet kullanımının etkisi. *İnternet Bağımlılığı Sorunlar ve Çözümler*, 211–230.
- Zboralski, K. (2009). The prevalence of computer and Internet addiction among pupils. *Rozpowszechnienie uzależnienia od komputera i Internetu. Postepy Hig Med Dosw*, 63, 8–12.
- Zimmermann, F., Schütte, K., Taskinen, P. and Köller, O. (2013). Reciprocal effects between adolescent externalizing problems and measures of achievement. *Journal*

of Educational Psychology, 105(3), 747–761. doi:10.1037/a0032793

Zorbaz, O. ve Dost, M. T. (2014). Lise Öğrencilerinin Problemlı İnternet Kullanımının Cinsiyet, Sosyal Kaygı ve Akran İlişkileri Açısından İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 29(29–1), 298–310.*

EKLER

EK-1. Problemlü İnternet Kullanımı- Ergen (PİKO-E) Örnek Maddeleri

EK-2. Çok Boyutlu Ergen Değerlendirme Ölçeği (ÇBEDÖ) Örnek Maddeleri

EK-3. Kısa Semptom Envanteri (KSE) Seçilmiş Örnek Maddeleri

EK-4. Riskli Davranışlar Ölçeği – “Antisosyal Davranışlar” Alt Boyutu Seçilmiş Örnek Maddeleri

EK-5. Kişisel Bilgi Formu

EK-6. Eskişehir İl Milli Eğitim Müdürlüğü İzin Yazısı

EK-1. Problemlı İnternet Kullanımı- Ergen (PİKO-E) Örnek Maddeleri

Aşağıda, internet kullanım davranışlarına ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Senden istenen, internet kullanırken genellikle gösterdiğin davranışları dikkate alarak, aşağıdaki ifadelerden her birinin sana uygunluk derecesini belirlemendir. Bu amaçla, ilk önce her bir ifadeyi okuyup ve daha sonra her bir ifadenin karşısındaki, **1 (Hiç Uygun Değil)** ile **5 (Tamamen Uygun)** arasındaki seçeneklerden kendi durumuna uygun olan bir seçeneği işaretle *lütfen ve işaretlemeleri tam olarak yaptığından emin ol.* Teşekkürler.

	①	②	③	④	⑤
	Hiç Uygun Değil	Nadiren Uygun	Biraz Uygun	Oldukça Uygun	Tamamen Uygun
1					① ② ③ ④ ⑤
2.					① ② ③ ④ ⑤
3. İnternet ortamında elde ettiğim saygıyı günlük yaşamımda bulamıyorum.					① ② ③ ④ ⑤
4. İnternette, diğer ortamlara göre daha kolay ilişki kuruyorum.					① ② ③ ④ ⑤
5.					① ② ③ ④ ⑤
6.					① ② ③ ④ ⑤
7. İnternete gerekmedikçe girmekten kaçınıyorum.					① ② ③ ④ ⑤
8. Yalnızlığımı internette paylaşıyorum.					① ② ③ ④ ⑤
9.					① ② ③ ④ ⑤
10.					① ② ③ ④ ⑤
11. İnternette bağlantı kurduğum insanlara kendimi daha iyi anlatıyorum.					① ② ③ ④ ⑤
12. İnternette, kontrol benden çıkıyor.					① ② ③ ④ ⑤
13.					① ② ③ ④ ⑤
14. İnternette daha fazla vakit geçirmek için günlük işlerimi ihmal ediyorum.					① ② ③ ④ ⑤
15.					① ② ③ ④ ⑤
16.					① ② ③ ④ ⑤
17.					① ② ③ ④ ⑤
18. Yapmam gereken işler çoğaldıkça, internet kullanma isteğim de o ölçüde artıyor.					① ② ③ ④ ⑤
19.					① ② ③ ④ ⑤
20. İnternet kullanımım, benim için önemli kişilerle olan ilişkilerimde problem yaşamama neden oluyor.					① ② ③ ④ ⑤
21. İnternet kullanırken başkalarının beni meşgul etmesine öfkeleniyorum.					① ② ③ ④ ⑤
22					① ② ③ ④ ⑤
23. İnternet kullanmayı bırakamadığım için randevularıma veya derslerime geç kalıyorum.					① ② ③ ④ ⑤
24.					① ② ③ ④ ⑤
25. İnternet kullanırken zamanın nasıl geçtiğini hiç anlamıyorum.					① ② ③ ④ ⑤
26.					① ② ③ ④ ⑤
27. İnternet yoluyla iletişim kurmayı, yüz yüze iletişim kurmaya tercih ediyorum.					① ② ③ ④ ⑤

EK-2. Çok Boyutlu Ergen Değerlendirme Ölçeği (ÇBEDÖ) Seçilmiş Örnek Maddeleri

Aşağıda gençlerin arkadaş, okul, aile ile ilgili olası sorun alanlarına ilişkin ifadeler sıralanmıştır. Bu sorunlarla ne derece sıklıkla karşılaştığımı 1 (hiçbir zaman) ile 7 (her zaman) arasında bir değer vererek, her maddenin sonunda bulunan yuvarlakların içini doldurup, *tüm maddeleri işaretlediğinden emin ol lütfen.*

①	②	③	④	⑤	⑥	⑦
Hiçbir Zaman	Çok Nadir	Arada Sırada	Bazen	Çoğunlukla	Sık Sık	Her Zaman
1. Arkadaşlarımla iyi geçiniyorum.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
2. Arkadaşlarım beni umursamıyor.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
3.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
4.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
5. Arkadaşlarımla grubun bir parçası olmayı sevmiyorum.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
6.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
7.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
8.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
9. Arkadaşlarım tarafından “dışlanmış” hissediyorum.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
10.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
11. Arkadaşlarım benimle olmayı sever.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
12.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
13.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
14. Okuldan nefret ediyorum.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
15.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
16. Okuldaki çalışmalarını son dakikaya kadar erteliyorum.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
17.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
18.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
19.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
20. Okulda iyi bir öğrenci olduğumu düşünüyorum.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
21.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
22.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
23. Okulda çok şey öğrendiğimi hissediyorum.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
24.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
25. Aile üyelerim gerçekten birbirinden iyidir.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
26.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
27. Ailemde birçok anlaşmazlık olduğu görünüyor.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
28.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
29.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
30. Ailemle hayat genellikle tatsızdır.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
31.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
32. Ailemle gurur duyuyorum.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
33.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
34. Ailem benim rahatlığımın gerçek kaynağıdır.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
35. Ailemden dışlandığımı hissediyorum.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	
36. Benim ailem mutsuzdur.					① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦	

EK-3. Kısa Semptom Envanteri (KSE) Seçilmiş Örnek Maddeleri

Aşağıda zaman zaman herkeste olabilecek yakınma ve sorunların bir listesi vardır. Her birini dikkatlice okuyup, bu durumun bugün de dahil olmak üzere **son bir ay** içinde seni ne derece rahatsız ettiğini göz önüne alarak **0 (Hiç) ile 4 (İleri Derecede) arasındaki** seçeneklerden kendi durumuna uygun olan bir seçeneği işaretle **lütfen ve işaretlemeleri tam olarak yaptığından emin ol.**

	① Hiç	② Biraz	③ Orta Derecede	④ Oldukça Fazla	⑤ İleri Derecede
1. İçinizdeki sinirlilik ve titreme hali			0 1 2 3 4		
2.			0 1 2 3 4		
3.			0 1 2 3 4		
4. Çok kolayca kızıp öfkelenme			0 1 2 3 4		
5. Yaşamınıza son verme düşüncesi.			0 1 2 3 4		
6. İnsanların çoğuna güvenilemeyeceği hissi.			0 1 2 3 4		
7.			0 1 2 3 4		
8. Kontrol edemediğiniz duygu patlamaları.			0 1 2 3 4		
9. Başka insanlarla beraberken bile yalnızlık hissetme.			0 1 2 3 4		
10.			0 1 2 3 4		
11. Yalnızlık hissetme.			0 1 2 3 4		
12. Hüzünlü, kederli hissetme.			0 1 2 3 4		
13.			0 1 2 3 4		
14.			0 1 2 3 4		
15. Kolayca incinebilme , kırılma.			0 1 2 3 4		
16.			0 1 2 3 4		
17. Kendini diğer insanlardan daha aşağı görmek.			0 1 2 3 4		
18.			0 1 2 3 4		
19.			0 1 2 3 4		
20.			0 1 2 3 4		
21. Karar vermede güçlükler.			0 1 2 3 4		
22.			0 1 2 3 4		
23.			0 1 2 3 4		
24. Kafanızın bomboş kalması.			0 1 2 3 4		
25.			0 1 2 3 4		
26. Gelecekle ilgili umutsuzluk duyguları.			0 1 2 3 4		
27. Dikkati bir şey üzerine toplamada güçlük.			0 1 2 3 4		
28.			0 1 2 3 4		
29.			0 1 2 3 4		
30.			0 1 2 3 4		
31. Birini dövme, ona zarar verme yaralama isteği.			0 1 2 3 4		
32. Bir şeyleri kırma, dökme isteği.			0 1 2 3 4		
33.			0 1 2 3 4		
34. Kalabalıklardan rahatsızlık duymak.			0 1 2 3 4		
35. Başka insanlara hiç yakınlık duymamak.			0 1 2 3 4		
36.			0 1 2 3 4		
37. Sık sık tartışmaya girmek.			0 1 2 3 4		
38.			0 1 2 3 4		
39. Başarılarınıza rağmen diğer			0 1 2 3 4		
40. insanlardan yeterince takdir görmemek.					0 1 2 3 4
41. Kendini değersiz görme duygusu.					0 1 2 3 4
42.					0 1 2 3 4
43. Suçluluk duyguları.					0 1 2 3 4
44.					0 1 2 3 4

EK-4. Riskli Davranışlar Ölçeği “Antisosyal Davranışlar” Alt Boyutu Seçilmiş Örnek Maddeleri

Aşağıdaki ifadeleri okuyup, 1 (**Hiç Uygun Değil**) ile 5 (**Tamamen Uygun**) arasındaki seçeneklerden kendi durumuna uygun olan bir seçeneği işaretleyin *lütfen*.

① **Hiç Uygun Değil**   ② **Nadiren Uygun**   ③ **Biraz Uygun**   ④ **Oldukça Uygun**   ⑤ **Tamamen Uygun**

1. Arkadaşlarımla ağız kavgası yaptığım olur.	① ② ③ ④ ⑤
2.	① ② ③ ④ ⑤
3. Çevremdekilerin eşyalarını izinsiz olarak alırım.	① ② ③ ④ ⑤
4.	① ② ③ ④ ⑤
5. Hakkımı kavga ederek savunurum.	① ② ③ ④ ⑤
6. Arkadaşlarımla tartıştığımda ağızma geleni söylerim.	① ② ③ ④ ⑤
7.	① ② ③ ④ ⑤

EK-5. Kişisel Bilgi Formu

Sevgili öğrenci,

Ortaöğretim öğrencilerinin internet kullanımları ile ilgili bir araştırma yürütmekteyim. Senden, bu araştırma kapsamında aşağıdaki bilgi toplama formlarını doldurmanı rica ediyorum. Vereceğin bilgiler sadece bilimsel amaçlı kullanılacak, bireysel değerlendirmeler yapılmayacaktır. Bu nedenle, *adın, soyadın ve numaran* gibi kişisel bilgilerini vermene gerek yoktur. İçten ve samimi yanıtların çalışmaya bilimsel katkıda bulunacaktır. Aşağıdaki formda yer alan tüm sorulara içtenlikle yanıt verip, **İŞARETLEMELERİ TAM OLARAK YAPTIĞINDAN EMİN OL LÜTFEN.**

Araştırmaya gönüllü olarak katılıyorsan, aşağıdaki kutucuğu işaretlemen yeterlidir. Eğer araştırmaya katılmakta gönüllü değilsen, bu formu iade edebilirsin. İlgine teşekkür ederim.

Erdal BAŞDAŞ ebasdas@anadolu.edu.tr
Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı

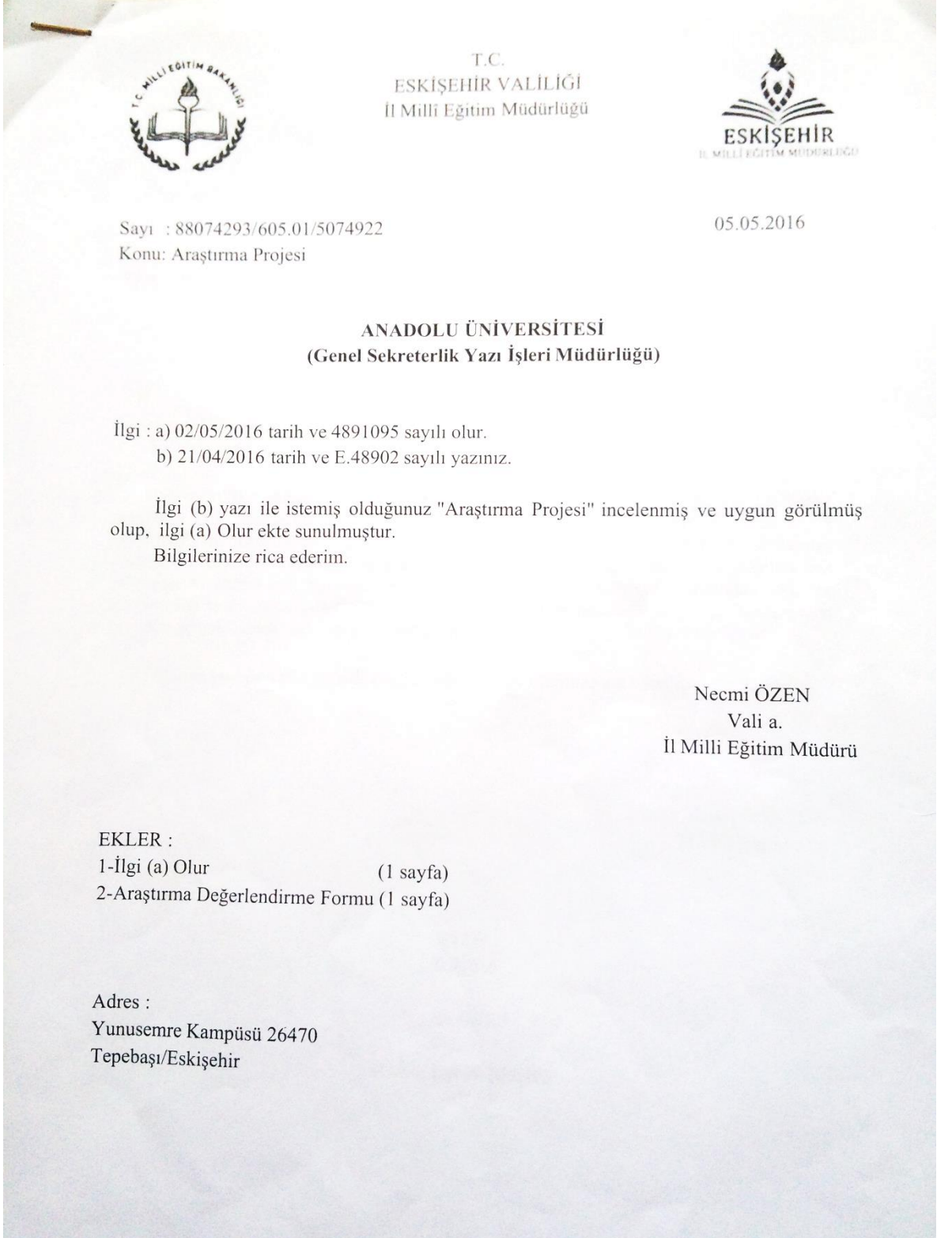
Araştırmaya katılmakta gönüllüyüm

Sana uygun olan ifadenin önündeki kutucuğun *içini* *biçiminde lütfen doldur.*

- 1. Cinsiyet :** Kız Erkek
- 2. Sınıf Düzeyi :** 9. sınıf 10. sınıf 11. sınıf 12. sınıf
- 3. Normal sıradan bir günümde interneti ortalama ..... saat kullanıyorum (Rakam ile belirt lütfen) .**
- 4. İnternet kullanmadaki öncelikli ÜÇ amacım: (Lütfen sadece 3 madde işaretle.)**
  - Ödevler için kaynak taramak
  - Gündemi takip etmek
  - Herhangi bir konuda bilgi edinmek
  - Müzik dinlemek ve/veya film izlemek
  - Hayalleri ve düşünceleri paylaşmak
  - Online oyun oynamak
  - Uzaktaki arkadaş/yakınlarım ile haberleşmek
  - Eğlenceli vakit geçirmek
  - Yeni insanlarla tanışmak/yeni arkadaşlar bulmak
  - İlgi alanlarımdaki yeni gelişmelerden haberdar olmak
- 5. Anne veya baban internet kullanımına bir sınırlama koyar mı?**
  - Asla
  - Bazen
  - Çoğu zaman
  - Her zaman
- 6. Aktif kullandığın Facebook hesabın var mı?**
  - Evet
  - Hayır (Cevabın "Hayır" ise, lütfen 7. soruyu boş bırak)
- 7. Facebook paylaşımlarında kendini olduğundan daha farklı gösterir misin ?**
  - Asla
  - Bazen
  - Çoğu zaman
  - Her zaman
- 8. Son dönem ders notları genel ortalamam aşağıdaki not aralıklarından hangisinin içinde yer alıyor ?**
  - 0 - 44
  - 45 - 54
  - 55 - 69
  - 70 - 84
  - 85 - 100

EK-6. Eskişehir İl Milli Eğitim Müdürlüğü İzin Yazısı

T.C.
ESKİŞEHİR VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 88074293/605.01/4891095
Konu : Araştırma Projesi

02.05.2016

VALİLİK MAKAMINA

İlgi: Anadolu Üniversitesi Genel Sekreterlik Yazı İşleri Müdürlüğü'nün 21/04/2016 tarih ve E.48902 sayılı yazısı.

İlgi yazı ile; Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Doktora Programı öğrencisi Erdal BAŞDAŞ' ın "Ergenlerin İlişki Kaynaklı Sorunları ile Problemlerli İnternet Kullanımı Arasındaki İlişkide Olumsuz Duygulanım ve Davranışların Aracılık Rolü" başlıklı tez çalışması Araştırma İzin Komisyonu tarafından incelenmiş ve komisyon tarafından sakınca görülmediği tespit edilmiş olup, komisyon tarafından belirtilen okullarda yukarıda adı geçen projenin gerçekleştirilmesi uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görülmesi halinde takdirlerinize arz ederim.

Barış HANCI
Müdür Yardımcısı

OLUR
.../05/2016

Necmi ÖZEN
Vali a.
İl Millî Eğitim Müdürü

Büyükdere Mah. Atatürk Blv. No:247 ESKİŞEHİR
Elektronik Ağ: www.eskisehir.meb.gov.tr
e-posta: strateji26@meb.gov.tr

Ayrıntılı bilgi için: L.TOKAT
Tel : (0 222) 239 72 00/213-425
Faks: (0 222) 239 39 22

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <http://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden 20fb-aec6-32fc-8cbc-983d kodu ile teyit edilebilir.

T.C
ESKİŞEHİR VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

ARAŞTIRMA DEĞERLENDİRME FORMU

ARAŞTIRMA SAHİBİNİN	
Adı Soyadı	Erdal BAŞDAŞ
Kurumu/Üniversitesi	Anadolu Üniversitesi
Araştırma Yapılacak Eğitim Kurumu ve Kademesi	Tüm Liseler
Araştırmanın Konusu	Ergenlerin İlişki Kaynaklı Sorunları ile Problemlerli İnternet Kullanımı Arasındaki İlişkide Olumsuz Duygulanım ve Davranışların Aracılık Rolü
Üniversite / Kurum Onayı	Var
Araştırma/Proje/Ödev/ Tez Önerisi	Var
Veri Toplama Araçları	Problemlerli İnternet Kullanım Ölçeği-Ergen, Çok Boyutlu Ergen Değerlendirme Ölçeğinin-Arkadaş, Okul ve Aile ile Sorunlar, Kısa Semptom Envanteri-Depresyon, Kaygı ve Olumsuz Benlik, Kişisel Bilgi Formu
Görüş İstenecek Birimler	-
KOMİSYON GÖRÜŞÜ	
Millî Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü'nün 2012/13 sayılı genelgesi gereğince uygulanmasında sakınca yoktur.	
Komisyon Kararı	KABUL (Oybirliği ile)
Muhalif Üyenin Adı ve Soyadı	Gerekçesi :

KOMİSYON

28/04/2016

Komisyon Başkanı

Barış HANCI

Millî Eğitim Müdür Yardımcısı

Üye

Ömer GARAN

Öğretmen

Üye

Dr. Seda ERCAN AKKAYA

Baş Öğretmen

Üye

E. Şenay KUTLU

Öğretmen